

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
ÖZEL EĞİTİM ANABİLİM DALI

GÖRME YETERSİZLİĞİ OLAN KÜÇÜK ÇOCUKLARDA
ANNE-ÇOCUK ETKİLEŞİMİNİ DESTEKLEYEN MÜDAHALE ÖRNEĞİ:
BİR EYLEM ARAŞTIRMASI

DOKTORA TEZİ

Ayşe Dolunay Kesiktaş

Ankara
Kasım, 2012

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
ÖZEL EĞİTİM ANABİLİM DALI

GÖRME YETERSİZLİĞİ OLAN KÜÇÜK ÇOCUKLARDA
ANNE-ÇOCUK ETKİLEŞİMİNİ DESTEKLEYEN MÜDAHALE ÖRNEĞİ:
BİR EYLEM ARAŞTIRMASI

DOKTORA TEZİ

Ayşe Dolunay Kesiktaş

Danışman: Prof. Dr. A. Gönül Akçamete

Eş Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hasan Gürgür

Ankara

Kasım, 2012

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından ÖZEL EĞİTİM..... Anabilim Dalı'nda
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
(Danışman)

Prof. Dr. A. Gönül AKÇAMETE

Üye

Prof. Dr. Bülbin SUCUOĞLU

Üye

Prof. Dr. Ayşegül ATAMAN

Üye

Prof. Dr. Rüya ÖZMEN

Üye

Doç. Dr. İbrahim Halil DİKEN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2012

Prof.Dr. Nejla KURUL

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu araştırma sürecinde, bana maddi ve manevi destekleri olan hocalarım, meslektaşlarım, arkadaşlarım ve aileme teşekkürlerimi sunmak isterim.

Öncelikle, doktora ders dönemimden bu yana, dekanlık gibi yoğun zaman ve enerji gerektiren bir görevi üstlenmesine karşın, gereksinim duyduğum her an bana zaman ayıran ve mesleki tartışmalarımızın yanında kişisel sorunlarımda da yanımda olan değerli danışmanım ve hocam Prof. Dr. Gönül Akçamete'ye sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Tez sürecimde Hocamın görüşlerime her zaman değer vermesi ve bana olan güveni, beni ayrıca onurlandırmış ve onunla çalışmaktan yoğun keyif almamı sağlamıştır.

Tez sürecinde çalışmalarına en yoğun katkı getiren Geçerlik Komitesi üyelerinden Prof. Dr. Bülbin Sucuoğlu ve Prof. Dr. Ayşegül Ataman hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Bülbin Hocam ve Ayşegül Hocam, tezimin şekillenmesinde bana çok önemli ipuçları sağlamalarının yanında, özel eğitim alanında çalışmaya başladığım günden bu yana gerek ders ve toplantı gibi resmi ortamlarda gerek kişisel iletişim yoluyla mesleki anlamda bana değerli katkılarda bulunmuşlardır. Onlardan tüm meslek yaşamım boyunca öğrenecek çok şeyim olduğuna inanıyorum.

Değerli meslektaşım, arkadaşım ve tezimde bizleri kırmayarak eş danışmanlığımı kabul eden Yrd. Doç. Dr. Hasan Gürgür'e de, bu süreçte bana yol gösteren mesleki bilgisinin yanında dostluğunu da esirgemediği için ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

Geçerlik Komitesi üyeleri ile birlikte, bana çeşitli şekillerde destek veren diğerlerine de teşekkür etmek istiyorum. İlk olarak, müdahale aşamasında geçerlik çalışmasına katılarak uygulamaların iyileştirilmesinde çok değerli katkılar getiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Hatice Bakkaloğlu'na teşekkür ediyorum. Kendisine aynı zamanda süreçte bana sağladığı sosyal destek için de minnettar olduğumu belirtmeliyim.

Yine tez sürecindeki aktif katılımcılar arasında olan ve sekiz ay süresince beni evlerine kabul ederek benimle işbirliği yapan katılımcı annelere, çalışmaları yürütmede gösterdikleri çabaları ve beni özel yaşamlarını paylaşmaya değer buldukları için çok teşekkür ederim.

Arkadaşlarım da tezimin bazı aşamalarında ümitsizliğe kapıldığımda beni ayakta tutacak gücü bulmamı sağlamışlardır. Yine meslektaşlarım arasında yer alan bu

arkadaşlarımdan Yrd. Doç. Dr. Arzu Tanrıverdi Kış, Yrd. Doç. Dr. Gözde Akoğlu ve Arş. Gör. Dr. Birkan Güldenoğlu'na ne kadar teşekkür etsem azdır sanırım.

Ailemin de bu süreçte bana gösterdiği anlayış ve sabırla sonsuz teşekkürü hak ettiğini düşünüyorum. Öncelikle eşim Türker Kesiktaş'a üç yıl süresince sorunlarımı sabırla dinlediği ve araştırmanın yürütüldüğü ortamların krokilerini kusursuz bir şekilde çizerek tezime doğrudan da katkı sağladığı, kardeşim Hilal Ceren Sarıca'ya yoğun olduğum dönemlerde Ankara'ya gelerek yanımda olduğu ve odak grup görüşmelerinde yardımcı görüşmeci görevini üstlendiği ve annem Dr. Nevin Sarıca ile babam Prof. Dr. Yakup Sarıca'ya ne zaman ihtiyaç duysam yaslanabileceğim bir omuz uzattıkları için tahmin edilemeyecek kadar çok teşekkür ederim.

ÖZET

GÖRME YETERSİZLİĞİ OLAN KÜÇÜK ÇOCUKLARDA ANNE-ÇOCUK ETKİLEŞİMİNİ DESTEKLEYEN MÜDAHALE ÖRNEĞİ: BİR EYLEM ARAŞTIRMASI

Kesiktaş, Ayşe Dolunay

Doktora Tezi, Özel Eğitim Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. A. Gönül Akçamete

Eş Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hasan Gürgür

Kasım 2012, 294 sayfa

Alan yazında görme yetersizliği olan bebekler ve küçük çocukların yetersizlikleri olan ve olmayan akranlarına kıyasla sergiledikleri gelişimsel farklılıklar ile bu farklılıkların anne-çocuk etkileşimi/ilişkisi üzerindeki etkileri vurgulanmakta, ancak bu grupta yer alan küçük çocuklara yönelik etkileşim müdahalelerinin ulusal ve uluslar arası boyutta sınırlılığı dikkat çekmektedir. Bu nedenden dolayı bu araştırmada görme yetersizliği olan küçük çocuklarda anne-çocuk etkileşimini destekleyici çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak ülkemizde söz konusu bir müdahalenin işlevsel olan (ve olmayan) bileşenlerini belirlemek amacıyla araştırmada eylem araştırması modeli benimsenmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında 4-10 yaş arasında görme yetersizliği olan çocuk anne babalarıyla odak grup görüşmeleri yapılarak anne babaların, çocuklarının 0-3 yaş döneminde etkileşimde karşılaştıkları güçlükler ve bu güçlüklerle baş etme stratejileri belirlenmiştir. Araştırmanın gerekliliğini ve bir anne-çocuk etkileşimi müdahalesinde annelere kazandırılması gereken becerileri ortaya koyan bu görüşmeler sonrasında araştırmanın problem alanı ortaya çıkmış ve 0-3 yaş dönemindeki görme yetersizliği olan iki çocuk ve bu çocukların anneleriyle müdahale süreci gerçekleştirilmiştir.

Anne-çocuk etkileşimini destekleme çalışmalarının yürütüldüğü sürece 16 aylık görmeyen ve 29 aylık az gören iki görme yetersizliği olan erkek çocuk ile bu çocukların öz anneleri katılmıştır. Merkez ve ev ortamında yürütülen veri toplama ve

müdahale aşamalarında birinci anneyle 20, ikinci anneyle ise 7 oturum olmak üzere toplam 27 müdahale oturumu gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri gözlem, görüşme, günlükler, etkileşim kontrol listesi, dokümanlar, video ve ses kayıtları ile toplanmış ve müdahale ile eşzamanlı olarak analiz edilmiştir.

Bulgular, süreçte işlevsel olan uygulamalar, karşılaşılan güçlükler ve katılımcı annelerin, çocukların ve araştırmacının elde ettikleri kazanımlara ilişkin önemli ipuçları ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçların, ileride yapılacak benzer araştırmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

SUMMARY
A PARENT-CHILD INTERACTION INTERVENTION
FOR SMALL CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS:
AN ACTION RESEARCH

Kesiktaş, Ayşe Dolunay

Doctoral Dissertation, Department of Special Education

Advisor: Prof. A. Gönül Akçamete

Co-advisor: Assis. Prof. Hasan Gürgür

November 2012, 294 pages

Despite the emphasis on the developmental discrepancies between infants and young children with and without visual impairments and the effects of these discrepancies on the mother-child interaction/relationship, limited studies regarding the matter exist. For such reason, the aim of this study was to investigate a parent-child interaction intervention for very young children with visual impairments and their mothers. An action research was preferred in order to identify the supportive (as well as nonsupportive) practices throughout such an intervention, that could best fit the circumstances of Turkey. The first phase of the study involved focus group discussions with parents of children with visual impairments aged 4-10, where the parent-child interaction problems these parents faced during the first three years of their children's lives and the ways they coped with these problems were brought into light. The important findings from these discussions revealed that the topic was worth investigating and the second phase of the study involving a mother-child interaction intervention with two mother-child dyads began.

The participants of the second phase of the study were two boys (Child Participant 1: 16 month old with only light perception; Child Participant 2: 29 month old with low vision) and their biological mothers. The data collection and intervention phases were held at the researcher's work place and the families' homes, with a total of 27 intervention sessions; 20 with Participant 1 and 7 with Participant 2. Data were

gathered via observations, interviews, diaries, checklists, documents and audio and video recordings and analyses were held simultaneously throughout the intervention.

Results revealed the supportive practices and the difficulties faced throughout the intervention as well as several benefits for the participants (mothers, children and the researcher). These findings were considered to have important implications for further studies.

İTHAF

Bu araştırma, mesleki yaşamımda karşılaştığım durumların yanında oğlumla olan kişisel deneyimlerimle filizlenmiş ve araştırma sürecinde yaşamıma giren iki küçük çocukla süre gitmiştir. Teşekkür Bölümü'nde teşekkürlerimi sunduğum hocalarım, arkadaşlarım ve ailemin affına sığınarak, bu tezin filizlenmesinde, planlanmasında, yürütülmesinde ve değerlendirilmesinde bana en çok yol gösteren sevgili oğlum Deniz Gökalp Kesiktaş'a ve araştırmada yer alan biricik öğrencilerim Murat ve Ekin'e (kod isimler) çok özel bir teşekkür ediyor ve bu çalışmayı onlara ithaf ediyorum.

Erken çocukluk özel eğitimi alanına oğlum henüz dünyaya gelmeden ilgi duymuştum. Ne var ki, belirli bir alanda gerçekten bir şeyler yapmaya onunla olan yaşantılarım beni sürüklemiştir. Bu durum bana zamanla görme yetersizliği olan bebekler ve küçük çocuklarla çalışmamın bir anlamda kaderim olduğunu düşündürmüştür ve böylelikle görme yetersizliği olan ilk öğrencilerim Murat ve Ekin'le tanışma fırsatı buldum. Dolayısıyla onlarla olan deneyimlerim, bir anlamda aldığım mesleki kararların ilk basamağını oluşturmuştur. Artık mesleğime daha farklı bir gözle bakıyorum.

İyi ki varsınız...

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	v
SUMMARY	vii
İTHAF	ix
İÇİNDEKİLER	x
ÇİZELGELER LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvii
KISALTMALAR LİSTESİ	xx
BÖLÜM	
1. GİRİŞ	1
1.1. Anne-Çocuk Etkileşiminde Kuramsal Yaklaşımlar	2
1.2. Anne-Çocuk Etkileşiminin Tanımı ve Özellikleri	8
1.3. Erken Çocukluk Döneminde Anne-Çocuk Etkileşimi Araştırmaları	18
1.3.1. Normal Gelişim, Risk ve Yetersizlik Gruplarında Yer Alan Küçük Çocuklara Yönelik Anne-Çocuk Etkileşimi Araştırmaları	18
1.3.2. Görme Yetersizliği Olan Küçük Çocuklara Yönelik Anne-Çocuk Etkileşimi Araştırmaları	23
1.4. Amaç	32
1.5. Önem	33
1.6. Tanımlar	35
2. YÖNTEM	37
2.1. Araştırma Modeli	37
2.2. Katılımcılar	41
2.2.1. Odak Grup Katılımcıları	41
2.2.2. Anne-Çocuk Çiftleri	42
2.2.2.1. Hediye ve oğlu Murat	43
2.2.2.2. Gül ve oğlu Ekin	43
2.2.3. Araştırmacı	45
2.2.4. Geçerlik Komitesi (Tez İzleme Komitesi)	46
2.3. Araştırmanın Gerçekleştirildiği Ortamlar	49
2.3.1. OZEAUM Küçük Adımlar Odası	49
2.3.2. Hediye'nin Evi	50
2.3.3. Gül'ün Evi	51
2.4. Araştırma Süreci	51

2.4.1. Hazırlık Aşaması	54
2.4.1.1. Araştırmanın problem alanının belirlenmesi	54
2.4.1.2. Eylem planlarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar	57
2.4.1.2.1. Annelerle OZEAUM'da bireysel görüşmeler	57
2.4.1.2.1.1. Hediye ile OZEAUM'da bireysel görüşme	57
2.4.1.2.1.2. Gül ile OZEAUM'da bireysel görüşme	58
2.4.1.2.2. Ev ziyaretleri	59
2.4.1.2.2.1. Hediye'nin evine ziyaretler	59
2.4.1.2.2.2. Gül'ün evine ziyaretler	65
2.4.1.2.3. OZEAUM Küçük Adımlar Odası'nda annelerle ortak toplantı	70
2.4.1.3. Eylem planlarının oluşturulması	71
2.4.2. Müdahale ve Değerlendirme Aşamaları	73
2.4.2.1. Hediye ile yürütülen çalışmalar	74
2.4.2.2. Gül ile yürütülen çalışmalar	74
2.4.2.3. Müdahale oturumlarında kullanılan materyaller	75
2.5. Veri Toplama Araç ve Teknikleri	75
2.5.1. Sosyo-Demografik Bilgi Formu	76
2.5.2. Ayrıntılı Gözlem (Fiziksel ve Sosyal Veri)	76
2.5.3. Günlükler ve Saha Notları	77
2.5.3.1. Saha notları	77
2.5.3.2. Araştırmacı günlüğü	77
2.5.3.3. Anne günlükleri	77
2.5.4. Karar Defteri	78
2.5.5. Oturum Planlamaları	78
2.5.6. Anne Etkileşim Davranışları Kontrol Listesi (AEKL)	78
2.5.7. Ses Kayıtları	79
2.5.6.1. Odak grup görüşme ses kayıtları	79
2.5.6.2. Annelerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme ses kayıtları	79
2.5.6.3. Geçerlik Komitesi toplantı ses kayıtları	80
2.5.8. Video Kayıtları	81
2.5.7.1. Müdahale oturumları video kayıtları	81
2.5.7.2. Annelerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme video kayıtları	81
2.5.9. Belgeler	82
2.6. Verilerin Analizi	83
2.7. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği	83
2.8. Araştırma Etiği	84
3. BULGULAR	86
3.1. Hediye ile Yürütülen Çalışmalar	86
3.1.1. Oturum 1	88
3.1.1.1. Planlama	88
3.1.1.2. İşleyiş	89

3.1.1.3. Birinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	91
3.1.2. Oturum 2	92
3.1.2.1. İşleyiş	92
3.1.2.2. İkinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	96
3.1.3. Oturum 3	98
3.1.3.1. İşleyiş	98
3.1.3.2. Üçüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	100
3.1.4. Eş Danışman ile Geçerlik Toplantısı	101
3.1.5. Oturum 4	103
3.1.5.1. Planlama	103
3.1.5.2. İşleyiş	104
3.1.5.3. Dördüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	108
3.1.6. Uzman Öğretim Elemanı ile Geçerlik Çalışmaları	108
3.1.7. Oturum 5	110
3.1.7.1. Planlama	110
3.1.7.2. İşleyiş	111
3.1.7.3. Beşinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	112
3.1.8. Oturum 6	115
3.1.8.1. İşleyiş	116
3.1.8.2. Altıncı oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	117
3.1.9. Oturum 7	119
3.1.9.1. İşleyiş	120
3.1.9.2. Yedinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	120
3.1.10. Oturum 8	122
3.1.10.1. İşleyiş	122
3.1.10.2. Sekizinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	126
3.1.11. Oturum 9	128
3.1.11.1. İşleyiş	129
3.1.11.2. Dokuzuncu oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	129
3.1.12. Oturum 10	130
3.1.12.1. İşleyiş	131
3.1.12.2. Onuncu oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	132
3.1.13. Oturum 11	133
3.1.13.1. İşleyiş	134
3.1.13.2. On birinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	136
3.1.14. Oturum 12	139
3.1.14.1. İşleyiş	139
3.1.14.2. On ikinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	140

3.1.15. Oturum 13	141
3.1.15.1. İşleyiş	142
3.1.15.2. On üçüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	143
3.1.16. Oturum 14	145
3.1.16.1. İşleyiş	145
3.1.16.2. On dördüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	148
3.1.17. Oturum 15	150
3.1.17.1. İşleyiş	150
3.1.17.2. On beşinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	151
3.1.18. Oturum 16	152
3.1.18.1. İşleyiş	153
3.1.18.2. On altıncı oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	155
3.1.19. Oturum 17	159
3.1.19.1. İşleyiş	160
3.1.19.2. On yedinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	161
3.1.20. Oturum 18	162
3.1.20.1. İşleyiş	164
3.1.20.2. On sekizinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	166
3.1.21. Oturum 19	167
3.1.21.1. İşleyiş	167
3.1.21.2. On dokuzuncu oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	170
3.1.22. Oturum 20	171
3.1.22.1. İşleyiş	173
3.1.22.2. Yirminci oturumun genel değerlendirmesi	175
3.1.23. Müdahale Sürecine İlişkin Son Değerlendirmeler	175
3.1.23.1. Son genelleme verisi	175
3.1.23.2. Hediye ile görüşme	177
3.2. Gül ile Yürütülen Çalışmalar	181
3.2.1. Oturum 1	182
3.2.1.1. Planlama	182
3.2.1.2. İşleyiş	182
3.2.1.3. Birinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	184
3.2.2. Oturum 2	185
3.2.2.1. İşleyiş	185
3.2.2.2. İkinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	187
3.2.3. Oturum 3	188
3.2.3.1. İşleyiş	189
3.2.3.2. Üçüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	190
3.2.4. Gül'ün Evine Ziyaret	191
3.2.5. Gül'ün Çalışmalara Devam Etme Kararı	191

3.2.6. Oturum 4	192
3.2.6.1. Planlama	192
3.2.6.2. İşleyiş	193
3.2.6.3. Dördüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	194
3.2.7. Oturum 5	195
3.2.7.1. İşleyiş	196
3.2.7.2. Beşinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	198
3.2.8. Oturum 6	200
3.2.8.1. İşleyiş	200
3.2.8.2. Altıncı oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	201
3.2.9. Oturum 7	203
3.2.9.1. İşleyiş	203
3.2.9.2. Yedinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması	205
3.2.10. Oturum 8	207
3.2.11. Gül ile Müdahale Sürecinin Sonlandırılması	208
3.2.12. Müdahale Sürecine İlişkin Son Değerlendirme (Gül ile Görüşme)	209
4. TARTIŞMA	213
4.1. Araştırmanın Uygulanabilirliği (Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Genel Süreci)	213
4.1.1. Oturum Amaçları	216
4.1.2. Öğretim Teknikleri	221
4.1.3. Öğretim Materyalleri	222
4.1.4. Öğretimin Gerçekleştirildiği Bağlam (Oyun Etkinliği)	224
4.1.5. Süreçte Karşılaşılan Güçlükler	225
4.2. Katılımcılara İlişkin Elde Edilen Bulgular	227
4.2.1. Annelere İlişkin Elde Edilen Bulgular	227
4.2.1.1. Annelerin gereksinimleri	227
4.2.1.2. Annelerde gözlenen değişimler ve gelişmeler	229
4.2.2. Çocuklara İlişkin Elde Edilen Bulgular	233
4.2.3. Araştırmacıya İlişkin Elde Edilen Bulgular	236
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	240
KAYNAKÇA	243
EKLER	258

ÇİZELGELER LİSTESİ

2.1. Gerçekleştirilen Araştırmanın Aşamaları	40
2.2. Odak Grup Katılımcılarının Sosyo-Demografik Özellikleri	42
2.3. Geçerlik Komitesi Toplantılarının Tarihleri ve Alınan Kararlar	48
2.4. Araştırma Sürecinde Gerçekleşen Olaylar	52
2.5. Araştırma Sorularının Yanıtlamasında Kullanılan Veri Toplama Araç ve Teknikleri	82
3.1. Hediye ile Yürütülen Oturumlar	86
3.2. Birinci Oturumun Planı	89
3.3. İkinci Oturumun Planı	92
3.4. Üçüncü Oturumun Planı	97
3.5. Dördüncü Oturumun Planı	103
3.6. Beşinci Oturumun Planı	110
3.7. Altıncı Oturumun Planı	114
3.8. Yedinci Oturumun Planı	119
3.9. Sekizinci Oturumun Planı	121
3.10. Dokuzuncu Oturumun Planı	128
3.11. On Birinci Oturumun Planı	133
3.12. On İkinci Oturumun Planı	138
3.13. On Üçüncü Oturumun Planı	141
3.14. Oturum Planı 13 Formu	143
3.15. On Dördüncü Oturumun Planı	144
3.16. On Beşinci Oturumun Planı	149
3.17. On Altıncı Oturumun Planı	152

3.18. On Yedinci Oturumun Planı	158
3.19. On Sekizinci Oturumun Planı	162
3.20. On Dokuzuncu Oturumun Planı	167
3.21. Yirminci Oturumun Planı	171
3.22. Gül ile Yürütülen Oturumlar	181
3.23. Birinci Oturumun Planı	182
3.24. İkinci Oturumun Planı	185
3.25. Üçüncü Oturumun Planı	188
3.26. Dördüncü Oturumun Planı	192
3.27. Dördüncü Oturumda Görüşler ve Alınan Kararlar	193
3.28. Beşinci Oturumun Planı	195
3.29. Altıncı Oturumun Planı	199
3.30. Yedinci Oturumun Planı	202
3.31. Sekizinci Oturumun Planı	206

ŞEKİLLER LİSTESİ

2.1. Örnek Eylem Araştırması Döngüsü	38
2.2. OZEAUM Küçük Adımlar Odası	49
2.3. Hediye ve Ailesinin Yaşadıkları Ev	50
2.4. Gül ve Ailesinin Yaşadıkları Ev	51
2.5. Araştırmanın Döngüsü	53
2.6. Hazırlık Aşamasında İzlenen Basamaklar	54
2.7. Müdahale ve Değerlendirme Aşamalarının Döngüsü	73
3.1. Birinci Oturumun Döngüsü	90
3.2. Birinci Oturumda Küçük Adımlar Odası'nın Fiziksel Koşulları	90
3.3. İkinci Oturumun Döngüsü	92
3.4. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)	93
3.5. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olmaya İlişkin Açıklama)	94
3.6. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)	94
3.7. Üçüncü Oturumun Döngüsü	98
3.8. Üçüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları	99
3.9. İlerleyen Oturumlarda Günlük Döngü	102
3.10. Dördüncü Oturumun Döngüsü	104
3.11. Dördüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)	105
3.12. Dördüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)	105
3.13. Dördüncü Oturumda Kullanılmayan Odanın Fiziksel Koşulları (Model Olmaya İlişkin Açıklama, Anne Davranışlarına İlişkin Geribildirim)	107
3.14. İlerleyen Oturumlarda Haftalık Döngü	109

3.15. Beşinci Oturumun Döngüsü	111
3.16. Beşinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları	111
3.17. Altıncı Oturumun Döngüsü	115
3.18. Altıncı Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)	115
3.19. Yedinci Oturumun Döngüsü	119
3.20. Yedinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)	120
3.21. Sekizinci Oturumun Döngüsü	122
3.22. Sekizinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)	123
3.23. Sekizinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Videodan Geribildirim)	125
3.24. Dokuzuncu Oturumun Döngüsü	128
3.25. Dokuzuncu Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)	129
3.26. Onuncu Oturumun Döngüsü	130
3.27. Onuncu Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)	131
3.28. On Birinci Oturumun Döngüsü	134
3.29. On İkinci Oturumun Döngüsü	139
3.30. On İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları	140
3.31. On Üçüncü Oturumun Döngüsü	141
3.32. On Üçüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları	142
3.33. On Dördüncü Oturumun Döngüsü	145
3.34. On Dördüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Videodan Geribildirim)	148
3.35. On Beşinci Oturumun Döngüsü	150
3.36. On Altıncı Oturumun Döngüsü	153
3.37. On Yedinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları	159

3.38. On Yedinci Oturumun Döngüsü	160
3.39. On Sekizinci Oturumun Döngüsü	163
3.40. On Sekizinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)	163
3.41. On Sekizinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Videodan Geribildirim)	164
3.42. On Dokuzuncu Oturumun Döngüsü	168
3.43. On Dokuzuncu Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları	168
3.44. Yirminci Oturumun Döngüsü	171
3.45. Yirminci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)	172
3.46. Yirminci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Videodan Geribildirim)	172
3.47. Birinci Oturumda Küçük Adımlar Odası'nın Fiziksel Koşulları	183
3.48. Birinci Oturumun Döngüsü	183
3.49. İkinci Oturumun Döngüsü	186
3.50. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk-Araştırmacı Etkileşimi)	186
3.51. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Görüşme)	187
3.52. Üçüncü Oturumun Döngüsü	189
3.53. Üçüncü Oturumda Oturma Odasının Fiziksel Koşulları	189
3.54. Dördüncü Oturumun Döngüsü	193
3.55. Beşinci Oturumun Döngüsü	196
3.56. Beşinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Videodan Geribildirim, Görüşme)	196
3.57. Altıncı Oturumun Döngüsü	200
3.58. Altıncı Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)	200
3.59. Yedinci Oturumun Döngüsü	203

KISALTMALAR LİSTESİ

AEKL: Anne Etkileşim Davranışları Kontrol Listesi

BEP: Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı

BH/Y: Bağımsız hareket ve yönelim

OZEAUM: Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi

ROP: Retinopathy of prematurity / Erken doğum retinopatisi

I. GİRİŞ

Dünyanın her zamankinden hızlı değişimler geçirdiği günümüzde, çocukluk kavramına, bir birey olarak çocuğa ve çocuğun öğrenmesi ve gelişmesini destekleyici yöntemlere bakış da değişimlere uğramaktadır. Bu alanlarda farklı kuramsal yaklaşımlara rastlanmakla birlikte tümünün ortak bir görüşü, çocuğu toplumsal ve kültürel bağlamda incelemeyen bir yaklaşımının geçerli olamayacağıdır. Bu yaklaşımlara göre, bireyin ve toplumun birbirinden bağımsız gelişmediği, bireyin de yalnızca bilgi ve beceri kazanmaktan ibaret olmayan bir varlık olarak kabul edilmesi görüşü benimsenmiştir (Onur, 2007).

Bireyin yaşam döngüsü açısından bakıldığında, doğumla başlayan ve erken çocukluk dönemini içeren yaşamın ilk yıllarında, gelişimin büyük oranda sosyal deneyimlere dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Bu deneyimler, çocuğun zamanını en yoğun olarak geçirdiği aile ortamlarında gerçekleşmekte, dolayısıyla aile bireylerini çocuğun temel toplumsal ve kültürel çevresi konumuna getirmektedir (Bailey ve Wolery, 1992; Kağıtçıbaşı, 2009; McCollum ve Hemmeter, 2000; Vasta, Haith ve Miller, 1992). DeMause'un (1974: Akt: Onur, 2007), tarihi harekete geçiren gücün ebeveyn-çocuk ilişkilerinin niteliği olduğuna ilişkin görüşü de, ailenin ve özellikle anne babanın, çocuğun yaşamındaki önemini tarihsel boyutta da gündeme getirmektedir.

Bireyin gelişimine ilişkin çağdaş kuramlar ve bilimsel araştırmalar, ailenin çocuğun gelişiminde oynadığı temel rolü kabullenmenin çok ötesine geçerek, özellikle gelişimsel sorunları olan bebekler ve küçük çocuklar söz konusu olduğunda, gelişimi desteklemede aile merkezli yaklaşımları benimsemişler, bu bakış açısı pek çok ülkenin yasal düzenlemelerinde de kendini göstermiştir (Mowder, 1997). İlgili çalışmalardan çıkan genel sonuçlardan biri, küçük çocuğun erken dönemlerde aile bireyleriyle ve özellikle temel bakıcı rolünü üstlenen anne ile ilişkisi ve bu ilişki çerçevesindeki etkileşimlerinin, küçük çocuğun o dönemle birlikte ileriki dönemlerde sosyal gelişim başta olmak üzere hemen tüm gelişim alanlarını önemli ölçüde etkilediğidir (Bailey ve Wolery, 1992; Bromwich, 1976; Davidson ve Harrison, 2000; Fraiberg, Smith ve Adelson, 1969; Mowder, 1997; Vasta ve diğ., 1992). İlerleyen

bölümlerde bu konuya ilişkin kuramsal yaklaşımlar ve bilimsel araştırmalar gözden geçirilmiştir.

1.1. Anne-Çocuk Etkileşiminde Kuramsal Yaklaşımlar

Anne-baba-çocuk etkileşiminin önemini, çocuğun yaşadığı sosyal bağlamlara dayandıran kuramsal yaklaşımların temelleri her ne kadar yüzyıllar öncesinde Japonya ile birlikte çeşitli Batı ülkelerinde ortaya çıkmışsa da, 20. yüzyıl bu bakış açılarının sistematik ve kuramsal boyut kazandığı bir yüzyıl olması bakımından önemlidir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, çocukluk ve ergenlik dönemine ilişkin oluşan bilimsel bilgi, anne babaların ebeveynlik becerilerine ilişkin sorgulamalara girmelerine neden olmuş ve büyüme ile gelişmenin risklerle dolu bir süreç olduğunu fark etmeleriyle sonuçlanmıştır (Onur, 2007). Yirminci yüzyılın getirdiği farklı sosyal yaşam tarzları da, çocuk yetiştirmenin bilimsel olarak ele alınmasını gerektirmiş ve böylelikle anne-baba-çocuk etkileşimi sosyal bilimlerde başlı başına bir araştırma alanı olmuştur. Söz konusu yaklaşımların öncüleri Vygotsky, Bronfenbrenner, Sameroff ve Chandler ile temel bakıcının çocuğun gelişimi üzerinde oynadığı rolü vurgulaması açısından Bowlby'dir. Bu kuramcıların, çocuğun çevresiyle ilişkilerine ve etkileşimlerine getirdikleri açıklamalar, çocuk gelişimi ve eğitimi alanına kuramsal bilgilerle birlikte uygulama zeminleri oluşturmaları bakımından önemlidirler.

Yapılandırmacı (constructivist) akımın önemli kuramcıları arasında yer alan Vygotsky, yaklaşımının temelindeki ilkenin, bireyin kültürü içselleştirerek sonraki nesillere aktarması olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre çocuk, kendi gelişimi üzerinde aktif rol oynayan ve kültürü içselleştirmek adına karşılaştığı günlük sorunları çevresinde bulunan diğerleriyle kolektif bir biçimde çözme yoluna başvuran bireydir. Dolayısıyla çocuk, psikolojik ve sosyal tüm becerilerini diğerleriyle olan etkileşimler yoluyla kazanabilmekte ve bunları içselleştirmenin öncesinde kişiler arası düzeyde geliştirip kullanmaktadır. Vygotsky kişiler arası ilişkiler yoluyla öğrenmenin, çocuğun tek başına öğrenmesinden daha üstün bir bağlam olduğunu **yakınsal gelişim alanı** (proximal zone of development) kavramıyla açıklamaktadır. Bu kavram, çocuğun hâlihazırdaki gelişim düzeyi ile potansiyel gelişim düzeyi arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Hâlihazırdaki gelişim düzeyi, çocuğun bağımsız sorun çözme yetisi iken, potansiyel gelişim düzeyi onun bir yetişkin ya da daha üst düzey performansa sahip bir akran ile işbirliği içinde sorun çözmesi şeklinde ifade

edilmektedir. Vygotsky'ye göre çocuk tek başına belirli sayıda görevleri yerine getirebilecekken, bir yetişkin ya da başarılı bir akranla bu performansın çok ötesine geçebilecek, dolayısıyla da öğrenmeyi bir etkileşim içerisinde gerçekleştirdiğinde bunu tek başına yapmanın her zaman bir adım ötesinde olacaktır (McDevitt ve Ellis Ormrod, 2010; Vasta ve diğ., 1992).

Anne-çocuk etkileşimi araştırmaları ve uygulamalarına yön veren bir diğer kuramcı ise Urie Bronfenbrenner'dir. Bronfenbrenner'in gelişim psikolojisi alanındaki araştırmalarında ve sosyal politikaların oluşturulmasında süre giden etkisini belirtmenin yanında, bu etkilerin özellikle erken çocukluk dönemine yansıdığını söylemek mümkündür. Araştırmacının şu alıntısı, yaşam boyu sürdürdüğü araştırmalarının başlıca temasını oluşturmaktadır:

"Bir çocuk, onun bakımından sorumlu olan ve onunla ortak etkinliklerde bulunan bir ya da daha fazla yetişkinin süre giden ve mantığa sığmayan ilgisine gereksinim duyar. Kısacası birinin o çocuk için çıldırıyor olması gerekir." (Bronfenbrenner, 1979)

Bronfenbrenner ilk olarak 1970'lerde ortaya attığı **Ekolojik Yaklaşım'**ı 90'larda revize etmiş ve 2000'li yıllarda kuram **Biyoeolojik Model** olarak yeniden adlandırılmıştır. Ekolojik yaklaşım, çocukların toplumda kendilerine fiziksel olarak yakın ve uzak tüm bireyleri ve o toplumun kültürel değerleriyle ilişkilerini açıklayan ve insan gelişiminde biyolojik, toplumsal-kültürel ve psikolojik etmenlerin birbiriyle etkileşimlerini vurgulayan bir kuramdır. Bronfenbrenner (1979), Vygotsky'nin görüşlerine de paralel olarak insanın-çocuğun çevrenin bir ürünü olup, aynı zamanda çevreyi üreten bir varlık olduğunu savunan kuramcılar arasındadır. Yazar bu ekolojik çevreyi, bireyi ortasına yerleştirdiği iç içe geçen Rus bebekler gibi bir yapıda incelemekte ve çocuğun her düzeyde yer alan sosyal bağlamlarla (kişiler ve gruplar) farklı gelişen ilişkilerini-etkileşimlerini açıklamaktadır. Çocuğun en yakınında bulunan sistem olan **mikrosistem**, çocuğun birebir etkileşim halinde olduğu ailesi, okul çevresi ve arkadaş gruplarını temsil etmekte ve çocuğun bağımsızlık geliştirme ve diğerleriyle işbirliğine girme davranışlarını şekillendirmektedir. Mikrosistemin bir düzey dışında yer alan sistem ise **mezosistem**'dir. Bronfenbrenner tarafından mikrosistemler sistemi olarak da adlandırılan bu sistem, çocuğun içinde bulunduğu iki ya da daha fazla sayıdaki mikrosistemde yer alan süreçlerin birbirleriyle bağlantılarını içermektedir. Annenin, çocuğunun okulda öğrendiklerini evde pekiştirmesi, ev ve okul mikrosistemleri arasındaki bağlara, bir diğer deyişle o çocuğun mezosistemine iyi bir

örnektir. Üçüncü sistem olan **ekzosistem** ise, çocuğun gelişimini etkileyen ve en az birinin çocuğun doğrudan etkileşimde bulunmadığı sosyal sistemlerin birbirleriyle etkileşimlerini açıklayan sistemdir. Çocuğun anne babasının iş ortamları gibi çocuğun doğrudan etkileşimde olmadığı, ancak anne babanın bu ortamlardaki etkileşimlerinin ev ortamına ve dolayısıyla çocuğa yansması, ekzosistem için uygun bir örnek olarak verilebilir. Bronfenbrenner'in dördüncü düzey olarak tanımladığı **makrosistem** ise, çocuğun ekosisteminin en dış halkasını oluşturmakta ve çocuğun yaşadığı kültür içerisindeki diğer üç sistemi birbirine bağlayıcı bir görevi üstlenmektedir. Çocuk makrosistemiyle doğrudan etkileşim halinde olmasa da, yaşadığı kültürün inançlarını, değerlerini ve siyasi politikalarını içeren bu sistem, çocuğun yaşamı üzerinde temel etkilere sahiptir (Bronfenbrenner, 1979; McDevitt ve Ellis Ormrod, 2010; Richey ve Wheeler, 2000). Bireyin gelişimi de, bu sistemlerle olan doğrudan ve dolaylı etkileşimleri ile açıklanmaktadır.

Bireyin sosyal çevresiyle etkileşiminin gelişimde temel bir rol oynadığını savunan diğer kuramcılardan Sameroff ve Chandler (1975: Akt., Barrera ve Rosenbaum, 1986), çocuk yetiştirme stillerinin gelişim üzerindeki öneminin yanında, çocuğun çevreyle etkileşimde fiziksel ve davranışsal özelliklerinin de belirleyici olduğu saptamalarından yola çıkarak **Transaksiyonel Model**'i ortaya atmışlardır. Transaksiyonel teriminden de anlaşılacağı gibi, ebeveynin çocuğa yaklaşımları, onun gelişimi üzerinde temel bir etkiye sahipken, çocuğun bireysel özellikleri de ebeveyn davranışlarını şekillendirerek ilişkide karşılıklılığa dayalı dinamikleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla Transaksiyonel Model, gelişimin bu sistem çerçevesinde incelenmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

Yaşamın erken yıllarında bireysel farklılıkları ve bireyin aile ve akran ilişkilerini açıklamada yararlanılan temel kuramlardan biri **Bağlanma Kuramı**'dır. Kuramın öncüsü Bowlby (1969: Akt., McDevitt ve Ellis Ormrod, 2010; Mitchell ve Ziegler, 2007; Scaramella ve Leve, 2004), bebeğin hayatta kalmasının temel bakıcıyla fiziksel yakınlığını korumasına bağlı olduğunu ve doğumdan itibaren ağlama, huzursuzlaşma gibi davranışlarla bunu sağlamaya çalıştığını belirtmektedir. Bebek ilerleyen aylarda da bu tür davranışları çeşitlendirerek annesinin ona yaklaşma biçimlerini gözlemekte ve kendi davranışlarını da bu tepkilere göre şekillendirmektedir. Bowlby, oluşan bu örüntülerin farklı nitelikte (güvenli, güvensiz) bağlanmalarla sonuçlandığını açıklamaktadır.

Bağlanma kuramının önemli varsayımlarından biri, çocuktaki bağlanma davranışlarının annenin duyarlılığı ile çocuğun bu duyarlılığa verdiği duygusal

tepkilerle oluştuğu, bir diğer deyişle Transaksiyonel Model’de olduğu gibi sũrecin karşılıklılığa dayalı olduğudur. Bu karşılıklılık çerçevesinde, annelerin bebeklerinin davranış ipuçlarına duyarlı ve yanıtlayıcı olmaları durumunda da bebekler temel bakıcıdan tutarlı tepkiler alabildiklerini görmekte, bu tutarlı örũntũler ise bebekte güvenli bağlanmanın temellerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla çocuk, kendisine anlamlı ve tanıdık ortamlar oluşturan annenin sayesinde güvenebileceği bir çevresi olduğunu, aynı zamanda da birtakım davranışlarıyla çevre üzerinde belirli bir kontrol geliştirebileceğini keşfetmektedir (Crockenberg, 1981; McDevitt ve Ellis Ormrod, 2010; Turner, 2000).

Kũçük çocuklar, anneleriyle erken dũnemde kurdukları bu ilişki tarzından yola çıkarak sosyal ilişkiler ile ilgili zihinsel temsiller (internal working model) geliştirmekte, bu model çocukların zaman içerisinde diğerleriyle girecekleri sosyal ilişkiler için bir zemin oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle, çocuğun erken yıllarda annesiyle ilişkilerini temel alarak oluşturduğu zihinsel temsiller, onun gelecekte kuracağı sosyal ilişkileri de belirlemekte, bu da bağlanma sũrecinin yaşam boyu sũreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır (McDevitt ve Ellis Ormrod, 2010; Mitchell ve Ziegler, 2007). Dolayısıyla annenin kũçük çocuğuyla etkileşimi, bağlanma gibi temel bir psikolojik olgunun doğduğu ve geliştiği ortam olduğundan, çocuk gelişimi üzerinde kritik bir rol oynamaktadır (Howe, 2006).

Anne-çocuk etkileşiminin önemini vurgulayan ve yukarıda özetlenen kuramlar, özellikle 1970’lerden sonra pek çok araştırmacının bu konuya odaklanmasını sağlamış ve araştırmacılar anne-çocuk etkileşimini desteklemenin kuramsal ve pratik gerekçelerine dikkat çekmeye başlamışlardır. Bu araştırmacılar arasında Bailey ve Wolery (1992), anne-çocuk etkileşiminin, aileye ve kũçük çocuğa yönelik yapılacak tüm müdahalelerin temelini oluşturma özelliğine dikkat çekmişlerdir. Bu da erken eğitim programlarında aileye ve çocuğa sağlanan tüm destek hizmetlerin etkililiğinin artırılması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Yazarlar ayrıca bu konuda herhangi bir bilimsel bulgu aramaya gerek olmadığını ve yalnızca mantık yürũtmenin bile tek başına anne-çocuk etkileşimini incelemek ve desteklemek için bir önemli gerekçe olabileceğini ifade etmişlerdir.

Mahoney (1992) ile Bernstein, Hans ve Percansky (1991), erken çocukluk özel eğitiminde çocuğun ilgi alanları ve keşfetme güdũlerini tam olarak dikkate almayan, kũçük çocuğa genellikle doğrudan öğretim ilkelerine dayalı beceri öğretimini hedefleyen yaklaşımların, kũçük çocuğun öğrendiklerini genellemesinde sorun oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmacıların, bu yaklaşımın yerini çocuk merkezli

yaklaşımlara bırakması gerektiğini vurgulayarak, müdahalelerin içeriğine ilişkin önemli göndermeler yapmaları dikkat çekmektedir. Bunun gelişimsel uygunlukta müdahalelerin (developmentally appropriate practices) temelini oluşturduğunu belirten Mahoney (1992), bireyin erken çocukluk döneminden itibaren kendisinin yönlendirdiği bir öğrenme sürecine girmesi gerektiğini, bunun da ancak çocuk merkezli, minimum düzeyde yönlendirici ve doğrudan çocuğa beceri öğretmeye dayalı olmayan bir yaklaşımla gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Mahoney'e göre bu ölçütleri sağlamanın tek yolu anne-çocuk etkileşimini desteklemektir. Yazarın Wheedan'la gerçekleştirdiği bir diğer çalışmasında (Mahoney ve Wheedan, 1997), yazarların anne babaların erken müdahale hizmetleri bünyesinde anne-bebek etkileşimini destekleme çalışmalarına ilişkin bir tercih yapmalarının söz konusu olamayacağını, bu hizmetin tercihten ziyade bir zorunluluk olduğunu belirtmeleri çarpıcıdır. Mahoney ve Wheedan, erken eğitimin felsefesi açısından bakıldığında, ailelerin etkileşim müdahalelerini reddetme haklarının olduğunu ancak bu reddetmenin anne babalara ebeveyn-çocuk etkileşiminin öneminin fark ettirilmemesinden kaynaklandığını belirtmektedirler. Dolayısıyla anne babaların bu hizmete gönüllü olmalarını sağlamanın yolu, onların çocuklarının gelişimi üzerinde ne denli etkili olabileceklerini görmelerini sağlamaktan geçtiğini savunmaktadırlar.

Bromwich (1976), küçük bir çocuğun annesiyle kurduğu karşılıklılığa dayalı ilişkinin doyurucu olmasının küçük çocuğun gelişimine etkisini vurgulayan yazarlar arasındadır. Araştırmacıya göre söz konusu bir bağlamda gelişen ilişkilerde annenin çabaları sonucu çocuğun gelişimi desteklenecek ve bu sayede annenin kişisel yeterliklerine olan inancı artacaktır. Yazar özellikle risk ya da yetersizlik grubundaki küçük çocuklarda anne-çocuk etkileşiminin, annenin ebeveynlik becerilerine yönelik algısı bağlamında birtakım risklerin olabileceğini, dolayısıyla da bu gruplarda yer alan anne-çocuk çiftlerinin etkileşim davranışlarının desteklenmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bromwich'e (1976) göre, anneye sağlanan bu desteğin zamanla annede yarattığı özgüven, annenin küçük çocuğuyla herhangi bir müdahaleden bağımsız olarak sağlıklı etkileşim kurabilmesini sağlayacaktır.

Scaramella ve Leve (2004), küçük çocuğu olan anne babaların ebeveynlik becerilerinin, çocuklarının kısa ve uzun dönemde çeşitli sosyal bağlamlarda duygu kontrolü kazanmalarına olan olası etkilerini vurgulamak amacıyla geliştirdikleri Erken Çocukluk Baskı Modeli'nde (Early Childhood Coersion Model), duygularını ifade etmede yetersiz olan ve çocuklarına tutarsız yaklaşan anne babaların çocuklarının, ileriki çocukluk ve ergenlik dönemlerinde dışa dönük (externalizing) sorunları

sergileme ve akran etkileşiminde sorunlar yaşama olasılıklarının arttığını iddia etmektedirler. Yazarlar, sosyal etkileşimde duygu kontrolünün önemli bir faktör olduğunu, çocuğun gelecekteki sosyal ilişkilerini erken yıllarda anne babadan model alarak öğrendiğini ve erken çocukluk döneminde anne babanın çocuğa baskıcı (duygu ifadelerine yer vermeyen ve tutarsız) olmaktan kaçınıp, yanıtlayıcı yaklaşmasının çocuğun karşılaştığı stres verici durumlar karşısında duygu kontrolü yoluyla kişiler arası sorunların üstesinden gelebildiğini belirtmişlerdir. Modelde çocuğun mizacı ile ebeveynlik tarzlarının karşılıklı olarak birbirleri üzerinde etkili olduğu, zorlayıcı bir mizaca sahip olan ve “zor bebek” olarak tanımlanan çocukların da zamanla anne babanın baskıcı tavırlar geliştirmelerine neden olabileceği de belirtilerek, süreç döngüler şeklinde ifade edilmektedir. Scaramella ve Leve (2004), bu görüşten yola çıkarak risk altında olduğu belirlenen çocuk anne babalarına yanıtlayıcı olma stratejilerinin kazandırılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Fonagy, Gergely ve Target (2007), bağlanmanın, çocuğun **zihinselleştirme** (mentalisation) gelişimindeki rolüne dikkat çekmişlerdir. Zihinselleştirmeyi *“diğerlerinin gözlenebilen davranışlarının, o bireylerin düşüncelerinden kaynaklandığına dair anlayış geliştirme”* olarak tanımlayan yazarlar, bu zihinsel becerinin erken yıllardan itibaren çevreden gelebilecek tepkileri yordama ve buna göre davranış repertuarı geliştirmede çocuğa destek olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmacılara göre bu süreç, bireyin diğerleriyle etkili bir şekilde baş ederek hayatta kalma çabalarını destekleyecektir. Zihinselleştirmenin tohumları da, doğumla başlayan anne-çocuk etkileşiminde annenin çocuğu düşünen bir varlık olarak algılaması, ona yanıtlayıcı yaklaşması ve çocuğa dünya hakkında bilgi sağlamak için özel bir çaba sarf etmesiyle atılmaktadır. Bu süreçte çocuğun anneye güvenli bir şekilde bağlanması da, çocuğun anneyi kendisini tehdit eden bir bilgi kaynağı olarak algılamamasına ve bu sayede annenin sağladığı bilgileri daha hızlı işlemlemesine olanak verecektir. Mitchell ve Ziegler (2007), **zihin-zihine olma** (mind-mindedness) kavramıyla geliştirdikleri benzer bir görüş çerçevesinde, annenin çocuğunu fiziksel bir varlık olmanın ötesinde “düşünen” bir varlık olarak kabul ederek çocuğunun düşünme sistemini sözel iletişim yoluyla beslemesinin, onu otoriter-demokrat bir ebeveynlik anlayışıyla yetiştirdiğini ve bu tarzın çocuğun psikolojik gelişimini desteklediğini öne sürmüşlerdir. Yazarların annenin genel bir ebeveynlik anlayışı içerisinde çocuğunun doğumundan itibaren bu şekilde bir ilişki kurmasının, bağlanmaya ve çocuğun (zihinselleştirmenin bir parçası olan) zihin kuramında gelişmesine de olumlu katkıları olduğunu belirtmeleri dikkate değerdir.

Bu görüşlerin yanı sıra, tıp literatüründe de anne-çocuk etkileşiminin erken yıllarda desteklenmesine ilişkin bilimsel gerçeklikler göze çarpmaktadır. Örneğin Brazelton ve Greenspan'ın (2006), bebeklerin farklı insan sesleri işitmeleri ve insan yüzlerini görmelerinin, merkezi sinir sistemi gelişimi üzerinde etkili olduğuna ilişkin araştırma bulguları, erken dönem etkileşimlerin fizyolojik gelişime olan katkısını ortaya koymaktadır.

Yukarıda anılan gerekçeler doğrultusunda erken çocukluk eğitimi ve erken çocukluk özel eğitimi alan yazınında nitelikli anne-çocuk etkileşim örüntüleri ile farklı gelişimsel özellikler gösteren küçük çocuklar ve annelerinin etkileşimlerini geliştirmeye yönelik etkileşime dayalı müdahalelere ilişkin önemli bir bilgi birikimi oluşmuştur. Söz konusu bilgi birikimini gözden geçirmenin öncesinde, bebekler ve küçük çocukların gelişimleri ve bu gelişimi destekleme yaklaşımlarına ilişkin bir bakış açısı oluşturmak amacıyla, anne-çocuk etkileşim sisteminin özelliklerini incelemek uygun gibi görünmektedir. Şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki, küçük bir çocuğa erken deneyimleri sağlayan kişi genellikle anne olmasına karşın, çocuğun içinde yaşadığı fiziksel ve sosyal koşullara bağlı olarak yakın bir akraba ya da bakıcı gibi kişiler de temel bakıcılığı üstlenebilmektedirler. Bu araştırmada ise, terim karışıklılığını önlemek açısından tüm temel bakıcıları içerecek şekilde “anne” terimi tercih edilmiştir.

1.2. Anne-Çocuk Etkileşiminin Tanımı ve Özellikleri

Anne-çocuk etkileşimi, alan yazında anne-çocuk ilişkisi ile dönüşümlü kullanıla gelen bir kavram olmasına karşın, etkileşim ve ilişki kavramları arasında ayırım yapmak uygun olacaktır. **Anne-çocuk ilişkisi**, karşılıklılık, yanıtlayıcılık ve eşgüdüm ile birleşme ve ayrılma örüntülerini içeren ve zaman içerisinde süreklilik gösteren bir süreçtir. **Anne-çocuk etkileşimi** ise anne-çocuk çifti arasında geçen olaylardır ve karşıdakinin dikkatini çekmek amacıyla sunulan gözlenebilir teklifleri ve bu tekliflere verilen gözlenebilir yanıtları içermektedir (Pridham, Lutz, Anderson, Riesch ve Becker, 2007). Bu şekilde tanımlanan etkileşim, ilişkinin gözlenebilir örüntüleri olarak da düşünülebilir. Anne-çocuk ilişkisi de bu etkileşimler-gözlenebilir örüntüler yoluyla gelişmekte ve değişimlere uğramaktadır (Pridham ve diğ., 2007). Dolayısıyla ilişki, ikilinin fiziksel olarak bir arada oldukları kadar olmadıkları süreler içerisinde de süre

giden dinamikleri içermekte olup, etkileşimden daha karmaşık ve geniş bir kavramı ifade etmektedir.

Anne-çocuk etkileşimi, her anne-çocuk çiftinin bireysel özelliklerine göre farklılık gösterebilen örüntüleri içermektedir. Bazen bir anne-çocuk çiftinde oldukça işlevsel kabul edilebilecek bir etkileşim tarzı, diğerinde iki taraf için de istenmedik sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle kişisel boyutu çok güçlü olan etkileşimi belirli bir kalıba sığdırmak güçtür. Bunun yanında, alan yazında sağlıklı anne-çocuk etkileşimlerini tanımlamaya yönelik girişimlere rastlanmaktadır.

Bailey ve Wolery'ye (1992) göre, hem anneye hem de küçük çocuğa en üst düzeyde yarar sağlayan etkileşim örüntülerinin beş ölçütü karşılaması gerekmektedir. Yazarların **karşılıklılık (reciprocity)** olarak adlandırdıkları ilk ölçüt, iki tarafın da birbirine mesaj gönderen ve alan rolünü oynaması, birinin davranışının diğerinde bağlama uygun tepkiyi yaratması anlamına gelmekte ve anneyle küçük çocuğun bu süreçte sıra almalarını gerektirmektedir. **Eşgüdüm (synchronization)** olarak adlandırılan ikinci faktör ise, birinin diğerini kolay ve hızlı bir şekilde takip edebilmesi anlamına gelmekte ve yazarlar tarafından **birlikte dans etme** şeklinde betimlenen bir akıcılığı ifade etmektedir. Etkileşimde üçüncü önemli bileşen ise anne ve çocuğun birlikte sık **oyun oynamalarıdır**. Yazarlara göre bu sağlandığında, küçük çocuk zaman içerisinde daha sık oyun başlatma davranışı sergileyecek, bu da anneyle çocuk arasındaki etkileşimin artmasını sağlayacaktır. Bailey ve Wolery (1992), etkinliklerden **karşılıklı keyif** alınmadığında ise annenin çocuğuyla birlikte zaman geçirmekten sıkılabildiğini, buna bağlı olarak çocukta etkinliği sonlandırma girişimlerinin artabildiğini gözlemişler ve etkileşimin keyif verici özelliğinin de mutlaka olması gerektiğini vurgulamışlardır. Yazarlar bunlara ek olarak etkileşimin **dinamizm** boyutunu da ele almışlar ve iki tarafın da zaman içerisinde birbirine uyum sağlayarak yeni durumlar karşısında etkileşim davranışlarında uyarlamalar yapmalarının önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu ölçütler sağlandığında hem annenin hem de çocuğun etkileşimde yeterlik duyguları artacak ve bu da uzun dönemde çocuğun farklı akran ve yetişkin ortamlarındaki etkileşim davranışlarını olumlu etkileyecektir.

McCollum ve Hemmeter (2000), anne-çocuk etkileşiminin istendik yönde ilerlemesinde iki tarafın da diğerinin dikkatini çekebilmesi, bu dikkati sürdürebilmesi ve diğerine ortak bir deneyim yaşadıklarını hissettirmesinin, bir diğer deyişle ikilinin **ortak dikkat** kurabilmesinin rol oynadığını ifade etmişlerdir. Bunun yanında, hem annenin hem de çocuğun diğerinin davranışlarını yordayabilmesi ve duygularını diğerinin anlayacağı biçimde ifade edebilmesi gerekmektedir. Yazarlara göre, çok

erken dönemlerden itibaren ikili arasında gelişmesi beklenen ve iki tarafın da yordayabileceği etkileşim örüntüleri, çocuğun gelecekte diğerleriyle kuracağı etkileşimlerin olumluluğu bakımından kritik bir beceridir. Buna paralel görüş belirten Fazzi (2002) ile Vasta ve diğerlerine (1992) göre, annenin çocuğunun genel uyarılmışlık (alertness) düzeyine paralel tepkiler geliştirmesi, yanıtlayıcılığın doğrudan gelişmesinde önemli bir anne yaklaşımıdır. Özellikle doğumdan sonraki ilk bir yıl içerisinde, annenin çocuğunun davranış ipuçlarını okuyarak onun fiziksel ve sosyal gereksinimlerini bu doğrultuda karşılaması, bunu yaparken de çocuğun etkileşime açık olup olmadığı anları kestirmesi ve gerektiğinde çocuğa zaman tanımak için etkileşime girmemeyi de tercih etmesi uygun bir yaklaşım olacaktır. Araştırmacılar her yaştaki birey için gerekli olan bu dinlenme sürelerinin, bir bebek için de dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta ve çocuğun bu tercihi uygun davranmanın annenin ebeveynlik becerilerinin çocuğun mizacıyla örtüşmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Vasta ve diğerleri (1992), annenin bu döngüleri oluşturmasıyla birlikte zaman içerisinde anne ile çocuk arasındaki **eşgüdüm**'ün doğduğunu, bu eşgüdüm yoluyla annenin çocuğa “bir şeyler öğretme” fırsatı yakalayabildiğini ve çocuğun da etkileşimin düzeyini kontrol edebildiğini belirtmektedirler. Yazarlar ayrıca eşgüdümde sıra almanın önemli bir karşılıklı davranış örüntüsü olduğunu, söz öncesi dönemde karşılıklı taklitlere dayalı etkinliklerin anne-çocuk arasındaki ilk diyalog olarak kabul edilebileceğini ve çocuğun ifade edici dilinin gelişmesiyle birlikte bu sıra almaların daha da belirginleştiğini ifade etmektedirler.

Brazelton ve Cramer (1990: Akt., Pearson, 2001), yaşamın ilk aylarında sağlıklı bir etkileşimi aşamalı olarak ele alan yazarlardandır. **Eşgüdüm** olarak adlandırılan ilk aşamada anne, bebeğinin günlük ritimlerini fark edip buna göre onun gereksinimlerini karşılar ve bebek bu davranışlara tepki olarak annesine güvenmeye başlar. Bu dönemde bağlanmanın ilk adımlarının atılması da söz konusudur. **Simetri** aşamasında, bebeğini daha iyi tanımaya başlayan anne, onun dikkatini çekmeye yönelik girişimlerde bulunmaya başlar. Bu iki tarafın da birbirini yoğun şekilde incelemeye başladığı bir dönemdir. **İzlerlik** aşamasında ise, bebek annesinin dikkatini çekmek amacıyla ses çıkarma, ağlama ve gülümseme gibi davranışlar sergilemeye başlarken anne de bebeğini mutlu etmenin yollarını keşfeder. Genellikle ilk üç ayda gelişen eşzamanlılık, simetri ve izlerlik aşamaları bu şekilde ilerlediğinde, anne-bebek ikilisi **oyun** olarak adlandırılan dördüncü aşamaya geçiş yaparlar. Bu aşama iki tarafın da etkileşim başlatabildiği, aynı zamanda da bebeğin etkileşimi

sürdürebildiği aşamadır. Genellikle beşinci ayda ortaya çıkan **otonomi ve esneklik** ise bebeğin oyundan keyif aldığı, duyularının ve hareketlerinin geliştiği ve etkileşim başlatma ve sonlandırmada daha aktif olduğu döneme denk gelmektedir. Brazelton ve Cramer'e göre bu şekilde ilerleyen bir süreç, anne ve çocuğun doyurucu bir ilişki geliştirmelerini desteklemektedir.

Görüldüğü gibi verimli bir anne-çocuk etkileşimi örüntüsü, annenin küçük çocuğunun gereksinimlerini anlamlandırması, bu gereksinimlere uygun yanıtlar vermesi ve çocuğun da annenin bu davranışlarından doyum aldığını göstermesiyle gelişen bir süreçtir. Bunun yanında ilişkinin iki taraf için de ödüllendirici olması ve karşılıklılığı içermesi esastır. Burada vurgulanması gereken birkaç noktadan ilki, anne-çocuk etkileşiminin temelini oluşturan ve alan yazında **yanıtlayıcılık** (responsivity) olarak adlandırılan, annenin küçük çocuktan gelen davranış ipuçlarını doğru değerlendirmesi ve bu ipuçlarına uygun tepkileri verebilmesinin önemidir (Chen, 1999; Fazzi, 2002; Howe, 2006; Mahoney ve Perales, 2005; Pearson, 2001; Turner, 2000; Vasta ve diğ., 1992). Yanıtlayıcılığın önemli bir anne becerisi olduğunu tarihte de gözlemek mümkündür. Örneğin, 1603-1867 Edo dönemi Japonya'sında Toju Nakae adlı yazar, çocukların yaşamları ve zihinlerinin yetişkinlerden farklılıklar gösterdiğini, çocuklara oyuncak muamelesi yapmanın ve onları uygun olmayan davranışlara zorlanmanın sakıncalı olacağı görüşlerini öne sürerek, bir anlamda anne babaların çocuklarına yanıtlayıcı yaklaşımlarının önemini vurgulamıştır (Onur, 2007).

Annenin yanıtlayıcılığının yanında etkileşime getirdiği geçmiş yaşantıları ve kişilik özellikleri de anne-çocuk etkileşimini etkileyen etmenler arasındadır. Duyarlılık, uyum sağlama, kendi ebeveynlik becerilerine dair kişisel değerlendirmeler, küçük çocuğa yönelik tutumlar, kendi çocukluk döneminde kendi annesi ya da temel bakıcısıyla kurduğu etkileşimin örüntüleri (Crowell ve Feldman, 1988; Mowder, 1997; Turner, 2000) ve psikiyatrik sorunlar (Cohn ve Tronick, 1989) gibi anne değişkenleri bunların belli başlıcalarıdır. Ayrıca anne ve çocuğun içinde yaşadığı aile sistemini etkileyen olaylar, annenin etkileşim davranışlarını etkileyen önemli etmenler arasındadır. Bunlar arasında ailenin sosyal destek ağları, aile bireylerinin stres düzeyleri, maddi güçlükler ve kültürel özellikler gelmektedir (Bernstein ve diğ., 1991; Mowder, 1997). Dolayısıyla, annenin etkileşime getirdiklerini pek çok faktöre göre değerlendirmek gerekmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, anne-çocuk etkileşiminde annenin baskın bir rol üstlendiği ve sürecin genellikle onun anlayış ve davranışları doğrultusunda şekillendiği izlenimi doğmaktadır (Chen, 1999; Fazzi, 2002; Howe, 2006; Mahoney ve

Perales, 2005; Pearson, 2001; Turner, 2000; Vasta ve diğ., 1992). Ne var ki daha kapsamlı bakıldığında, Transaksiyonel ve Ekolojik modellere de paralel olarak etkileşimin iki yönlü bir yapıya sahip olduğu, bunda annenin olduğu kadar küçük çocuğun da önemli katkılarının bulunduğu görülebilir. Bu doğrultuda anne-çocuk etkileşimini incelerken dikkate alınması gereken ikinci bir nokta, çocuğun da etkileşime getirdiği bireysel özelliklerdir (Bell, 1974; Bernstein ve diğ., 1991; Fazzi, 2002). Kuşkusuz ki, erken dönemlerde annenin bebeğinin davranışlarını doğru anlamlandırması ve onun gereksinimlerini bu doğrultuda karşılaması sürecin kritik belirleyicilerindendir (Baird ve Mayfield, 1997; Ceber-Bakkaloğlu ve Sucuoğlu, 2000; Chen, 1999; Forcada-Guex, Pierrehumbert, Borghini, Moessinger ve Muller-Nix, 2006; Turner, 2000). Nitekim çocuk bu dönemde korumasız olup annesinin bakım ve ilgisine muhtaçtır (Turner, 2000) ve bir anlamda anneye göre süreçte daha pasif bir konumdadır (Mowder, 1997). Oysa ilişki ve etkileşimde karşılıklılığın önemli bir faktör olduğu düşünüldüğünde, annenin etkileşimdeki yönlendiriciliğinin temel belirleyicileri arasında çocuğun doğuştan getirdiği özellikleri ve erken dönem yaşantılarının olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Çocuğun doğuştan getirdiği özellikler olarak tanımlanan **mizaç**, çocuğun kolay yatıştırılabilir olup olmaması, çevreye karşı genel uyarılmışlık durumu, anneye gereksinimlerini ifade etme davranışları, annenin davranışlarına verdiği tepkilerin sıklığı, uyku ve beslenme düzeni ile dikkat süresi gibi özellikleri ifade eden bir kavramdır. Bununla birlikte çocuğun herhangi bir gelişimsel sorununun olup olmaması da annenin çocuğuyla olan etkileşimini geliştirip değiştirebilen bir çocuk özelliğidir (Belsky, Goode ve Most, 1980; Bernstein ve diğ., 1991; Chen, 1999; Fazzi, 2002; McCollum ve Hemmeter, 2000; McDevitt ve Ellis Ormrod, 2010; Mowder, 1997; Turner, 2000). Bu özelliklerinin yanında çocuğun zaman içerisinde kazandığı, bakım gereksinimlerinin azalması ve anneye daha fazla etkileşim başlatması gibi özellikler, annenin tepkisiz kalamayacağı durumlar olup (Bell, 1974), onun çocuğuna yönelik davranışlarını etkilemektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, annenin küçük çocuğunun tepkilerini değerlendirme biçimi, etkileşimi önemli ölçüde şekillendiren bir anne değişkenidir. İstendik koşullar altında; anne küçük çocuğundan gelen ipuçlarını doğru değerlendirebildiğinde, çocuğuna uygun tepkileri verecek, çocuk büyük olasılıkla uygun şekilde karşılanan fiziksel ve duygusal gereksinimleri sonucunda annesine uygun tepkiler verecek, anne bu durum karşısında ebeveynlik becerilerine ilişkin olumlu tutum sergileyecek ve çocuğuyla etkileşime açık olacaktır. Annenin bu duyarlılığı da büyük olasılıkla çocuğun etkileşime katılımını artıracaktır. Bu noktada önemli olan bir çocuk özelliği

ise, kendi gereksinimlerini annenin anlayabileceği şekilde ifade etmesidir. Nitekim çocuğundan gelen ipuçlarını okumakta güçlük çeken bir annenin, ona uygun tepkiler vermesi güçleşecek ve anne-çocuk etkileşimi-ilişkisi büyük olasılıkla olumsuz etkilenecektir. Dolayısıyla bu döngüde annenin çocuğunun davranışlarını anlamlandırma becerisinin olduğu kadar, çocuğun da kendini açık ifade etmesi ve Bromwich'in (1976) de belirttiği gibi çocuğun annenin çabalarını bu sayede pekiştirmesi önemlidir.

Normal gelişim gösteren bebek ve küçük çocuklarda bu örüntünün gelişmesi olasılığı yüksektir. Bu çocukların sosyal davranışları, annelerin çocuklarından gelen etkileşim ipuçlarını değerlendirebilmelerinde onlara yol göstericidir. Odom ve Munson (1996), 0-36 ay arasındaki normal sosyal gelişimi şu şekilde özetlemektedirler: Bebek sosyal davranış geliştirmeye hazır bir şekilde dünyaya gelmektedir. Bebeğin insan yüzlerine seçici tepkileri, sınırlı taklit becerileri ve yetişkinin dikkatini çekmek için ağlamalarını farklılaştırabilmesi, bu hazır bulunuşluğa belli başlı kanıtlar olarak gösterilmektedir. Üç-altı ay arasında pek çok normal gelişim gösteren çocukta sosyal gülümseme başlar ve çocuk altıncı ayından sonra yetişkinle oyun başlatma davranışı gösterir. Dokuz-on beş aylık dönemde ise çocuk yetişkinle oyunda taklit becerilerinde ustalık kazanmaya, bağımsız hareketin gelişmesiyle birlikte bağlandığı kişiyle fiziksel mesafesini kontrol etmeye ve yabancı kaygısı geliştirmeye başlar. Bu dönemde sınırlı akran etkileşimleri de gözlemek mümkündür. Yirmi dördüncü aya kadar olan dönem, çocuğun ifade edici dil gelişimine bağlı olarak yetişkinle daha karmaşık sözel etkileşimler kurmasını destekler. Yirmi dört-otuz altı aya kadar olan dönemde ise, yetişkin çocuk etkileşimi yoğun bir şekilde devam ederken çocuğun akranlara olan ilgisi dikkat çeker ve çocuğun sosyo-dramatik oyunda gösterdiği gelişmeler, akranları sembolik oyuna davet edebilmesi için bir zemin oluşturur (Odom ve Munson, 1996). Bu gelişimsel özelliklerden de görülebileceği gibi, çocuk büyümeye birlikte sergilediği pek çok etkileşim davranışıyla çevresindeki yetişkinleri ve akranları fiziksel ve sosyal gereksinimlerine dair bilgilendirmekte ve diğerleriyle etkileşimleri bu davranışlara göre şekillenmektedir.

Gereksinimlerini temel bakıcıları olan annelerine ifade etmede zorlanan bir grup olan özel gereksinimli bebekler ve küçük çocuklar da bu nedenle anne-çocuk etkileşimi araştırmalarında sıklıkla yer alan bir grup olmuş ve bu grubun anne-çocuk etkileşiminde desteklenmesi gerektiği çok sayıda araştırmacı tarafından benimsenmiştir (Bailey ve Wolery, 1992; Ceber-Bakkaloğlu ve Sucuoğlu, 2000;

Chen, 1999; Diken, 2012; Howe, 2006; Mahoney, 1992; McCollum ve Hemmeter, 2000; Mowder, 1997; Pearson, 2001; Turner, 2000).

Özel gereksinimli bebekler ve küçük çocuklar genel olarak akranlarına kıyasla yatıştırılması güç, çevreye karşı tepkisiz, yoğun bakım gerektiren, farklı ve değişken biyolojik ritimleri olan, çevreyle etkileşimde ebeveyne daha bağımlı, onunla daha az sıklıkta etkileşim başlatan, etkileşimde göz teması kurma, ses çıkarma ve gülümseme gibi tipik davranışlar göstermede yetersiz kalabilen çocuklar olarak betimlenmektedirler (Bailey ve Wolery, 1992; Chen, 1999; McCollum ve Hemmeter, 2000; Turner, 2000). Bu özellikler annede hayal kırıklığı yaratmakta ve zamanla annenin de küçük çocuğuna tepkilerinde azalma gözlenebilmektedir (Howe, 2006). Anne çocuğundan gelen ipuçlarını anlamlandıramamanın yanında, hayalindeki çocuğu kaybetmenin üzüntüsü gibi ağır psikolojik bir süreçten geçmekte, böyle bir psikolojik baskının yanında küçük çocuğun bakımından kaynaklı fiziksel zorluklarla da baş etmeye çalışmaktadır (Turner, 2000). Söz konusu şartların bir araya gelmesiyle de anne-çocuk etkileşimi olumsuz etkilenebilmektedir.

Çeşitli yazarların söz konusu iddialarının yanında, bazı araştırmacıların da konuyu farklı şekilde ele aldıkları görülmekte ve okuyucunun bu görüşleri de dikkate alarak konuya yaklaşması önerilmektedir. Örneğin Mowder (1997), küçük çocuğun bir gelişimsel yetersizliğinin olmasının, anne-çocuk etkileşiminin mutlaka olumsuz olacağı anlamına gelmediğini ifade ederek, yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerine yönelik etkileşim müdahalelerine farklı bir boyut katmıştır. Yazara göre etkileşimi belirleyen temel etmen, annenin bilgi ve deneyimlerinden yola çıkarak kendi ebeveynlik becerilerine ilişkin yaptığı bilişsel değerlendirmelerdir. Bu değerlendirmeler zaman içerisinde annenin davranışlarına yön vermekte ve etkileşim bu doğrultuda ilerlemektedir. Bu noktada küçük çocuğun bir yetersizliğinin olması etkileşimin temel belirleyicisi olmaktan çıkmaktadır. Howe (2006) ise, anne-çocuk etkileşimi temelinde gelişen bağlanma için benzer bir durum olduğunu, bir diğer deyişle yetersizliği olan küçük çocukların da anneleriyle, annelerin çocuklarına uygun karşılıklar verdikleri sürece güvenli bağlanma oluşturabildiklerini belirtmiştir. Sonuç olarak risk ve yetersizlik gruplarındaki küçük çocukların anneleriyle etkileşimlerine dair genel kanıların oluşturulmasında, olumsuz görüşler kadar Mowder 1997) ve Howe (2006) gibi araştırmacıların da görüşlerinin akılda bulundurulması sağlıklı olacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, yetersizliği olan çocuklarda anne-çocuk etkileşimi, çocuğun yetersizlik durumuna bağlı olarak anneyi etkileşimde zorlama riskini

doğurabilmektedir. Bu noktada yüz yüze etkileşim kurabilmenin önemli bir çocuk davranışı olduğu görülmektedir. Görmenin (ve dolayısıyla görme kaybının) iletişim/etkileşim üzerindeki etkileri incelenirken, çocuğun günlük yaşamında aldığı uyarılar ile çevreye yönelim özelliklerinden kısaca söz etmek yerine olacaktır. Görme duyusu, her şeyden önce erken aylardan itibaren bebeğin çevreyi kısa sürede bir bütün olarak algılayabilmesini (Baird ve Mayfield, 1997; Dennison, 2000; Özyürek, 1995) ve buna bağlı olarak da nesneleri, kişileri ve olayları belirli bir ölçüde kontrol edebilmesini sağlayan bir duyu olup, kendi bedenini ve davranışlarını aldığı bu bilgilerle çevreye göre organize edebilmesini sağlamaktadır (Ferrell, 2000). Görme, çocuğa sağladığı söz konusu hızlı ve bütüncül bilgilerle bir anlamda diğer duyuları da organize etme özelliği taşımakta, bu duyunun eksikliği ise çocukların erken yaşlarda rastlantısal öğrenme olanaklarını büyük ölçüde ellerinden almaktadır (Pogrud, Fazzi ve Lampert, 1996; Recchia, 1997; Shon, 1999). Sonuç olarak, görme yetersizliği olan küçük çocuklarda akranlarına kıyasla hemen tüm gelişim alanlarında gecikmeler ortaya çıkmakta (Brambring, 2001, 2007; Freeman, Goetz ve diğ., 1989; McAllister ve Gray, 2006), bu gelişim alanlarından biri olan sosyal-duygusal gelişim ise, çocuğun küçük yaşta çevreyi deneyimlemesinde diğerlerine (özellikle anneye) olan bağımlılığı bakımından ayrı bir önem taşımaktadır (Baird ve Mayfield, 1997; Loots, Devise ve Sermijn, 2003; Özyürek, 1995; Pogrud ve diğ., 1996; Sonksen ve Dale, 2002).

Anne-çocuk etkileşimi konusuna yeniden dönülecek olursa, çocuğun anneyi etkileşime güdüleyen yüz ifadeleri, sesleri, anneye kurduğu göz teması, bir nesneye işaret etmesi, annenin işaret ettiği bir nesneye bakışlarıyla yönelmesi gibi pek çok davranışı küçük çocuğun görme duyusuna dayalıdır. Annelerin genellikle çocukların görme duyularını kullanarak sergiledikleri bu davranışları çocuktan hâlihazırda bekledikleri ve bunları yeterince görmediklerinde birtakım hayal kırıklıkları yaşadıkları bilinmektedir (Loots, Devise ve Sermijn, 2003; Turner, 2000). Bu hayal kırıklığıyla birlikte, annenin çocuktan gelen ipuçlarını doğru değerlendirememesi de, çocuğunun gereksinimlerini yeterince karşılayamamasıyla sonuçlanabilmektedir. Fraiberg ve diğerleri (1969), gören bir bebeğin insan yüzüne gülümseme, annenin, babanın, kardeşlerin yüzlerini yabancılara tercih etme ve karşılaştığı durumları görsel olarak kodlayıp bunlardan zihinsel şemalar oluşturma becerilerinin görme duyusu tarafından organize edildiğini belirtmişlerdir. Göz temasına dayalı bu beceriler bebeğin aile bireyleriyle karşılıklı iletişim ve etkileşimi sağlayıcı bir “sinyaller sistemi” oluşturmada sağlamakta, görmeyen çocuğun böyle bir sistemden kopuşu, anne babanın da

etkileşimden kopması anlamına gelmektedir. Söz konusu kopukluk, annenin ebeveynlikten aldığı doyumunu da büyük ölçüde azaltmaktadır (Fraiberg ve diğ., 1969).

Vasta ve diğerleri (1992) de, yüz yüze etkileşimin anne-çocuk ilişkisi üzerinde önemli bir etken olduğunu iddia eden araştırmacılardandır. Yazarlar sınırlı yüz yüze etkileşimin, anne-çocuk iletişimini olumsuz etkileyebildiğini, annenin bu nedenle çocuğun duygulanımlarını çözmede zorlandığını ve bunun da çocuğun anneye bağlanmasında sorun oluşturabildiğini belirtmektedirler. Lester, Hoffman ve Brazelton (1985) ise, çok küçük bebeklerde de anne ile bebeğin yüz yüze etkileşiminin belirli biyolojik ritimleri içerdiğini ve annenin çocuğun etkileşime açık olduğu ve olmadığı anları çocuğun bakışları ve diğer beden hareketlerini izleyerek buna göre çocuğuyla yüz yüze etkileşime girmesinin, ikilinin etkileşimlerinde destekleyici bir faktör olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Lester ve diğerleri (1985), bebeğin etkili yüz yüze etkileşim yoluyla çevreden gelen bilgileri işleme ve etkileşimde sıra alma gibi becerileri kazanmasının ilk adımı olarak görmektedirler. Eşgüdümün etkileşimde önemini vurgulayan yazarlar, erken ve miadında doğan bebekler ve anneleriyle yüz yüze etkileşimi inceledikleri çalışmalarında, her iki grupta yer alan anne-çocuk çiftlerinde eşgüdümün söz konusu olduğunu ancak erken doğanlarda biyolojik ritimlerde gözlenen değişimlerden dolayı eşgüdümün diğer gruba kıyasla daha değişken olabildiğini saptamışlardır. Bu çalışma, yüz yüze etkileşimin erken aylardan itibaren anne-bebek etkileşiminin duygusal boyutunu etkileyen bir faktör olması ve erken doğum gibi risk durumlarında etkileşimin de risk altında olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Yüz yüze etkileşimin önemli olduğu bir diğer alan, bebeğin 10-12 aylık dönemde anneyi çevreden gelen tehditlerle baş etmek amacıyla sosyal referans almasıdır. Bebek yeni bir kişi ya da nesneyle karşılaştığında otomatik olarak annenin yüz ifadelerini izleyip bu yeni durumun güvenliğini sınamaktır. Bebek, annesinin gergin yüz ifadesiyle karşılaştığında ona yakın durmayı, rahat ve mutlu bir yüz ifadesine karşılık ise yeni uyarıyı incelemeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla 10-12 aylık dönem, bebeklerin çevreyi güvenle keşfetmek için annelerini referans aldıkları, gerginlik yaşadıklarında onları bir rahatlama kaynağı olarak gördükleri ve bu süreçte göz temasına başvurdukları bir döneme denk gelmektedir (Mitchell ve Ziegler, 2007).

Bu durumda görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerinin etkileşimde birtakım sınırlılıklar yaşamaları kaçınılmaz gibi görünmektedir. Fazzi (2002), sözel olan ve olmayan iletişimin gelişiminde kritik bir beceri olan sıra alma davranışının genellikle görme duyusuna dayalı geliştiğini ve bu nedenle görme yetersizliği olan

küçük çocukların bu alanda zorlanabildiğini belirtmektedir. Fazzi (2002) ve Ferrell (1996), görme yetersizliği olan bebeklerin etkileşimde oldukları kişilere dikkatlerini diğer çocuklardan farklı şekilde kulaklarını kişiye doğru çevirerek ya da başlarını önlerine eğerek verdiklerini, bu dikkat davranışının ise diğerleri tarafından ilgisizlik olarak yorumlandığını, dolayısıyla da etkileşimin olumsuz etkilendiğini ifade etmişlerdir. Ferrell (1996) buna ek olarak, görme yetersizliği olan çocukların çevrelerini görsel olarak kontrol edememelerinden dolayı aniden kucağa alınmaktan tedirgin olabileceklerini ve anne babanın da bu tepkiyi çocuğun kendileriyle fiziksel temastan kaçınması olarak yorumladıklarını belirtmektedir.

Görme yetersizliği olan bebeklerin uyku düzenlerinden kaynaklanan sorunlar da, bu çocukların anne-çocuk etkileşiminde diğerlerinden farklılaşmasına neden olan faktörler arasında gösterilmektedir. Özellikle görme kalıntısı olmayan bebeklerde, beyne ışık girdisi yoluyla salgılanan melatonin hormonunda dengesizlikler olabileceğinden, bu çocukların gece-gündüz ayrımı yapamamaları, dolayısıyla da uyku-uyanıklık ritimlerinde sorunlar yaşamaları söz konusu olabilmektedir. Bu ritimlerin düzensizleşmesi de çocuğun gün içerisinde uykusuzluğa bağlı olarak huzursuzluklar yaşamasına ve annenin de çocuğunun davranışlarını doğru yorumlayamayarak etkileşimde sorunlar yaşanmasıyla sonuçlanabilmektedir (Fazzi, 2002). Freeman, Goetz ve diğerleri (1989) ise, diğer gelişim alanlarıyla ilgili bilgilerin yetersiz olduğuna kesin gözüyle bakarken, bağlanmanın çocuğun anneyi diğerlerinden ayırt edebilmesiyle ilgili olması ve bunun saptanabilirliğinin mümkün olmasından dolayı, görme yetersizliği olan bebeklerde mutlak olarak geciktiğini savunmaktadırlar.

Sonuç olarak, görme yetersizliği olan küçük bir çocuğun annesiyle olan etkileşimi, göz temasının anneye sağladığı iletişim ipuçlarının yetersizliğinden dolayı duygusal bağların yeterince güçlenememesi ve annenin küçük çocuğuna yönelttiği olumlu tepkilerin zamanla azalması şeklinde betimlenmektedir (Baird ve Mayfield, 1997; Chen, 1999; Chen ve diğ., 2007; Ferrell, 1996; Fraiberg ve diğ., 1969; Loots ve diğ., 2003). Söz konusu örüntü, görme yetersizliği olan bebekler ve annelerinin diğer yetersizlik gruplarına göre farklı örüntüler içerisinde etkileşim kurmalarının uygun olduğunu gösterir niteliktedir. Dolayısıyla da görme yetersizliği olan bebekler ve küçük çocuklarda anne-çocuk etkileşimi, görme engelliler alan yazınında başlı başına bir konu olmuştur.

Bu grupta yürütülen araştırmaları incelemenin öncesinde, normal gelişim gösteren ve çeşitli risk ve yetersizlik gruplarında yer alan bebekler ve küçük

çocuklara yönelik çalışmalara kısaca değinmek, anne-çocuk etkileşiminin tüm çocuklar için ne derece önemli olduğunu ve görme yetersizliğinin ne tür gerekçelerle farklı şekilde ele alınması gerektiğini görmek açısından önemlidir.

1.3. Erken Çocukluk Döneminde Anne-Çocuk Etkileşimi Araştırmaları

Anne-çocuk etkileşimine yönelik çalışmalar genellikle alt sosyoekonomik düzey, erken doğum, düşük doğum ağırlığı ve anne depresyonu gibi çeşitli risk durumlarının olduğu risk grubu çocuklarını içermektedir. Araştırmaların hız kazandığı dönemlerde, sosyal çevrenin ve bağlanma gibi zihinsel süreçlerin erken gelişimdeki önemi nedeniyle tüm küçük çocukların temel bakıcılarıyla etkileşimleri önemsenmiş ve araştırmalar normal gelişim ve yetersizlik gruplarına da odaklanmıştır.

1.3.1. Normal Gelişim, Risk ve Yetersizlik Gruplarında Yer Alan Küçük Çocuklara Yönelik Anne-Çocuk Etkileşimi Araştırmaları

Anne-çocuk etkileşiminin kapsamlı ve sistematik olarak incelendiği ilk çalışmalar, 1940-1950'lerde yatılı kurumlarda yetişen bebekler ve küçük çocuklarla gerçekleştirilmiştir (Belsky ve diğ., 1980). Bunların arasında Skeels ve Dye'in (1939: Akt., Barrera ve Rosenbaum, 1986) yuva çocuklarıyla gerçekleştirdikleri müdahale çalışmasının, anne-çocuk etkileşimi alan yazınına getirilen ilk önemli katkı olduğu görülmektedir. Skeels ve Dye, yuvaya devam eden bebeklere yetişkin uyarımı sağlayarak çocuklarda gelişimi destekleyici bir müdahale yürüttükleri çalışmaları sayesinde, erken dönem gelişimde çevreden gelen yanıtlayıcı uyarımların etkisini ortaya koyarak ilerleyen yıllarda yürütülen sayısız araştırmaya önayak olmuşlardır (Barrera ve Rosenbaum, 1986). O yıllardan itibaren, özellikle son 30 yılda küçük çocuklarla yapılan çok sayıda araştırmayla da, anne-çocuk etkileşiminin erken yıllardaki önemi kabul görmeye başlamış (Bernstein ve diğ., 1991) ancak etkileşimin sistematik olarak desteklenmesine yönelik girişimler son yıllarda gündeme gelmiştir (Mahoney, Boyce, Fewell, Spiker ve Wheedan, 1998).

Normal gelişim ve risk gruplarında yer alan bebekler ve küçük çocuklarla yürütülen etkileşim araştırmaları, özellikle klinik ortamlarda popüler bir konu olmuştur. Pridham ve diğerlerinin (2007) 1980-2008 tarihleri arasında hemşirelik mesleğinde

ebeveyn-çocuk etkileşimine yönelik yayınları gözden geçirdikleri çalışmaları, konuya ilişkin genel bir bakış edinmek açısından önemlidir. Elli altı araştırmayı gözden geçiren araştırmacılar, söz konusu çalışmaların çoğunun annelerle gerçekleştirildiğini, etkileşimin mikroanalitik yöntemlerle değerlendirildiğini, etkileşimin çeşitli çocuk, ebeveyn ve aile değişkenlerine göre incelendiğini ve erken doğum gibi risk faktörlerinin de anne-çocuk etkileşimini etkileyen çocuk değişkenleri arasında sıklıkla yer aldığını rapor etmişlerdir. Müdahale çalışmalarında ise yine çalışma gruplarında yer alan çocukların önemli bir bölümünün risk grubunda olduğu, müdahalelerin de genellikle doğumdan hemen sonraki dönemde çocuğun davranış ipuçlarına yanıtlayıcı olma konusunda anne babalara bilgilendirme yapma ve geribildirim vermeye dayalı olduğu görülmüştür. İlerleyen satırlarda da görüleceği gibi, eğitim araştırmalarında da benzer bir durum göze çarpmaktadır.

Normal gelişim ya da risk grubunda yer alan küçük çocuklar ve anne babalarıyla yapılan araştırmalar, anne-çocuk etkileşim örüntüleri ve bu örüntülerin anne ve çocuğa ilişkin çeşitli değişkenlerle olan ilişkilerini ortaya koymayı hedeflemişlerdir. Çocukların çeşitli gelişim alanlarında performanslarının sıklıkla incelendiği çalışmalar incelendiğinde, çocuklarına yanıtlayıcı ve uygun düzeyde yönlendirici yaklaşan annelerin çocuklarının, aşırı kontrol edici annelerin çocuklarına kıyasla daha yüksek performans ortaya koydukları sonucu gözlenmektedir (Bus ve van Ijendoorn, 1988; Cohen ve Beckwith, 1979; Dodici, Draper ve Peterson, 2003; Forcada-Guex ve diğ., 2006; Goldberg, Gotowiec ve Simmons, 1995; Moore, Saylor ve Boyce, 1998; Stern, 1973). Aynı zamanda annelerden kaynaklanan risk durumlarını (örneğin alt sosyo-ekonomik düzey, annede depresif belirtiler, çocuk ihmali, algılanan sosyal destek gibi) anne-çocuk etkileşimi ile ilişkilendiren çalışmalarda, söz konusu riskleri taşıyan annelerin çocuklarına yanıtlayıcı yaklaşma ve onlarla karşılıklılığa ve eşgüdüme dayalı etkileşim kurmada güçlük yaşadıkları belirlenmiştir (Cohn ve Tronick, 1989; Crockenberg, 1981; Fagan ve Dore, 1993).

Önceden de belirtildiği gibi, yetersizliği olan çocuklar ve bu çocukların anneleri de etkileşim araştırmalarının önemli katılımcıları arasında olmuşlardır. Bu anne-çocuk çiftlerinin etkileşim örüntülerini inceleyen çalışmalar da, risk gruplarıyla yapılanlarla benzer sonuçlara işaret etmektedir. Söz konusu araştırmalarda katılımcıların önemli bir bölümünün işitme yetersizliği, zihinsel yetersizliği ya da dilde gecikmesi olan çocuklar ve anneleri olduğu görülmektedir.

Sözel iletişimde ciddi riskler taşıyan dilde gecikmesi ya da işitme yetersizliği olan küçük çocuklar ve anneleriyle yürütülen araştırmalar, anne-çocuk etkileşimi ve

çocuğun sözel iletişim becerileri arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmalardır. Bu araştırmalarda anne-çocuk çiftlerinin karşılıklı ve dolayısıyla ortak dikkat kurma güçlükleri yaşadıkları ve annelerin çocuklarını sözel iletişime zorlamaktan kaçınarak onlara yanıtlayıcı yaklaşımları konusunda desteklenmeleri gerektiği vurgulanmaktadır (Baykal, 2011; Diken, 2012; Jamieson, 1994; Moseley, 1990; Preisler, Tvingstedt ve Ahlström, 2002; Tanksley, 1993). Türkiye’de dilde gecikmesi olan çocuk annelerinin etkileşim davranışları ile ebeveynliğe ilişkin öz-yeterliklerinin incelendiği iki çalışma da, anne değişkenlerinin etkileşim üzerindeki olası etkilerini göstermeleri bakımından önemlidirler. Bu çalışmalarda, yanıtlayıcı ancak aynı zamanda yönlendirici olan anneler (Diken, 2007) ile çocukla daha yoğun sözel iletişime giren annelerin (Diken ve Diken, 2008) öz-yeterlik puanlarının diğer annelere kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Zihinsel yetersizliği olan çocuklarda da anne-çocuk etkileşimi alanında ulusal ve uluslararası yayınlara rastlanmaktadır (Ceber-Bakkaloğlu ve Sucuoğlu, 2000; Mahoney ve Neville-Smith, 1996; Sucuoğlu, 2001a). Anne-çocuk etkileşim örüntülerinin incelendiği bu araştırmalarda, annelerin çocuklarını diğer annelere kıyasla daha yoğun yönlendirdikleri, çocukların da anneleriyle etkileşim başlatma ve sürdürmede akranlarına göre daha yetersiz oldukları saptanmıştır. Araştırmacılar özellikle annelerin çocuklarına yönelik düşük beklentiler geliştirmeleri ve/veya çocuklarının etkileşim ipuçlarını doğru değerlendirememelerine bağlı olarak böyle bir örüntünün ortaya çıktığını ve bu nedenle zihinsel yetersizliği olan çocuk annelerinin etkileşim müdahalelerinden yararlanmaları gerektiğini savunmaktadırlar. Bu konuyla ilişkili olarak McCollum ve Chen (2003), Tayvanlı annelerin Down Sendromu tanılı çocuklarına yönelik tutumları ile çocuklarıyla etkileşim kurma ve onların gelişimini destekleme arasında yakın bir ilişki olduğunu saptayarak, annelerin çocuklarını olumlu değerlendirmelerine ilişkin çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Buraya kadar özetlenen araştırmalara genel olarak bakıldığında, farklı risk ve yetersizlik gruplarında yer alan küçük çocuklarla anneleri arasındaki etkileşimlerin annenin ve çocuğun birtakım özelliklerine dayalı olarak risk altında olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmalar bu nedenden dolayı annelere sistematik ve bireyselleştirilmiş müdahalelerle küçük çocuktan gelen davranış ipuçlarını algılayıp bunlara uygun tepkiler vermeleri, bir diğer deyişle annelere yanıtlayıcı olma becerisinin kazandırılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu betimsel araştırmalar, pek çok araştırmacının anne-çocuk etkileşimini destekleme girişimlerine yön vermiştir.

Anne-çocuk etkileşimini destekleme girişimlerinin temel varsayımı, gelişen etkileşimin ebeveynlik becerilerini olumlu etkileyeceği ve bunun da çocuğun gelişimini destekleyeceğidir. Dolayısıyla özellikle gelişmiş ülkelerde müdahaleler, anne babaların çocuklarına uygun uyarın/uyarım sağlamaları yönünde desenlenmiş ve genellikle daha geniş çaplı erken müdahale hizmetlerinin bir parçası olarak ailelerin evinde yürütülmüştür (Barrera ve Rosenbaum, 1986; Peterson, Luze, Eshbaugh, Jeon ve Ross Kantz, 2007). Ülkemizde yürütülen sınırlı sayıdaki müdahale çalışmaları ise önemli atılımlar olmalarının yanında, diğer destek hizmetlerden soyutlanmış olarak yürütülmüşlerdir ve bu da etkililiklerinin yabancı alan yazından farklı değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Normal gelişim gösteren ya da risk gruplarında yer alan küçük çocuklar ve anneleriyle yürütülen anne-çocuk etkileşimi müdahale çalışmaları genellikle klinik ortamlarda yürütülmüştür. Bunlar arasında yeni doğan bebeklerin gelişimini desteklemek amacıyla anne baba ve klinisyen işbirliği çerçevesinde yeni doğanların etkileşim ipuçlarını belirlemeyi (Nugent ve Brazelton, 1989), çocuklarda küçük yaşlarda ortaya çıkan davranış problemlerini ortadan kaldırmayı (Phillips, Morgan, Cawthorne ve Barnett, 2008), düşük doğum ağırlığı olan çocuk annelerine çocuklarına beceri öğretmeyi (Spiker, Ferguson ve Brooks-Gunn, 1993) ve ergen annelerin çocuk yetiştirmeye ilişkin yaşayabilecekleri güçlüklerle baş etmelerini sağlamayı (Bernstein ve diğ., 1991; Fewell ve Wheedan, 1998) hedefleyen çalışmalar yer almaktadır. Söz konusu araştırmaların genel sonuçları, müdahalelerin annelere ilgili stratejileri kazandırmada ve çocukların gelişimlerini bu doğrultuda desteklemede yararlı olduğu yönünde sonuçlar ortaya koymaktadır.

Çeşitli yetersizlik gruplarında yer alan çocuklar ve anneleriyle yürütülen müdahale çalışmaları da benzer sonuçlara işaret etmektedir. Otizm spektrum bozuklukları, Down Sendromu ve gelişim geriliği gibi tanı gruplarıyla yürütülen bu araştırmalarda, annelerin yanıtlayıcı olma ve aşırı uyarımı azaltma gibi becerileri desteklenmiş ve annelerin kazanımları ile çocukların gelişimsel puanlarına ilişkin olumlu sonuçlar rapor edilmiştir (Aldred, Green ve Adams, 2004; Barrera ve Rosenbaum, 1986; Mahoney ve Perales, 2003, 2005; Mahoney ve Powell, 1988; Mahoney ve diğ., 1998; Mahoney, Perales, Wiggers ve Herman, 2006; Rosenberg ve Robinson, 1985; Seifer, Clark ve Sameroff, 1991). Söz konusu müdahaleler arasında yer alan **Responsive Teaching** (Mahoney ve Perales, 2003, 2005; Mahoney ve diğ., 2006), Karaaslan, Diken ve Mahoney (2011a) tarafından **Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM)** adıyla ülkemiz koşullarına uyarlanmış

ve aynı yazarlar (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011b) tarafından 19 anne-çocuk çifti ile anneler ve çocuklarda gözlenen gelişmeler doğrultusunda sınanmıştır. Otizm spektrum bozukluğu ya da zihinsel yetersizlik tanısı almış küçük çocuklar ve anneleriyle yürütülen bu çalışmada, deney grubundaki annelerin yanıtlayıcı ve uygun düzeyde yönlendirici olma davranışları ile çocukların etkileşim ve gelişim puanlarının kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde arttığına dair sonuçlar elde edilmiştir.

Anne-çocuk etkileşim müdahalelerine ilişkin diğer ulusal çalışmalar incelendiğinde, araştırmaların merkeze dayalı yürütüldüğü ve müdahalelerin etkili sonuçlar ortaya koydukları dikkat çekmektedir. Bu alanda Karaaslan ve diğerlerinin (2011b) yukarıda anılan araştırmasıyla birlikte, işitme yetersizliği olan küçük çocuklara ilişkin iki (Doğan, 1995; Turan, 2010) ve gelişim geriliği olan çocuklara ilişkin bir (Küçüker, Ceber-Bakkaloğlu ve Sucuoğlu, 2001) olmak üzere toplam dört çalışmaya ulaşılabilmektedir. Çalışmaları yürüten yazarların ortak görüşleri, yetersizlikleri olan küçük çocuklara yönelik müdahalelerin doğrudan anne-çocuk etkileşimine odaklanması gereğidir.

Yukarıda özetlenen araştırmalar, her türlü olumsuz koşulda yaşayan ve/veya farklı gelişimsel özelliklere sahip küçük çocuklar ve annelerinin etkileşimsel güçlüklerle karşılaşabileceklerini ve aynı zamanda tümünün çeşitli desteklerle söz konusu güçlüklerin üstesinden gelebileceklerini ortaya koymaktadır. Genellikle annelerin yanıtlayıcı ve yönlendirici davranışlarını desteklemeye yönelik uygulamaların yer aldığı bu destek hizmetlerin bazılarında program çıktısı olarak yapılan gelişimsel değerlendirmelerin sonuçları da, anne-çocuk etkileşiminin gelişim üzerinde oynadığı kritik rolü de gözler önüne sermektedir. Ülkemizde yetersizliği olan çocuklar ve annelerinin etkileşimlerine ilişkin araştırmalara bakıldığında ise, anne-çocuk etkileşiminin kapsamlı olarak betimlendiği ya da çeşitli değişkenlere göre incelendiği ancak etkileşimi destekleme müdahalelerinin sınırlı olduğu, görme yetersizliği alanında ise herhangi bir çalışmanın bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bir sonraki bölümde görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerine yönelik anne-çocuk etkileşimi araştırmaları incelenecektir.

1.3.2. Görme Yetersizliği Olan Küçük Çocuklara Yönelik Anne-Çocuk Etkileşimi Araştırmaları

Görmenin anne-çocuk etkileşiminin gelişmesi üzerindeki önemli etkilerinin fark edilmesiyle birlikte görme yetersizliği alan yazınında bu tür çalışmaların arttığı dikkat çekmektedir. Söz konusu araştırmaların temel sınırlılıkları ise etkileşimin tanımında farklı değişkenleri dikkate almalarından dolayı etkileşim davranışlarının değerlendirilmesine ilişkin fikir birliğinin oluşmaması, anne-çocuk etkileşimi ile küçük çocuğun gelişimi arasında kesin bir neden-sonuç ilişkisi ortaya koyamamaları ve bir kısmının az görenler ve görmeyenleri ayrı gruplar olarak incelememiş olmalarıdır (Chen, 1999).

Görme yetersizliği olan bebek ve küçük çocuklara ilişkin alan yazına önemli ölçüde yön veren temel araştırmaların başında Norris, Spaulding ve Brodie (1957) ile Fraiberg ve diğerleri (1969) gelmektedir. Norris ve diğerleri'nin (1957) çalışması, okul öncesi dönemdeki görme yetersizliği olan küçük çocukların gelişimsel özelliklerine ilişkin bir araştırma olup, bu grupta yer alan çocukların gelişimsel özelliklerine ilişkin kuramsal bir dayanak oluşturmuş, Fraiberg ve diğerleri (1969) ise, 0-3 yaş dönemindeki görme yetersizliği olan çocuklar ve anne babalarına yönelik müdahale yöntemlerine ilişkin günümüzde de yol göstermeye devam etmiştir.

Fraiberg ve diğerlerinin (1969) araştırması, ışık algısının ötesinde görme kalıntısı olmayan 10 çocuğun doğumdan üç yaşa kadar olan dönemde izlenmesi ve desteklenmesi şeklinde yürütülen bir müdahale çalışmasıdır. Fraiberg ve diğerleri (1969), klinik deneyimlerinden yola çıkarak desenledikleri müdahale programında görme yetersizliği olan bebeklerin bilişsel ve duygusal yetersizliklerinin, egonun olduğu ilk 18 ayda gerçekleşen yaşantılardan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Yazarlar, çocuğun bu yaşlarda anne baba başta olmak üzere çevresindeki diğerleriyle sevgi bağları kuramadığı ve bu kişilerin desteğiyle yaşamı anlamlandıramadığı sürece hiçbir eğitim stratejisinin çocuğun gelişimini desteklemede başarılı olamayacağını iddia etmektedirler. Fraiberg ve diğerleri (1969), Vygotsky ve Bronfenbrenner'le paralel söz konusu bir bakış açısıyla geliştirdikleri programlarında, görme yetersizliği olan bebek anne babalarını, çocuklarıyla işitsel-dokunsal bir iletişim sistemiyle desteklemişler, bu destek bünyesinde anne babalara, bebeklerinin el-kulak koordinasyonu, el becerileri ve bağımsız hareket becerilerini geliştirici yönlendirmeler yaparak çocukların gelişimlerini belirli aralıklarla değerlendirmişlerdir. Araştırmacılar müdahale

sonrasında 10 çocuğun da bilişsel ve motor becerilerde gelişmeler gösterdiğini ve çocukların ulaştıkları performansın normal gelişim gösteren akranlarıyla benzer olduğunu saptamışlardır.

Bu araştırmayı takip eden yıllar içerisinde, ilgili araştırmaların büyük oranda durum saptamalarını içerdiği ve etkileşimi destekleme müdahalelerinin oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Aşağıda özetlenen söz konusu betimsel araştırmaların, diğer risk ve yetersizlik gruplarında yapılan çalışmalarla paralel olarak, annelerin yanıtlayıcı ve yönlendirici davranışları üzerine odaklandıkları da dikkat çeken bir noktadır.

Anne yanıtlayıcılığının, bağlanmanın önemli bir bileşeni olan sosyal referans alma davranışı ile ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmada, Recchia (1998) görme yetersizliği olan 0-3 yaş çocukların ilk kez karşılaştıkları kişi ya da uyaranlara yönelmede anneyi sosyal referans alma davranışlarını incelemiştir. Üç anne-çocuk çiftinin katıldığı araştırmada sosyal referans alma davranışlarının annelerin yanıtlayıcılıklarıyla doğrudan ilişkili olduğu saptanmıştır. Buna göre yanıtlayıcı annelerin çocuklarının anneye yönelip uyaranla ilgili bilgi talep ettikleri, yanıtlayıcı olmayan annelerde ise küçük çocuğun uyarana yönelmek için anneden herhangi bir beklentiye girmediği görülmüştür.

Baird ve Mayfield (1997), anne-çocuk etkileşiminde annenin küçük çocuktan gelen davranış ipuçlarını değerlendirme tarzının da erken eğitim programlarında ele alınması gereken bir konu olduğunu belirterek, anne-çocuk etkileşiminde anne yanıtlayıcılığının önemini vurgulamışlardır. Annenin çocuğuna, onun gereksinimlerine uygun bakımı ve ilgiyi sağlamasıyla daha doğru bir etkileşim oluşturulacağına inanan yazarlar, çalışmalarında normal gelişim gösteren ve görmeyen çoklu yetersizliğe sahip küçük çocuklar ile annelerinin etkileşim davranışlarını, her çiftle çekilen 10 dakikalık oyun video görüntülerinin anneye birlikte incelenmesi yoluyla araştırmışlardır. Çalışmada annelerden, video görüntüleri izlenirken çocuklarından bir iletişim sinyali aldıklarında araştırmacıya bunu bildirmeleri istenmiştir. Anne çocuğunun herhangi bir davranışında iletişimsel amaç gözlediğini bildirdiğinde ise görüntü dondurulmuş, anneye o davranışın ne anlama gelebileceği sorulmuş ve annenin yorumları araştırmacılar tarafından not edilerek bu yanıtlar daha sonra kategoriler altında toplanarak analiz edilmiştir. Annelerin bildirimlerine göre, görmeyen çoklu yetersizliğe sahip çocuklar akranlarına göre daha az oranda iletişimsel amaçlı davranış sergilemişlerdir (10 iletişim kategorisine karşılık 16 kategori). Yazarlar bunlardan yola çıkarak, duyu bozuklukları olan çoklu yetersizliklere sahip çocuklara yönelik erken eğitim programlarında sağlıklı etkileşim

örüntülerini oluşturmak için annelerin çocuklarından gelen etkileşim ipuçlarını fark etmelerine ilişkin müdahalelerin geliştirilmesi gerektiğine işaret etmişlerdir.

Görme yetersizliği olan küçük çocukların iletişim davranışlarının yetişkinler tarafından algılanma biçimlerini inceleyen bir diğer araştırmada, Sapp (2001), annelerle birlikte bu çocuklarla çalışan uzmanların görüşlerini de incelemiştir. Söz öncesi iletişim dönemindeki 9-17 aylık gören, görmeyen ve az gören çocukların anneleri ve onlarla çalışan uzmanlarla yürütülen araştırmada, görme düzeyi ile söz öncesi iletişim arasında görenlerin lehine sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre alıcı dilde gruplar arası farklar bulunmazken, ifade edici dilde görmeyenlerin diğer iki gruba kıyasla dezavantajlı olduğu, gören çocukların diğerlerine göre daha fazla sayıda ve türde iletişim stratejilerine başvurduğu ve işlevsel görme düzeyinin söz öncesi iletişim becerileri üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Annenin etkileşimde çocuğuna yönlendirici davranışları, görme engelliler alan yazınında sık araştırılan bir konu olarak belirlemektedir. Aşağıdaki yer alan bu çalışmaların bulguları, diğer risk ve yetersizlik gruplarıyla yapılanlardan farklı olarak, uygun düzeyde yönlendiricilikle ilgili karşıt görüşleri içermektedir.

Görme yetersizliği olan çocuk anne babalarının görenlerin anne babalarına göre çocuklarına daha yönlendirici yaklaştıklarını saptayan çalışmalar arasında Troster ve Brambring (1994) ile Behl ve Akers (1996) gelmektedir. Troster ve Brambring (1994), gören ve görmeyen 4-72 ay aralığındaki bebekler ve küçük çocukların oyun davranışlarını karşılaştırmalı olarak inceledikleri araştırmalarında, görme yetersizliği olan küçük çocuk anne babalarının diğer gruba kıyasla oyun esnasında çocuklarına daha yönlendirici davrandıklarını ve ilişkide görsel ipuçlarının eksikliğinden dolayı bu gruptaki anne babaların çocuklarıyla daha yoğun fiziksel temasa dayalı etkileşim kurduklarını belirlemişlerdir. Behl ve Akers (1996) da, 15-61 ay yaş aralığındaki görme yetersizliği olan ve hafif düzeyde gelişim geriliği olan küçük çocuk annelerinin etkileşim davranışlarını incelemişler ve görmeyen çocuk annelerinin diğer annelere kıyasla çocuklarına daha yönlendirici davrandıklarını ortaya koymuşlardır. Behl ve Akers (1996) bunun nedeninin görme kaybından ziyade, annelerin çocuklarını daha aktif olmaya teşvik etmek istemeleri olduğunu ileri sürmüşler, söz konusu farklılığın olumsuz olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, bu davranış örüntülerinin görme yetersizliği olan küçük çocukların gelişimlerini olumlu yönde de etkileyebildiğini ifade etmişlerdir.

Benzer görüşlere Conti-Ramsden ve Perez-Pereira'nın iki araştırmasında da rastlanmaktadır. Bunların ilkinde (Conti-Ramsden ve Perez-Pereira, 1999), az gören,

gören ve görme kalıntısı olmayan üç yaş altı üç çocuk ve annelerinin etkileşim davranışları değerlendirilmiş ve gören ile az gören çocuk annelerinin sözel etkileşimdeki yönlendirmeleri arasında anlamlı farklar bulunmazken, görmeyen çocuk annesinin bu iki anneden farklı sözel etkileşim örüntüleri sergilediği saptanmıştır. Yazarlar görmeyen çocuk annesinin diğerlerine oranla etkileşimde daha yoğun sözel yönlendirmelere ve yönerge tekrarlarına başvurduğunu ve çocuğuna ortamda olup bitenlerle ilgili daha fazla açıklama yaptığını belirtmişlerdir. Araştırmacılar buna göre çocuğa yöneltilmiş yoğun dilin görmeyen çocuğun özellikle anneye ortak dikkat kurmadaki önemini ve farklı yetersizlik gruplarında yoğun yönlendiriciliğin sakıncalı kabul edildiği pek çok araştırmanın aksine görmeyen çocuklar için gerekli ve işlevsel olduğunu gündeme getirmişlerdir. Bu çalışmadan iki yıl sonra aynı yazarlar tarafından gerçekleştirilen bir diğer araştırmada (Perez-Pereira ve Conti-Ramsden, 2001), 37-45 ay yaş aralığında olan ve biri gören diğer üçü ise görmeyen dört çocuğun annelerinin çocuklarına verdikleri yönerge türleri ve sıklıkları boylamsal olarak incelenmiştir. Bulgulara göre görmeyen çocuk anneleri gören çocuğun annesine kıyasla çocuklarına daha sık yönerge vermektedirler. Ne var ki yazarlar bir önceki araştırmalarında olduğu gibi, bunun bir sorundan ziyade bir farklılık olduğunu ve sık yönerge vermenin görmeyen grubun sözel etkileşime yoğun gereksinim duymasından dolayı olumlu bir anne davranışı olarak algılanabileceğini belirtmişlerdir.

Annenin yönlendirici davranışlarını, görme yetersizliği olan çocuk ve anne çiftlerinde inceleyen araştırmacılarından biri olan Campbell (2003), 18 aylık dört gören ve dört görmeyen küçük çocuk-anne çiftleriyle gerçekleştirdiği bir çalışmada, annelerin çocuklarının dikkatini odaklama ve onlarla oyun oynama davranışlarını incelemiştir. Campbell, yukarıda anılan dört araştırmadan farklı olarak görme yetersizliği olan küçük çocuk annelerinin, çocuklarına diğer annelerden daha yönlendirici yaklaşmadıklarını bulmuş ve erken eğitim müdahalelerinde annenin çocuğunu yönlendirme şekli ve derecesi üzerinde bireysel boyutta çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı yazar bir diğer çalışmada (Campbell, 2007), görme yetersizliği olan 19 aylık iki çocuğun anneleriyle olan etkileşimlerini duygusal yakınlık boyutunda incelemiştir. Vaka incelemesi olarak planlanan araştırmada, her iki annede de çocuğuna yönelik duygusal yakınlığın gözlemlendiğini ancak bunların niteliksel olarak birbirinden farklı ve aynı derecede işlevsel olduğu belirlenmiştir. Bir diğer deyişle, farklılıklar olumsuz olmaktan ziyade annelerin küçük çocuklarının gereksinimlerini karşılamada farklı yollara başvurmalarından kaynaklanmaktadır.

Alan yazında yönlendiriciliğe ilişkin dikkat çeken bu karşıt görüşler, gerçekten de annelerin yönlendirici davranışlarının altında yatan nedenleri bireysel olarak belirlemenin ve müdahaleleri buna göre planlamanın gereğini ortaya koymaktadır.

Görme yetersizliği olan küçük çocuklarda anne-çocuk etkileşiminin, çocukların çeşitli alanlardaki gelişim puanlarıyla ilişkilendirildiği çalışmalar, okuyucuya çocuktaki gelişmeleri somut verilere dayandırarak sunmaları bakımından ayrı bir önem taşımaktadırlar. Bu çalışmalarda karşılaşılan başlıca isimler ise Dote-Kwan ve Hughes'dur. Yazarlar 1994 tarihli çalışmalarında, görme yetersizliği olan küçük çocukların ev ortamlarının çocukların gelişimleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bulgulara göre annenin ev ortamında çocuğuyla olumlu iletişim kurma girişimleri ile çocuğun ifade edici dil becerileri arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Dote-Kwan ve Hughes, 1994). Dote-Kwan (1995), görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerinin etkileşim örüntülerini incelediği bir diğer çalışmada, 18 anne-çocuk çiftini ev ortamında gözlemiş ve annelerin çocuklarının etkileşim girişimlerine verdikleri olumlu tepkilerle bu çocukların gelişim puanları arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki saptamıştır. Aynı yazarın Hughes ve Dolendo ile yürüttüğü bir diğer çalışmada ise (Hughes, Dote-Kwan ve Dolendo, 1999), annelerin görme yetersizliği olan küçük çocuklarıyla olan etkileşimlerindeki yanıtlayıcı ve yönlendirici davranışları ile çocukların gelişimsel performansları arasındaki ilişki incelenmiştir. On yedi anne-çocuk çiftinin ev ortamlarındaki oyun etkileşimlerinin gözlenmesi ve aynı gün içerisinde çocukların gelişimsel değerlendirmelerinin gerçekleştirildiği araştırmada, annenin yanıtlayıcı davranışları ile çocukların sosyal uyum, duyu-motor beceriler ve çevreyi bağımsız keşfetme davranışları arasında olumlu yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bunun yanında annelerin çocuklarını yönlendirme sıklıkları ile pragmatik (edimbirim) dil gelişimi arasında ters yönde ilişki bulunurken, yönlendirmenin niteliği (çocuğun gelişimine ve yapılan etkinliğe uygun isteklerde bulunma) ile çocukların alıcı ve ifade edici dil gelişimleri arasında olumlu yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Hughes ve diğerleri (1999), bulgulardan yola çıkarak annelerin etkileşimde uygun nitelikte yanıtlayıcı ve yönlendirici olmalarının, bunun yanında yönlendiriciliğin sıklığını azaltmalarının, görme yetersizliği olan küçük çocukların dil, çevreyi keşif ve duyu-motor gelişimleri üzerinde etkili olabileceği sonucuna varmışlardır.

Yukarıda özetlenen ve gelişim-etkileşim arasında ilişki kurmayı amaçlayan araştırmalar, iki olgu arasında kesin bir neden-sonuç ilişkisi ortaya koyamamalarına karşın, görme yetersizliği olan küçük çocukların gelişimlerinin önemli ölçüde

çocukların anneleriyle kurdukları nitelikli etkileşimlerden kaynaklandığını düşündüren bulgular sunmaktadırlar.

Görüldüğü gibi, yabancı alan yazında görme yetersizliği olan küçük çocuklarda anne-çocuk etkileşim örüntüleriyle ilgili önemli bir bilgi birikimine ulaşılmıştır. Bu alandaki müdahale çalışmalarının ise, önemli sonuçlara işaret etmelerinin yanında büyük olasılıkla görme yetersizliğinin düşük sıklık göstermesine bağlı olarak sınırlı sayıda oldukları görülmektedir. Aşağıda söz konusu araştırmalar gözden geçirilmiştir.

Chen, Klein ve Haney (2007), Aktif Etkileşim Yoluyla Öğrenmeyi Destekleme (PLAI-Promoting Learning Through Active Interaction) programının etkililiğini incelendikleri çalışmalarında, PLAI'nin içeriğini ve programın değerlendirme sonuçlarını açıklamışlardır. PLAI, söz öncesi dönemde duyu bozuklukları olan çoklu yetersizliklere sahip bebekler ve küçük çocukların anne babalarıyla olan iletişimlerini desteklemek amacıyla geliştirilmiş beş modülden oluşan ve aile-uzman işbirliği ile yürütülen sistematik bir programdır. Modüller sırasıyla çocuğun fiziksel ve sosyal gereksinimlerini ifade etme şekillerinin, hoşlarına giden ve gitmeyen kişi, nesne ve etkinliklerin ve çocukların günlük rutinelere katılımları için ne tür duyuşal uyarımlardan yararlanılabileceğinin belirlenmesi ile çocuklara iletişim becerilerinin kazandırılması süreçlerini takip etmekte, bu şekilde tüm modüllerin birbirlerinin üzerine inşa edilerek çocuğun aktif olarak etkileşime geçmesi hedeflenmektedir. Yirmi beş aile ile yürütülen çalışmaların bitiminde anne babalarla yapılan görüşmelerde, katılımcılar çocuklarının iletişim amaçlı davranışlarını daha etkili belirlemeye ve onları iletişim kurabilen çocuklar olarak değerlendirmeye başladıklarını belirtmişlerdir. Diğer bulgular arasında anne babaların çocuklarına sundukları duyuşal uyarımların anlamlı düzeyde arttığı, bu duyuşal uyarımları daha fazla sayıda etkinlikte kullanmaya başladıkları ve çocuklarıyla daha yoğun etkileşime girdikleri yer almaktadır. Anne babalara, programın çocuklarda değişim yaratıp yaratmadığı sorulduğunda ise, çocuklarının etkinliklere katılma, iletişim kurma, yönergelere uyma ve çevreyi inceleme davranışlarında olumlu değişimler gördüklerini belirtmişlerdir. Uzmanlarla yapılan bireysel ve odak grup görüşmeleri ise, uzmanların anne babalarla benzer görüş belirttikleri yönünde bulgular ortaya koymuştur. Araştırmacılar sonuç olarak, PLAI'nin ailelerin bireysel özelliklerine duyarlı bir program olduğunu ve anne baba ile çocuk arasındaki iletişim davranışlarını destekleyen bu program sayesinde çocukların çevrelerine ilişkin farkındalıklarının ve katılımlarının arttığını belirtmişlerdir.

Anne-çocuk etkileşimini geliştirme teknikleri arasında yüzyıllardan beri kullanılagelen bebek masajı da görme yetersizliği olan çocuklarda bir araştırma

konusu olmuştur. Lappin (2005, 2006) ve Lappin ve Kretschmer (2005) tarafından bir yaş altı görme yetersizliği olan bebekler ve anneleriyle yürütülen çalışmalar, masaj tekniğinin anneye çocuğun davranışlarını daha doğru okumayı öğretme, annenin çocuğuna yönelik olumlu duygularını pekiştirme, çocuğun anneye olumlu tepkilerini artırma ve çocuğun çevreyi daha fazla keşfetmesini sağlama görevini gördüğü yönünde sonuçlara işaret etmektedir. Araştırmacılara göre bebek masajı, anne-çocuk etkileşiminde olumlu sonuçlar ortaya koymanın yanında, öğretilmesi ve uygulanması kolay bir teknik olmasından dolayı, erken eğitim programlarında ele alınması gereken bir müdahale gibi görünmektedir. Ne var ki, bu tekniğin incelendiği söz konusu çalışmalar, sınırlı sayıda katılımcı ile yürütülmüş olmalarından dolayı bulguların tekniğe doğrudan güvenmek için henüz yeterli olmadığını düşündürmektedir.

Görme yetersizliği olan küçük çocuklar ile yürütülen müdahale çalışmalarında klinisyen çabaları da dikkat çekmekte, bu çalışmalarda anne-çocuk etkileşiminin geniş kapsamlı hizmetlerin bir parçası olarak yer aldığı görülmektedir. Örneğin Fazzi, Signorini, Bova, Onde ve Bianchi (2005) çocukların işlevsel görme düzeylerini artırmayı hedefledikleri erken müdahale programlarında, anne-çocuk etkileşimi müdahalesine de yer vermişlerdir. Ne var ki, bu araştırmada etkileşimin ne şekilde desteklendiği belirtilmemiş ve program etkililiğine bakıldığında, küçük çocuklarda işlevsel görmenin anlamlı düzeyde artması dışında bir bilgiye rastlanmamıştır. Beelmann ve Brambring (1998) ise, yaş ortalamaları 12 ay olan ve görme yetersizliği bulunan 10 çocuk ve bu çocukların aileleriyle eve dayalı yürüttükleri erken eğitim programında, anne-çocuk etkileşimini anne babaların çocuklarına beceri öğretimi yapabilmelerini sağlamak amacıyla desteklemişler ve anne babalar ile çocukların birliktelikten aldıkları doyumun arttığına dair sonuçlar rapor etmişlerdir.

Görme yetersizliğinde anne-çocuk etkileşimine odaklanan araştırmalar arasında, görmeyen-işitmeyen küçük çocuklar da yer almaktadır. Bu çocukların eğitimcileriyle etkileşimlerini destekleme müdahalelerinden biri olan Tanılamacı Müdahale Modeli'nde (Diagnostic Intervention Model), uzmanlar her eğitimci-çocuk çiftini bireysel olarak değerlendirmekte ve gereksinimlerin belirlenmesiyle birlikte **Etkileşim Yönetimi** (interaction coaching – uzman ve annenin ortak olarak belirledikleri hedefler dâhilinde model olma, videodan model olma ve videodan geribildirim gibi öğretim tekniklerini bir arada kullanarak anneye etkileşim becerileri kazandırmaları süreci) çerçevesinde desteklemektedirler. Janssen, Riksen-Walraven, van Dijk ve Ruijsenaars (2010), bu modeli iki anne-çocuk çifti ile ev ortamına uyarlayarak sınıadıkları çalışmalarında, bir anne-çocuk çiftiyle dört, diğeriyle ise 5

oturum sonunda etkileşim başlatma, onaylama, sıra alma gibi anne ve çocuk davranışlarında anlamlı gelişmeler saptamışlardır. Yazarlar bu bulgulara dayanarak, geliştirdikleri pratik modelin bireyselleştirilmiş olarak görmeyen-işitmeyen çocuk ve anne çiftlerinde uygulanması yönünde öneri getirmişlerdir.

Görme yetersizliği alanında anne-çocuk etkileşimi araştırmalarına bir bütün olarak bakıldığında, araştırmaların diğer risk ve yetersizlik gruplarıyla yapılan çalışmalarda olduğu gibi annenin yanıtlayıcı ve yönlendirici davranışlarına odaklandığı, annelerin yönlendirici davranışlarının sıklığına ilişkin karşıt görüşlerin olduğu ve belki de en önemlisi, bu gruba yönelik anne-çocuk etkileşimi müdahale çalışmalarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Görme yetersizliğiyle birlikte, diğer yetersizlik gruplarında yapılan etkileşim araştırmalarından çıkan ortak bir sonuç, etkileşimi sistematik olarak desteklemenin anne ve çocuk açısından olumlu sonuçlar doğurmasıdır. Ancak bu genelleme yapılırken dikkat edilmesi gereken birtakım faktörlere işaret etmek yerinde olacaktır. Öncelikle, araştırmaların hemen tümünde küçük çocuklar ve anneleri çeşitli destek hizmetlerin yer aldığı geniş kapsamlı erken eğitim programlarından yararlanmaktadırlar. Dolayısıyla etkileşim müdahalelerini, geniş çaplı bir programın bileşenlerinin arasından ayırıştırarak değerlendirmek gerekmektedir. Ne var ki araştırmacılar bu konuda okuyucuyu uyarmakta ancak söz konusu ayırıştırmayı yapmaya ilişkin herhangi bir girişimleri gözlenmemektedir. İkinci bir nokta, araştırmaların çoğunda müdahalelerin anne-çocuk çiftlerine göre bireyselleştirilmeden uygulanması ve etkilerinin bu yolla sınanmasıdır. Oysaki etkileşim, her anne-çocuk çiftine özgü gelişen ve farklı dinamikleri içeren kişisel bir süreçtir (Bailey ve Wolery, 1992; Fazzi, 2002; Mahoney ve Wheedan, 1997; McCollum ve Hemmeter, 2000; Nugent ve Brazelton, 1989). Dolayısıyla müdahale, hedeflerin anne ve uzmanla birlikte seçilmesini, müdahalenin süreç içerisinde yeni gelişen koşullara bağlı olarak yeniden yapılandırılmasını ve sonuçların da bu süreç doğrultusunda değerlendirilmesini gerektirmektedir. Yine etkileşimin kişisel bir bağlar ve dinamikler bütünü olma özelliğinden yola çıkılacak olursa, her etkileşim davranışı her anne-çocuk çiftinde farklı amaçlara hizmet ediyor ve bir şekilde o ikilinin etkileşimini destekleyici bir rol oynuyor olabilir. Bu özellikle etkileşimin kritik belirleyicilerinden olan göz teması, karşıdakinin dikkatini çekmek amacıyla sesler çıkarma, bir kişiye ya da nesneye işaret etme, görsel ortak dikkat kurma gibi davranışların sınırlandığı görme kaybı durumlarında ortaya çıkmaktadır. Görme yetersizliği olan küçük çocuklarla annelerinin etkileşimlerinde diğer anne-çocuk çiftlerinden farklı ancak işlevsel olan örüntülerin görülmesi de bunun bir kanıtı

niteliğindedir (Campbell, 2003; McCollum ve Hemmeter, 2000; Perez-Pereira ve Conti-Ramsden, 2001). Bu nedenle tüm yetersizlik gruplarında da olduğu gibi, görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerine yönelik etkileşim müdahalelerinde anne-çocuk çiftlerinin yetersiz oldukları kadar yeterli oldukları etkileşim davranışlarını bireysel boyutta incelemek ve desteklemek gerekmektedir.

Araştırmalarda ortaya çıkan üçüncü bir sınırlılık, kazanılan beceri ve örüntülerin kalıcılığı ve genellenmesinin ve bu örüntülerin çocuğun takip eden gelişim evrelerine ne derece yansıdığının incelenmemiş olmasıdır. Yaşamın ilk yıllarında çocukların hızlı bir şekilde gelişmeleri ve değişimleri söz konusudur. Bunun da anne-çocuk etkileşimini etkilememesi olanaksız gibi görünmektedir. Dolayısıyla anne-çocuk çiftlerinin zaman içerisinde müdahalelerdeki kazanımlarını yeni koşullara uyarlayabilmeleri gerekmektedir (Bailey ve Wolery, 1992). Ülkemizde, pek çok alanda olduğu gibi, anne-çocuk etkileşiminin boylamsal olarak incelenmesinde sınırlılıklar yaşanabileceğinden, belki de annelerin programda bu tür uyarlamalar konusunda desteklenmeleri, bu alanda ileriye dönük yatırım yapılmasını sağlayabilecektir. Bunun yanında dördüncü bir faktör de, bir müdahalenin başarılı olmasında etkili olan anne tercihleri ve gereksinimlerinin de dikkate alınmasının gerekliliğidir. Nitekim etkileşim müdahalesinin anne tarafından bir öncelik olarak algılanmadığı durumlarda, müdahalenin etkisinden söz etmek de güç olacaktır (McCollum ve Hemmeter, 2000).

Yukarıda da belirtildiği gibi, annenin yaşadığı çevre onun küçük çocuğuyla etkileşimi üzerinde etkili olabilecek pek çok faktörü içermekte, yukarıda özetlenen araştırmalarda da, ailenin sosyal destek kaynakları, baş etmek durumunda olduğu maddi güçlükler ve ebeveynliğe yönelik toplumsal tutumlar gibi değişkenler bunların başında gelmektedir. Dolayısıyla dikkate alınması gereken beşinci bir faktör, görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerinin etkileşiminin, içinde bulunulan daha geniş alt sistemlerden bağımsız düşünülmemesi gereğidir. Bu da geliştirilecek anne-çocuk etkileşim müdahalelerinde Ekolojik Yaklaşım'ın ilkelerini de dikkate alma zorunluluğunu gündeme getirmektedir.

Görme yetersizliği alanında yapılan anne-çocuk etkileşimi araştırmalarına ilişkin yukarıda sıralanan sınırlılıklar, söz konusu faktörlerin dikkate alındığı araştırmaların planlanması ve yürütülmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Nitekim görme yetersizliği olan bebekler ve küçük çocuklar ile annelerinin etkileşim özelliklerinin açıklandığı bölümde de görüldüğü gibi, bu çocukların davranış ipuçlarının görme yetisine bağlı olarak sınırlılık gösterdiği ve annelerin bundan dolayı çocuklarından gelen etkileşim ipuçlarını zaman zaman okumakta güçlükler

yaşadıkları açıktır. Bu da bu anne-çocuk çiftlerinin etkileşimde normal gelişim gösteren anne-çocuk çiftlerinden farklılaşabildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu gruba sağlanacak etkileşim desteğinin, yukarıda yer alan sınırlılıklar dikkate alınarak, her çiftin güçlü ve zayıf yönlerini dikkate alarak ve annenin bu hizmeti bir öncelik kabul edeceği şekilde bireyselleştirilmiş olması ve anne ile çocuğun sosyal çevresini de önemli bir değişken olarak kabul etmesi gerekmektedir. Bu sayede bu grupta yer alan çocuklarla anneleri arasındaki güven ve bağlılığa dayalı etkileşimleri geliştirmek, böylelikle de hem annenin ebeveynlik duygularını hem de çocuğun gelişimini desteklemek mümkün olabilecektir. Kritik bir konu olmasına karşın, ülkemizde bu alanda çalışmaya rastlanmamış olması da, konunun Türkiye’de araştırılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada görme yetersizliği olan küçük çocuklar ile bu çocukların anneleri arasındaki etkileşimi desteklemeye yönelik çalışmaların yürütülmesine ve bu çalışmaların değerlendirilmesine odaklanılmıştır.

1.4. Amaç

Bu araştırmanın amacı, görme yetersizliği olan 2 küçük çocuk ile bu çocukların anneleri arasındaki etkileşimi destekleyici bir müdahalenin süreç ve sonuçlarını incelemektir. Bu amaca yönelik olarak şu sorulara yanıt aranacaktır:

- Anne-çocuk çiftleriyle yürütülen etkileşimi destekleme müdahalesi nasıl planlanmış, uygulanmış ve değerlendirilmiştir?
- Anne-çocuk çiftleriyle yürütülen etkileşimi destekleme müdahalesi araştırmaya katılan annelerde ne tür değişimler ve gelişmeler sağlamıştır?
- Anne-çocuk çiftleriyle yürütülen etkileşimi destekleme müdahalesi araştırmaya katılan çocuklarda ne tür değişimler ve gelişmeler sağlamıştır?
- Araştırma süreci, araştırmacının mesleki gelişimi üzerinde ne tür değişimler ve gelişmeler sağlamıştır?
- Anne-çocuk çiftleriyle yürütülen etkileşimi destekleme müdahalesi sürecinde karşılaşılan güçlükler ve bunlara getirilebilecek çözümler nelerdir?

1.5. Önem

Erken çocukluk dönemindeki sosyal yaşantılar bireyin yaşam boyu gelişim ve başarısında temel bir etki göstermektedir. Bu dönemde çocuğun fiziksel ve sosyal gereksinimlerini karşılayan kişi, onun en fazla ilişkide olduğu annesidir. Bu süreç zamanla karşılıklı etkileşimleri doğurmakta ve çocuğun zamanla fiziksel ve sosyal çevresine yönelimini şekillendirmektedir. Küçük bir çocuğun yetersizliklerinin olması durumunda ise, söz konusu etkileşimlerin niteliği farklı bir boyut kazanmakta ve anne-çocuk etkileşiminde sınırlılıklar gözlenebilmektedir. Çocuğun etkileşimde çok önemli bir değişken olan görme yetisinin olmaması durumunda ise, örüntüler daha da farklılaşmakta, annenin çocuğundan gelen etkileşim ipuçlarını anlamlandıramaması sonucunda sağlıklı etkileşimden uzaklaşabilmektedir. Dolayısıyla çocuk gelişiminde kritik bir rolü olan anne-çocuk etkileşiminin, görme yetersizliği olan küçük çocuklarda incelenmesi erken çocukluk özel eğitiminde bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda görme yetersizliği olan çocuk annelerinin desteklenmesinin amaçlandığı bu araştırmanın önemli bir adım olduğu düşünülmektedir.

Görme yetersizliği olan küçük çocukların anneleriyle olan etkileşimlerine ilişkin alan yazın, genellikle bu etkileşimi etkilediğine inanılan çeşitli değişkenlerin incelendiği çalışmalardan oluşmakta ve özellikle ilişkilerin temellerinin atıldığı 0-3 yaş döneminde konuya ilişkin müdahale programlarının sınırlılığı göze çarpmaktadır. Anne-çocuk etkileşimini üç yaş sonrasında desteklemeye çalışmak, kalıplaşmış olası birtakım olumsuz etkileşim örüntülerini değiştirmeye çalışmak anlamına gelebilir ve bu da hem anne-çocuk çiftinin hem de uzmanın zorlanacağı bir süreç olabilir. Bunun yanında çocuğun psikososyal gelişimi için kritik bir süreç olan bağlanma da erken yıllarda anne-çocuk etkileşimine dayalı olarak gelişmektedir. Dolayısıyla etkileşimi henüz oluşmaya başladığı erken dönemlerde desteklemenin daha verimli olacağını söylemek mümkündür (Chen, 1999). Bu nedenle araştırmamızın, müdahale çalışmaları boyutunda da alan yazına katkı getirmesinin yanında, 0-3 yaş dönemini kapsamı bakımından bir anlamda önleyici bir yaklaşımı da gündeme getireceğine inanılmaktadır.

Büyük olasılıkla görülme sıklığı düşük yetersizlik gruplarından biri olmasından dolayı, dünya genelinde görme yetersizliği olan küçük çocukların anneleriyle etkileşimlerini desteklemeye ilişkin çalışmaların yetersiz olduğu, ülkemizde ise bu

alandaki herhangi bir çalışmanın olmadığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın bir önemi de, Türkiye'ye olduğu kadar dünya literatürüne de önemli katkılar sağlayacak olmasıdır.

Önceden de belirtildiği gibi anne-çocuk etkileşimi pek çok faktöre dayalı gelişen ve değişen bir süreçtir ve her anne-çocuk çiftinde bu süreç kendine özgü bir yol izlemektedir. Örneğin, McCollum ve Hemmeter'e (2000) göre, hangi çocuklar ve anne babalar için, hangi ortamlarda, hangi etkileşim tekniklerinin, ne tür sonuçlar doğurduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Mahoney ve Wheedan (1997) da, bu bireyselleştirmenin yapılmadığı takdirde uygulamaların verimli olamayacağını vurgulamaktadır. Türkiye'de görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerinin etkileşim örüntülerinin belirlenmesi ya da desteklenmesine ilişkin yapılmış araştırmalara rastlanmamaktadır. Dolayısıyla, anne ile çocuk arasındaki etkileşimin ne tür etmenler tarafından etkilendiği henüz bir açıklık kazanmamıştır. Her ne kadar farklı ülkelerde yapılan araştırmaların bulguları birbiriyle benzerlik gösterse de, kendi kültür ve değer sistemimiz içerisinde anneler ve çocukların ne tür etkileşimsel gereksinimlerinin ne şekilde desteklenmesi gerektiğinin araştırılması gerekmektedir. Bu noktada, araştırmada benimsenen desenin (eylem araştırması) yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Araştırmada kullanılan desen (eylem araştırması) açısından bakıldığında, Onur'un (2007) Türk sosyal bilim dünyasına ilişkin saptamasına değinmek yerinde olacaktır. Onur (2007), ülkemizde sosyal bilim çalışmalarında işbirliği, karşılıklı nesnel eleştiriler ve kişisel gelişimi açıklama yaklaşımlarının yeterince işlemediği ve bu nedenlerden dolayı ülkemizde kuram geliştirme çalışmalarının olamadığı yönünde görüş bildirmektedir. Eylem araştırmalarında, söz konusu yaklaşımların sürecin temellerini oluşturmaları bakımından alan yazına önemli bir katkı getireceğine inanılmaktadır. Kuşkusuz ki, bu çalışmanın kuram/model geliştirme gibi bir iddiası bulunmamaktadır ancak bu çalışmanın benzer yöntemle yürütülecek benzer araştırmalara yol göstermesi ve böylelikle ülkemizde anne-çocuk etkileşimi alanında kuramların oluşturulması için küçük bir basamak oluşturması beklenmektedir. Söz konusu model ve/veya kuramların ise, ülkemizde konuya ilişkin sosyal politikaların geliştirilmesine katkıda bulunması yüksek bir olasılık olarak değerlendirilebilir.

1.6. Tanımlar

Görme yetersizliği olan birey/çocuk (person/child with a visual impairment): görme gücünün kısmen ya da tamamen kaybından dolayı özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireydir (MEB, 2006) (**eğitsel tanım**).

Dünya Sağlık Örgütü görme bozukluğunu, görme keskinliği ve görme alanı ölçütlerine göre üçe ayırmaktadır. Buna göre **görme bozukluğu** “iyi olan gözün tüm düzeltmeler sonunda görme keskinliğinin 6/18 ile 20/200 metre arasında ya da merkezi görmenin 10 derecelik açıdan dar olması”, **ağır derecede görme bozukluğu** “görme keskinliğinin 20/200 ile 20/400 metre arasında olması”, **körlük** ise “20/400 metrenin altında bir görme keskinliği” olarak tanımlanmaktadır. Örgüt aynı zamanda, az görenler için geliştirilen klinik müdahalelere yol göstermesi açısından az görmeyi de tanımlamıştır. Buna göre **az gören** “kıрма kusurunun düzeltilmesi ya da diğer herhangi bir klinik müdahaleye karşın bir görme bozukluğu olan, görme keskinliği ışık algısı ile 6/18 düzeyi arasında ya da görme açısı 10 derecenin altında olan ancak bir işi yapmada görmeden yararlanan ya da yararlanma potansiyeli olan kişi” dir (WHO, 2009). (**tıbbi tanım**).

Anne-çocuk etkileşimi (mother-child interaction): anne-çocuk çifti arasında karşılıklı geçen olaylar çerçevesinde diğerinin dikkatini çekmek amacıyla sunulan gözlenebilir teklifler ve bu tekliflere verilen gözlenebilir yanıtlardır (Pridham ve diğ., 2007).

Anne-çocuk ilişkisi (mother-child relationship): anne ve çocuk arasında karşılıklılık, yanıtlayıcılık ve eşgüdüm ile birleşme ve ayrılma örüntülerini içeren ve zaman içerisinde süreklilik gösteren süreçtir (Pridham ve diğ., 2007).

Anne-çocuk etkileşimi müdahalesi (mother-child interaction intervention): ebeveynin (annenin) etkileşimsel durumlarda ilişkinin yapısını, duygusal niteliğini ve katılımcı rollerini değiştirmesine yönelik kendisine sağlanan destektir (McCollum ve Hemmeter, 2000).

Anne yanıtlayıcılığı (maternal responsiveness): annenin çocuğunun davranış ipuçlarını belirleyerek çocuğun fiziksel ve sosyal gereksinimlerini bu doğrultuda karşılamasıdır. Anne yanıtlayıcılığı bu süreçte annenin, çocuğunun ilgi ve gereksinimlerine uygun olarak etkileşimde çocuğunun liderliğini izlemesini içermektedir (Chen, 1999; Fazzi, 2002; Howe, 2006; Mahoney ve Perales, 2005; Pearson, 2001; Turner, 2000; Vasta ve diğ., 1992).

Anne yönlendiriciliği (maternal directiveness): annenin etkileşim sırasında çocuğunu etkinliğe yönlendirmek için sağladığı sözel ve fiziksel yardımların niceliksel ve niteliksel düzeyidir (Behl ve Akers, 1996).

Karşılıklık (reciprocity): etkileşimde iki tarafın da birbirine mesaj gönderen ve alan rolünü oynaması, birinin davranışının diğerinde bağlama uygun tepkiyi yaratmasıdır (Bailey ve Wolery, 1992).

Eşgüdüm (synchronization): etkileşimde tarafların birbirlerinin davranışlarını kolay ve hızlı bir şekilde takip edebilmesidir (Bailey ve Wolery, 1992).

Ortak dikkat (joint attention): etkileşimde etkileşim ortaklarının diğerinin dikkatini çekebilmesi, bu dikkati sürdürebilmesi ve diğerine ortak bir deneyim yaşadıklarını fark ettirmesidir (McCollum ve Hemmeter, 2000).

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmada kullanılan araştırma modeli, katılımcılar, araştırma süreci, veri toplama araç ve teknikleri, verilerin analizi, araştırmanın geçerliği ve güvenirliği ile araştırma etiğine ilişkin alt bölümler yer almaktadır.

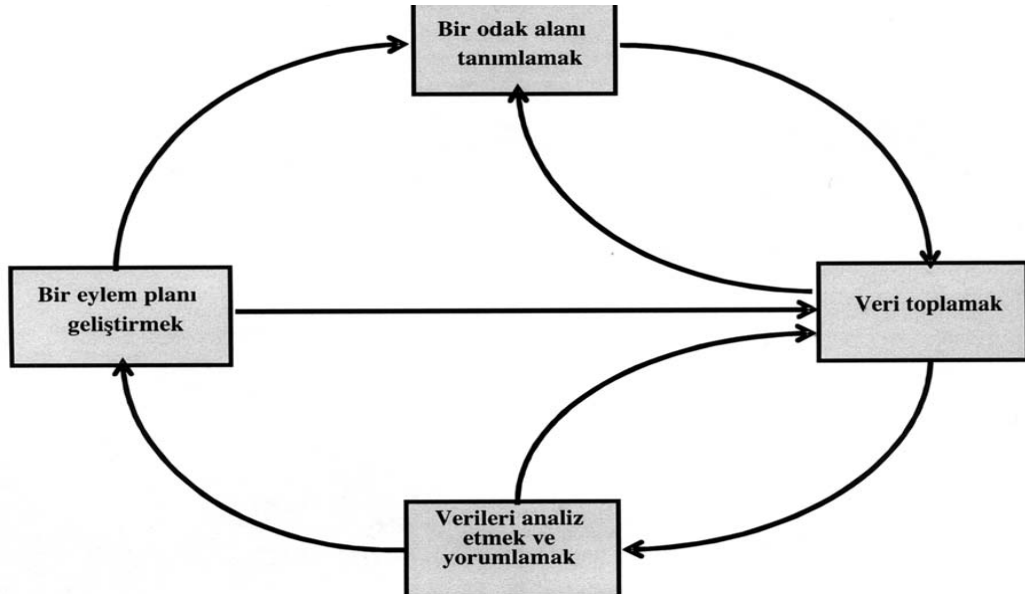
2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerinin etkileşimlerini destekleme sürecini sistematik döngüler halinde yürütmek ve uygulanabilir bir süreç ortaya koymak amacıyla eylem araştırması olarak desenlenmiştir (Costello, 2003; Johnson, 2002; Mills, 2003; Somekh, 2006). Anne çocuk etkileşimi, her anne-çocuk çiftinde kendine özgü dinamikleri barındırmakta (Mahoney ve Wheedan, 1997; McCollum ve Hemmeter, 2000), bu da uygulanabilir bir müdahalenin bileşenlerinin süreç içerisinde belirlenmesini gerektirmektedir. Bununla birlikte, Türkçe alan yazında araştırmacıya yol gösterecek örneklerin bulunmaması söz konusudur. Bu gerekçelerden yola çıkılarak, son zamanlarda tercih edilen bireyselleştirilmiş planların aileye özgü geliştirilip eylem araştırması yaklaşımı içerisinde incelenmesi şeklinde bir yol izlenmiştir.

Eylem araştırması, *“bir sosyal bağlamın dinamiklerini sistematik olarak inceleme ve bu sosyal bağlamı daha iyiye götürmek için atılan adımları eleştirel yansıtma ve sorgulama yoluyla değerlendirme çabası”* olarak tanımlanmaktadır (Greenwood ve Levin, 2007; Somekh, 2006). Bu tanıma göre eylem araştırması kısaca, *“içinde değişimi sağlamaya ilişkin bir “eylemi” barındıran “araştırma”* olarak da düşünülebilmektedir (Costello, 2003). Greenwood ve Levin (2007), eylem araştırmalarının toplumsal değişime yol gösterici olma görevini üstlendiğini vurgulamaktadırlar. Buna göre eylem araştırması “eylem”, “araştırma” ve “katılım” kavramlarının birleşimini içermektedir. Dolayısıyla bir eylem araştırması, bilimsel araştırma ilkeleri çerçevesinde bir eylemin gerçekleştiriliyor olması bağlamında temel ve uygulamalı araştırmaların bir arada yürütülebilmesini sağlarken, o sosyal bağlam içerisinde yer alan bireylerin–katılımcıların sürece aktif katılımları yoluyla kendi

yaşamlarını kontrol edebilmelerine de olanak tanıyan bir araştırma modeli olmaktadır (Greenwood ve Levin, 2007).

Eylem araştırmalarında temel amacın var olan bir durumu daha iyi bir noktaya taşımak olduğundan, sürecin esnek bir döngü şeklinde yürütülmesi söz konusudur. Alan yazında, bir eylem araştırmasında izlenebilecek döngülere ilişkin farklı görüşler hâkim olmakla birlikte (Costello, 2003; Johnson, 2002; Mills, 2003, Somekh, 2006), bunları 5 temel aşamada toplamak mümkündür: *problem alanının / odak konunun belirlenmesi, verilerin toplanması, verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması, eylem planının oluşturulması ve eylem planının değerlendirilmesi*. Costello'ya (2003) göre, farklı kaynaklarda yer alan döngülerin ortak noktaları “Burada neler oluyor?”, “Bunu değiştirmek için neler yapılabilir?” ve “Değişim adımları bize neler gösterdi?” sorularına yanıtlar aranmasıdır. Şekil 2.1’de sıklıkla kullanılan bir eylem araştırması döngüsü örneği yer almaktadır ve bunu takiben, her aşama kısaca açıklanmıştır.

Kaynak: Mills, G.E. (2003). *Action research: A guide for the teacher researcher* (2nd. ed.). Upper Saddle River: Merrill Prentice Hall.

Şekil 2.1. Örnek Eylem Araştırması Döngüsü

1. Problem alanının/odak konunun belirlenmesi. Eylem araştırmasının bu ilk aşaması, araştırmacının uzmanlık alanında yer alan, merak ettiği ve bir değişim yaratmak istediği bir konuyu belirlemesi sürecidir. Araştırmanın konusu, bir sorunu belirlemek olabileceği gibi, bir öğretim yönteminin etkililiğini sınamak da olabilir. Bu

aşamada araştırmacı düşüncelerini kuramsal bir temele oturtmak, bir diğer deyişle kuram ve uygulama arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla geniş alan yazın incelemesi yapmakta ancak alan yazın taraması tercihe göre ileri aşamalarda da gerçekleştirilebilmektedir (Costello, 2003; Greenwood ve Levin, 2007; Johnson, 2002; Mills, 2003; Somekh, 2006). Problem alanının belirlenmesi aşamasında yapılan alan yazın incelemesinin, “Diğer araştırmacılar ilgilendiğim konuda neler söylüyorlar, bunlar benim uygulamalarım ile ne derece örtüşüyor, eğer öyle ise ya da değilse neden, ortamda bir değişiklik yapmaya gerek var mı, eğer varsa ne gibi bir değişiklik olmalı?” gibi sorulara yanıtlar sağlaması gerekmektedir (Costello, 2003).

2. Verilerin toplanması. Araştırmacı bu aşamada öncelikle verilerin hangi kaynaklardan, hangi tekniklerle, ne zaman ve ne sıklıkta toplanacağına dair sistemli bir plan yapmaktadır (Johnson, 2002; Mills, 2003). Mills’e (2003) göre, bu noktada araştırmacının sorması gereken soru “Burada neler oluyor?” sorusudur. Bu sorudan yola çıkılarak, araştırmanın gücünü ortaya koyan üçgenleme (triangulation) yaklaşımı benimsenmelidir (Costello, 2003; Johnson, 2002; Mills, 2003; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bir diğer deyişle, veriler en az iki kaynaktan toplanmalı ve bunlar bir arada değerlendirilerek yorumlanmalıdır.

3. Verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması. Verilerin analiz edilmesi, süreçte o ana dek toplanan tüm verilerin bir araya getirilerek özetlenmesi, verilerin yorumlanması ise bu özetten yola çıkılarak bir sonraki adımın ne olması gerektiğinin ortaya konması olarak tanımlanmaktadır. Analiz aşamasında tüm verilerden anlamlı ve ortak kategoriler, temalar, örüntüler çıkarılmaya çalışılmaktadır (Johnson, 2002; Mills, 2003).

4. Eylem planının oluşturulması. Eylem planı oluşturma aşamasında, araştırmacının kendisine “Elde ettiğim veriler ve tecrübelerimden yola çıkarak şimdi ne yapmalıyım?” sorusunu sorduğu aşamadır (Mills, 2003). Genellikle bir ya da iki paragrafta yanıtlanan bu soruyla birlikte, araştırmacı ortamda bir değişim sağlamak için hangi müdahaleyi ya da yöntemi kullanması gerektiğini belirlemekte ve bu eylem planını uygulamaktadır (Johnson, 2002).

5. Eylem planının değerlendirilmesi. Eylem araştırmasının son aşaması olan değerlendirme aşamasında ise, eylemin yarattığı etkiler incelenmektedir. Eylemin istenilen ve olmayan yönlerinin yansıtıcı yapılarak değerlendirildiği bu süreçte, gelecekte ne gibi adımların atılması gerektiği üzerinde çalışılmaktadır (Johnson, 2002; Mills, 2003; Somekh, 2006). Eylem araştırmasını diğer araştırma modellerinden ayıran temel özellikler arasında, eylem planını değerlendirme

aşamasında yeni bir müdahaleye gereksinim duyulduğunda yeni esnek döngülere girilebilmesi ve sürecin sonlandırılmasına karar verilene dek bu şekilde devam edilebilmesidir (Somekh, 2006).

Bu araştırmada, yukarıda anılan aşamalarda gerçekleşen olaylar Çizelge 2.1’de özetlenmiştir ve bu aşamaların her biri Araştırma Süreci bölümünde kapsamlı olarak açıklanacaktır:

Çizelge 2.1. Gerçekleştirilen Araştırmanın Aşamaları

Eylem araştırması aşaması	Uygulamalar
Problem alanının belirlenmesi	• Kişisel deneyimlerin değerlendirilmesi • Alan yazın taraması • Daha büyük yaşta görme yetersizliği olan çocuk anne babalarıyla odak grup görüşmelerinin gerçekleştirilmesi • Geçerlik Komitesi toplantıları
Verilerin toplanması	• Müdahale çalışmasında yer alacak katılımcıların belirlenmesi • OZEAUM’da katılımcı annelerle yarı yapılandırılmış görüşmeler ve katılımcıların evlerinde gözlemler yoluyla katılımcılara ilişkin verilerin toplanması • Geçerlik Komitesi toplantıları
Verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması	• Verilerin analiz edilmesi • Katılımcıların gereksinimlerinin belirlenmesi • Geçerlik Komitesi toplantıları
Eylem planının oluşturulması ve uygulanması	• Katılımcıların gereksinimleri doğrultusunda eylem planının oluşturulması • Eylem planının yürütülmesi • Uygulamalar süresince verilerin toplanması • Geçerlik Komitesi toplantıları
Eylem planının değerlendirilmesi	• Katılımcılarla süreci değerlendirme görüşmelerinin yapılması • Tüm verilerin tümevarımsal analiz yöntemiyle değerlendirilmesi

2.2. Katılımcılar

Araştırma sürecinde tüm katılımcılar, kişisel yeterlikleri ve sınırlılıkları dâhilinde uygulamalara destek vermek amacıyla değişen ve gelişen roller üstlenmektedirler (Somekh, 2006). Bu çeşitlilik, sorunlara çözümler geliştirmede yaratıcılığı destekleyen temel bir faktördür (Greenwood ve Levin, 2007). Bu çalışmada da, farklı katılımcılar sürecin gerektirdikleri doğrultusunda araştırma süresince ya da araştırmanın belirli aşamalarında değişen ve gelişen rolleriyle uygulamalara destek sağlamışlardır.

2.2.1. Odak Grup Katılımcıları

Araştırmanın problem alanının belirlendiği aşamada, görme yetersizliği olan çocuk anne babalarının 0-3 yaş döneminde çocuklarıyla etkileşim deneyimlerini, gereksinimlerini ve bu konuda karşılaştıkları güçlüklerle ne şekilde baş ettiklerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, daha büyük yaşta görme yetersizliği olan çocuk anne babalarıyla odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Müdahale öncesinde yapılan bu görüşmelerde, okul öncesi ya da ilköğretim çağındaki 4-10 yaş arası çocukların anne babaları yer almıştır. Bu gruba Ankara ilinin Mamak ve Yenimahalle semtlerinde yer alan iki özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden ulaşılmıştır. Mamak'taki özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden 4 (3 anne, 1 baba), Yenimahalle'deki merkezden ise 5 (4 anne, 1 baba) anne baba odak grup görüşmesine katılmaya gönüllü olmuşlar ve böylelikle 7 görme yetersizliği olan çocuğun 9 anne babası odak grup görüşmelerine katılmıştır. Tüm odak grup katılımcıları çocukların öz anne babalarıdır ve görme yetersizliği olan çocuklarının tümü doğuştan görme kayıplı olup hiçbirinde görme yetersizliği dışında ek bir yetersizlik bulunmamaktadır. Katılımcıların özellikleri kod isimleriyle birlikte Çizelge 2.2'de yer almaktadır.

Çizelge 2.2. Odak Grup Katılımcılarının Sosyo-Demografik Özellikleri

Odak grup no	Katılımcı*	Doğum tarihi	Eğitim düzeyi	Çalışma durumu	Ailenin aylık geliri	Katılımcının çocuğu			
						Çocuğun adı*	Doğum tarihi	Tanısı	Kardeş sayısı
I	Ayşegül	1976	İlkokul	Ev hanımı	1500 TL	Ümit	2006	ROP**	1
	Sevim	1982	İlköğretim	Ev hanımı	1500 TL	Çiğdem	2004	Retinal distrofi***	1
	Ahmet	1976	Üniversite	Çalışıyor	1500 TL				
	Nurdan	1973	Ortaokul	Ev hanımı	-	Efe	2005	-	1
II	Gül	1976	Ortaokul	Ev hanımı	1500 TL	Yiğit	2001	ROP	-
	Ayça	-	Yüksek lisans	Çalışıyor	5000 TL	Ela	2001	ROP	1
	Aslı	1978	Üniversite	Çalışıyor	3500 TL	Şebnem	2005	-	-
	Sevgi	1974	Üniversite	Ev hanımı	3500 TL	Nida	2005	ROP	1
	Mehmet	1973	Üniversite	Çalışıyor	3500 TL				

* Kod isimler kullanılmıştır

** Erken doğum retinopatisi

*** Retinada meydana gelen, ilerleyici ve bazı durumlarda total körlüğe neden olan göz hastalıkları (Boughton, 2012)

2.2.2. Anne-Çocuk Çiftleri

Yaşamın erken yıllarında çocuğun temel bakıcısının anne olması nedeniyle bu araştırmada da, annelerle çalışılması uygun görülmüş ve görme yetersizliği olan çocukların annelerine ulaşılmıştır. Anne-çocuk etkileşimini destekleme çalışmalarına gönüllü iki anne ile bu annelerin görme yetersizliği olan çocukları katılmıştır. Bu katılımcılar araştırmanın veri toplama, eylem planı hazırlama, planı uygulama ve süreci değerlendirme aşamalarında yer almışlardır. Annelerin süreç içerisindeki rolleri:

- Araştırmacıya bilgi sağlama,
- Oturumlara düzenli olarak katılma,
- Oturumlarda kazandıkları bilgi ve becerileri günlük yaşama aktarma ve
- Araştırma sürecindeki deneyimleri ve gözlemlerini günlüğüne aktarma olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların özellikleri aşağıda ayrıntılı olarak betimlenmiş, kimliklerinin gizli tutulması amacıyla kod isimler kullanılmıştır.

2.2.2.1. Hediye ve oğlu Murat. Hediye 1979 doğumlu, lise mezunu bir ev hanımıdır. Hediye'nin ilköğretim beşinci sınıfa devam eden ve normal gelişim gösteren bir de kızı bulunmaktadır. Katılımcı Elmadağ'da ailesiyle birlikte müstakil bir evde ikamet etmektedir. Aile çekirdek aileden oluşmakla birlikte, Murat'ın babaannesi ailenin oturduğu iki katlı evin alt katında oturmakta ve annenin bildirimlerine göre zamanının büyük bir bölümünü aileyle geçirmektedir. Hediye ile eşi ikinci dereceden akrabadırlar. Hediye'nin eşi dolayısıyla sosyal güvencesi bulunmaktadır ve ailenin ortalama aylık geliri 1200 TL'dir.

Hediye'nin öz oğlu Murat, 17 Kasım 2009 doğumlu (müdahalenin başlangıcında 16 aylık), bir üniversite hastanesinde (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Oftalmoloji Anabilim Dalı'nda çalışan bir profesör ve doçent tarafından) yaşamının ilk ayı içerisinde glokom (yüksek göz tansiyonu) tanısı almış ve ışık algısı düzeyinde görme kalıntısı olan bir erkek çocuktur. Murat'ın görme dışında ek bir yetersizliği bulunmamaktadır. Araştırmanın başladığı dönemde tanı aldığı hastanede tanısının nedenleri araştırılmaya devam edilmektedir.

Murat'ın ailesi, araştırmacıyla ilk olarak 9 Ekim 2010 tarihinde araştırmacının çalıştığı Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne (OZAEUM) gelerek görüşmüşlerdir. Bu görüşmede aileye Murat ile ilgili birtakım gelişim ve bakım önerileri verilmiş ve anne babadan, ileriki bir tarihte yapılacak araştırmaya katılımlarına ilişkin onay alınmıştır. Murat ve ailesi, araştırmanın başladığı döneme kadar herhangi bir özel eğitim destek hizmetinden yararlanmamışlardır.

2.2.2.2. Gül ve oğlu Ekin. Gül 1986 doğumlu, lise mezunu bir ev hanımıdır. Gül eşi, iki çocuğu, kayınvalidesi ve kayınpederi ile birlikte Ankara-Elmadağ yolu üzerindeki Yeşildere köyünde ikamet etmektedir. Gül'ün eşi dolayısıyla sosyal güvencesi bulunmaktadır ve ailenin ortalama aylık geliri 800 TL'dir. Gül üçüz gebelik sonucunda Ekin'le birlikte bir erkek çocuk daha dünyaya getirmiş, üçüncü bebek ise doğumda yaşamını yitirmiştir. Ekin'in hayatta olan ikizinde görme yetersizliği olmamakla birlikte orta düzey bilişsel gelişim bozukluğu tanısıyla özel eğitim destek hizmetlerinden yararlanmaktadır.

Gül'ün oğlu Ekin, 9 Kasım 2008 doğumlu (müdahale başlangıcında 29 aylık, düzeltilmiş yaş 26 aylık), bir üniversite hastanesinde (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Oftalmoloji Anabilim Dalı'nda çalışan bir profesör tarafından) ROP tanısı almış görme yetersizliği olan bir erkek çocuktur. Doğumdan bu yana yapılan

muayenelerde, aileye Ekin'in az gören bir çocuk olduğu bilgisi verilmiş ancak yaşının küçük olmasından dolayı görme keskinliğine ilişkin kesin bir saptama yapılamayacağı belirtilmiştir. Ekin aynı zamanda 1040 gramlık düşük doğum ağırlığı ile doğmuş ve doğumdan kısa bir süre sonra da küvezde epilepsi nöbeti ve beyin kanaması geçirmiştir. Ekin bir daha epilepsi nöbeti geçirmemiştir. Ekin, ROP tanısı dışında 23 aylıkken glokom tanısı da almıştır. Gül'ün bildirimlerine göre Ekin yaklaşık iki metreden bazı büyük nesneleri ayırt edebilmekte ancak küçük detayları fark edememektedir. Ekin 27 aylık dönemden itibaren (müdahalenin başlangıcında toplam süre 2,5 ay) bir özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde haftada iki gün olmak üzere 45'er dakikalık bireysel eğitim almaktadır. Gül bu eğitim sırasında Ekin'le masa başında ve minderde küçük kas becerileri ve işlevsel görmenin artırılması alanlarında çalışıldığını ve aileye herhangi bir eğitim verilmediğini belirtmiştir. Bu nedenle çocuğun bir özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam etmesinin, araştırma sürecini etkileme olasılığının düşük olduğu düşünülmüştür.

Gül, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Gelişimsel Pediatri Birimi'nin yönlendirmesiyle birlikte araştırmacıyla ilk görüşmesini 23 Haziran 2010'da gerçekleştirmiştir. Araştırmacı aileye, o yıl içerisinde yürüteceği tez çalışmasından söz etmiş ve aileden araştırmaya katılmalarına ilişkin sözlü onay almıştır. Araştırmacı o dönemde aileyi Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Görme Engelliler Bölümü'nden bir öğretim görevlisine yönlendirmiştir. Gül öğretim görevlisiyle bir kez görüşmüştür.

Tez sürecinin başlamasıyla birlikte, OZEAUM'da yapılan ilk görüşmede, Gül Ekin'in eğitsel gereksinimlerini karşılamak amacıyla çeşitli merkezlere başvurduğunu belirtmiştir. Bunlar arasında Ankara'da görme yetersizliği olan bireylerin eğitim aldığı iki özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi ve bir üniversitenin fizik tedavi ve rehabilitasyon bölümü bulunmaktadır. Özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden birinde Ekin'le görme duyusunu içermeyen duyu çalışmalarının yapılacağı ve bu nedenle işlevsel gömenin gerileyebileceği anlatılmış, diğerinde ise aileye şehir dışında yaşadıkları için okul servisinden yararlanamayacakları açıklanmıştır. Ailenin maddi olanaksızlıklardan dolayı bu hizmetten yararlanması mümkün olmamış ve Ekin Elmadağ'da bulunan eğitim merkezine devam etmiştir. Üniversitenin fizik tedavi ve rehabilitasyon bölümünde ise, aile alanda deneyimli bir uzman tarafından Ekin'in işlevsel görmesini desteklemek için yapılacaklar konusunda yönlendirilmiştir. Gül bu çalışmaları evde çocuğuna uygulamakta olduğunu belirtmiştir (*bireysel görüşme, 07.04.2011*).

2.2.3. Araştırmacı

Bu araştırmada araştırmacı görevini üstlenen kişi Ankara Üniversitesi OZEAUM'da uzman kadrosunda görev yapan ve üniversitenin Eğitim Bilimleri Enstitüsü Özel Eğitim Anabilim Dalı'nda doktora tez çalışmasını yürüten bir psikologdur. Aynı anabilim dalında yüksek lisansını tamamlayan araştırmacı, erken çocukluk özel eğitimi ve görme yetersizliği çalışma alanlarına ilgi duymakta ve 2004 yılından bu yana OZEAUM'da erken çocukluk çalışmalarını yürütmektedir. Bu süreçte 0-4 yaş grubundaki gelişim geriliği tanısı almış çocuklar ve anneleriyle aktif olarak çalışan araştırmacı, doktora ders döneminde Prof. Dr. Bülbin Sucuoğlu tarafından yürütülen Erken Eğitim Araştırmaları dersini de başarıyla tamamlamıştır. Araştırmacı, nitel araştırma yöntemlerine ilişkin ders almamış olmasına karşın 2007, 2009 ve 2011 yılları içerisinde nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı üç çalışmada aktif olarak çalışmış ve bu alandaki bilgi ve deneyimlerini zenginleştirmeye çalışmıştır.

Erken çocukluk özel eğitimine yoğun ilgi duymanın yanında, araştırmacının görme yetersizliği olan küçük çocuklarla çalışma isteği, aile yaşamında meydana gelen önemli bir olay sonrasında ortaya çıkmıştır. Araştırmacının Nisan 2007'de dünyaya gelen oğlunun, 2,5 aylıkken çok ağır derecede görme yetersizliği olduğu ortaya çıkmış, bu durum araştırmacının görme yetersizliği alanında okuması ve çalışmalar yürütmeye başlamasıyla, bir anlamda araştırmacı için bir kariyer planlaması sürecini doğurmuştur. Dolayısıyla erken çocukluk özel eğitimi alanındaki bilgi ve tecrübeleri ile kişisel yaşamındaki gelişmelerle ortaya çıkan görme yetersizliği olan küçük çocuklara yönelik özel ilgisinden dolayı danışmanı ile birlikte aldığı ortak karar ile bu çalışmayı yürütmeye karar vermiştir.

Araştırmacı annelerle yürüttüğü çalışmalarda ortaya çıkan gereksinimlerden dolayı zaman içerisinde farklı görev ve sorumluluklar üstlenmiştir. Araştırmacının, araştırma sürecinde üstleneceği görev ve sorumluluklar, İkinci Geçerlik Komitesi'nde (07.03.2011) karara bağlanmıştır. Geçerlik Komitesi'nde üyeler, araştırmacının annelerin çocuklarıyla etkileşimlerini destekleme sürecinde annelere duygusal destek verme ve gelişim ve bakıma ilişkin diğer konularda bilgi sağlama gibi, öğretici rolünün ötesine geçerek birtakım müdahalelerde bulunmasının söz konusu olabileceğine dair ortak fikir belirtmişler ve bu nedenle araştırmacının süreçteki rolü **müdahaleci (interventionist)** olarak belirlenmiştir. Buna göre araştırmacının rolleri şu şekilde sıralanabilir:

- Oturumları annelerin ve çocukların gereksinimleri doğrultusunda planlama
- Annelere etkileşim davranışlarını destekleyici stratejiler kullanarak öğretim yapma
- Annelere gereksinimleri doğrultusunda bilgi ve destek sağlama
- Oturumlara düzenli olarak katılma
- Geçerlik Komitesi'ne yürütülen çalışmalarla ilgili bilgi sağlama (*Karar defteri, 07.03.2011, s. 3*).

2.2.4. Geçerlik Komitesi (Tez İzleme Komitesi)

Araştırma sürecinde araştırmacının çalışmalarını izlemek ve kendisine yol göstermek amacıyla Kasım 2009 tarihinden itibaren Tez İzleme Komitesi oluşturulmuş ve ikinci toplantıda komitenin adı Geçerlik Komitesi olarak değiştirilmiştir. Komite üç öğretim üyesinden oluşmaktadır. Komite başkanı aynı zamanda araştırmacının tez danışmanıdır. Tez danışmanı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dekanı ve aynı fakültenin Özel Eğitim Bölümü öğretim üyesidir. Kendisi, görme ve işitme yetersizliği olan çocuklar, aile eğitimi, BEP ve eğitsel değerlendirme, personel yetiştirme ve etik gibi özel eğitimin çeşitli alanlarında çalışmalar yürütmüştür. Danışmanın yüksek lisans tezi de görme yetersizliği olan öğrencilerle ilgili olup, bu araştırma öncesinde de, araştırmacıyla görme engelliler alanında iki çalışma gerçekleştirmiştir. Komitenin diğer bir üyesi, OZEAUM Müdürü ve Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Bölümü öğretim üyesidir. Komite üyesi, erken çocukluk özel eğitimi, anne-çocuk etkileşimi, özel eğitimde aile katılımı ve kaynaştırma uygulamaları alanlarında çalışmalar yürütmektedir. Kendisinin araştırmacıyla erken çocukluk özel eğitimi alanında bilimsel araştırmaları bulunmaktadır ve yürüttüğü iki projede araştırmacı da yer almıştır. Üçüncü komite üyesi, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü başkanlığını yürütmekte olan bir öğretim üyesidir. Komite üyesi, görme engellilerin eğitimi ve istihdamı, üstün yeteneklilerin eğitimi ve özel eğitimde personel yetiştirme konularında çalışmalara imza atmıştır. Tüm komite üyeleri akademik ortamda yer alan görev ve sorumluluklarıyla birlikte hükümetin özel eğitim destek hizmetleri ile ilgili düzenlediği programlarda uzman ve/veya danışman statüsünde aktif olarak görev yapmaktadırlar.

Tez danışmanı ve bir komite üyesinin toplantılarda getirdikleri öneriler doğrultusunda, araştırmada izlenecek eylem araştırması modeline ilişkin

araştırmacıya destek vermek amacıyla Eylül 2010 tarihinden itibaren Anadolu Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü'nde görev yapan bir öğretim üyesi de eş danışman statüsünde Komite'ye katılmıştır. Bu öğretim üyesi, doktora tez çalışmasını eylem araştırması modeliyle yürütmüş ve bu nedenle danışman kendisinin bu konuda araştırmacıya yol gösterici olabileceğine karar vererek bu öğretim üyesini eş danışmanlığa davet etmiştir. Eş danışman, işitme engellilerin eğitimi, kaynaştırma eğitimi ve özel eğitimde öğretmen yetiştirme alanlarında çalışmalar yürütmekte, çalışmalarını nitel ve eylem araştırması yöntemleri ile gerçekleştirmektedir.

Geçerlik Komitesi'nin araştırma sürecindeki rol ve sorumlulukları şunlardır:

- Araştırmacının uygulamalarını adım adım denetleme ve onaylama
- Toplanan verilerin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına katılma
- Araştırmacıya, kendi uzmanlık alanları çerçevesinde uygulama önerileri verme
- Geçerlik Komitesi toplantılarına düzenli olarak katılma (*Karar defteri, 07.03.2011, s. 5*).

Geçerlik Komitesi 14.12.2009-12.10.2011 tarihleri arasında toplam altı kez toplanmış ve üyeler araştırmacıyla bu toplantılar dışında da telefonla ve yüz yüze görüşerek fikir alışverişlerinde bulunmuşlardır. Toplantıların tarihleri ile alınan önemli kararlar Çizelge 2.3'te sunulmuştur.

Çizelge 2.3. Geçerlik Komitesi Toplantılarının Tarihleri ve Alınan Kararlar

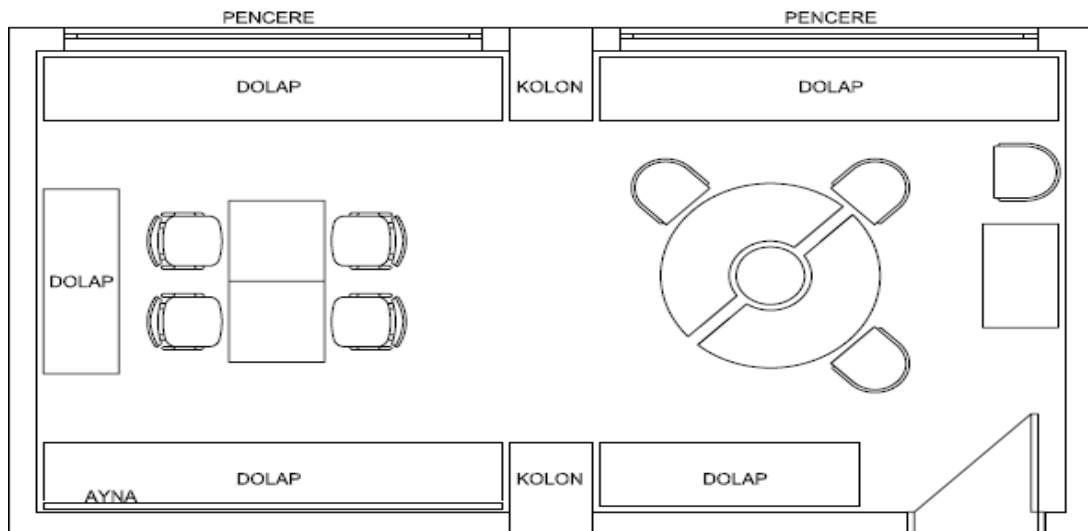
Toplantı no	Tarih ve süre	Toplantının gerçekleştiği aşama	Görüşülenler ve alınan kararlar
Planlama	14.12.2009 (60')	Hazırlık	Komite üyelerine tez önerisinin sunulması Çalışmanın yürütülmesine dair üyelerden onay alınması
1	06.07.2010 (120')	Hazırlık	Odak grup görüşmelerinin tartışılması Anne etkileşim davranışları kontrol listesinin oluşturulması
2	07.03.2010 (90')	Hazırlık	Araştırmacı ve TIK üyelerinin rollerinin tanımlanması Katılımcılara Mart 2011 içerisinde ulaşılarak araştırmanın başlatılması Araştırmanın iki anne çocuk çiftiyle yürütülmesi Araştırmanın ilk oturumunun OZEAUM'da, diğer oturumların ise ailelerin evlerinde yürütülmesi Müdahalede kullanılacak öğretim teknikleri ve materyallerinin belirlenmesi Müdahaleyi değerlendirmek amacıyla annelerle sürecin sonunda yarı yapılandırılmış görüşmelerin yapılması
3	05.05.2011 (80')	Veri toplama	Müdahalenin oyun etkinliklerini içermesi ve genelleme verisi olarak belirli aralıklarla bakım etkinliği sırasında görüntü kaydı alınması Komite üyelerinin anne çocuk etkileşimi video kayıtlarını izlemeleri İlk oturum planının komite üyeleri tarafından incelenmesi İlk oturumun uygulanması sonrasında komitenin yeniden toplanarak durumu değerlendirmesi Müdahale ortamına bir lisans öğrencisinin katılması Annelerle çalışma sıklığına süreç içerisinde karar verilmesi
Eş danışman ile süreci değerlendirme	17.06.2011 (370')	Müdahale	Komite üyeleri ile internet üzerinden yapılacak yazışmaların bir dosyasının hazırlanması Haftalık planlamaların eş danışman tarafından incelenip onaylanması Oturum amaçlarına çocuğa ilişkin kazanımların eklenmesi Geçerlik çalışmaları altında alandaki bir uzmandan uygulamalara ilişkin dönüt alınması Günlük döngünün belirlenmesi Her oturum için planın yürütülemediği durumlarda alternatif uygulamaların oluşturulması
4	29.06.2011 (70')	Müdahale	Annelere sağlanan sosyal desteğin tanımının yapılması Araştırmacının görüşmelerde kendi çocuğuyla yaşadığı kişisel deneyimlerden söz etmekten kaçınması Oturumlarda doğrudan model olmaya alternatif öğretim tekniklerinin kullanılması Anne Etkileşim Kontrol Listesi'nin geçerlik çalışmasının yapılması Oturumlarda yardımcı öğrencinin katılması Aile eğitimi alanında uzman bir öğretim üyesinin araştırmacıya uygulama önerileri vermesi (geçerlik çalışması)
5	12.10.2011 (90')	Müdahale	Hediye ile sonuncu haftalık döngünün gerçekleştirilerek müdahalenin sonlandırılması Gül ile müdahalenin sonlandırılması Gül ile tamamlanamayan müdahale sürecinin de tezde raporlaştırılması Annelerle süreci değerlendirme görüşmesinin yapılması Bir sonraki Komite toplantısında annelerle yürütülen çalışma örneklerinin üyeler tarafından izlenmesi

2.3. Araştırmanın Gerçekleştirildiği Ortamlar

Bu araştırma, araştırmacının görev yaptığı OZEAM'un Küçük Adımlar Odası ve iki anne-çocuk çiftinin ev ortamlarında yürütülmüştür. Aşağıda ortamlarla ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.3.1 OZEAUM Küçük Adımlar Odası

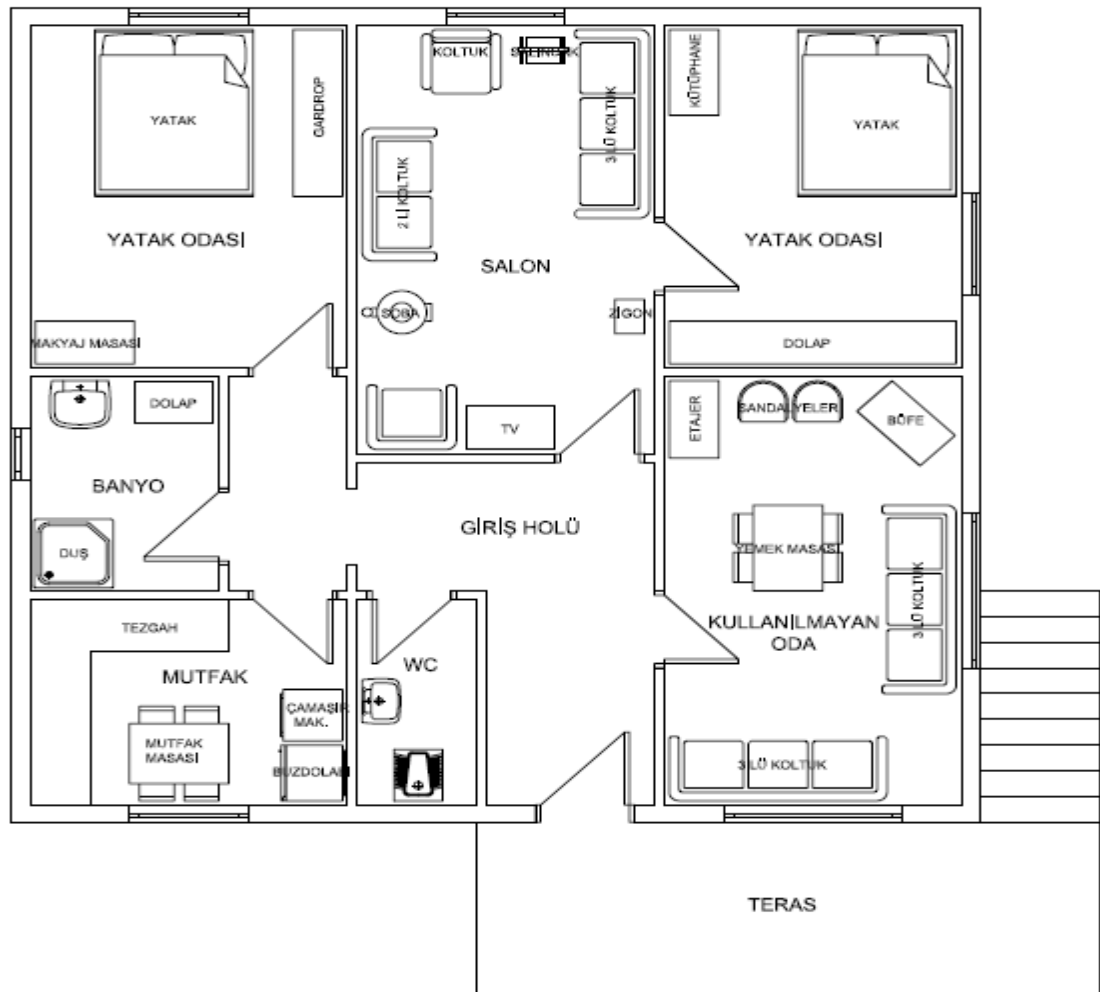
OZEAM'da bulunan Küçük Adımlar Odası 4,0 X 7,5 m2 genişliğinde, bir duvarı pencereli, iki duvarda çeşitli oyuncak ve materyallerin olduğu renkli dolaplar ve bir duvarında yer minderleri ve küçük boy bir raf bulunan bir odadır. Dolapların bulunduğu duvarlardan birinde tek taraflı bir ayna bulunmaktadır ve aynanın diğer tarafında OZEAM'un Gözlem Odası bulunmaktadır. Küçük Adımlar Odası'nda yürütülen tüm görüşmeler kare masalarda gerçekleştirilmiştir (*Araştırmacı günlüğü*, 29.03,2011, s. 15-16; 07.04.2011, s. 22). Şekil 2.2'de Küçük Adımlar Odası'nın krokisi görülmektedir.

Şekil 2.2. OZEAUM Küçük Adımlar Odası

2.3.2. Hediye'nin Evi

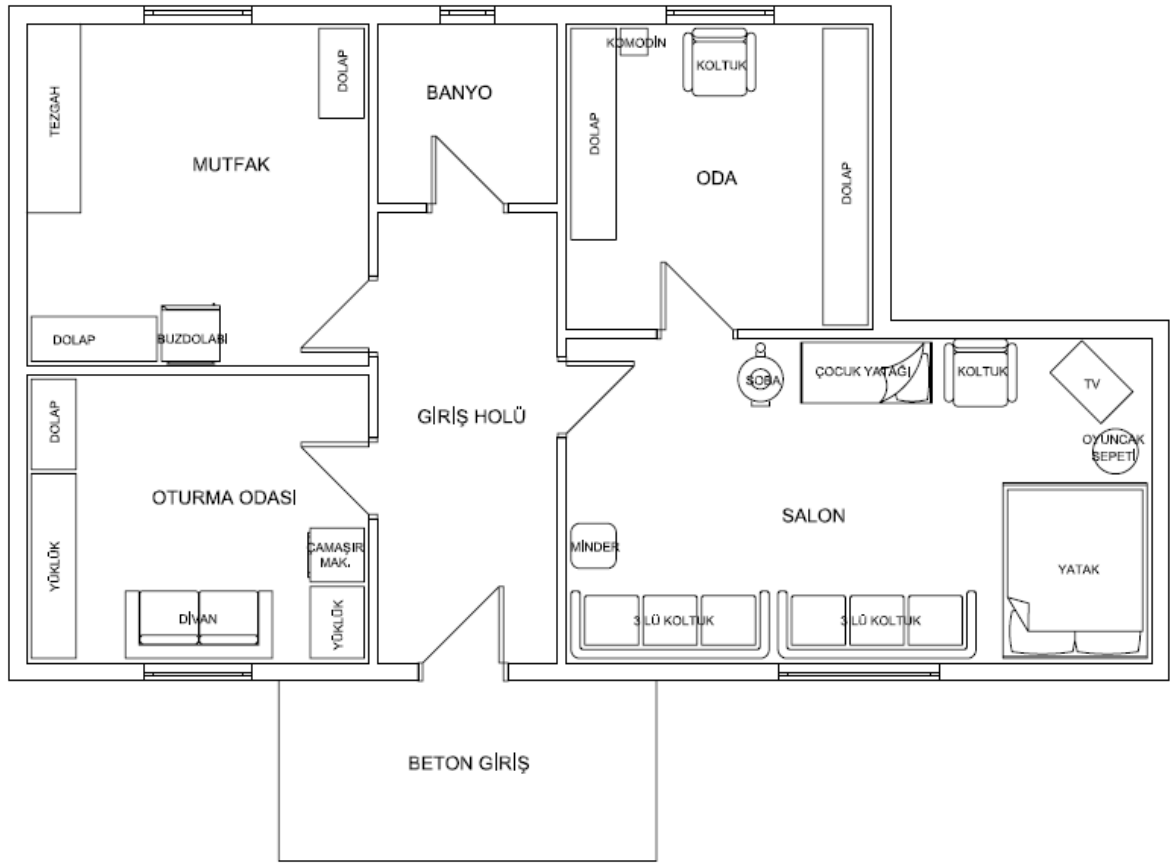
Hediye, Ankara'nın Elmadağ ilçesinin alt sosyo-ekonomik düzey bir mahallesinde yaşamaktadır. Ev iki katlı temiz görünümlü müstakil bir konuttur. Bir tepenin üzerinde konumlandırılmış olan evin etrafı birkaç müstakil ev ile çevrilidir. Evin alt katında Hediye'nin kayınvalidesi tek başına oturmakta, üst katta ise Hediye'nin çekirdek ailesi oturmaktadır. Üç oda, bir mutfak, bir banyo, bir tuvalet ve bir salondan oluşan 90 m²'lik evin oldukça temiz ve düzenli olduğu dikkat çekmektedir. Ev salona kurulu bir soba ile ısınmaktadır. Oturumların çoğunun yürütüldüğü salon, Murat ve Hediye'nin zamanlarının büyük bir bölümünü geçirdikleri ortamdır. Annenin bildirimine göre Murat geceleri bu odadaki üçlü kanepede uyumaktadır (Şekil 2.3) (Araştırmacı günlüğü, 03.04.2011, s. 18).

Şekil 2.3. Hediye ve Ailesinin Yaşadıkları Ev

2.3.3. Gül'ün Evi

Gül ve ailesinin oturdukları ev Elmadag'ın Yeşildere köyünde bulunan tek katlı bir köy evidir. Evi tek katlı köy evleri ve bu evlerin küçük bahçeleri çevrelemektedir. İki oda, bir salon, bir mutfak ve bir banyodan oluşan ev yaklaşık 90 m² büyüklüğündedir ve evin bitişiğinde aileye ait bir de ahır bulunmaktadır. Ekin, günün büyük bir bölümünü evin salonunda geçirmektedir. (Şekil 2.4) (*Araştırmacı günlüğü*, 14.04.2011, s. 27).

Şekil 2.4. Gül ve Ailesinin Yaşadıkları Ev

2.4. Araştırma Süreci

Bu araştırma 14.02.2009-23.12.2011 tarihleri arasında gerçekleştirilen uygulamaları içermektedir. Bu süreçte sırasıyla problem alanını belirleme, veri toplama, eylem planları oluşturma, müdahale ile değerlendirme ve sonuçları

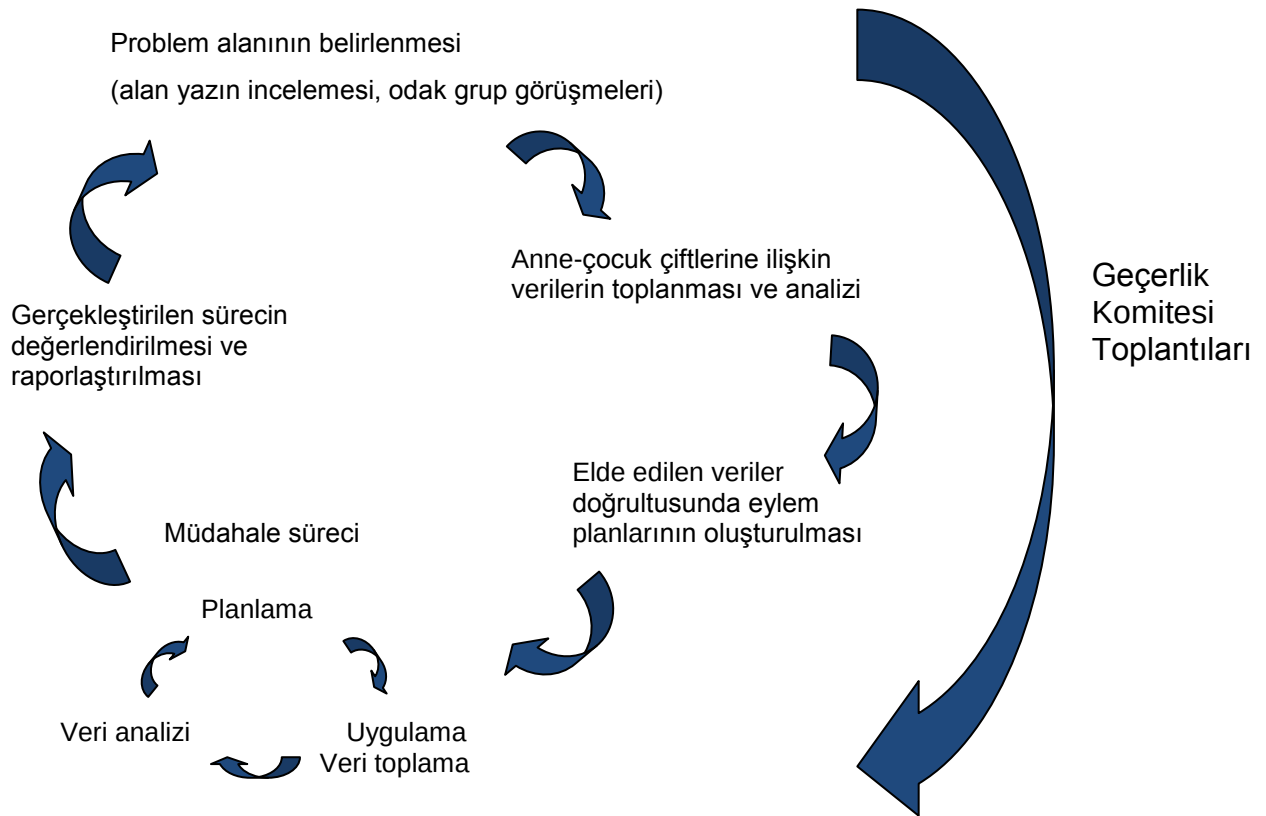
raporlaştırma aşamaları izlenmiştir. Çizelge 2.4'te araştırma sürecinde gerçekleşen önemli olaylar ve tarihleri yer almaktadır.

Çizelge 2.4. Araştırma Sürecinde Gerçekleşen Olaylar

Tarih	Zaman	Toplam süre (Kayıt süresi)	Etkinlikler
14.12.2009	10:00-11:00	60'	Planlama toplantısı
16.06.2010	15:00-16:35	95' (93'42'')	<i>Altı Nokta Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde odak grup görüşmesi</i>
17.06.2010	14:30-16:20	110' (108'23'')	<i>Gönül Turgut Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde odak grup görüşmesi</i>
06.07.2010	10:00-12:00	120'	Birinci tez izleme toplantısı
04.08.2010	-	-	Eş danışmanın atanması
07.03.2011	14:00-15:30	90'	İkinci tez izleme toplantısı
09.03.2011	11:00	3'	Hediye'nin telefon görüşmesinde araştırmaya katılmayı kabul etmesi
29.03.2011	14:00-15:45	105' (67'32'')	Hediye ile OZEAUM'da bireysel görüşme
01.04.2011	13:20-15:35	135' (35'1'')	Hediye'ye ev ziyareti (fiziksel veri ve etkileşim video görüntüleri)
04.04.2011	13:30-13:35	5'	Gül'ün telefon görüşmesinde araştırmaya katılmayı kabul etmesi
07.04.2011	9:35-11:30	115' (56'12'')	Gül ile OZEAUM'da bireysel görüşme
11.04.2011	14:20-15:40	80' (19'58'')	Hediye'ye ev ziyareti (etkileşim video görüntüleri)
14.04.2011	10:40-12:30	110' (14'58'')	Gül'e ev ziyareti (etkileşim video görüntüleri)
20.04.2011	10:01-14:35	276' (176'53'')	Hediye ve Gül ile OZEAUM'da ortak bilgilendirme oturumu
28.04.2011	13:35-14:50 (Hediye)	75' (16'13'')	Hediye ve Gül'e ev ziyareti (etkileşim video görüntüleri)
	15:10-16:30 (Ferda)	80' (20'7'')	
05.05.2011	10:45-12:30	80'	Üçüncü tez izleme toplantısı
17.05.2011	13:30-16:00	150' (77'58'')	Hediye Oturum 1
03.06.2011	13:00-15:30	150' (98'5'')	Hediye Oturum 2
14.06.2011	10:00-12:05	125' (103'34'')	Hediye Oturum 3
17.06.2011	11:00-17:10	370'	Eş danışman ile süreci değerlendirme toplantısı
27.06.2011	13:35-16:15	160' (101'51'')	Hediye Oturum 4
29.06.2011	16:00-17:10	70'	Dördüncü tez izleme toplantısı
05.07.2011	-	-	Hediye'yle yürütülen dördüncü oturumun Dr. Bakkaloğlu tarafından değerlendirilmesi ve araştırmacıya dönüt vermesi (geçerlik çalışması)
14.07.2011	14:00-16:25	145' (114'7'')	Gül Oturum 1
21.07.2011	15:30-17:35	125' (100'28'')	Gül Oturum 2
25.07.2011	10:35-12:30	115' (86'49'')	Gül Oturum 3
27.07.2011	10:00	2'	Gül'ün dördüncü oturumu ertelemeyi talep etmesi
29.07.2011	13:00-16:30	210' (97'56'')	Hediye Oturum 5
02.08.2011	11:00-12:30	90' (51'55'')	Hediye Oturum 6
05.08.2011	11:00-12:30	90' (66'25'')	Hediye Oturum 7
10.08.2011	11:00-12:50	110' (94'29'')	Hediye Oturum 8
15.08.2011	10:30-11:20	50'	Gül'ün evine ziyaret (müdahaleye devam etmeme gerekçelerinin görüşülmesi)
18.08.2011	14:00	3'	Gül ile telefon görüşmesi (Gül'ün müdahaleye devam ettiğini açıklaması)
19.08.2011	11:00-12:00	60' (34'26'')	Hediye Oturum 9
22.08.2011	10:40-12:05	85' (74'30'')	Gül Oturum 4
23.08.2011	11:00-12:20	80' (61'59'')	Hediye Oturum 10

Tarih	Zaman	Toplam süre (Kayıt süresi)	Etkinlikler
24.08.2011	10:30-12:00	90' (59'43'')	Gül Oturum 5
05.09.2011	11:00-12:50	110' (65'57'')	Hediye Oturum 11
06.09.2011	10:45-12:45	120' (102'20'')	Gül Oturum 6
07.09.2011	10:40-12:00	80' (30'10'')	Hediye Oturum 12
08.09.2011	10:40-12:15	105' (80'6'')	Gül Oturum 7
19.09.2011	10:50-11:10	20'	Gül'ün evinde kısa görüşme (Oturum 8'in yapılamadığı gün)
20.09.2011	11:00-11:50	110' (35'45'')	Hediye Oturum 13
23.09.2011	11:00-12:20	80' (64'26'')	Hediye Oturum 14
27.09.2011	11:00-12:15	75' (53'30'')	Hediye Oturum 15
30.09.2011	11:00-12:10	70' (36'10'')	Hediye Oturum 16
01.10.2011	11:00	8'	Gül ile telefon görüşmesi (müdahale günü belirlemeye ilişkin)
04.10.2011	20:00	4'	Gül ile telefon görüşmesi (müdahale günü belirlemeye ilişkin)
07.10.2011	11:00-12:15	75' (62'28'')	Hediye Oturum 17
11.10.2011	11:00-12:20	80' (44'40'')	Hediye Oturum 18
12.10.2011	10:00-11:30	90' (57'06'')	Beşinci tez izleme toplantısı
18.10.2011	11:00-12:15	75' (46'43'')	Hediye Oturum 19
20.10.2011	16:05	4'	Gül ile değerlendirme görüşmesine ilişkin telefon görüşmesi
21.10.2011	11:00-12:10	70' (42'34'')	Hediye Oturum 20
23.10.2011	14:00-15:30	90' (72'17'')	Gül ile OZEAUM'da değerlendirme görüşmesi
25.11.2011	10:30-11:45	75' (38'29'')	Hediye'nin evinde değerlendirme görüşmesi
23.12.2011	10:30-11:00	30' (18'47'')	Hediye'nin evinde genelleme verisinin toplanması

Yukarıda yer alan olaylar çerçevesinde oluşan araştırma döngüsü Şekil 2.5'te görülmektedir.

Şekil 2.5. Araştırmanın Döngüsü

Şekil 2.5'te de görüldüğü gibi, problem alanının belirlenmesiyle birlikte katılımcı annelere ulaşılarak veriler toplanmış ve her iki katılımcı için eylem planları oluşturularak müdahalelere başlanmıştır. Oturumların yürütüldüğü süreç içerisinde verilerin toplanmasına devam edilerek gerekli durumlarda önceki oturumlarda seçilen hedef beceriler yeniden çalışılarak annelerin bu becerileri daha etkili kazanmaları amaçlanmıştır. Tüm süreç boyunca da araştırmacının uygulamalarını denetlemek ve desteklemek amacıyla Geçerlik Komitesi toplantıları yürütülmüştür.

İzleyen bölümde, Çizelge 2.4'te yer alan olaylar araştırma döngüsündeki (Bkz. Şekil 2.2) aşamaların başlıkları altında özetlenmiştir.

2.4.1. Hazırlık Aşaması

Hazırlık aşamasında izlenen basamaklar Şekil 2.6'da görülmektedir.

Şekil 2.6. Hazırlık Aşamasında İzlenen Basamaklar

2.4.1.1. Araştırmanın problem alanının belirlenmesi. Bu araştırmanın temelleri, 2007 yılından bu yana araştırmacının kendi oğluyla olan kişisel deneyimlerinde yatmaktadır. Araştırmacı, çocuğundaki görme yetersizliğinin doğumdan kısa bir süre sonra fark edilmesiyle birlikte, mesleğinin de (erken çocukluk özel eğitimi) yardımıyla ulaşabildiği ulusal ve uluslar arası alan yazını yakından takip

etmeye başlamıştır. İlk bir yıl içerisinde (2007-2008), görme yetersizliği olan küçük çocukların gelişimsel özellikleri ve eğitimleri konularında çok sayıda bilimsel makale, kitap ve kitap bölümü okumuş, bu arada da hem kendi çocuğunun gelişimini ve gereksinimlerini hem de kendi aile dinamiklerini yakından takip etmiştir. İlk yılın sonunda özellikle çocuğuyla olan etkileşimi ve ilişkisinin çocuğunun duygusal durumu ve genel gelişimi üzerindeki etkileri dikkatini çekmiş ve çocuğunun yetersizliğine uyum sürecinde onunla olan ilişkisinde olumlu yönde değişmeye çaba sarf etmiştir. Bu değişimlerle birlikte çocuğundaki olumlu gelişmeleri de gözleme fırsatı bulmuştur. Kendisinin de erken çocukluk özel eğitimi alanında çalışmasından dolayı, küçük yaştaki görme yetersizliği olan çocuklar ve ailelerine ilişkin “bir şeyler” yapması gerektiğine karar vermiş, süreçte okuduğu alan yazında bu konuya yönelik sistematik müdahalelerin geliştirilmemiş olması, kendisinde daha da büyük bir istek uyandırmıştır. Araştırmacı söz konusu bilgi ve deneyimlerini tez danışmanı başta olmak üzere 3 meslektaşıyla paylaşmış ve kendilerinden de bu konuda onay almıştır. Böylelikle araştırmanın problem alanı, görme yetersizliği olan küçük çocuklarda anne-çocuk etkileşimini desteklemeye ilişkin çalışmaların yürütülmesi ve bu çalışmaların değerlendirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda, araştırmacı araştırma önerisini hazırlamış ve Tez İzleme Komitesi üyeleriyle birlikte Planlama Toplantısı (14.12.2009) gerçekleştirilmiştir. Planlama Toplantısı’nda danışman ve iki üyenin de onayıyla birlikte çalışmanın yürütülmesine karar verilmiştir. Araştırmacının toplantı sırasında üyelere, ailelerin çocuklarıyla etkileşimde ne tür güçlükler yaşadıkları ve bu güçlüklerle ne şekilde baş ettiklerini belirlemenin, araştırmacının belirlediği problem alanının çalışılmaya uygun olup olmadığına ışık tutabileceğini açıklamış, üyelerin de bu görüşü onaylamasıyla birlikte araştırmacının daha büyük yaşta görme yetersizliği olan çocuk aileleriyle bu konularda odak grup görüşmeleri yapması yönünde karar alınmıştır (*Planlama Toplantısı, 14.12.2009*).

Planlama Toplantısı’nda alınan kararlarla birlikte, araştırmacı 16.06.2010 ve 17.06.2010 tarihlerinde daha büyük yaşta görme yetersizliği olan çocuk anne babalarıyla, onlardan alınan yazılı onay doğrultusunda (Ek 1) iki odak grup görüşmesi gerçekleştirmiştir. Odak gruplardan elde edilen verilerin analizi, sekiz tema ortaya koymuştur. Bu araştırma açısından önemli olanlar aşağıda tartışılmıştır.

1. Anne babalar, çocuklarının doğumundan sonraki ilk yıl içerisinde çocuklarının çevreye yönelik genel tepkisizliğini ve dolayısıyla da çocuğun, anne babanın etkileşim taleplerine yanıt vermemesini etkileşimin önünde önemli bir engel

olarak görmüşlerdir. Bu durum, özellikle erken doğuma bağlı yoğun hastane deneyimi olan ailelerde daha da büyük bir risk olarak belirmiştir.

2. Çocukların etkileşimde sınırlılıklar oluşturan önemli bir diğer özellikleri, söz öncesi dönemde kendilerini ifade edememeye bağlı olarak geliştirdikleri davranış sorunlarıdır. Anne babaların, çocuklarında gelişen ifade edici dil ile birlikte pek çok etkileşim ve iletişim sorununun ortadan kalktığını belirtmeleri dikkat çekmiştir. Dolayısıyla görme yetersizliği olan küçük çocukların gereksinimlerini ifade etmede yararlandıkları alternatif davranışların problem davranışlara dönüşmeden önce anne babalara fark ettirilmesi ve bu sayede çocuklarının gereksinimlerinin kısa sürede etkili bir biçimde karşılanması önemli görülmüştür. Anne-baba-çocuk etkileşimi alan yazınında “yanıtlayıcı olma” kavramıyla ifade edilen bu etkili anne baba davranışının (Chen, 1999; Fazzi, 2002; Mahoney ve Wheedan, 1997; Nugent ve Brazelton, 1989; Rosenberg ve Robinson, 1985; Turner, 2000; Vasta ve diğ., 1992) erken yaşta görme yetersizliği olan çocuk anne babalarına öncelikli olarak kazandırılmasının da gereği ortaya çıkmıştır.

3. Görüşmelerde çocuğun özelliklerinin yanında, çocuğun durumunu kabullenme, günlük stres ve bu stresin üstesinden gelebilmek için sağlanan sosyal destek gibi anne baba değişkenlerinin de etkileşim üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Çocuğu kabullenme öncesinde anne-baba-çocuk etkileşiminin yetersiz olduğunu belirten anne babaların, alan yazında da belirtildiği gibi (Akçamete ve Kesiktaş, 2009; Turner, 2000), çocuklarının da her açıdan gelişebileceklerine yönelik inançlarının güçlendirilmesinin etkili olabileceği düşünülmüştür.

4. Odak grup katılımcılarının, çocuklarıyla erken dönemlerde verimli etkileşim kurmalarını kolaylaştıran başlıca etkileşim davranışlarının çocukla yoğun zaman geçirme ve bu birliktelikte onunla yoğun fiziksel temas kurma, çocuğa gün içerisinde yoğun ve onun gelişimsel düzeyine uygun dil girdisi sağlama, çocuğun başlattığı sözel etkileşimlere karşılık verme ve ona dürüst olma-onu kandırmaktan kaçınma olduğu belirlenmiştir. Bunların yanında katılımcılar, çocuğun gereksinimlerini anında fark edip gerekli durumlarda ona seçenekler sunarak bu gereksinimleri karşılamının, çocuğun tepkilerine tutarlı yanıt vermenin ve çocuğa beceri kazanması için zaman tanımanın önemine de işaret etmişlerdir. Bu bulguların da araştırmanın müdahale aşamasında dikkate alınması gereği ortaya çıkmıştır.

5. Bulgular aynı zamanda, anne babaların müdahale sürecinde etkileşimin önemi ve ne tür örüntüleri kapsadığına ilişkin bilgilendirilmelerinin yararlı olacağını göstermiştir. Bunun önemli bir gerekçesi, araştırmacının görüşmeler sırasındaki

izlenimleridir. Araştırmacı görüşme süresince etkileşimle ilgili sorularına yanıt almakta zorlanmış, anne babaları sık sık konuya yeniden yönlendirmek durumunda kalmış ve anne babaların etkileşimden ziyade çocuğun gelişimine ilişkin kaygı ve düşüncelerini paylaşmayı tercih ettiklerini gözlemlemiştir. Dolayısıyla alan yazınla da paralel olarak (Mahoney ve Wheedan, 1997), anne babalara etkileşimin gelişim üzerindeki etkilerini fark ettirme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu noktada, anne babaların çocuk gelişimi ile ilgili bilgilendirilmeleri de gündeme gelmiştir. Nitekim odak grup temaları arasında yer alan **Beklentiler**'in bir alt teması olan **Destek hizmetlerden beklentiler**'de de anne babaların çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili bir eğitim talep ettikleri görülmüştür.

Odak grup görüşmelerinden elde edilen bulgular alan yazınla bir araya getirildiğinde, 0-3 yaş görme yetersizliği olan çocuklar ile annelerinin doyurucu etkileşim kurma konusunda desteğe gereksinimlerinin olduğu belirlenmiştir. Annelerin özellikle söz öncesi dönemde çocuklarından gelen etkileşim ipuçlarını okumada ve bu doğrultuda onların gereksinimlerini karşılamada sorun yaşadıkları, bunun yanında iletişim ve etkileşimi sağlamak için birtakım stratejilerden yararlanarak zamanla bunların üstesinden gelebildikleri görülmüştür. Araştırmacı, anne babaların yararlandıkları stratejilerin, çalışmayı planladığı annelere olabildiğince erken dönemde kazandırılması durumunda etkileşim sorunlarının önemli oranda çözülebileceğine dair bir kanıya varmış ve Geçerlik Komitesi'nin de onayıyla araştırmanın yürütülmesi kesinleştirilmiştir.

Araştırmacı, odak grup görüşmeleri sonrasında OZEAUM'a o yıl içerisinde başvuran iki anneye ulaşarak araştırmaya katılımları konusunda kendilerinden onay almış ve böylelikle katılımcılarla veri toplama sürecine geçilmiştir.

2.4.1.2. Eylem planlarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar. Bu aşamada müdahalenin katılımcıları olan Hediye ve Gül ile görüşme ve gözlemler yoluyla OZEAUM'da ve katılımcıların evlerinde çalışmalar yürütülmüştür.

2.4.1.2.1. Annelerle OZEAUM'da bireysel görüşmeler

2.4.1.2.1.1. Hediye ile OZEAUM'da bireysel görüşme (29.03.2011, 14:00-15:45)

Hediye ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeden elde edilen bulgular şöyledir:

1. Çocuk, yakın akraba çevresiyle olumlu etkileşimler içerisinde olmakla birlikte, gününün büyük bir bölümünü anneyle geçirmeyi tercih etmektedir.

2. Hediye ve Murat'ın gün içerisinde oynadıkları oyunlar karşılıklı el ele tutuşarak şarkı ve tekerleme söylemeyle sınırlıdır.

3. Hediye, Murat'ın doğumundan dört ay sonra 27 yaşındaki erkek kardeşini kaybetmiş ve bu durum kendisini derinden etkilemiştir. Hediye, bu kaybindan sonra Murat'ın görme yetersizliğini daha kolay kabullendiğini belirtmiştir.

4. Hediye arka arkaya yaşanan sorunlardan yola çıkarak, kendisinin bir imtihanda olduğu düşüncesini geliştirdiğini dile getirmiş ve bu stres verici durum karşısında eşinden, eşinin ailesinden ve kendi ailesinden aldığı sosyal desteği de vurgulamıştır.

5. Hediye, araştırmacının da görme yetersizliği olan bir çocuğunun olmasından dolayı araştırmacıyla birbirlerini anlamakta sorun yaşamayacaklarını ve bu nedenle kendisini rahat hissettiğini belirtmiştir.

2.4.1.2.1.2. Gül ile OZEAUM'da bireysel görüşme (07.04.2011, 9:35-11:30)

Gül ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeden elde edilen bulgular şunlardır:

1. Ailenin günlük rutinleri içerisinde çocuğun bakımı genellikle babaanne tarafından gerçekleştirilmekte, anne ise gününün büyük bir bölümünü ev işlerine ayırmaktadır. Gül, çocuklarına gün içerisinde yeterli zaman ayırmamasını, çocukların doğumuyla başlayan yoğun ve olumsuz hastane deneyimlerine ve her ikisinde de sürekli ortaya çıkan ek gelişimsel sorunlara dayandırmış ve bunlardan dolayı çocuklara her an bir şey olacak kaygısıyla yaşadığını belirtmiştir.

2. Gül, Ekin'in oyun taleplerine nadiren karşılık verdiğini ve oynadıkları oyunların birlikte Lego takmaktan ibaret olduğunu, çocuğun yönergelere uymadığı zamanlarda da kendisinin buna tahammül edemeyerek oyun ortamını terk ettiğini belirtmiştir. Görüşmenin sonlarına doğru Gül, söz konusu olumsuz yaşantıların yanında, iyi bir anne olmak için nelerin yapılması konusunda bilinçli olduğunu belirtmiş ancak bunu hayata geçirme konusundaki isteksizliğini vurgulamıştır.

3. Gül, çocuğuna toleranslı davranamamanın yanında, onu genel olarak öğrenmeye açık, kararlı ve sosyal bir çocuk olarak değerlendirmiştir. Çocuğun ifade edici dilinin gelişmiş olmasını da, onunla iletişim kurabilmede bir avantaj olarak görmektedir.

4. Ekin her ne kadar anneye sınırlı etkileşim kuruyor olsa da, evdeki diğerleriyle sık etkileşime girmektedir. Babası ve 16 yaşındaki kuzeni ile olumlu etkileşimleri olan Ekin, kardeşi Emir'le etkileşimde zorlanmakta, bu nedenle evdeki yetişkinler çocukları sık bir araya getirmeye çekinmektedirler.

5. Gül, çocukları yetiştirme konusunda eşinin ailesinden aldığı maddi ve manevi desteğin kendisi için çok önemli olduğunu gündeme getirmiştir.

6. Gül sosyal yaşamının oldukça sınırlı olduğunu, kendi ailesiyle dahi ayda bir olmak üzere nadiren görüştüğünü anlatmıştır. Bunun yanında çocuklarıyla da herhangi bir sosyal etkinliğe katılmadığını dile getirmiştir.

Hediye ile yapılan görüşme, anne ile çocuğun günlük etkileşim örüntüleri, annenin ailesinden aldığı destek ve ailede yaşanan kayıp ve yas konularında bilgiler sunarken, Gül ile yapılan görüşme anne ile çocuğun günlük etkileşim örüntüleri, annenin çocuğunu değerlendirme biçimi, annenin duygusal durumu ve çevreden aldığı destekler ile ilgili önemli bilgilerin edinilmesini sağlamıştır. İki anneye yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bu bulguların gözlemlerle doğrulanması ve ailenin doğal ortamı ile ilgili veri toplanması amacıyla bir sonraki aşamada her iki ailenin evleri ziyaret edilmiştir.

2.4.1.2.2. Ev ziyaretleri

Anne ve çocuğun doğal ortamlarına ilişkin fiziksel ve sosyal veri toplamak amacıyla iki katılımcının evine ziyaretler yapılmıştır.

2.4.1.2.2.1. Hediye'nin evine ziyaretler

İlk ev ziyareti (01.04.2011, 13:20-15:35). Hediye'nin evine yapılan ilk ev ziyaretinde evin tüm odalarının kameraya alınması, fotoğraflarının çekilmesi ve anne ile çocuğun etkileşim görüntülerinin kaydedilmesi planlanmıştır. Anne-çocuk etkileşimi görüntülerinin alınmasıyla aynı zamanda annenin kameraya alıştırılması da hedeflenmiştir. Ev ziyaretinde öncelikle evin tüm odaları gezilerek kameraya alınmış ve anne ile çocuğun zamanlarının büyük bir bölümünü geçirdikleri salonun fotoğrafları çekilmiştir. Ziyaret sırasında gerçekleşen diğer olaylar şunlardır:

1. Çalışma sürecinde olası materyal gereksinimlerini belirlemek amacıyla çocuğun evdeki oyuncakları incelenmiştir. Murat'ın oyuncaklarının dört çingirak, iki dişlik, bir emzik kutusu, bir top, bir balon ve bir sıkmalı banyo oyuncağı olduğu tespit edilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 03.04.2011, s. 19*).

2. Anne ile çocuğun oyun etkileşimleri kameraya alınmıştır. Bu kayıttan (24'16'') elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir. Her anne ve çocuk davranışı için video kayıtlarından yararlanılarak örnek süreler verilmiştir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye, oyun etkileşimi sırasında çocuğun ilgi ve isteklerini dikkate almadan etkinliklere kendisi karar vermiş ve Murat'ın yönergelere uyması konusunda ısrarcı davranmıştır. Ayrıca çocuğun etkileşim taleplerini yorumlamada sorunlar yaşamıştır. Örneğin, Murat balona tırnaklarını geçirerek onu uzağa attığında, anneden beklentisi balonu ona geri vermesidir ancak Hediye bu durumu "Hırsını balondan çıkarıyor" şeklinde yorumlamıştır (*video kaydı, 01.04.2011, süre 7'17'', 11'43'', 16'35''*).
- **Yönlendirici olma:** Liderliği izlemede sergilenen güçlüklerle paralel olarak, Hediye Murat'ın tepki vermesine fırsat tanımadan ona aşırı sözel ve fiziksel yönlendirmeler yapmıştır (*video kaydı, 01.04.2011, süre 3'20'', 4'27'', 8'20''*).
- **Sıra alma:** Anne çocukla sıra almaya dayalı bir etkinlik yapmamıştır.
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye çocukla yoğun sözel iletişim kurmaya özen göstermiş, zaman zaman hızlı konuşmasına karşın (*video kaydı, 01.04.2011, süre 7'25''*) genel olarak çocuğun takip edebildiği bir hızda ve kabul edici ses tonuyla konuşmuştur. Hediye çocukla çok sık sözel iletişim kurmakla birlikte, konuşmaların bilgi verici olmadığı gözlenmiştir.
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Hediye Murat'a balon dışında herhangi bir işitsel, görsel ya da dokunsal uyaran sunmamıştır (*video kaydı, 01.04.2011, süre 11'11''*).
- **Fiziksel temas kurma:** Hediye çocukla yakın fiziksel temas kurmuştur ancak çocuğa balonu verdiği dakikalarda, üçlü koltuğa geçerek çocuğu uzun süre tek başına bırakmıştır (*video kaydı, 01.04.2011, süre 11'10''-21'25''*).
- **Yaratıcı olma:** Hediye etkileşim süresince kısa bir süre balonla oynamanın dışında çocuğa herhangi bir nesne sunmamış ve oynanan fiziksel oyunlar Fış Fış Kayıkçı ve beden bölümlerini göstermekle sınırlı kalmıştır (*video kaydı, 01.04.2011, süre 4'30'', 6'40''*).
- **Dürüst olma-çocuğu kandırmaktan kaçınma:** Hediye salonun kapısını açıp kapatarak salonu terk edeceğini söylemiş ancak salonda kalarak Murat'ın tepkilerini gözlemiştir. Murat buna ağlayarak tepki göstermiştir (*video kaydı, 01.04.2011, süre 9'55''*).

- **Keyif alma:** Hediye çocuğuyla oynarken sık sık gülümsemiş, onunla kabul edici bir ses tonuyla konuşmuş ancak çocuğundan bir davranışı yerine getirmesini istediğinde olumsuz yüz ifadeleri takınmıştır (*video kaydı, 01.04.2011, süre 7'15"*).

b. Murat'ın etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri:

- **Sözel olan ve olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat annenin sözel etkileşim taleplerine sesler ya da jestlerle karşılık vermiştir (*video kaydı, 01.04.2011, süre 2'45", 2'56"*).
- **Keyif alma:** Murat, annesi tarafından etkinlik yapmaya zorlanmadığı anlarda gülümseyerek ve fiziksel olarak anneye yönelerek etkileşimden keyif aldığını göstermiştir (*video kaydı, 01.04.2011, süre 1'38"-2'40"*).
- **Annenin yönergelerini alma:** Murat etkinliklerden keyif aldığı sürece annesinin yönergelerine uymuştur (*video kaydı, 01.04.2011, süre 2'50", 3'50"*).
- **Diğer gelişimsel özellikler:** Murat'ın çevreyi dikkatle dinleme, nesne sürekliliği geliştirmiş olma (*video kaydı, 01.04.2011, süre 11'40", 19'56"*) ve sesin geldiği yöne başını çevirerek ve ellerini uzatarak yönelebilmek becerileri (*video kaydı, 01.04.2011, süre 6'20"*), etkileşim davranışları dışında genel gelişimine ilişkin gözlemlerdir.

c. Ortak etkileşim davranışları:

- **Karşılıklılık ve eşgüdüm:** Annenin çocuğuna farklı etkinlik sunmada yaşadığı güçlüklerden dolayı zaman zaman ikilinin karşılıklı sessiz bekleyişleri (*video kaydı, 01.04.2011, süre 6'55"*) söz konusu olmuştur.
- **Ortak dikkat:** Annenin yoğun yönlendirmelerine ve Murat'ın liderliğini izlemeye duyarlı olmamasına bağlı olarak çocuğun etkinlikleri zaman zaman reddettiği ve dolayısıyla ikilinin ortak bir ilgi alanı oluşturamadıkları belirlenmiştir (*video kaydı, 01.04.2011, süre 3'20"*). Çocuğun keyif aldığı Fış Fış Kayıkçı oyununda ise ortak dikkatin yoğun olduğu gözlenmiştir (*video kaydı, 01.04.2011, süre 1'49", 2'55"*).

Ev ziyaretinde çekilen görüntülerden elde edilen bulgular, annenin etkileşime ilişkin güçlü yönleri ve desteklenmesi gereken davranışlarına ilişkin önemli ipuçları sağlamıştır. Ne var ki, yukarıda açıklanan anne davranışlarına ilişkin olumsuz tablonun bir nedeninin, annenin henüz kamera çekimlerine alışmamış olması olabileceğine kanaat getirilmiş ve veri toplama sürecinde daha fazla etkileşim görüntüsünün alınması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 03.04.2011, s. 20*). Bununla birlikte Geçerlik Komitesi toplantısında, hazırlık

aşamasında anneleri müdahaleyle ilgili bilgilendirmek amacıyla OZEAUM Küçük Adımlar Odası'nda ortak bir toplantı yapılmasına ilişkin alınan karar doğrultusunda (*Karar defteri, 07.03.2011, s. 4*), anneyi bu toplantıyla ilgili bilgilendirmek ve onayını almak gerekmiştir. Dolayısıyla bir sonraki ev ziyaretinin amaçlarını, anne ve çocuğun doğal ortamda etkileşim görüntülerini kaydetmek ve Hediye'yi bu toplantıyla ilgili bilgilendirmek oluşturmuştur.

İkinci ev ziyareti (11.04. 2011, 14:20-15:40). Hediye'ye yapılan ikinci ev ziyareti, ailenin yaşadığı evin salonunda gerçekleşmiştir. Ziyaret sırasında anne ve çocuk arasında gelişen doğal oyun rutini ile birlikte, oyun etkileşimi görüntüleri kameraya alınmıştır (12'39'') (*Araştırmacı günlüğü, 11.04.2011, s. 24-25*). Bu kayıtlardan elde edilen temalar aşağıdaki gibidir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Anne etkinliklere kendisi karar vermiş ve çocuğun reddetmelerini dikkate almayarak bu oyunları sürdürmüştür (*video kaydı, 11.04.2011, süre 4'38'', 5'10''*)
- **Yönlendirici olma:** Annenin çocuğa yoğun sözel ve fiziksel yönlendirmeler yaptığı gözlenmiştir (*video kaydı, 11.04.2011, süre 2'18'', 4'58'', 5'36''*).
- **Sıra alma:** Anne çocuğa sıra almaya dayalı bir etkinlik önermemiştir.
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye aynı isteği bildiren birden çok yönerge kullanmış, hızlı ve karmaşık cümleler kurmuş (*video kaydı, 11.04.2011, süre 6', 6'16''*) ve çocuğa bilgilendirici dil girdisi sağlamamıştır.
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Anne etkinlikler süresince çocuğa duyularını harekete geçirecek herhangi bir uyaran sağlamamıştır.
- **Fiziksel temas kurma:** Önceki oturumdan farklı olarak, bu oturumda Hediye çocuğuyla sık fiziksel temasa girmiş ve çocuğun ona rahatlıkla uzanıp dokunabileceği mesafede onunla etkileşim kurmuştur.
- **Yaratıcı olma:** Anne etkileşim süresince herhangi bir nesne kullanmamış ve Fış Fış Kayıkçı ile beden bölümlerini gösterme oyunu dışında çocukla farklı bir oyun oynamamıştır.
- **Dürüst olma-çocuğu kandırmaktan kaçınma:** Anne çocuğu herhangi bir şekilde kandırma yoluna gitmemiştir.
- **Keyif alma:** Hediye etkileşimden keyif aldığını yumuşak ses tonu ve gülümsemeleriyle ortaya koymuştur.

b. Murat'ın etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri:

- Murat sözel etkileşimi sürdürme (*video kaydı, 11.04.2011, süre 2'40", 7'10"*) ve fiziksel oyunlarda etkileşim başlatma (*video kaydı, 11.04.2011, süre 3'55"*) ile sürdürmede (*video kaydı, 11.04.2011, süre 1'35", 3'10"*) iyi bir performans göstermiştir. Bunun yanında etkinliklere gülümseyerek katılması, anneye birlikte etkinlik yapmaktan keyif aldığını ortaya koymuştur (*video kaydı, 11.04.2011, süre 30"*).
- Çocuğun etkileşime olumlu tepki vermesinin yanında, annenin çocuğa sunduğu sınırlı etkinliklerden, bir diğer deyişle yaratıcılıktaki sınırlılıklardan dolayı, çocuğun da etkileşimde (sallanma ve alkış yapma gibi) sınırlı davranış örüntüleri sergileyebildiği görülmüştür (*video kaydı, 11.04.2011, süre 6'50"*).
- Murat'ın genel gelişim alanlarından biri olan dil gelişiminde de, sesler ve sınırlı sayıda sözcükler (örneğin "Gitti", "Dede") üretebildiği belirlenmiştir (*video kaydı, 11.04.2011, süre 2'39", 4'2", 4'11"*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Annenin zaman zaman çocuktan onun gelişimsel düzeyine uygun olmayacak şekilde hızlı tepki beklediği görülmüştür. Bu da, ikili arasındaki eşgüdümde sorunlar olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, beden bölümlerini gösterme oyununda bu durum çok sık yaşanmış ve Murat buna tepki olarak etkinliği reddedici davranışlara girmiştir (*video kaydı, 11.04.2011, süre 3'30"*). İkinci bir sorun ise, annenin yine oyun repertuarının sınırlı olmasından dolayı, çocukla ne yapacağına karar vermek için bir etkinliğin bitiminde uzun sürelerle duraklamasıdır. Bu da etkileşimde karşılıklılık ve ortak dikkatin önüne geçmektedir (*video kaydı, 11.04.2011, süre 4', 7'*).

OZEAUM'da ve ev ortamında toplanan veriler, Hediye ve Murat'ın etkileşim gereksinimlerini büyük ölçüde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte araştırmacı, Geçerlik Komitesi'nin de onayıyla, veri toplama aşamasında anne ve çocuğun doğal ortamında daha yoğun zaman geçirmek ve elde ettiği bulguları teyit etmek amacıyla (*Karar defteri, 07.03.2011, s. 2*) Hediye'nin evini bir kez daha ziyaret etmek istemiştir.

Son ev ziyareti (28.04.2011, 13:35-14:50). Hediye'nin evine yapılan üçüncü ziyaretin temel amacı, anne ile çocuğun farklı bağlamlardaki etkileşim örüntülerini incelemektir. Bu nedenle, bakım etkinlikleri sırasında etkileşimlerine ilişkin veri toplamak amacıyla bir banyo etkinliğini kameraya almak hedeflenmiştir. Ziyaret, evin

salonunda gerçekleşmiş ve Murat'ın babaannesi de banyo etkinliğinin bitimine dek ortamda bulunmuştur. Ev ziyaretinden elde edilen bulgular şunlardır:

1. Ziyaretin başında araştırmacı ile Murat kısa süreliğine salondaki halının üzerinde oyun oynamışlardır. Etkileşim sırasında Murat'ın araştırmacıyla sık sık etkileşim başlatma girişimlerinde bulunduğu gözlenmiştir (*Araştırmacı günlüğü*, 28.04.2011, s. 33).

2. Anne ile babaanne, Murat'ı salona getirdikleri geniş bir leğenin içinde banyo yaptırmışlardır. Hediye, Murat'ı genellikle evdeki diğer bir yetişkinin yardımıyla banyo yaptırdığını belirttiği için annenin çocuğu tek başına yıkaması talebinde bulunulmamıştır. Banyo etkinliği video kaydının (10'31") analizinden anne ve çocuk davranışlarına ilişkin elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

- **Anne davranışları:** Hediye, evin soğuk olmasından dolayı Murat'ı oldukça seri bir şekilde yıkamıştır. Bu esnada çocuk ile sınırlı etkileşime girmesine karşın, onunla 1'35"-2'30" dakikaları dışında sürekli konuşmuş ve "Aferin" sözcüğünü sık kullanarak çocuğu yatıştırmaya çalışmıştır. Ayrıca Murat'a etkinlikleri "Murat yıkıyor" ve "Bitti" şeklinde ifadelerle açıklamıştır (*video kaydı*, 28.04.2011, süre 15", 1'35", 6'10"). Annenin, çocuğun banyo sırasındaki huzursuz davranışları karşısında ona sürekli olarak olumlu ses tonuyla yaklaşması da dikkat çekmiştir.
- **Çocuk davranışları:** Annenin Murat'ı seri yıkamasından dolayı Murat'ın bu hızı yakalamakta zorlandığı ve huzursuzlaştığı görülmüştür. Murat, annesinin onu kuruladığı sırada sakinleşmiş ve annenin "Bitti" sözüne aynı sözcükle karşılık vermiştir (*video kaydı*, 28.04.2011, süre 4'25", 5'24").

3. Banyo sonrasında çocuğun uykuya geçmesiyle birlikte Hediye'yle sohbet edilmiştir. Bu sohbetin konuları arasında annenin, çocuğun görme yetersizliğiyle dünyaya gelmesinde eşiyle olan akrabalığına ilişkin sorgulamaları ve bundan dolayı onu eşiyle evlendiren kayınvalidesine olan kızgınlığı, akraba olmasına karşın eşiyle evlenmiş olmaktan duyduğu memnuniyet ve görme yetersizliği olan çocukların ileriki yaşlarda nasıl bir yaşam süreceklerine ilişkin soru işaretleri gelmektedir (*Araştırmacı günlüğü*, 28.04.2011, s. 33-34).

4. Araştırmacı son olarak Hediye'ye OZEAUM'da iki katılımcıyla yapılacak ortak toplantı ile ilgili bilgi vermiş ve izin isteyerek evden ayrılmıştır.

Bu ev ziyaretiyle birlikte Hediye'yle yürütülen veri toplama aşaması tamamlanmıştır.

2.4.1.2.2.2. Gül'ün evine ziyaretler

İlk ev ziyareti (14.04.2011, 10:40-12:30). Gül'ün evine yapılan ilk ev ziyaretinde fiziksel ve sosyal veri toplamak amacıyla evin tüm odalarının kameraya alınması, fotoğraflarının çekilmesi ve anne ile çocuğun etkileşim görüntülerinin kaydedilmesi planlanmıştır. Diğer annede olduğu gibi, anne-çocuk etkileşimi görüntülerinin alınmasıyla aynı zamanda annenin kameraya alıştırılması da hedeflenmiştir. Annenin ayrıca bu ziyaret sırasında Hediye ile yürütülecek ortak toplantıya ilişkin onayı alınacaktır. Ev ziyaretinde evin odalarının kameraya alınması sonrasında gelişen olaylar şöyledir:

1. İlk olarak araştırmacı Ekin ve ikiz kardeşi Emir ile kısa bir etkileşim kurmuştur. Ekin'in araştırmacıyla sınırlı sayıda cümleler olmakla birlikte sık sözel etkileşim başlatması dikkat çekmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 14.04.2011, s. 27*).

2. Çalışma sürecinde olası materyal gereksinimlerini belirlemek amacıyla çocuğun evdeki oyuncakları incelenmiştir. Ekin'in kardeşi Emir'le paylaştığı oyuncakları; 10 araba, 12 peluş oyuncak, Ekin'in kuzeni tarafından yapılan halka oyuncak (kumaş kaplı büyük bir halkaya takılı küçük renkli halkalar), bir ışıklı küçük bisiklet, bir top, bir oyuncak cep telefonu, bir çingirak, bir uçak, bir büyük kamyon, bir oyuncak çanta ile büyük naylon torba içinde çok sayıda Lego ve Duplo'dur. (*Araştırmacı günlüğü, 14.04.2011, s. 29*).

3. Anne ile çocuğun oyun etkileşimleri kameraya alınmıştır (12'10"). Bu görüntülerde zaman zaman anne ile çocuğun yaklaşık yarım metre yakınlarında oynayan akraba ve ikiz kardeş Emir de yer almaktadır. Bu görüntüler, anne ve çocuğun davranışlarına ilişkin şu bulguları göstermektedir:

a. Gül'ün etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Gül, etkileşim süresince çocuğunun tepkilerini yakından izlemiştir. Bunun yanında, çocuğa yalnızca Legoları sunarak onlarla etkinlik yapmasını istemiş ve çocuğun ilgilerini dikkate almamıştır. Ekin'in burnu aktığında da, çocuğun bu ihtiyacını kuzeni karşılamıştır (*video kaydı, 14.04.2011, süre 2'40", 9'4"*).
- **Yönlendirici olma:** Gül'ün çocuğunu sözel ve fiziksel olarak çok yoğun yönlendirmesi söz konusu olmuştur. Gül, Ekin'e her davranış öncesinde arka arkaya yönergeler vermiş ve çocuğun etkinliği tek başına yapmasına olanak vermeden ona fiziksel yardım sağlamıştır. Fiziksel yardımlar nazik olmakla birlikte yoğundur ve annenin etkinliği çocuğa tamamlatmakta ısrarlı olduğu gözlenmiştir.

(*video kaydı, 14.04.2011, süre 4'4'', 4'17'', 4'46''*). Gül ayrıca, Ekin'in yönergeleri izlemede zorlandığı durumlarda onun bu davranışlarını "Yapamadın ki" gibi olumsuz ifadelerle eleştirmiştir (*video kaydı, 14.04.2011, süre 2'30'', 5'27'', 10'35''*). Gül'ün yoğun sözel yönlendirmelerindeki olumlu bir nokta, çocuğu her etkinlik geçişinde yeni etkinlikle ilgili bilgilendirmiş olmasıdır (*video kaydı, 14.04.2011, süre 4'4'', 4'17'', 4'46''*).

- **Sıra alma:** Anne ile çocuk etkileşim süresince sıra alarak sözel iletişimi sürdürebilmişlerdir ancak motor taklitlere dayalı sıra alma gözlenmemiştir.
- **Dil girdisi sağlama:** Gül etkinlikler süresince oyuncaklar ve yapılanlarla ilgili çocuğu bilgilendirme (*video kaydı, 14.04.2011, süre 8'10''*), çocuğa etkinliklerle ilgili sorular sorarak çocukla sözel etkileşim başlatma ve sürdürme (*video kaydı, 14.04.2011, süre 2'20'', 3'50'', 4'35''*), çocuğun konuşmalarına taklitler ve genişletmelerle yanıt verme ve sözel etkileşimde dikkat çekici ses tonları kullanarak çocuğun ilgisini etkinliğe çekme (*video kaydı, 14.04.2011, süre 7'35''*) davranışlarında başarılı bir performans göstermiştir. Bunlarla birlikte, çocuğun yönergeleri izleyemediği durumlarda ses tonundaki sabırsızlık ve hafif düzeydeki kızgınlık dikkat çekmiştir (*video kaydı, 14.04.2011, süre 2'30'', 5'27'', 10'35''*).
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Gül, sık sık Ekin'e göz hizasında parlak renkleri olan Legolar göstermiştir. Bununla birlikte, çocuğun Legolara görerek uzanmasını sağlamış ve bu sayede ona dokunsal uyaran da sunmuştur (*video kaydı, 14.04.2011, süre 2'52'', 3'5'', 7'55''*). Legolarla yoğun bir şekilde oynatmanın yanında, çocuğa farklı bir dokunsal ya da işitsel uyaran sağlamamıştır.
- **Fiziksel temas kurma:** Gül Ekin'le, birbirlerine uzanıp dokunabilecekleri mesafede etkileşime girmiş ancak çocukla Legoları takmak dışında fiziksel temas kurmamıştır.
- **Yaratıcı olma ve öğretim yapma:** Gül'ün oyundaki yaratıcılığı ve öğretme becerileri dikkat çekmiştir. Gül, Legoları kullanarak Ekin'e farklı şekiller yaptırmış, bu şekillerin neler olduğunu ona açıklamış, materyalleri kullanarak çocuğa sayı saydırmaya çalışmıştır (*video kaydı, 14.04.2011, süre 5'10'', 8'50'', 10'52''*).
- **Keyif alma:** Gül'ün etkileşim süresince çocuğun yönergelere uyduğu süreler içerisinde oyundan gülümseyerek keyif aldığı, çocuğun yönergeleri anlamadığı durumlarda ise sabırsızlandığı ve yüzünün asıldığı tespit edilmiştir.

b. Ekin'in etkileşim davranışları:

- Ekin etkileşim süresince annenin yönergelerine uyarak ve gülümseyerek etkinliklere istekli katılım göstermiştir (*video kaydı, 14.04.2011, süre 6', 7'3'', 8'36''*).
- Ekin anneye sözel etkileşim başlatma ve sürdürmede başarılı bir performans göstermiştir (*video kaydı, 14.04.2011, süre 6', 10'35''*).

c. Ortak etkileşim davranışları: İkilinin etkinlik boyunca ortak dikkat kurup bunu sürdürdükleri ve bu dakikalarda birinin davranışlarının diğerini takip edecek şekilde eşgüdümü sağlayabildikleri belirlenmiştir (*video kaydı, 14.04.2011*).

Etkileşim görüntülerinin kaydedilmesi sonrasında anneye, bir sonraki hafta diğer katılımcı Hediye ile ortak olarak yapılacak toplantı için onay alınmıştır. Bu esnada Gül, diğer çocuğu Emir ile ilgili kaygılarını gündeme getirmiştir. Gül, Emir'in de Ekin'in devam ettiği özel özel eğitim merkezinden destek aldığını ancak kurumda çocukla yürütülen çalışmalarla ilgili soru işaretlerinin olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine anneye (yapılan kısa gözlemler doğrultusunda), Emir'le çalışılması gereken becerilerin neler olabileceğine dair bilgilendirme yapılmış ve oturum sonlandırılmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 14.04.2011, s. 28*).

İlk ev ziyaretinde, Gül ve Ekin'in yaşadıkları fiziksel ve sosyal koşullara ilişkin önemli bilgiler elde edilmiştir. Oturum sonrası yapılan analizler, annenin desteklenmesi gereken etkileşim davranışlarını belirlemede yararlı olmuş ancak kamera kaydı sırasında diğer aile bireyleri de ortamda olduklarından, anne ile çocuğun diğerlerinden bağımsız etkileşimlerini gözlemlemek mümkün olamamıştır. İkilinin, babaanne ve diğerlerinin müdahaleleri olmadan ne şekilde etkileşim kurduklarını belirlemek, bakım sırasındaki anne-çocuk etkileşimi görüntülerini kameraya almak ve annenin kamera çekimlerine alışmasını sağlamak amacıyla, Gül'ün evine ikinci ve son bir ev ziyareti gerekmiştir.

Son ev ziyareti (28.04.2011, 15:10-16:30). Gül'ün evine yapılan ikinci ve son ev ziyaretinin amacı, anne ile çocuğun oyun ve bir bakım etkinliği sırasındaki etkileşimlerine ilişkin veri toplamaktır. Buna ilişkin olarak beslenme etkinliği tercih edilmiş ve ziyaret ailenin öğle yemeği saatinde gerçekleştirilmiştir.

İkinci ev ziyaretinde, araştırmacıyı Gül, babaanne, Ekin ve Emir karşılamışlardır. İlerleyen dakikalarda ortama Gül'ün bitişik evde oturan görümcüsü de katılmış ve böylelikle anne-çocuk çiftini yalnız olarak gözlemleme olanağı olmamıştır. Araştırmacı ilk birkaç dakika çocuklarla oyun oynamış ve bu esnada Gül,

salona yer sofrası hazırlayarak ev halkını yemeğe davet etmiştir. Araştırmacı ailenin yemek saatini kameraya almıştır. Beslenme etkinliğinin uzun sürmesi ve ortamın kalabalık olmasından dolayı bu ziyaret sırasında anneden çocuğuyla oynaması talep edilmemiş ve analizler yalnızca bakım görüntülerinden yararlanılarak yapılabilmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 28.04.2011, s. 34-35*). Ev ziyaretinden elde edilen bulgular şunlardır:

1. Ev ortamının kalabalık olması ve salona sürekli olarak birilerinin girip çıkması gibi faktörler, araştırmacıda Gül ile ev ortamında çalışmanın sakıncalarına ilişkin soru işaretleri uyandırmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 28.04.2011, s. 35*).

2. Araştırmacının evden ayrıldığı dakikalarda anneye bahçede yaptığı kısa görüşmede, araştırmacı Gül'ün çalışmalara yönelik kararsızlığını fark etmiş ve bu durum kendisini kaygılandırmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 28.04.2011, s. 35*).

3. Anne-çocuk çiftinin beslenme etkinliği sırasındaki etkileşimlerini içeren kamera kayıtları, her ne kadar diğer aile bireylerinin de olduğu bir ortamı yansıtmış olsa da, ikilinin etkileşim örüntülerine ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Bu görüntü kayıtlarında ilk olarak, ortama ilişkin genel açıklamalar yapmak yararlı olacaktır: Çocuklar masada oturmayı reddetmekte ve sürekli olarak yer sofrasının etrafında dolaşmaktadırlar. Anne ve babaanne ise çocukları sofraya yönlendirmek için herhangi bir fiziksel girişimde bulunmadan yalnızca isimlerini söyleyerek sofraya çağırmaktadırlar. Ortamdaki hiçbir aile bireyinin kendine ait kaşığı-çatalı bulunmamaktadır ve yetişkinler hangi çocuk yanlarına gelirse, en yakındaki kaşıkla onu beslemekte ve aynı kaşıkla kendileri de yemek yemekteyken. Bu sırada, araştırmacı ne kadar sessiz kalıp sürece müdahale etmemeye özen gösterse de, her iki çocuk da fırsat buldukça araştırmacının yanına giderek çekimi sekteye uğratmışlardır. Dolayısıyla ortamın “kaotik” (*Araştırmacı günlüğü, 28.04.2011, satır 1707, s. 35*) olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu bir bağlamdan yola çıkılarak yapılan analizlerde anne ve çocuk davranışlarına ilişkin şu bulgular elde edilmiştir:

a. Gül'ün etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Gül, Ekin'in yiyecekler dışında ilgilendiği diğer uyaranlara ilgi göstermemiş ve çocuğun beslenmeye odaklanması konusunda ısrarcı davranmıştır. Etkileşim süresince yalnızca iki kez çocuğun elindeki kaşığa ilişkin ona sorular yönelterek ve televizyonu açmaya çalıştığı dakikada ona uygun yönergeler vererek ilgilerini dikkate almıştır (*video kaydı, 28.04.2011, süre 3'58", 11'13"*).

- **Yönlendirici olma:** Gül, Ekin'in yemek yemesi konusunda ısrarcı olmasına karşın, herhangi bir fiziksel müdahalede bulunmamış ve yalnızca ona sürekli adıyla seslenerek sofraya gelmesini istemiştir (*video kaydı, 28.04.2011, süre 1'14", 7'25", 10'49"*). Bunların yanında etkileşim esnasında çocuğa sözel ve fiziksel yönlendirmeler yaparak çocuğun kaşığı uygun şekilde tutmasını sağlamıştır (*video kaydı, 28.04.2011, süre 3'58", 11'13", 17'20"*).
- **Dil girdisi sağlama ve öğretim yapma:** Gül, Ekin'in uyumlu davranışları (sofraya oturma, ağzını açma gibi) karşısında onunla çeşitli konularda konuşmuş, ona yiyecekler ve elinde tuttuğu nesnelerle ilgili bilgilendirme yapmıştır (*video kaydı, 28.04.2011, süre 2'20", 3'58", 4'30"*). Ayrıca çocukla beden bölümlerini gösterme oyunu oynamıştır (*video kaydı, 28.04.2011, süre 17'20"*). Ne var ki, çocuğun yönerge almayı reddettiği durumlarda ses tonundaki kızgınlık dikkat çekmiş (*video kaydı, 28.04.2011, süre 10'15", 13'5"*) ve zaman zaman çocuğu tehdit edici ifadeler kullanmıştır (*video kaydı, 28.04.2011, süre 1'28", 13'55"*). Bunun yanında çocuğa açıkça kızdığı ve bağırdığı anlar da tespit edilmiştir (*video kaydı, 28.04.2011, süre 7'33", 13'49", 18'20"*).
- **Yaratıcı olma:** Gül, Ekin'in yönergeleri izlediği süreler içerisinde fırsatları değerlendirerek çocukla kısa oyunlar oynamış ve bu oyunların öğretici oyunlar olduğu görülmüştür (*video kaydı, 28.04.2011, süre 3'58", 7'40", 17'20"*).
- **Dürüst olma-çocuğu kandırmaktan kaçınma:** Gül Ekin'e, yemek yediği takdirde onu ineklerin yanına götürme ya da babasıyla birlikte arabayla gezme gibi kısa süre içinde yerine getiremeyeceği vaatlerde bulunmuştur (*video kaydı, 28.04.2011, süre 2'12", 10'8", 13'18"*).
- **Keyif alma:** Gül'ün, yalnızca Ekin'in yönerge aldığı durumlarda etkinlikten keyif aldığı (*video kaydı, 28.04.2011, süre 14'43", 17'35"*), diğer zamanlarda ise sabırsız ve sıkılgan olduğu dikkat çekmiştir.
- **Gözlenmeyen davranışlar:** Gül'de sıra alma, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama ve fiziksel temas kurma davranışları gözlenmemiştir.

b. Ekin'in etkileşim davranışları: Ekin'in büyük olasılıkla yemek yemeye isteksiz olmasından dolayı anneden uzak durduğu ve farklı etkinliklere odaklandığı görülmüştür. Anneye bir arada oturdukları sınırlı süreler içerisinde ise, annenin yönergelerini izlediği ve özellikle anne onunla oyun kurduğunda buna istekli katılım gösterdiği belirlenmiştir (*video kaydı, 28.04.2011, süre 3'58", 7'40", 14'43"*). Ekin'in ayrıca anneye sözel etkileşim başlattığı da gözlenmiştir (*video kaydı, 28.04.2011, süre 6'40"*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Anne ile çocuğun beslenme sırasındaki ortak davranışları ise, ikilinin yalnızca annenin oyun kurduğu sınırlı zamanlar içerisinde ortak dikkat kurabildiklerini göstermektedir. Etkinliğin büyük bir bölümünde Ekin babaannenin yanında olmayı tercih etmiş ve o esnada annenin yönergelerini izlememiştir. Anne ise buna karşılık olarak kendi yemeğine devam etmeyi tercih etmiştir. Gül'ün zaman zaman Emir'le de ilgilenmek durumunda kalması, ikilinin kopukluk yaşamalarında önemli bir etken olmuştur (*video kaydı, 28.04.2011*).

Hediye ve Gül'ün evine yapılan ziyaretler, araştırmacının anne-çocuk çiftlerinin yaşadıkları fiziksel ve sosyal ortamlara ilişkin önemli bilgiler sağlamış ve bu bilgiler katılımcıların etkileşime ilişkin gereksinimlerini önemli ölçüde ortaya koymuştur. Bununla birlikte annelere yapılan son ev ziyaretleri öncesinde OZEAUM'da kendileriyle ortak bir toplantı gerçekleştirilmiştir.

2.4.1.2.3. OZEAUM Küçük Adımlar Odası'nda annelerle ortak toplantı (20.04.2011, 10:00-14:35)

Geçerlik Komitesi'nde kararlaştırıldığı gibi (*Karar defteri, 07.03.2011, s. 4*), annelerin evlerine son ev ziyaretleri öncesinde iki katılımcıyla ortak bir toplantı gerçekleştirilmiştir. İki annenin ortak katılımıyla Küçük Adımlar Odası'nda gerçekleştirilen bu toplantının genel amaçları; anneleri görme yetersizliği olan küçük çocukların gelişimsel özellikleri, görme yetersizliği olan küçük çocuk ailelerinin yaşam döngüleri, bu araştırmanın amaçları ve annelerin süreçteki rol ve sorumluluklarına ilişkin konularda bilgilendirmektir. Toplantıda araştırmacı tarafından hazırlanan Powerpoint sunusu annelerle birlikte bilgisayardan takip edilmiş ve bu sunu toplantı öncesinde araştırmacı tarafından A5 boyutlarında bir kitapçık haline getirilerek toplantı bitiminde annelere iletilmiştir. Katılımcılara ayrıca araştırma sürecinde kendilerinden günlük tutmalarının beklendiği ifade edilmiş ve günlüğü nasıl tutmaları gerektiği açıklanarak kendilerine günlüklerini yazmaları için orta boy çizgili birer defter verilmiştir.

Sununun ana hatlarını:

- Ailelerin görme yetersizliği olan bir çocuğa sahip olmaktan kaynaklanan duygu ve deneyimleri,
- Görme yetersizliği olan bir çocuğun genel gelişim özellikleri,
- Bu çocukların ailelerine sunulan destek hizmetler,
- Bu destekler arasında anne-baba-çocuk etkileşimi müdahalelerinin önemi,

- Anne-çocuk etkileşiminin tanımı ve önemi,
- Bu araştırmada etkileşim müdahalesinin tercih edilme gerekçeleri ve
- Annelerin süreçte tutmaları gereken günlük ile ilgili bilgiler oluşturmaktadır.

Anneler sunum süresince ele alınan konulara ilişkin kişisel deneyimlerini de aktarmışlardır. Annelerin ağırlıklı olarak çocuklarının durumlarını kabullenme ve doğum sonrası hastane sürecinde yaşadıkları olumsuzluklar üzerine görüş bildirmeleri, görüşmenin planladığından uzun sürmesine neden olmuştur (3 saat 34 dakika). Sunumun bitiminde annelere, günlük tutacakları defterler verildiğinde her iki katılımcı bu konuda sorun yaşayabileceklerine dair fikir belirtmişlerdir. Bunun üzerine kendilerine bunun bir ödevden ziyade bir paylaşım yöntemi olması gerektiği açıklanarak günlük tutmaya ikna olmaları sağlanmıştır (*ses kaydı, 20.04.2011, süre 154'51"*). Bu konuların görüşülmesiyle birlikte toplantı sonlandırılmıştır.

Bu toplantı, annelerin günlük yaşantıları ve psikolojik durumlarına ilişkin bilgi toplama, onların birbirleriyle etkileşimlerini sağlama ve kendilerinde araştırmayla ilgili farkındalık yaratma açılarından yararlı görülmüştür.

Sonuç olarak, her iki anne çocuk çiftine ilişkin yapılan analizler, katılımcıların çocuklarıyla bakım ve oyun etkinliklerindeki etkileşimlerini desteklemenin gereğini ortaya koymuş ve eylem planı hazırlama aşamasına geçilmiştir. Veri toplama sürecinin sonunda yapılan Geçerlik Komitesi Toplantısı'nda (05.05.2011) alınan önemli bir karar, bu uygulamaların içeriğine yol gösterici olmuştur. Komite üyeleri, anne-çocuk çiftlerinin yalnızca oyun etkinlikleri çerçevesinde desteklenmelerine ilişkin görüş bildirmişlerdir. Komitede alınan karara göre, günlük rutinler içerisinde yer alan tüm etkinliklerde anneye destek verilmesi, araştırmacı üzerinde çok yoğun bir yük getirmesinin yanında annelerin uzman bağımlılığı geliştirmeleri riskini doğuracaktır. Bu nedenle, üyeler desteğin yalnızca oyun etkinlikleriyle sınırlı tutulmasına ve annenin kazanımlarını diğer günlük etkinliklere genelleme düzeyini belirlemek amacıyla bakım etkinlikleri sırasında genelleme verisi toplanması gerektiğine dair araştırmacıya öneri getirmişlerdir (*Karar defteri, 05.05.2011, s. 6-7*). Böylelikle müdahalede etkileşim bağlamları oyun etkinlikleri ile sınırlı tutulmuş ve bu çerçevede planlamalara başlanmıştır.

2.4.1.3. Eylem planlarının oluşturulması. OZEAUM ve katılımcıların evlerinde toplanan fiziksel ve sosyal verilerden yola çıkılarak belirlenen müdahale amaçları aşağıda sunulmuştur.

Hediye için belirlenen amaçlar:

- Yanıtlayıcı olma:
 - Çocuğun etkileşim ipuçlarını belirleme
 - Çocuğun liderliğini izleme
- Çocuğu uygun düzeyde yönlendirme:
 - Çocuğa yönerge ya da uyarın verme sonrasında, çocuğun tepki vermesi için fiziksel yardımını geciktirme
 - Çocuğun yönergeye/uyarana tepki vermediğı durumlarda çocuğa fiziksel yardım sağlama
- Çocukla sıra alarak oyun oynama
- Çocuğa uygun dil girdisi sağlama
- Çocuğa işitsel, dokunsal ve görsel uyarın sağlama
- Oyunda yaratıcı olma (nesne/oyuncak kullanma, farklı oyunlar oynama)
- Çocuğa doğruyu söyleme-onu kandırmaktan kaçınma (*bireysel görüşme, 29.03.2011; video kaydı 01.04.2011, 11.04.2011, 28.04.2011*).

Gül için belirlenen amaçlar:

- Çocukla etkileşim sıklığını artırma
- Yanıtlayıcı olma:
 - Çocuğun etkileşim ipuçlarını belirleme
 - Çocuğun liderliğini izleme
- Çocuğu uygun düzeyde yönlendirme (çocuğa yönerge ya da uyarın verme sonrasında, çocuğun tepki vermesi için fiziksel yardımını geciktirme)
- Çocukla sıra alarak oyun oynama
- Çocuğa uygun dil girdisi sağlama (çocukla kabul edici ses tonuyla, çocuğun takip edebileceğı bir hızda konuşma ve onu eleştirmekten ve tehdit etmekten kaçınma)
- Çocuğa işitsel uyarın sağlama
- Çocukla oyun oynamaktan keyif alma (*bireysel görüşme, 07.04.2011; ortak görüşme, 20.04.2011, video kaydı, 14.04.2011, 28.04.2011*).

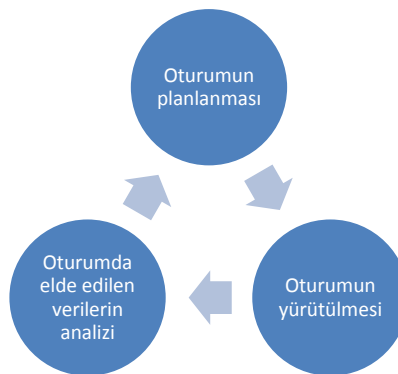
Katılımcılar için birinci oturum planlamaları:

Analizler, Hediye ve Gül'ün özellikle "yanıtlayıcı olma" ve "yönlendirici olma" davranışlarında sergiledikleri sınırlılıkların, etkileşimde görev odaklı olmalarından, bir

diğer deyişle çocuklarına öğretim yapma adına onları etkinliklere zorlamalarından kaynaklandığını düşündürmektedir. Şöyle ki, anneler çocuklarıyla yaptıkları bir etkinlikte, kendilerinin ve çocuklarının keyifli zaman geçirmelerinden ziyade, etkinliği çocuklarına doğru şekilde tamamlatmayı hedeflemekte ve onların ilgi ve tercihlerini göz ardı etmektedirler (*video kaydı, 01.04.2011, 11.04.2011, 14.04.2011, 28.04.2011*). Bu nedenle de çocukla etkileşim sırasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıkmakta, bu da ikili arasındaki karşılıklı olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla ilk aşamada her iki annenin de çocuğuna karşı yanıtlayıcı olmasının sağlanması gerekmektedir. Bu hedefe yönelik olarak ise ilk oturumda annenin, çocuğun etkileşim davranışlarını fark etmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi uygundur (*Karar defteri, 07.03.2011, s. 4*). Bu sayede araştırmacı ile annenin, çocuğun etkileşim ipuçlarına ilişkin gerçekçi bir profil oluşturmaları (Chen ve diğ., 2007; Fagan ve Dore, 1993; McCollum ve Chen, 2003; Nugent ve Brazelton, 1989; Pridham ve diğ., 2007) ve bunun anne davranışlarını destekleme aşamasında sürece bir temel oluşturması hedeflenmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 17.05.2011, s. 38; 13.07.2011, s. 58*). Bu doğrultuda her iki katılımcı için hazırlanan birinci oturum planları Bulgular bölümünde yer almaktadır.

2.4.2. Müdahale ve Değerlendirme Aşamaları

Hediye ve Gül ile izlenen süreç, annelerin ailelerinde yaşanan gelişmelerden dolayı farklı zamanlar ve sürelerde gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde iki katılımcı için gelişen müdahale ve değerlendirme süreçleri özetlenmiştir. Her iki katılımcıyla yürütülen süreç Şekil 2.7'deki döngü çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 2.7. Müdahale ve Değerlendirme Aşamalarının Döngüsü

2.4.2.1. Hediye ile yürütülen çalışmalar. Hediye ile 17.05.2011-21.10.2011 tarihleri arasında toplam 20 oturum yürütülmüştür. Bu oturumların ilki OZEAUM Küçük Adımlar Odası'nda yürütülmüş, diğer tüm oturumlar ise ailenin evinin salonunda ve kullanılmayan odasında gerçekleştirilmiştir. İlk dört oturumda anneye haftada bir kez çalışılırken, sonraki 16 oturum çocuğun sağlık sorunları ve ailenin tatile çıkması gibi nedenler dışında haftada iki kez yürütülmüştür. Annenin kazanımlarını bakım etkinliklerine genelleme becerilerine ilişkin olarak beşinci, on birinci ve on altıncı oturumlar ile müdahale sonunda beslenme video çekimleri yapılmıştır. Hediye ile son olarak çalışmaların değerlendirilmesine ilişkin OZEAUM Küçük Adımlar Odası'nda yarı yapılandırılmış bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

2.4.2.2. Gül ile yürütülen çalışmalar. Gül ile 14.07.2011-08.09.2011 tarihleri arasında toplam yedi oturum yürütülmüştür. Bu oturumların ilki OZEAUM Küçük Adımlar Odası'nda yürütülmüş, diğer tüm oturumlar ise ailenin evinin salonunda ve oturma odasında gerçekleştirilmiştir. Ekin'in sağlık kontrolleri nedeniyle ailenin İstanbul'a gitmek durumunda olmaları ve hekim muayenesi sonrasında acil olarak glokom ameliyatına alınması nedeniyle, müdahale çalışmalarına planlanan tarihten ancak 2,5 ay sonra başlanabilmiştir. Araştırmacı bu süreçte, annenin araştırmaya devam etmesi için onu ikna etmeye yönelik yoğun çabalar harcamıştır (*Araştırmacı günlüğü, 16.06.2011, s. 48*).

Sürecin başlamasıyla birlikte oturumların haftada iki kez şeklinde yürütülmesi planlanırken, Ekin'in sağlık kontrolleri ve Gül'ün çalışmalara ilişkin tereddütleri (çalışmaları ek yük olarak algılaması) nedeniyle haftalık rutin uygulamalar sekteye uğramıştır. Anneyle yürütülen ilk üç oturum sonrasında araştırmacı anneye ulaşmakta güçlük yaşamış ve 15.08.2011 tarihinde evini ziyaret ederek kendisiyle araştırma sürecine ilişkin kaygılarını görüşmüştür. Anneyle çalışmalara devam etme kararının alındığı bu görüşme sonrasında anneye dört oturum daha yürütülmüştür. Araştırmacı sekizinci oturumu yürütmek üzere ailenin evine gittiğinde Gül, kendisinin ve Ekin'in sağlık sorunları nedeniyle çalışmalara devam etmek istemediğini dile getirmiş ve bu konu Geçerlik Komitesi'nde görüşülerek Gül ile çalışmaların sonlandırılması kararı alınmıştır (*Karar defteri, 12.10.2011, s. 16*). Süreçte yaşanan söz konusu güçlükler nedeniyle anne-çocuk çiftinden genelleme verisi toplanmamıştır. Gül ile son olarak OZEAUM Küçük Adımlar Odası'nda süreci değerlendirmek amacıyla yarı yapılandırılmış bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

2.4.2.3. Müdahale oturumlarında kullanılan materyaller. Hediye ve Gül ile yürütülen müdahale oturumlarının öğretim ve değerlendirme aşamalarında uygulamalar için gerekli olan çeşitli materyallerden yararlanılmıştır. Bu materyaller aşağıdaki gibidir:

1. Video kamera: Her oturumda gerçekleşen olayların araştırmacı tarafından detaylı olarak analiz edilmesi ve verilerin saklanması amacıyla tüm oturumlar Toshiba marka Camileo model video kamera ile kaydedilmiştir.

2. Bilgisayar: Öğretim aşamasında annelere videodan model olma ve videodan geribildirim vermek amacıyla oturumlarda Samsung marka Q330 model dizüstü bilgisayar kullanılmıştır.

3. Oturum Planları: Oturum planı, her oturum öncesinde araştırmacı tarafından anneleri oturumun amacı, önceki oturumun özeti ve o oturumda alınan kararlar ile önerileri anneye iletmek amacıyla hazırlanan A4 formatında bir plandır (Ek 2).

4. Etkinlik Kartları: Hazırlık (veri toplama) sürecinde annelerin çocuklarıyla olan oyun repertuarlarının sınırlılığı göz önünde bulundurularak, onlara çocuklarıyla gün içerisinde oynayabilecekleri oyunlar hazırlanmıştır (Fazzi, 2002; Ferrell, 1996; Keller ve Carry, 1992; Silberg, 1996). Bu oyunlar A5 büyüklüğünde kartonlara bastırılarak annelere oturumların sonunda iletilmiştir (Ek 3).

5. Oyuncaklar: Her oturumda, araştırmacı-çocuk ve anne-çocuk oyunları sırasında kullanılmak üzere oturum amaçları ve çocukların gelişimsel özellikleri doğrultusunda seçilmiş çeşitli oyuncaklar bulundurulmuştur. Bu oyuncakların fotoğrafları Ek 4'te görülmektedir.

2.5. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Eylem araştırmalarında, katılımcılar onayladıkları sürece veri toplama tekniklerine ilişkin herhangi bir sınırlılık bulunmamaktadır ve araştırmacı nicel ve nitel her türlü veri toplama tekniği ve aracından yararlanabilmektedir (Greenwood ve Levin, 2007). Bu araştırmada, anne-çocuk etkileşimi pek çok faktöre bağlı olarak gelişen ve değişen bir sistem olduğundan, verilerin birden fazla veri kaynağı ile doğrulanması yaklaşımı benimsenmiştir (Bailey ve Wolery, 1992; Costello, 2003; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırmada, çoklu veri kaynaklarıyla verileri doğrulamak amacıyla nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır. Bunlar katılımcı sosyo-

demografik bilgi formu, ayrıntılı gözlem (fiziksel ve sosyal veri), günlük tutma (araştırmacı ve anne günlükleri), Geçerlik Komitesi karar defteri, müdahale oturum planları, Anne Etkileşim Kontrol Listesi, odak grup ve yarı yapılandırılmış görüşme ses kayıtları, toplantı ses kayıtları, anne çocuk etkileşimi video kayıtları ve belgelerdir.

2.5.1. Sosyo-Demografik Bilgi Formu

Araştırmacı odak grup katılımcıları ve müdahale çalışmalarında yer alan annelerin sosyo-demografik bilgilerini toplamak amacıyla bir Sosyo-Demografik Bilgi Formu hazırlamıştır. Tez danışmanı tarafından onaylanan bu formda katılımcıya, çocuğuna ve ailenin yapısına ilişkin 23 soru yer almaktadır. Odak grup katılımcılarından tüm soruları yanıtlamaları istenirken, müdahale sürecinde yer alan anneler için 22. soru boş bırakılmıştır (Ek 5).

2.5.2. Ayrıntılı Gözlem (Fiziksel ve Sosyal Veri)

Araştırmacı, araştırmayı yürüttüğü süreçte dâhil olacağı ev ortamlarının fiziksel özelliklerine ilişkin ayrıntılı veri toplamıştır. Buna yönelik olarak her iki evin tüm odaları gezilerek video kameraya alınmış, evin çevresi incelenerek mahallenin özellikleri belirlenmiş, çalışmaların yürütüldüğü odaların fotoğrafları çekilmiş ve bu ortamların krokileri oluşturulmuştur. Böylelikle ailenin ne tür fiziksel koşullarda yaşadığına dair kapsamlı bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

Araştırmacı veri toplama aşamasında ayrıca, ailelerin sosyal dinamiklerine ilişkin ayrıntılı bilgi toplamak amacıyla ev ortamlarında gözlem yapmış ve gözlemlerini ortamdan ayrıldıktan sonraki en kısa sürede günlüğüne aktarmıştır. Gözlemlerde ailenin günlük rutinleri, aile bireylerinin ev içindeki rolleri ve anne ile çocuğun günlük etkileşimlerine odaklanılmış, bu sayede ev içindeki günlük rutinler ve anne-çocuk çiftinin etkileşimdeki güçlü ve zayıf yönleri belirlenmeye çalışılmıştır. Uygulama sürecinde ise günlüğe sosyal veriler aktarılmaya devam edilmiştir. Araştırmacı günlüğünde 56 sayfa fiziksel ve sosyal veri bulunmaktadır. Bunlarla birlikte araştırmacı tarafından A4 boyutlarındaki kâğıtlara çizilen krokiler (9 sayfa),

Windows AutoCad programında uzmanlığı olan bir mimar tarafından AutoCad programına aktarılmıştır.

2.5.3. Günlükler ve Saha Notları

Araştırmanın problem alanının belirlendiği aşamada gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde araştırmacı ve yardımcı görüşmeci saha notları tutmuşlar, hazırlık ve müdahale aşamalarında ise araştırmacı ile anneler günlük tutmuşlardır. Günlükler, araştırmanın tek kaynakta bir bütün olarak görülebilmesi (Johnson, 2002) ve araştırmacının sistematik incelemelerini eylemin temellerini oluşturmak için bir araya getirebilmesi (Somekh, 2006) bakımından önemli bir veri kaynağı olmuştur.

2.5.3.1. Saha notları. Odak grup görüşmelerine ilişkin olarak, araştırmacı ve yardımcı görüşmeci görüş ve izlenimlerini kaydetmek amacıyla bir Microsoft Word dosyasında Odak Grup Saha Notları tutmuşlardır. Araştırmacının saha notları 7 sayfadan (314 satır), yardımcı görüşmecinin saha notları ise 2 sayfadan (51 satır) oluşmaktadır. Bu notlar odak grup bulgularının oluşturulmasında araştırmacıya yol gösterici olmuştur.

2.5.3.2. Araştırmacı günlüğü. Araştırmacı, araştırmanın filizlenmesinden araştırmayı raporlaştırma sürecine kadar olan dönemde (14.12.2009-05.05.2012) toplam 158 sayfadan 6937 satır) oluşan bir günlük tutmuştur. Günlükte; süreçte gelişen önemli olaylar, ailelerden toplanan fiziksel ve sosyal veriler, oturum planları, okunan önemli makalelerden çıkarılan notlar ve uygulamaların araştırmacıya düşündürdükleri yer almaktadır. Araştırmacı belirli aralıklarla günlüğünü eş danışman ile gözden geçirmiş ve böylece kendisinden günlüğü uygun tuttuğuna dair onay almıştır.

2.5.3.3. Anne günlükleri. Anneler, 20.04.2011 tarihinde gerçekleştirilen ortak toplantıda kendilerine verilen orta boy çizgili birer defterle günlük tutmaya başlamışlardır. Anneler günlüklerine çocuklarıyla yaşadıkları günlük deneyimleri ve bu deneyimlerin kendilerine hissettirdiklerini aktarmışlardır. Hediye 21.04.2011-20.10.2011 tarihleri arasında toplam 130 sayfa, Gül ise 20.04.2011-27.09.2011 tarihleri arasında toplam 38 sayfadan oluşan günlükler tutmuşlardır. Anneler

müdahale bitiminde günlüklerini araştırmacıya iletmışlerdir. Anne günlükleri, sürecin bir bütün olarak değerlendirildiği aşamada katılımcıların süreçteki deneyimlerini kendi aktarımları çerçevesinde belirlemek ve diğer veri kaynakları ile karşılaştırmak olarak analiz etmek amacıyla kullanılmıştır

2.5.4. Karar Defteri

Araştırma sürecinde Geçerlik Komitesi üyelerinin görüş ve önerileri ile bunlardan yola çıkılarak alınan kararları kaydetmek amacıyla araştırmacı tarafından 16 sayfadan (549 satır) oluşan Karar Defteri tutulmuştur. Karar Defteri, araştırmacının her aşamasında üyeler ile araştırmacı arasındaki iletişimi belgelemek, üyelere araştırma basamakları ile ilgili bilgi sağlamak ve alınan kararlar doğrultusunda uygulamaları şekillendirmek amaçlarına hizmet etmiştir. Araştırmacı her toplantıda aldığı ses kayıtlarını toplantı sonrasında dinleyerek Karar Defteri'ne kapsamlı şekilde özetlemiş ve bunları üyelere imzalatarak kendilerine de özetin birer kopyasını iletmıştır.

2.5.5. Oturum Planlamaları

Müdahale sürecinde her oturum için ortam, süre, katılımcılar, amaçlar, öğretim tekniği ve öğretim materyallerinin yer aldığı ayrıntılı planlar yapılmış ve oturumlar bu planlamalar çerçevesinde yürütölmeye çalışılmıştır. Bu belgeler, çalışmaların tamamlanmasından sonraki süreci değerlendirme aşamasındaki analizlerde kullanılmıştır.

2.5.6. Anne Etkileşim Davranışları Kontrol Listesi (AEKL)

Veri toplama ve müdahale süreçlerinde, annelerin etkileşim davranışlarını değerlendirmek amacıyla Anne Etkileşim Davranışları Kontrol Listesi (AEKL, Ek 6) geliştirilmiştir. Alan yazından ve odak grup görüşmelerinden yola çıkılarak geliştirilen kontrol listesi, bir annenin çocuğıyla etkileşimi sırasındaki sözel olan ve olmayan tüm uygun davranışlarını kapsayacak şekilde oluşturulmuş ve çocuğun görme yetersizliği olduğı durumlara özgü gerekebilecek etkileşim davranışları da listeye

eklenmiştir. AEKL'nin kapsam geçerliği, Geçerlik Komitesi üyelerinin uzman görüşlerinin alınması yoluyla sağlanmış ve anne-çocuk etkileşim görüntülerinin kaydedildiği her oturumun sonrasında araştırmacı tarafından video kayıtları izlenerek doldurulmuştur. AEKL'nin gözlemciler arası tutarlılığı ise, birinci katılımcı Hediye ile yürütülen ikinci, üçüncü ve dördüncü oturumda çekilen anne-çocuk etkileşimi video görüntülerinin araştırmacı ve eş danışman tarafından izlenerek doldurulması ve sonuçların karşılaştırılması şeklinde sağlanmıştır. AEKL bir sonraki oturumun amaçlarını belirlemede temel veri kaynaklarından biri olmuştur.

2.5.7. Ses Kayıtları

Araştırma sürecinde odak grup görüşmelerinde, müdahale aşamasına katılan annelerle ve Geçerlik Komitesi üyeleri ile yapılan görüşme ve toplantılarda ses kaydı tutulmuştur. Philips marka GoGear modeli MP3 Player ile alınan ses kayıtlarından odak grup görüşmeleri çevriyazıya dökülmüş, diğerlerinde ise bu kayıtlar dinlenerek kapsamlı şekilde özetlenmiştir. Ses kayıtları üzerinde yapılan tüm işlemler araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

2.5.7.1. Odak grup görüşme ses kayıtları. Odak grup görüşmeleri, araştırmanın problem alanının belirlenmesi aşamasında, 3 yaşından büyük görme yetersizliği olan çocuk anne babalarının erken yıllarda çocuklarıyla yaşadıkları etkileşim sorunlarını ve bu sorunların nasıl üstesinden geldiklerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşme soru taslağı araştırmacı tarafından hazırlanarak Özel Eğitim alanında çalışan dört ve Ölçme ve Değerlendirme alanında çalışan bir öğretim elemanının görüşlerine sunulmuştur. Alınan dönütler doğrultusunda son hali verilen görüşme formatı Ek 7'de yer almaktadır.

Gerçekleştirilen iki odak grup görüşmesinde ses kaydı ve görüntü kaydı tutulmuş, görüşmelerin çevriyazıya aktarılmasında kayıtların kalitesinden dolayı ses kaydı tercih edilmiştir. Ses kayıtları iki odak grup görüşmesine de katılan yardımcı görüşmeci tarafından alınmıştır. İki görüşmeden toplam 203'5" sürelik kayıt elde edilmiştir.

2.5.7.2. Annelerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme ses kayıtları. Araştırma sürecinin belirli aşamalarında, annelerle farklı amaçlara hizmet etmesi

bakımından yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecinin başında yapılan görüşmenin soru taslağının hazırlanmasında, McWilliam, Casey ve Sims'in (2009), erken müdahale çalışmalarında kullandıkları Rutinlere Dayalı Görüşme (Routines-Based Interview) formatından yararlanılmış ve bu taslak Geçerlik Komitesi üyeleriyle birlikte Özel Eğitim ve Ölçme Değerlendirme Bölümleri'nde görev yapan birer öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur (Ek 8). Her iki görüşmenin başında anneden, araştırmacının önceden hazırlamış olduğu Sözleşme'yi (Ek 9) okuyarak araştırmayı kabul ettiği takdirde imzalaması istenmiş ve anneyle birlikte Sosyo-Demografik Bilgi Formu (Ek 4) doldurulmuştur. Bu görüşmelerden elde edilen sonuçlar ev gözlemleriyle bir araya getirilerek müdahalede çalışılması gereken davranışlar ile annelerin hâlihazırda sergileyebildikleri uygun etkileşim davranışlarının yer aldığı müdahale amaçları listesi oluşturulmuştur. Veri toplama sürecinin ilerleyen aşamalarında ise annelerle ortak bir toplantı yapılarak (20.04.2011) anneleri çocuk gelişimi ve görme yetersizliği olan çocuklarla ilgili bilgilendirmek ve araştırmanın gerekçelerini tartışmak amaçlanmıştır. Bu görüşmede alınan ses kaydı da, her anne için müdahale hedeflerinin belirlenmesinde kullanılmıştır.

Müdahale sonrasında yapılan yarı yapılandırılmış görüşme için hazırlanan ve sosyal geçerliğin belirlenmesinde kullanılan görüşmenin soru taslağı, araştırma sürecindeki tüm değişkenlere ilişkin soruları içerecek şekilde araştırmacı tarafından oluşturulmuş ve Geçerlik Komitesi üyelerinin görüşüne sunulmuştur. Öneriler doğrultusunda taslak yeniden düzenlenerek (Ek 10) görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Müdahale aşamasına katılan annelerle gerçekleştirilen bireysel ve ortak görüşmelerden elde edilen ses kayıtlarının toplam süresi 240'37" dir.

2.5.7.3. Geçerlik Komitesi toplantı ses kayıtları. Araştırmanın veri toplama ve müdahale aşamalarında, araştırmacının uygulamalarını değerlendirmek ve kendisine yol göstermek amacıyla Geçerlik Komitesi Toplantıları yürütülmüştür. Gerçekleştirilen toplantılarda ses kaydı tutulmuş, toplantı sonrasında bu kayıtlar araştırmacı tarafından detaylı olarak özetlenmiş, alınan kararlar Karar Defteri'ne işlenmiş ve üyelerin imzalarına sunulmuştur. Müdahale sürecinde ayrıca eş danışman ile Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampüsü'nde müdahalenin gidişatı ile ilgili değerlendirme toplantısı yürütülmüştür. Bu toplantılarda toplam 188'41" süre ses kaydı tutulmuştur.

2.5.8. Video Kayıtları

Veri toplama ve müdahale oturumlarında gerçekleşen anne-çocuk etkileşimleri ve müdahale sonrasında annelerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler Toshiba marka Camileo model video kamera ile kaydedilmiştir. Bu kayıtların toplam süreleri 2086'34" dir Bkz. Çizelge 3.1 ve 3.22).

2.5.8.1. Müdahale oturumları video kayıtları. Veri toplama aşamasında katılımcıların evlerine yapılan ziyaretlerde ve tüm müdahale oturumlarında video kayıtları alınmıştır. Bu video kayıtları veri toplama aşamasında müdahale hedeflerini oluşturmada, müdahale sürecinde ise sonraki oturumların hedeflerini belirleme, annelere kendi davranışları üzerinden geribildirim vererek öğretim yapma, araştırmacının uygulamalarını denetleme ve anne ile çocuktaki değişim ve gelişmeleri saptamada kullanılmıştır. Veri toplama aşamasında Hediye ve Gül'den alınan video kayıtlarının toplam süreleri sırasıyla 71'12" ve 32'17" dir. Müdahale sürecinde ise Hediye ile yürütülen oturumlarda 1254'14", Gül ile yürütülen oturumlarda ise toplam 618'3" sürelik video kaydı alınmıştır.

2.5.8.2. Annelerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme video kayıtları. Müdahale bitiminde annelerle çalışmaların değerlendirilmesine ilişkin yarı yapılandırılmış görüşmeler de video ile kaydedilmiştir. Bu görüşmelerde, annelerin ve çocuklarının süreçten elde ettikleri kazanımlar, araştırmacının özellikleri, çalışmalarda kullanılan teknikler ve materyaller gibi konularda katılımcıların görüş ve önerileri alınarak, araştırmayla ilgili genel doyumlarının yanında ileriki benzer çalışmalara ilişkin önerileri belirlenmeye çalışılmış, böylelikle araştırmanın sosyal geçerliği (McCollum ve Hemmeter, 2000) sağlanmaya çalışılmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen bulgular, araştırma sürecinde ortaya çıkan değişkenlerin değerlendirilmesinde yol gösterici olmuştur. Annelerle yapılan görüşmelerin kayıt süreleri Hediye için 38'29", Gül için ise 72'19" dir.

2.5.9. Belgeler

Araştırmacı, süreç içerisinde Geçerlik Komitesi üyeleriyle Komite toplantıları dışında e-posta yoluyla bilgi alış verişinde bulunmuş ve bu e-postalar yoluyla oturumların planlanması ve uygulanmasına ilişkin üyelere geribildirimler almıştır. 10.05.2011-01.02.2012 tarihleri arasında yapılan e-posta yazışmaları toplam 67 sayfadır.

Aşağıdaki çizelgede, okuyucuya kolaylık sağlaması açısından araştırmanın alt amaçlarını yanıtlamada kullanılan veri toplama araç ve teknikleri özetlenmiştir.

Çizelge 2.5. Araştırma Sorularının Yanıtlamasında Kullanılan Veri Toplama Araç ve Teknikleri

	Araştırma Sorusu				
	Müdahalenin planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi	Annelerdeki değişim ve gelişmeler	Çocuklardaki değişimler ve gelişimler	Araştırmacının mesleki gelişim deneyimleri	Süreçte karşılaşılan güçlükler ve çözümler
Veri toplama araç ve tekniği	Sosyo-Demografik Bilgi Formu	√			
	Ayrıntılı gözlem	√	√		√
	Saha notları	√			
	Araştırmacı günlüğü	√	√	√	√
	Anne günlüğü	√	√	√	√
	Karar defteri	√		√	√
	Oturum planlamaları	√			
	AEKL		√		
	Ses kayıtları	√	√	√	√
	Video kayıtları	√	√	√	√
	Belgeler	√			√

2.6. Verilerin Analizi

Eylem araştırmalarında döngüsel bir süreç izlendiğinden, verilerin toplanma, analiz edilme ve yorumlanma süreçleri eş zamanlı olarak gerçekleştirilmektedir (Mills, 2003). Bu araştırmada da, verilerin toplanması ve analiz edilmesi eş zamanlı olarak yürütölmüştür. Müdahale sürecine katılan anne-çocuk çiftleriyle yürütölen her oturum sonrasında araştırmacı günlüğü, oturum video kayıtları ve AEKL bir araya getirilerek tümevarımsal olarak analiz edilmiş ve danışmanların da onayları alınarak bu analizler doğrultusunda bir sonraki oturumun planlamaları yapılmıştır. Yapılan planlamalar ve uygulamalar belirli aralıklarla Geçerlik Komitesi toplantılarında sunulmuş ve üyelerin de süreci denetleyerek onaylamaları sağlanmıştır.

Verilerin toplanması ve analiz edilmesi sürecinde tüm kayıtlar düzenli olarak dosyalanmış ve böylelikle veriler arasındaki tutarlılık kontrol edilmiştir.

2.7. Araştırmanın Geçerliğı ve Güvenirliğı

Eylem araştırmalarında geçerlik ve güvenilirlik hususları, inandırıcılık (credibility) ve güvenilirlik (trustworthiness) altında incelenmektedir (Costello, 2003). Bu kavramlar, sonuçların katılımcılar üzerinde doğrudan etkiler gösterecek olmasından dolayı eylem araştırmacısı için ayrı bir önem taşımaktadır (Greenwood ve Levin, 2007). Somekh'e (2006) göre, değışim sağlamak için sistematik incelemeler yoluyla bilgi oluşturup bu bilgiler ışığında hazırlanan bir eylemin süreç ve sonuçlarını değıerlendirmek ve eşzamanlı olarak bu uygulamaların yarattığı değıışimlere dikkatli sorgulamalar yoluyla alternatif açıklamalar getirebilmek, bir diğere deyişle uygulamalara şüpheci yaklaşarak onları geçerli kılmak mümkündür. Bu araştırmada da, süreç içerisinde söz konusu uygulamalar sürekli olarak sorgulanmış ve araştırmanın inandırıcılığı ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmacı, problem alanının belirlenmesinden itibaren tüm araştırma sürecinde bu ölçütleri dikkate almıştır. Bu araştırmada, inandırıcılık ve güvenilirliği sağlamak amacıyla şunlar gerçekleştirilmiştir:

1. Araştırmacı, her iki anne-çocuk çiftiyle veri toplama ve müdahale aşamalarında yeterli süre geçirmiştir.

2. Araştırmada veriler gözlem ve görüşme olmak üzere birden fazla veri toplama tekniği ile toplanmış ve süreçte verileri ve uygulamaları doğrulamak için farklı araştırmacılardan yararlanılmıştır.
3. Araştırma sürecinde uygulamalarla eşzamanlı olarak alan yazın taramaları gerçekleştirilmiş ve ulaşılan araştırmaların bulguları, bu araştırmada elde edilenlerle sürekli olarak karşılaştırılmıştır.
4. Katılımcıların görüşlerini almak amacıyla hazırlanan görüşme soruları ve etkileşim davranışlarını değerlendirmeye yönelik hazırlanan kontrol listesi ayrıntılı alan yazın taraması doğrultusunda kapsamlı olarak hazırlanmış ve geçerlikleri uzman görüşlerine sunulmuştur.
5. Hazırlık ve uygulama süreçlerinde, uygulamaları izlemek amacıyla belirli aralıklarla uzmanlarla toplantılar yapılmıştır (danışman ve eş danışman ile toplantılar, Geçerlik Komitesi toplantıları). Veri kaybını önlemek amacıyla bu toplantılarda araştırmacı tarafından ses kayıtları tutulmuştur.
6. Hazırlık ve müdahale aşamalarındaki her oturumda elde edilen tüm veriler ayrı klasörlerde gruplanarak dosyalanmıştır.
7. Müdahale oturumlarının planları danışman ve eş danışmana onaylatılarak oturumlar alınan dönütler doğrultusunda yürütülmüştür.
8. Araştırma raporu, katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutularak araştırma sürecinde yer almayan bir araştırmacıya okutularak, çalışmaların gerekliliği ve anlaşılabilirliğine ilişkin geribildirim alınmıştır.

2.8. Araştırma Etiği

Bu araştırmada, tüm katılımcıların herhangi bir şekilde fiziksel ya da sosyal olarak zarar görmemeleri ve verilerin etik ilkeler çerçevesinde toplanması amacıyla (Miles ve Huberman, 1994) şu önlemler alınmıştır:

1. Bu araştırmanın konusunun belirlenmesinde, konunun yalnızca özgünlüğü dikkate alınmamış, tüm katılımcıların süreç ve sonuçlarından yarar sağlayabilecekleri bir alanın seçilmesine özen gösterilmiştir. Odak grup katılımcılarının kazançları çocuklarının bebeklik ve erken çocukluk döneminde yaşadıkları sorunları diğerleriyle paylaşma, bir diğer deyişle seslerini duyurma olmuştur. Geçerlik Komitesi üyeleri ve eş danışman, bir eylem araştırmasının parçası olarak bu modele ilişkin vizyonlarını geliştirme ve bir akademisyen olarak

mesleki bilgilerini yetiştirmekte olan araştırmacıyla paylaşma olanağı bulmuşlardır. Müdahale sürecine katılan iki anne ise, görme yetersizliği olan küçük çocuklarıyla etkileşime girmelerini destekleyici beceriler kazanmışlar ve aynı zamanda çocuklarının gelişimini destekleme sürecinde bir uzman ile işbirliği yapma fırsatı yakalamışlardır. Son olarak, araştırmacı ilgi duyduğu bir alanda kapsamlı bir çalışma yaparak kendisi için önemli bir mesleki gelişim etkinliğine girmiş, ayrıca doktor unvanı almak için gerekli olan yükümlülüğünü yerine getirmeye çalışmıştır.

2. Araştırmacının bu araştırmayı yürütebilecek becerilere sahip olma düzeyi Geçerlik Komitesi üyeleri ve araştırmacının meslektaşları tarafından da onaylanmıştır ve araştırmacı tüm süreçte Geçerlik Komitesi ve eş danışmanın uzman görüşlerini dikkate alarak hareket etmiştir.
3. Hazırlık ve müdahale aşamalarında yer alan tüm katılımcılar araştırmanın amaçları ile veri toplama araçları hakkında bilgilendirilmişler ve araştırmaya katılımlarına ilişkin kendilerinden yazılı onay alınmıştır (Bkz. Ek 1 ve Ek 9).
4. Katılımcıların özel yaşamlarını korumak amacıyla araştırma raporunda kod isimler kullanılmıştır.
5. Tüm uygulamalar katılımcıların günlük yaşamlarını güçleştirmeyecek zamanlar ve ortamlarda gerçekleştirilmiştir.
6. Araştırmada kullanılan veri toplama teknikleri ve araçları için tüm katılımcıların onayları alınmıştır.
7. Araştırmanın görsel ve yazılı formattaki verileri Geçerlik Komitesi üyeleri ve eş danışman dışında hiçbir kişi, kurum ya da kuruluş ile paylaşılmamış ve katılımcılar araştırmanın başında bu konuda bilgilendirilmiştir.
8. Araştırmanın tüm verileri yapılan gözlemler ve görüşme kayıtlarından elde edilmiştir. Araştırmacı somut olarak gözlenemeyen hiçbir olguyu veri olarak kabul etmemiş, bu konuda olası bir yanlışlığı önlemek için sık aralıklarla meslektaş teyitlerine başvurmuştur.
9. Görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve aileleriyle ileride yürütülecek çalışmalarda zarar verici uygulamalara neden olmaması amacıyla araştırmada elde edilen sonuçlar alan yazınla karşılaştırılmış ve meslektaşlar ile katılımcıların teyitlerine başvurulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde Hediye ve Gül ile yürütülen anne-çocuk etkileşimi çalışmalarından elde edilen bulgular, ayrı bölümler altında incelenmiştir.

3.1. Hediye ile Yürütülen Çalışmalar

Hediye ile 17.05.2011-21.10.2011 tarihleri arasında toplam 20 oturum gerçekleştirilmiştir. Bu oturumların tarihleri ve içerikleri Çizelge 3.1’de yer almaktadır.

Çizelge 3.1. Hediye ile Yürütülen Oturumlar

Oturum	Tarih ve Süre	Uygulamalar	Amaçlar	
			Anne	Çocuk
1	17.05.2011 (77’58’')	Video görüntüleri üzerinden açıklama	Çocuğun etkileşim davranışlarını belirleme	-
2	03.06.2011 (98’5’')	MO* MOİA** AÇE*** ADİG ****	Yanıtlayıcı olma	-
3	14.06.2011 (103’34’')	MO AÇE MOİA ADİG	Yanıtlayıcı olma Yönlendirici olma Oyuncak seçenekleri sunma	-
4	27.06.2011 (101’51’')	MO AÇE MOİA ADİG	Yanıtlayıcı olma Yönlendirici olma Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama Sıra alma	Sözel olan ve olmayan etkileşim başlatma Sözel olan ve olmayan etkileşimi sürdürme Nesneyle oyun oynama Sıra alma
5	29.07.2011 (97’56’')	Genelleme verisi VMO***** VGB#	Yanıtlayıcı olma Yönlendirici olma Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama Sıra alma Öğretim yapma	-

Oturum	Tarih ve Süre	Uygulamalar	Amaçlar	
			Anne	Çocuk
6	02.08.2011 (51'55")	AÇE VGB	Yanıtlayıcı olma Yönlendirici olma Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama Sıra alma Öğretim yapma	Oturum 4 ile aynı amaçlar
7	05.08.2011 (66'25")	MO VGB	Sıra alma Dil girdisi sağlama	-
8	10.08.2011 (94'29")	AÇE VGB	Sıra alma Dil girdisi sağlama	Oturum 4 ile aynı amaçlar
9	19.08.2011 (34'26")	AÇE	Hikâye okuma etkinliği	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Kitap okuma etkinliğine katılma
10	23.08.2011 (61'59")	MO VMO Görüşme	Dil girdisi sağlama Hikâye okuma etkinliği	Oturum 9 ile aynı amaçlar
11	05.09.2011 (65'57")	Genelleme verisi AÇE VGB	Hikâye okuma etkinliği Davranış değiştirme	Sözel etkileşimi sürdürme Kitap okuma etkinliğine katılma İstenmeyen davranışlardan kaçınma
12	07.09.2011 (30'10")	MO	Tüm etkileşim davranışları	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Yönerge alma Nesneyle oyun oynama Sıra alma İstenmeyen davranışlardan kaçınma
13	20.09.2011 (35'45")	VMO Tartışma Sorgulama	Tüm etkileşim davranışları	Oturum 12 ile aynı amaçlar
14	23.09.2011 (64'26")	Görüşme AÇE VGB	Tüm etkileşim davranışları	Oturum 12 ile aynı amaçlar
15	27.09.2011 (53'30")	MO AÇAE## VMO VGB Görüşme	Tüm etkileşim davranışları	Oturum 12 ile aynı amaçlar

Oturum	Tarih ve Süre	Uygulamalar	Amaçlar	
			Anne	Çocuk
16	30.09.2011 (36'10")	Genelleme verisi AÇE VGB	Tüm etkileşim davranışları	Yönerge alma Sıra alma Oyuncaklar arasından seçim yapma İstenmeyen davranışlardan kaçınma
17	07.10.2011 (62'28")	Bilgilendirme Eşzamanlı MO ve MOİA	Tüm etkileşim davranışları	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Sıra alma İşlevsel oyun oynama Uzanma mesafesinde olan bir nesneyi elleriyle araştırarak bulma Beden bölümlerini gösterme Sesli bir oyuncağa doğru sıralama
18	11.10.2011 (44'40")	AÇE VGB	Tüm etkileşim davranışları	Oturum 17 ile aynı amaçlar
19	18.10.2011 (46'43")	Eşzamanlı MO ve MOİA Görüşme	Tüm etkileşim davranışları	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Sıra alma Sese uzanma İki eliyle aynı anda iki nesne tutma Farklı yüzeyleri olan nesneleri inceleme
20	21.10.2011 (42'34")	AÇE VGB	Tüm etkileşim davranışları	Oturum 19 ile aynı amaçlar

* Model olma ; ** Model olmaya ilişkin açıklama; *** Anne-çocuk etkileşimi; **** Anne davranışlarına ilişkin geribildirim; ***** Videodan model olma; # Videodan geribildirim; ## Anne-çocuk-araştırmacı etkileşimi

3.1.1. Oturum 1 (17.05.2011, 13:30-16:00)

3.1.1.1. Planlama. Hediye ile yürütülen ilk müdahale oturumunun amacı, Komite'nin ileriki müdahale sürecine yol göstermesi bakımından önemli olduğuna dair aldığı karar doğrultusunda (*Karar defteri, 05.05.2011, s. 8*), "annenin çocuğunun etkileşim davranışlarını fark etmesini sağlama" dır. Buna göre birinci oturum, anne-

çocuk etkileşimi esnasında çekilmiş video görüntülerinin anneye izletilmesi ve annenin bu görüntülerde çocuğunun etkileşim davranışlarını belirleyebilmesine ilişkin bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi şeklinde planlanmıştır. Dolayısıyla 01.04.2011 tarihli ilk ev ziyaretinde çekilen anne-çocuk etkileşimi video kaydı yeniden incelenmiş ve Murat'ın anneye fark ettirilmesi gerekli görülen etkileşim davranışlarının olduğu bölümler Geçerlik Komitesi üyelerinin onayı doğrultusunda araştırmacı tarafından belirlenmiştir (*E-posta, 11.05.2011, 21:59*). Bu davranışlar şunlardır:

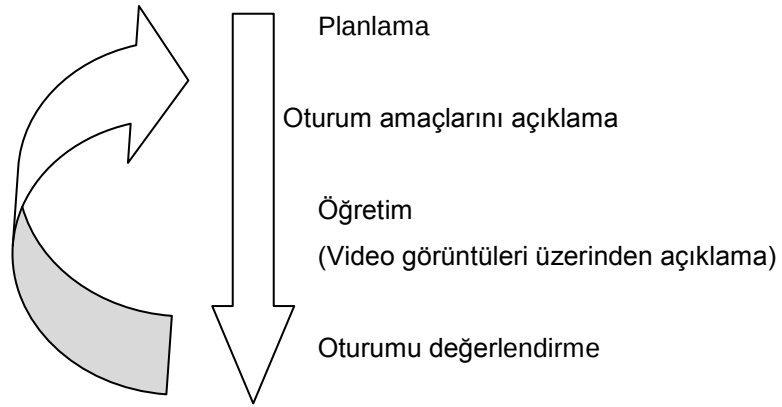
- Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme (annenin sözel etkileşim taleplerine sesler ya da jestlerle karşılık verme)
- Annenin yönergelerini alma (etkileşim sırasında annenin isteklerini yerine getirme)
- Fiziksel yardımı kabul etme (annenin çocuğun elini tutarak fiziksel yardım sağladığı durumlarda bu yardımı reddetmeden etkinliği tamamlama)
- Anneyle sık fiziksel temas kurma.

Ayrıca annenin çocuğunu gün içerisinde farklı etkinlikler sırasında gözleyebilmesini sağlamak amacıyla kendisi için üç Etkinlik Kartı hazırlanmıştır. Birinci oturumun planı Çizelge 3.2'de görülmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 17.05.2011, s. 38*).

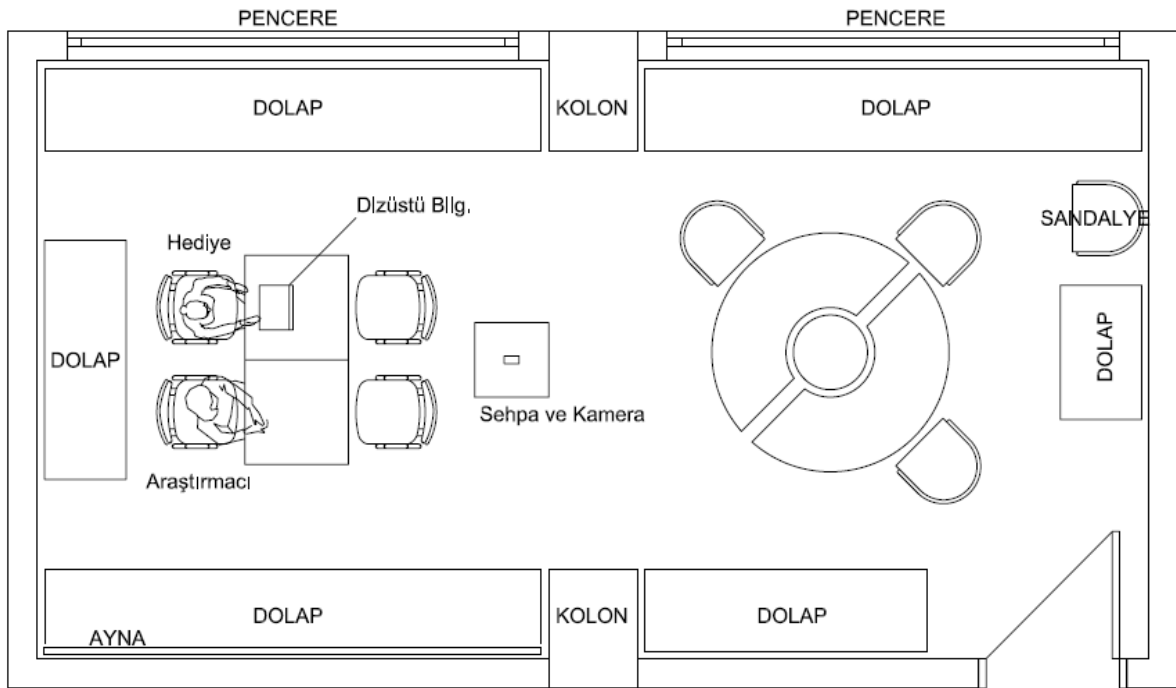
Çizelge 3.2. Birinci Oturumun Planı

Amaçlar	Çocuğun etkileşim davranışlarının fark ettirilmesi
Ortam	OZEAUM Küçük Adımlar Odası
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, araştırmacı
Öğretim tekniği	Video görüntüleri üzerinden açıklama
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 1 Etkinlik Kartı 1,2,3

3.1.1.2. İşleyiş. Hediye ile yürütülen ilk oturumun döngüsü ile çalışmaların gerçekleştiği Küçük Adımlar Odası'nın fiziksel koşulları Şekil 3.1 ve 3.2'de görülmektedir.

Şekil 3.1. Birinci Oturumun Döngüsü

Şekil 3.2. Birinci Oturumda Küçük Adımlar Odası'nın Fiziksel Koşulları

Hediye ile ilk olarak ileriki oturumların evde yürütüleceğine dair ortak karar alınmıştır. Daha sonra anneye oturumun amacı açıklanmış ve bilgisayar açılarak etkileşim görüntüleri üzerinden çocuğun anneye fark ettirmek istenen tüm davranışları anneye tek tek izlettirilmiştir (*video kaydı, 17.05.2011, süre 6'56"-67'10"*).

Etkileşim görüntülerinin bitiminde Hediye, Murat'ın olumlu davranışlarına ilişkin izlediği görüntüler ve araştırmacıdan aldığı görüşlerden sonra, Murat ile ilgili ümitsizliğini yenip rahatladığını belirtmiş, ayrıca bu görüntüleri izleyerek çocuğunu çok farklı bir şekilde değerlendirme fırsatı yakaladığını ifade etmiştir (*video kaydı,*

17.05.2011, süre 73'50"). Anneden alınan bu geribildirim sonrasında kendisine üç Etkinlik Kartı verilerek gün içerisinde Murat'la bu oyunları oynaması önerilmiş ve oturum sonlandırılmıştır (*video kaydı, 17.05.2011, süre 75'30"*).

3.1.1.3. Birinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Hediye'nin, çocuğunun etkileşim davranışlarına ilişkin farkındalığının geliştirilmeye çalışıldığı birinci oturumun sonrasında, oturumun video kaydı ile araştırmacı günlüğü bir araya getirilerek veriler analiz edilmiştir. Bulgular, Hediye'nin, çocuğunun etkileşim ipuçlarının kendisine fark ettirilmesinden sonra annenin çocuğunun davranışlarını farklı ve olumlu bir açıdan görmeye teşvik edildiğini ortaya koymuştur. Bu farkındalığın gelişmesiyle birlikte, annenin etkileşimde çocuğuna yönelik desteklenmesi gereken öncelikli davranışlarının belirlenmesi ve bu doğrultuda çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir. Veri toplama sürecinde araştırmacının dikkatini çeken temel bir husus, annenin çocuğuyla etkileşim sırasında etkinlikleri kendisinin belirleyerek çocuğunu da bu etkinlikleri yaptırmaya zorlaması, dolayısıyla da çocuğunun liderliğini izlemede sınırlılık göstermesi olmuştur (*video kaydı, 01.04.2011, 11.04.2011*). Alan yazında da, annelerin çocuklarına yanıtlayıcı yaklaşımlarının, anne-çocuk etkileşiminde kritik bir anne davranışı olduğu ve bu davranışın diğer etkileşim davranışlarına bir temel oluşturma özelliği gösterdiği vurgulanmaktadır (Fazzi, 2002; Mahoney ve Perales, 2003, 2005; Mahoney ve diğ., 1998; Nugent ve Brazelton, 1989; Turner, 2000). Bu nedenlerden ötürü araştırmacı, farkındalık çalışmalarının yürütüldüğü ilk oturumu takiben annenin "yanıtlayıcı olma" davranışlarının desteklenmesini uygun bulmuş ve bu görüşün Geçerlik Komitesi tarafından da onaylanmasıyla birlikte ikinci oturumun planlamasına başlamıştır.

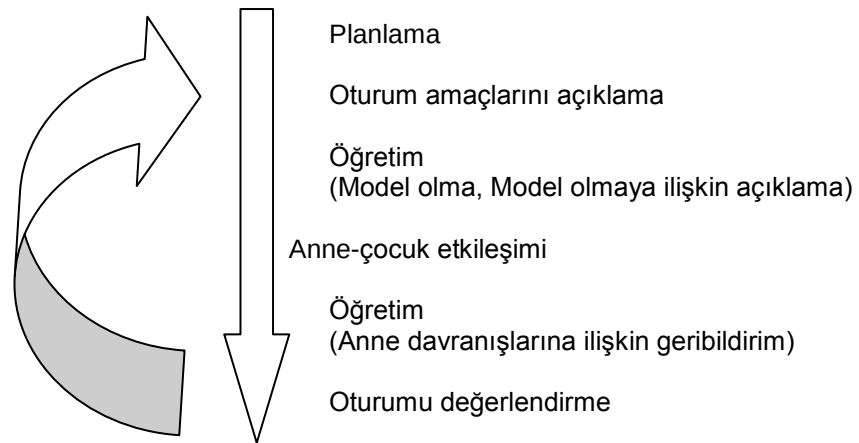
Araştırmacı ikinci oturumda anneye "yanıtlayıcı olma" davranışı altında ele alınan üç beceriyi, etkili öğretim teknikleri olmaları nedeniyle model olma, model olmaya ilişkin açıklama yapma ve katılımcıya kendi performansı üzerinden geribildirim verme öğretim tekniklerini (McIntyre ve Phaneuf, 2007; Moore ve diğ., 1998; Peterson ve diğ., 2007) kullanarak kazandırmayı planlamıştır. İkinci oturumun planı Çizelge 3.3'te görülmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 01.06.2011, s. 40*).

Çizelge 3.3. İkinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Yanıtlayıcı olma:	
• Çocuğun tepkilerini sürekli olarak gözlemleme/takip etme • Çocuğun (fiziksel ve sosyal) gereksinimlerini anında karşılama • Çocuğun liderliğini izleme	
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Model olmaya ilişkin açıklama, Anne davranışlarına ilişkin geribildirim
Materyaller	Video kamera 2 adet Oturum Planı 2 formu 1 adet AEKL Oyuncak paketi (6 adet 3X3 cm boyutlarında küp, kova, müzikli anahtarlık, 2 adet çingirak, oyuncak yazarkasa, davul, 2 adet balon), Etkinlik Kartı 4,5

3.1.2. Oturum 2 (03.06.2011, 13:00-15:30)

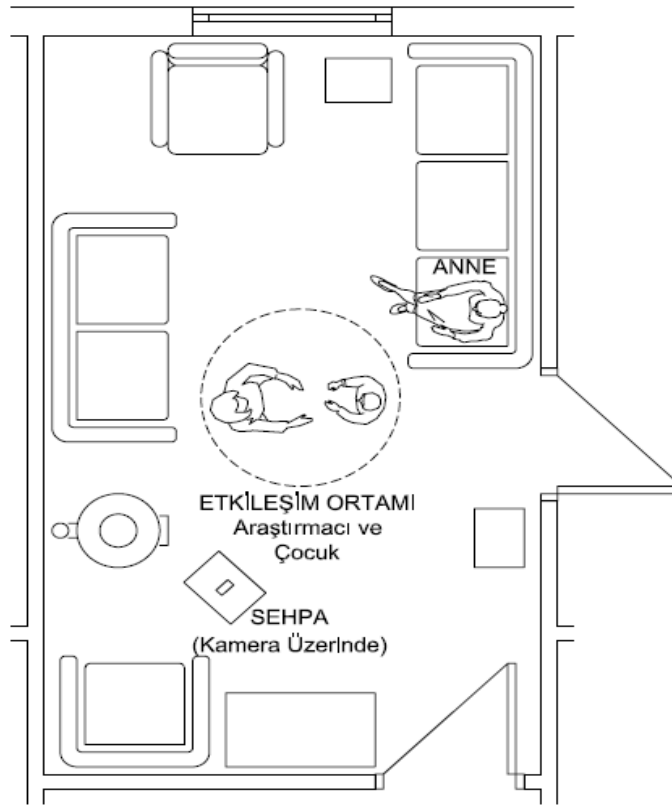
İkinci oturum Hediye'nin evinin salonunda Hediye-Murat çiftiyle yürütülmüştür. İkinci oturum Şekil 3.3'teki döngü çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 3.3. İkinci Oturumun Döngüsü

3.1.2.1. İşleyiş. Çalışmanın başında, anneye oturumun amacı kısaca açıklanmış ve araştırmacı yanında getirdiği oyuncakları kullanarak model olma

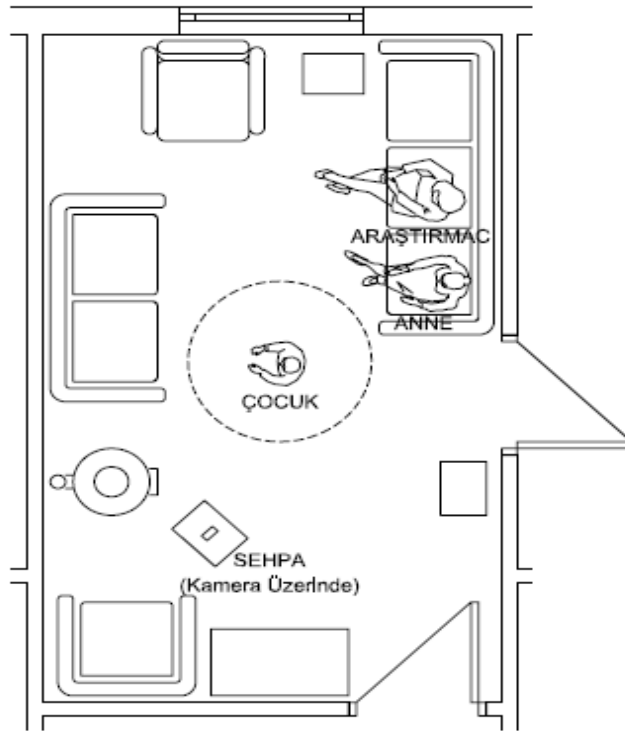
aşamasına geçmiştir (*video kaydı, 03.06.2011, süre 5'25''*). Bu aşamada ortamın fiziksel koşulları aşağıdaki gibidir.

Şekil 3.4. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)

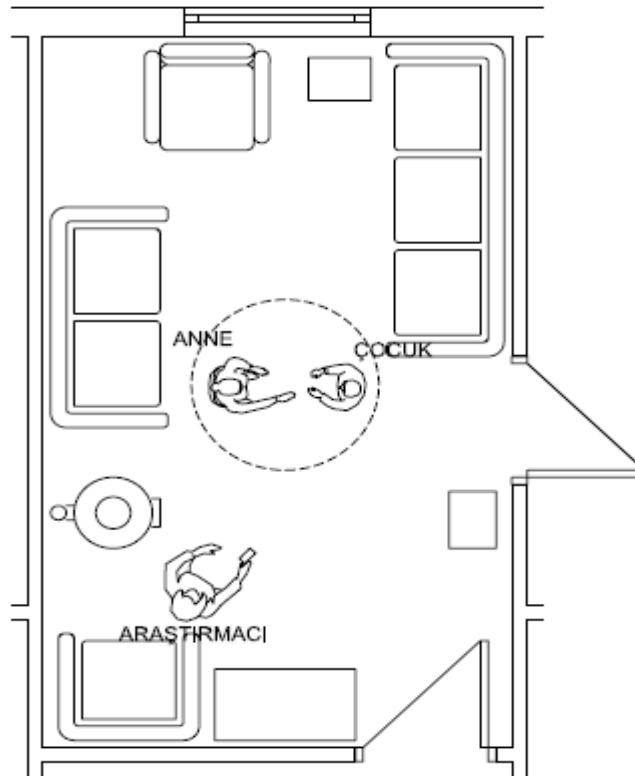
Etkileşim süresince Murat'ın sık sık gülmesi, araştırmacıyla etkileşim başlatması ve araştırmacının etkileşim girişimlerine kollarını açarak uzanma gibi beden hareketleriyle ve (annenin bildirimine göre) ilk kez kullandığı "Hadi" sözcüğüyle karşılık vermesi dikkat çekmiştir (*video kaydı, 03.06.2011, süre 5'25''-38'28''*).

Etkileşimin sonunda anneye, model olunan davranışlara ilişkin açıklamalar yapılmıştır (*video kaydı, 03.06.2011, süre 39'8''-64'50''*). Hediye bu sırada kendisinin doğrudan farkında olmamasına karşın tüm bu davranışları yerine getirdiğini ve o güne dek çocuğuna doğru şekilde yaklaştığını görmekten dolayı mutlu olduğunu belirtmiştir (*video kaydı, 03.06.2011, süre 59'*). Bu görüşme aşağıdaki fiziksel koşullar içerisinde gerçekleşmiştir.

Şekil 3.5. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları
(Model Olmaya İlişkin Açıklama)

Model olmaya ilişkin açıklamadan sonra anne-çocuk etkileşimi aşamasına geçilmiştir. Bu aşamadaki fiziksel koşullar ise şöyledir.

Şekil 3.6. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)

Gözlemler (18'29''), anne ve çocuğun davranışlarına ilişkin şu bulguları ortaya koymuştur (gözlenen her davranışa ilişkin örnek süreler verilmiştir):

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Çocuğun tepkilerini sürekli olarak gözlemleme/takip etme:** Hediye etkileşim süresince Murat'ın davranışlarını gözlemiş ve özellikle hoşlanmadığı etkinlikleri "İstemiyorsun" gibi ifadelerde fark ettiğini ortaya koymuştur (*video kaydı, 03.06.2011, süre 74'31'', 77'5'', 77'20''*).
- **Çocuğun ihtiyaçlarını anında karşılama:** Hediye, Murat'ın emzirilme talebi karşısında bir süre direnmiş ve 36 saniye sonra onu emzirmek için kayda ara verilmesini istemiştir (*video kaydı, 03.06.2011, süre 72'30''*). Dolayısıyla annenin, çocuğun beslenme ihtiyacını geciktirmesi söz konusu olmuştur.
- **Çocuğun liderliğini izleme:** Etkinlikleri Hediye belirlemiş, çocuğa nesne ya da etkinlikler arasından seçim yapma olanağı tanımamış ve çocuğun nesneyi reddetmesi durumunda nesneyi inceletmeye çalışarak onu etkinliğe zorlamıştır (*video kaydı, 03.06.2011, süre 71'5'', 73'18'', 76'47''*). Bunun yanında Hediye'nin, çocuğun reddetmeleri karşısında onun genellikle tercih ettiği fiziksel oyunlara geçiş yaptığı da görülmüştür (*video kaydı, 03.06.2011, süre 72'5'', 77'31'', 81'59''*).

b. Murat'ın etkileşim davranışları: Murat'ın, video kayıtları izlenerek belirlenen etkileşim davranışları şöyle özetlenmiştir:

- **Etkileşimi sürdürme:** Murat, anneye oynamaya alışkın olduğu oyunlara gülümseyerek ve annenin basit yönergelerine uyarak katılım göstermiştir (*video kaydı, 03.06.2011, süre 74'19'', 78', 84'21''*). Anne ona oyuncakları sunduğunda ise, nesneleri kısa süreliğine inceledikten sonra kollarını açarak annenin kucağına gitme isteğini ifade etmiştir (*video kaydı, 03.06.2011, süre 72'15'', 77'3'', 80'11''*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Hediye'nin zaman zaman Murat'ı nesneyle oyuna zorlaması, ona karmaşık yönergeler vermesi, Murat'ın anneyi izlemekte zorlandığını göstermiştir. Bu nedenle de anne ile çocuğun davranışlarının birbirini takip edememesi, bir diğer deyişle etkileşimde eşgüdümün sağlanamaması söz konusu olmuştur. Anne-çocuk arasındaki eşgüdüm ve ortak dikkatin yalnızca fiziksel oyunlarda olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında Murat'ın, annenin yoğun yönlendirmelerine ve karmaşık yönergelerine, onu dikkatle dinleyerek ve etkinliğe katılmaya çalışarak uyum sağlamaya çabaladığı da saptanmıştır (*video kaydı, 03.06.2011*).

Anne-çocuk etkileşiminin bitiminde, anneye “yanıtlayıcı olma” davranışlarına ilişkin kendi performansı üzerinden geribildirim sağlanmıştır (*video kaydı, 03.06.2011, süre 89’30’’-95’50’’*). Bu sırada Murat da salondaki halının üzerinde tek başına oyun oynamıştır (Bkz. Şekil 3.5). Geribildirim aşamasında ortaya çıkan önemli noktalar şunlardır:

1. Hediye oyununda çocuğunun liderliğini izlediğinde onun daha sakin ve mutlu olduğunu belirtmiştir (*video kaydı, 03.06.2011, süre 89’10’’*).

2. Bu oturumun amaçları arasında olmamasına karşın, anne-çocuk etkileşimi sırasında annenin oyunda nesne kullanımına ilişkin sınırlılıkları dikkat çekmiştir. Nesneyle oyunun etkileşimi zenginleştiren bir faktör olduğu görüşünden yola çıkan araştırmacı (*Araştırmacı günlüğü, 08.06.2011, s. 43*), anneye çocuğun, kendisine bir nesne sunulduğundaki tepkisini sormuş ve Hediye genellikle çocuğun olumsuz tepki verdiğini belirtmiştir. Araştırmacı kendisinin Murat’la etkileşimi sırasında onu bir oyuncağa nazıkçe yönlendirdiğinde çocuğun kısa sürede oyuncağa ilgi gösterebildiğini açıklayarak annede nesne kullanımına ilişkin farkındalık yaratmaya çalışmıştır (*video kaydı, 03.06.2011, süre 90’*).

3. Oturum sırasında Hediye, Murat’ın oturum amaçları dışında yer alan memeden kesilmesi, bağımsız yürümesi ve kaşıkla beslenmeye direnç göstermesi konularındaki kaygılarını gündeme getirmiştir (*video kaydı, 03.06.2011, süre 48’45’’, 66’50’’, 96’40’’*).

Bu konuların görüşülmesiyle birlikte, Hediye’ye Etkinlik Kartları verilmiş ve bunlardan gün içinde farklı etkinlikler bulmada güçlük yaşadığı durumlarda yararlanabileceği açıklanarak oturum sonlandırılmıştır.

3.1.2.2. İkinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Oturum sonrası yapılan analizler, bir sonraki oturumun planlanmasına şu şekilde ışık tutmuştur:

- Hediye, oturumda ona model olunan davranışları hâlihazırda yapıyor olduğunu belirtmesine karşın, araştırmacının gözlemleri bu görüşü doğrulamamaktadır (*Araştırmacı günlüğü, 03.06.2011, s. 43; AEKL, 03.06.2011*). Annenin, çocuğunun davranışlarını sürekli olarak gözlemlediği ancak etkinliklerde onun liderliğini izlemek yerine, kendi tercihleri doğrultusunda etkileşim kurduğu görülmüş ve “yanıtlayıcı olma” (çocuğun liderliğini izleme) becerisinde ek çalışma yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır (*video kaydı, 03.06.2011, süre 70’25’’, 71’2’’, 76’47’’; Araştırmacı günlüğü, 03.06.2011, s. 43*).

- Araştırmacı ilk kez bu oturumda Hediye-Murat çiftinin çeşitli oyuncaklar eşliğindeki etkileşimlerini izleme olanağı bulmuştur. Yalnızca fiziksel oyunların yer aldığı önceki gözlemlerden farklı olarak, araştırmacı yanında getirdiği oyuncaklar sayesinde ikilinin oyunlarının sınırlı olmakla birlikte belirli bir ölçüde çeşitlenebildiğini gözlemlemiştir. Dolayısıyla veri toplama sürecinde ortaya çıkmayan “çocuğa oyuncak sunma” becerisinin de sürece dâhil edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 03.06.2011, s. 43*).
- Görüntülerde Hediye’nin Murat’a yoğun sözel ve fiziksel yönlendirmeler yapması dikkat çekmiştir. Hediye fiziksel yönlendirmeleri, çocuğa yönerge verme sonrasında onun etkinliği bağımsız yapması için süre tanımadan sağlamaktadır (*video kaydı, 03.06.2011, süre 71’9”, 75’34”, 76’25”*). Buna ek olarak, zaman zaman verdiği yönergeler çocuk tarafından anlaşılmamakta ve çocuk bu yönergeleri yerine getirmekte zorlanmaktadır (*video kaydı, 03.06.2011, süre 76’25”, 76’40”, 79’56”*). Bu nedenlerden dolayı, bir sonraki oturumda “uygun düzeyde yönlendirici olma” becerisinin de çalışılması uygun görülmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 08.06.2011, s. 43-44*).

Söz konusu değerlendirmelerden yola çıkılarak, üçüncü oturum şu şekilde planlanmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 08.06.2011, s. 44*):

Çizelge 3.4. Üçüncü Oturumun Planı

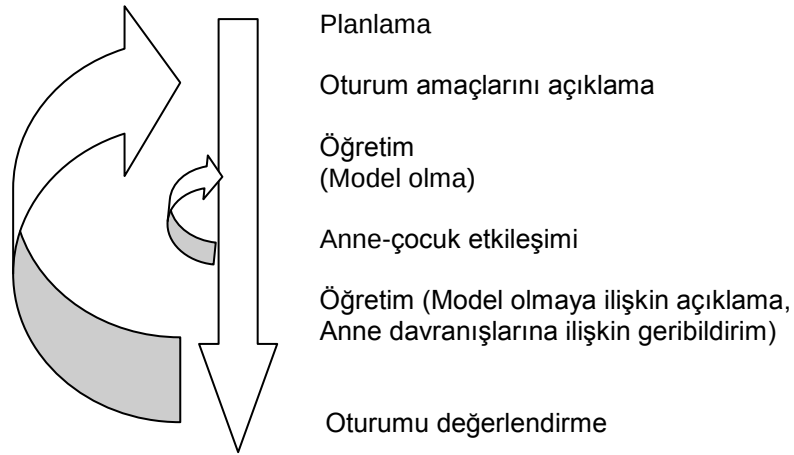
Amaçlar	
Yanıtlayıcı olma:	
• Çocuğun fiziksel gereksinimlerini anında karşılama • Çocuğun liderliğini izleme	
Uygun düzeyde yönlendirici olma:	
• Çocuğu yapılan etkinliğe odaklamak için çocuğa sözel ipucu verme • Yönerge ya da uyarar verme sonrasında, çocuğun tepki vermesi için fiziksel yardımı geciktirme	
Oyuncak seçenekleri sunma	
Ortam	Hediye’nin evinin salonu
Süre	90’
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Model olmaya ilişkin açıklama, Anne davranışlarına ilişkin geribildirim
Materyaller	Video kamera 2 adet Oturum Planı 3 formu

1 adet AEKL

Oyuncak paketi (6 adet 3X3 cm boyutlarında küp, mavi büyük top, müzikli anahtarlık, 2 adet çingirak, sesli-ışıklı oyuncak 1, oyuncak yazarkasa)

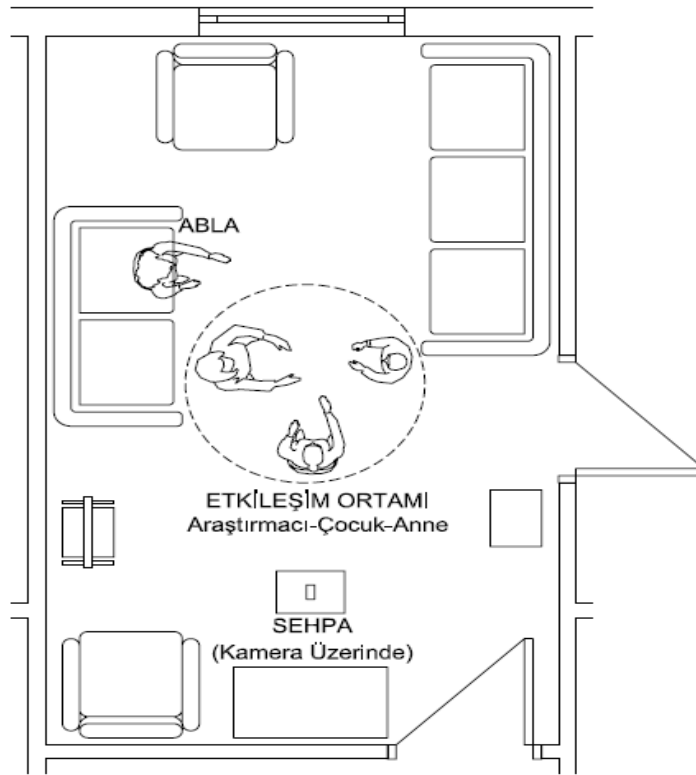
3.1.3. Oturum 3 (14.06.2011, 10:00-12:05)

Salı günü ailenin evinin salonunda gerçekleştirilen çalışmada, araştırmacı ilk kez Murat'ın ablası Nur ile tanışmış ve Nur'un çalışmaları izlemek istemesi üzerine salonda o da yer almıştır. Çalışmalar sırasında Murat'ın huzursuzlaşması nedeniyle üçüncü oturum planlandığından farklı olarak şu döngü çerçevesinde gerçekleşmiştir:

Şekil 3.7. Üçüncü Oturumun Döngüsü

3.1.3.1. İşleyiş. Oturum amaçlarının açıklanmasıyla başlayan oturum model olma aşamasıyla sürmüştü, bu dakikalarda Murat ağlayarak ve anneye yönelerek araştırmacıya olumsuz tepki vermiştir. Bu gelişmeyle birlikte anne ile çocuk oyun oynamaya başlamışlardır (*video kaydı, 14.06.2011, süre 51'-62'*). Bu aşamalarda salonun fiziksel koşulları Şekil 3.8'de görülmektedir.

Şekil 3.8. Üçüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları

Anne-çocuk etkileşimi görüntüleri (11'), anne ve çocuk davranışlarına ilişkin şu bulguları ortaya koymuştur:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Anne çocuğun davranışlarını sürekli olarak gözleriyle takip etmiş ve onun fiziksel ihtiyacını anında karşılamıştır (*video kaydı, 14.06.2011, süre 55'15"*). Ayrıca çocuğu tercih etmediği oyuncakla oynamaya zorlamaktan kaçınmış ve ona oyuncak alternatifleri sunmuştur (*video kaydı, 14.06.2011, süre 51'2", 53'12", 54'56"*).
- **Yönlendirici olma:** Anne çocuğa etkinliklerle ilgili sözel ipucu sağlamıştır. Böylece çocuğu etkinliğe yönlendirmeye çalışmış ve fiziksel yardımları onu zorlamadan vermiştir. Bunun yanında Hediye, bu fiziksel yardımları çok yoğun sağlamış ve çocuğa etkinliği bağımsız yapması için fırsat tanımamıştır (*video kaydı, 14.06.2011, süre 51'12", 51'24", 53'48"*).
- **Oyuncak seçenekleri sunma:** Hediye'nin nesneyle oyunda, fiziksel oyunlarda olduğu gibi çocuğa rahat yaklaşmadığı ve oyunu sürdürmekte zorlandığı gözlenmiştir. Bunu annenin olumsuz yüz ifadesinden ve oyun sırasında kısa sürelerle çocuğa tepkisiz kalmasından çıkarmak mümkündür (*video kaydı, 14.06.2011, süre 51'-62'*).

b. Murat'ın etkileşim davranışları ile anne-çocuk çiftinin ortak etkileşim davranışları: Murat 11 dakikalık etkileşim süresince, ilk dakikada annenin ona sunduğu oyuncak yazarkasayı fiziksel yardımla kısa süre incelemeyi kabul etmesi dışında (*video kaydı, 14.06.2011, süre 51'02"*), sunulan tüm oyuncakları reddetmiştir. Murat davranışlarıyla sürekli olarak annenin kucağında olmak istemiş ve oyun süresince huzursuzluğu devam etmiştir (*video kaydı, 14.06.2011, süre 55'-62'*). Annenin ona sesli oyuncak sunmasıyla bu huzursuzluk daha da artmıştır (*video kaydı, 14.06.2011, süre 54', 54'43"*). Dolayısıyla çocuğun bu oturumdaki genel huzursuzluğu, anne ile çocuğun etkileşimindeki karşılıklılık ve eşgüdümü olumsuz etkilemiştir.

Anne-çocuk etkileşimi sonrasında, Hediye çocuğu memeden kesme konusunu detaylı olarak konuşmak istemiştir. Araştırmacı her ne kadar oturum amaçlarından uzaklaşmamaya özen gösterdiyse de, bu konunun anne-çocuk etkileşimi üzerinde olumsuz etki yaratma olasılığını dikkate alarak (*Araştırmacı günlüğü, 14.06.2011, s. 47*) anneyi dinlemiş ve kendisi için bu konuyu araştıracağını belirtmiştir (*video kaydı, 14.06.2011, süre 62'10"-71'36"*).

Araştırmacı bu esnada Murat'la yeniden etkileşim kurma çabasına girerek anneye oturumun hedef becerilerini model olmaya çalışmıştır. Model olma sonrasında, Hediye ve araştırmacının çocukla etkileşimdeki davranışları karşılaştırmalı olarak görüşülmüş ve anneye öneriler verilerek oturum sonlandırılmıştır (*video kaydı, 14.06.2011, süre 96'50"-102'10"*).

3.1.3.2. Üçüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Üçüncü oturumun analizleri şunları göstermiştir:

1. Öğretim aşaması, Murat'ın huzursuzlaşmasından dolayı etkili model olmanın gerçekleştirilememesi ve annenin bakıma ilişkin konuları gündeme getirmesi gibi nedenlerden dolayı zaman zaman aksamıştır (*Araştırmacı günlüğü, 14.06.2011, s. 47*).

2. Anne-çocuk etkileşimi video görüntüleri, bir sonraki oturumun planlamasına şu şekilde ışık tutmuştur:

- Etkileşime oyuncakların dâhil edilmesi, Hediye'nin zaman zaman çocuğuyla oyun kurmasını güçleştirmiş olsa da, çocuğun liderliğini izleme ve ona uyarıcı sunma davranışlarını desteklemiştir. Bunun yanında annenin oyuncak kullanarak oyun oynama konusunda kendisini daha yeterli hissetmesi, bir anlamda bu tür oyunlara

“alışması” gerekmektedir. Görme yetersizliği olan çocuğun nesneyle oyunda aktifleşmesi ve bu etkinliklerin çocuğun gelişimini destekleyebilmesi için ise, bu oyuncakların görme dışındaki diğer duyuları harekete geçirecek şekilde sunulması gerekmektedir (Chen, 1999; Ferrell, 1996). Bu gerekçeden yola çıkan araştırmacı, bir sonraki oturumda annenin çocuğuna görsel, işitsel ve dokunsal uyaran sağlama becerisinin desteklenmesi kararını almıştır (*Araştırmacı günlüğü*, 25.06.2011, s. 52).

- Hediye'nin Murat'a aşırı fiziksel yardım sağlama davranışı, çocuğun eşgüdümde yaşadığı sorunlara bağlı olarak, annenin etkileşimi sürdürmek için bir anlamda zorunlu olduğu bir yaklaşım olarak da düşünülebilir. Nitekim alan yazında da görme yetersizliği olan çocuk annelerinin bu tür aşırı yönlendirmelerinin işlevsel bir yönünün olduğu vurgulanmaktadır (Behl ve Akers, 1996; Perez-Pereira ve Conti-Ramsden, 2001). Ancak Hediye'nin çocuğuna yönerge verdikten sonra belirli bir süre bekleyerek çocuğuna etkileşimi sürdürme fırsatları tanınması gerekmektedir. Dolayısıyla bir sonraki oturumda bu becerinin çalışılmaya devam edilmesi uygundur (*Araştırmacı günlüğü*, 14.06.2011, s. 47-48).
- Hediye'nin “yanıtlayıcı olma” becerisinde gösterdiği gelişmelerin yanında, bu oturumda anneye model olma aşaması verimli bir şekilde gerçekleştirilememiş, diğer hedef beceriler gibi bu beceri de yalnızca bilgilendirme düzeyinde çalışılabilmiştir. Bu nedenle bir sonraki oturumda “yanıtlayıcı olma”nın (özellikle liderliği izleme becerisinin) yeniden model olunarak pekiştirilmesi gerekli görülmüştür (*Araştırmacı günlüğü*, 14.06.2011, s. 47-48).
- Hediye'nin ilk üç oturumdaki kazanımları dikkate alınarak, dördüncü oturumda “yanıtlayıcı ve yönlendirici olma” becerilerini destekleyen “sıra alma” becerisi de oturum amaçlarına eklenmiştir (*Araştırmacı günlüğü*, 25.06.2011, s. 52).

Dördüncü oturumun planlamaları öncesinde, araştırma sürecine ilişkin ara değerlendirme yapmak amacıyla eş danışman ile bir toplantı düzenlenmiştir.

3.1.4. Eş Danışman ile Geçerlik Toplantısı (17.06.2011, 11:00-17:10)

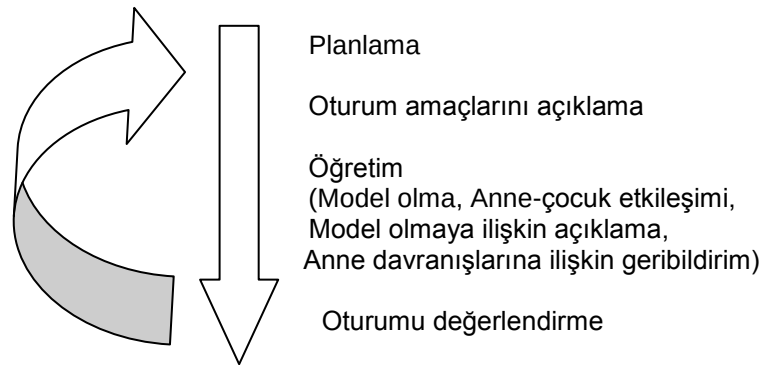
17 Haziran 2011 tarihinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampüsü'nde bir araya gelen araştırmacı ve eş danışman, Geçerlik Komitesi'ne sunmak üzere şu kararları almışlardır:

1. İlk üç oturumun amaçları yalnızca anne davranışları ile sınırlandırılmıştı. İleriki oturumlarda annenin çocuktaki gelişmeleri ve değişimleri fark etmesi ve bu sayede uygun etkileşim davranışları geliştirmeye güdülenmesi amacıyla oturum planlamalarında çocuğa ilişkin amaçların da yer almasına karar verilmiştir. Bunlar doğrudan çocukla çalışılacak beceriler olmamasına karşın, oturum sırasında anneye kazandırılması planlanan becerilerle paralel çocuk davranışları olacak ve uygulamalar sırasında anneye fark ettirilecektir.

2. Geçerlik çalışmaları altında, uygulamaları değerlendirmek amacıyla erken çocukluk özel eğitimi alanında deneyimli bir öğretim elemanı, bir oturumun video kayıtlarını izleyerek araştırmacıya dönütler verecektir.

3. Oturumlarda, özellikle çocuğun reddedici davranışlarından kaynaklı işleyiş aksaklıkları yaşanabilmektedir. Bu nedenle, bu tür durumlarla baş etmek için alternatif öğretim stratejileri geliştirmek gerekmektedir. Çocuğun araştırmacıyı reddettiği durumlarda anneye bilgilendirme yapma ya da anneyi çocukla oyuna davet etme gibi uygulamalar öğretimin verimli geçmesini engelleyebildiğinden, hedef becerilerin öğretimini pekiştirmek amacıyla anneye önceki oturumlarda çekilmiş görüntüler izletilerek bu görüntüler üzerinden geribildirim verilecektir.

4. Oturumların günlük döngüsü yeniden oluşturulmuştur. Yeni döngü Şekil 3.9'daki gibi olacaktır:

Şekil 3.9. İlerleyen Oturumlarda Günlük Döngü

Bu döngüye göre, çalışmalara ilişkin değerlendirmeler, görüşler ve annenin soruları oturum sonunda görüşülecek ve sürecin daha sistematik olması sağlanacaktır.

5. Model olmaya ilişkin açıklama ve anne davranışlarına ilişkin geribildirim aşamalarında çocuğun ortamda bulunması uygun görünmemektedir. Bu sorunu gidermek amacıyla araştırmacıyla birlikte her oturuma gönüllü bir lisans öğrencisi

katılarak kamera çekimlerine yardım edecek ve anne ile değerlendirmeler yapılırken evin diğer bir odasında çocukla zaman geçirecektir (*Karar defteri, 17.06.2011, s. 12-14*).

Araştırmacı tarafından belirlenen dördüncü oturumun amaçları ve eş danışman ile alınan kararların tez danışmanı tarafından onaylanmasıyla (Akçamete, *yüz yüze görüşme, 26.06.2011, 11:00*) birlikte dördüncü oturuma geçilmiştir.

Bu gelişmelerle birlikte, dördüncü oturumdan bir hafta önce, uygulamalarda yer alacak olan lisans öğrencisi Beril ile anlaşmaya varılmış ve 27 Haziran günü çalışmalara kendisi de katılmıştır. Beril Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Zihin Engelliler Öğretmenliği Anabilim Dalı son sınıf öğrencisidir.

3.1.5. Oturum 4 (27.06.2011, 13:35-16:15)

3.1.5.1. Planlama. Dördüncü oturumda Hediye-Murat çifti için oluşturulan plan aşağıdaki gibidir (*Araştırmacı günlüğü, 25.06.2011, s. 52-53*).

Çizelge 3.5. Dördüncü Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Yanıtlayıcı olma:	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma
- Çocuğun ihtiyaçlarını anında karşılama - Çocuğun liderliğini izleme	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme
Uygun düzeyde yönlendirici olma:	Nesneyle oyun oynama
- Çocuğu yapılan etkinliğe odaklamak için çocuğa sözel ipucu verme - Yönerge ya da uyaran verme sonrasında, çocuğun tepki vermesi için fiziksel yardımı geciktirme	Sıra alarak oyun oynama
Oyuncak seçenekleri sunma	
Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama	
Sıra alarak oyun oynama	
Annenin çocuğunu memeden kesme stratejileri ile ilgili bilgilendirilmesi	
Ortam	Hediye'nin evinin salonu ve kullanılmayan odası
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, yardımcı öğrenci, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Model olmaya ilişkin açıklama
Materyaller	Video kamera

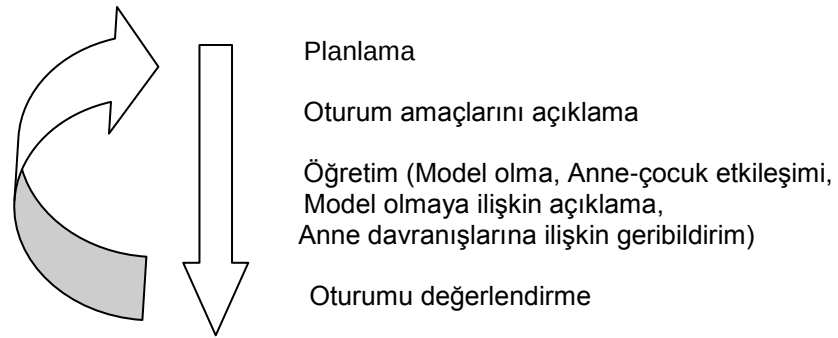
2 adet Oturum Planı 4 formu

1 adet AEKL

Oyuncak paketi (6 adet 3X3 cm boyutlarında küp, top, 2 adet çingirak, şeffaf kova, sesli-ışıklı oyuncak 2,3)

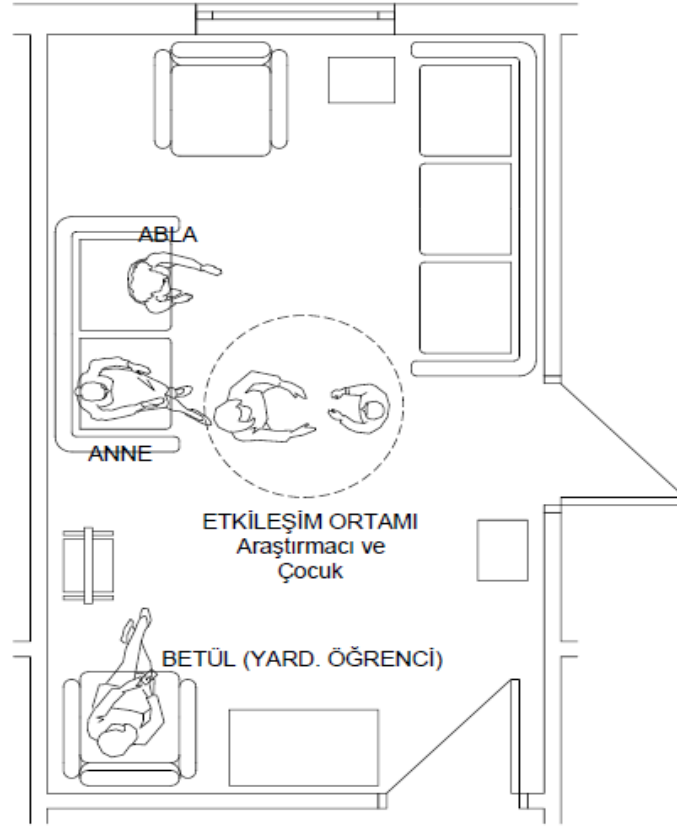
Etkinlik Kartı 6,7

3.1.5.2. İşleyiş. Hediye, Murat, Nur, araştırmacı ve Beril ile Hediye'nin evinin salonunda yürütülen dördüncü oturumda şu döngü izlenmiştir.

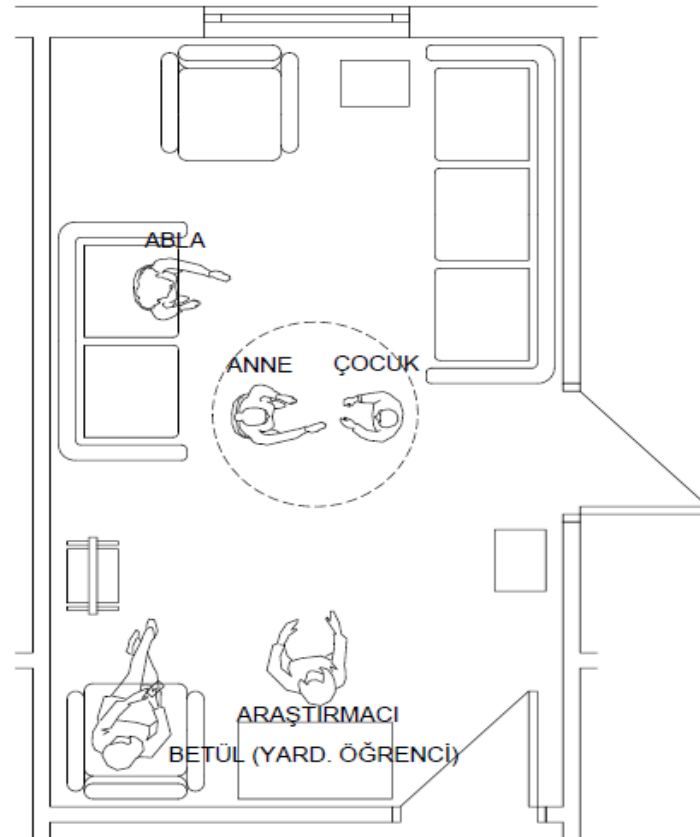

Şekil 3.10. Dördüncü Oturumun Döngüsü

Bu döngüye göre, oturum amaçları Hediye'ye kısaca açıklandıktan sonra model olma ve bunun hemen ardından anne-çocuk etkileşimi aşamasına geçilmiştir (*video kaydı, 27.06.2011, süre 50'56"-60'1"*). Bu uygulamalar sırasındaki fiziksel koşullar Şekil 3.11 ve 3.12'de yer almaktadır.

Şekil 3.11. Dördüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)

Şekil 3.12. Dördüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)

Oturumda yer alan anne-çocuk etkileşimi dakikaları (9'5''), anne ve çocuk davranışlarına ilişkin şu bulguları göstermiştir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

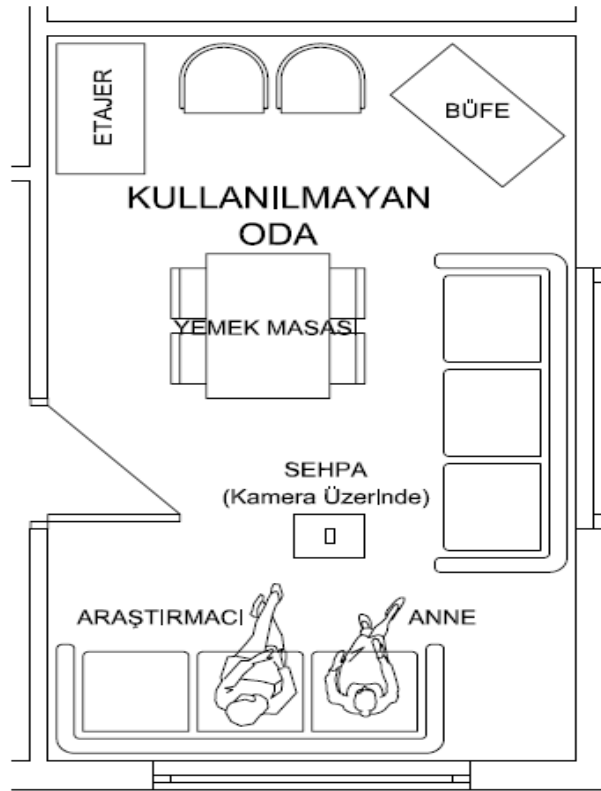
- **Yanıtlayıcı olma:** Anne etkinliklerde çocuğun sözel olmayan davranışlarını izlemiş ve bu davranışlardan yola çıkarak çocuğun liderliğini izleyecek şekilde oyun kurmuştur (*video kaydı, 27.06.2011, süre 26'47'', 31'40'', 43'50''*).
- **Yönlendirici olma:** Anne çocuğu etkinliğe odaklamak için gerekli durumlarda sözel ipucu ve/veya fiziksel yardım sağlamıştır. Fiziksel yönlendirmelerin yoğunluğu dikkat çekmiştir (*video kaydı, 27.06.2011, süre 27'10'', 32'34'', 43'25''*).
- **Sıra alma:** Anne çocuğun seslerini taklit ederek onunla sıra almıştır (*video kaydı, 27.06.2011, süre 30'48'', 33', 37'38''*). Bunun yanında motor taklitlere dayalı sıra alma gözlenmemiştir.
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Anne çocuğa sürekli olarak sesli ve dokunsal uyaran vermeye çaba göstermiş (*video kaydı, 27.06.2011, süre 28'30'', 29'7'', 29'40''*) ve bir kez ışıklı oyuncacı yüzüne yaklaştırarak ona görsel uyaran sağlamıştır (*video kaydı, 27.06.2011, süre 28'33''*).

b. Murat'ın etkileşim davranışları:

- **Sözel etkileşim başlatma:** Murat bir kez sözel etkileşim başlatma girişiminde bulunmuştur (*video kaydı, 27.06.2011, süre 36'18''*).
- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat annenin sözel etkileşimlerine seslerle (*video kaydı, 27.06.2011, süre 32'1'', 37'38'', 42'48''*) ve alkış yaparak (*video kaydı, 27.06.2011, süre 40'7''*) karşılık vermiştir.

c. Ortak etkileşim davranışları: Anne ile çocuğun ortak davranışlarına bakıldığında, annenin çocuğun liderliğini izlemesine bağlı olarak çocuğun anneye ortak dikkat kurabildiği, annenin çocuğun hızını takip edecek şekilde onunla etkileşime girmesinden dolayı da ikilinin özellikle çocuğun aşına olduğu fiziksel oyunlar sırasında etkileşimde eşgüdümü sağlayabildikleri görülmüştür (*video kaydı, 27.06.2011, süre 27'36'', 32'35'', 37'15''*).

Anne-çocuk etkileşimi sonrasında Hediye'yle evin kullanılmayan odasında araştırmacı ve anne davranışlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır (Şekil 3.13). Bu esnada Beril, Murat ve Nur salonda birlikte zaman geçirmişlerdir (*Araştırmacı günlüğü, 28.06.2011, s. 54*).

Şekil 3.13. Dördüncü Oturumda Kullanılmayan Odanın Fiziksel Koşulları
(Model Olmaya İlişkin Açıklama, Anne Davranışlarına İlişkin Geribildirim)

Anneyle yapılan bu değerlendirmeler sırasında şu konular gündeme gelmiştir:

- Hediye'nin, Murat'ın fiziksel ihtiyaçlarını geciktirmeden karşılaması ve etkinliklerde çocuğun liderliğini izlemesi (yanıtlayıcı olma) pekiştirilmiş ve çocuğun nesnelere ve çevreye ilgisinin artmasıyla birlikte annenin yönlendirici davranışlarını azaltması gerektiği konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Anneye ayrıca çocuğuyla sıra almaya dayalı oyun örnekleri verilmiştir.
- Hediye bir önceki oturumdan bu yana, abla Nur'un Murat'ın liderliğini izlemeye gayret ettiğini ve etkileşimlerinin bir derece olumluya doğru gittiğini belirtmiştir.
- Anneye önceki oturumda söz verildiği gibi, iki pediatri uzmanından alınan memeden kesme önerilerine ilişkin bilgilendirme yapılmıştır (video kaydı, 27.06.2011, süre 58'-98').

Oturum sonunda anneye gün içerisinde oyunlarını çeşitlendirmek amacıyla Etkinlik Kartları verilmiş ve annenin soruları alınarak oturum sonlandırılmıştır.

3.1.5.3. Dördüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Dördüncü oturumun analizleri şunları göstermiştir:

1. Anneye kendi davranışları üzerinden sözel geribildirim vermenin, annenin özellikle “uygun şekilde yönlendirici olma” ve “sıra alma” davranışlarını edinebilmesinde tek başına yeterli bir öğretim tekniği olmadığı görülmüştür. Bu nedenle araştırmacı, öğretim aşamasını daha işlevsel gerçekleştirebilmek adına videodan model olma tekniğinden yararlanmanın uygun olacağına kanaat getirmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 28.06.2011, s. 55*).

2. Murat'ın önceki oturumlara kıyasla bu oturumda araştırmacının etkileşim taleplerine daha istekli ve uyumlu yanıt verdiği dikkat çekmiştir. Murat kulağını araştırmacıya doğru çevirerek ve hareketsiz kalarak ona dikkatini yöneltmiş ve kısa süre içinde araştırmacının ona sunduğu nesneleri eline alıp incelemeye ve ağzına götürmeye başlamıştır (*video kaydı, 27.06.2011, süre 1"-5'30"*).

3. Nur'un, Murat'ın liderliğini izlemesine bağlı olarak olumlu yönde gelişen kardeş etkileşimi, araştırma sürecinin diğer aile bireyleri üzerindeki olası olumlu etkilerini düşündürmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 28.06.2011, s. 55*).

Söz konusu değerlendirmelerden yola çıkılarak yapılacak beşinci oturum planlamaları öncesinde, aşağıda yer alan geçerlik çalışması yürütülmüştür.

3.1.6. Uzman Öğretim Elemanı ile Geçerlik Çalışması

Hatırlanacağı gibi, eş danışmanla Eskişehir'de gerçekleştirilen toplantıda alınan kararlar arasında araştırmacının uygulamalarını izlemek ve kendisine görüş ve öneri vermek üzere bir uzmanın seçilmesi yer almaktadır (*Karar defteri, 17.06.2011, s. 12*). Bu konunun Geçerlik Komitesi tarafından onaylanması ile (*Karar defteri, 29.06.2011, s. 15*), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Bölümü'nde görev yapan bir öğretim üyesi ile anlaşmaya varılmış ve kendisi araştırmacının Hediye'yle yürüttüğü dördüncü oturumun video kayıtlarını izleyerek uygulamalara ilişkin araştırmacıya sözlü ve yazılı dönütler sağlamıştır (05.07.2011). Öğretim üyesi yazılı dönütlerini, araştırmacı tarafından hazırlanan ve Geçerlik Komitesi üyelerince onaylanan Uygulamacı Değerlendirme Formu'na (Ek 11) aktarmıştır. Bu dönütler şu şekilde özetlenebilir:

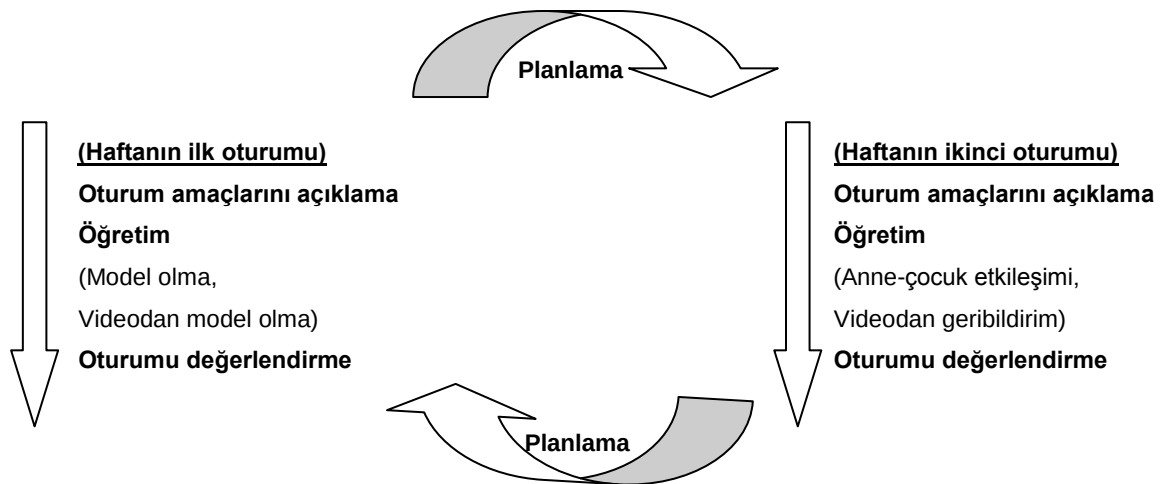
1. Süreç planlandığı gibi yürütülmüştür ve araştırmacının anne ve çocukla kurduğu iletişim olumludur.

2. Hediye, çocuğunun etkileşim davranışlarını okuma, liderliğini izleme, onu uygun düzeyde yönlendirme ve onunla sıra alarak oyun oynama becerilerinde güçlükler sergilemektedir. Dolayısıyla önceki oturumlarda annenin bu becerilerde gelişmeler kaydetmiş olmasına karşın, bunların desteklenmeye devam edilmesi gerekmektedir. Bunların öğretiminde yararlanılan model olma, tek başına annenin hedef becerileri kazanmasında yeterli gibi görünmemektedir. Öğretimi desteklemek için de araştırmacının ve/veya annenin çocukla etkileşim görüntülerinin anneye izletilerek kendisine video görüntüleri üzerinden geribildirimler verilmesi gerekmektedir.

3. Uygulamaların haftada iki oturum şeklinde sıklaştırılması anne için daha etkili olacaktır [Nitekim öğretim üyesinin bu görüşü, dördüncü Geçerlik Komitesi'nde de gündeme gelmiş ve üyeler benzer yönde görüş bildirmişlerdir (*Karar Defteri*, 29.06.2011, s. 15)].

4. Anneye oturumların sonunda verilen Etkinlik Kartları'nda yer alan oyunların anneye uygulamalı olarak gösterilmesi gerekmektedir.

Öğretim elemanının önerileri danışmanlar ile paylaşarak kendilerinin onayı alınmış ve bu doğrultuda beşinci oturum planlanmıştır. Planlama aşamasında öncelikle haftalık oturum sayısı ikiye çıkarılmış, böylelikle anneye model olma ile anne-çocuk etkileşimi aşamaları aynı haftanın farklı oturumlarına yerleştirilmiştir. Bu sayede haftanın ilk oturumunda model olmaya dayalı öğretim gerçekleştirilecek, ikinci oturumda ise anneye, anne-çocuk etkileşimi görüntüleri üzerinden geribildirim sağlanacak, böylelikle de aynı davranışların daha kısa aralıklarda gerçekleşen iki oturumda pekiştirilmesi sağlanacaktır. Aşağıda, bu doğrultuda oluşturulan haftalık döngü yer almaktadır.

Şekil 3.14. İlerleyen Oturumlarda Haftalık Döngü

3.1.7. Oturum 5 (29.07.2011, 13:00-16:30)

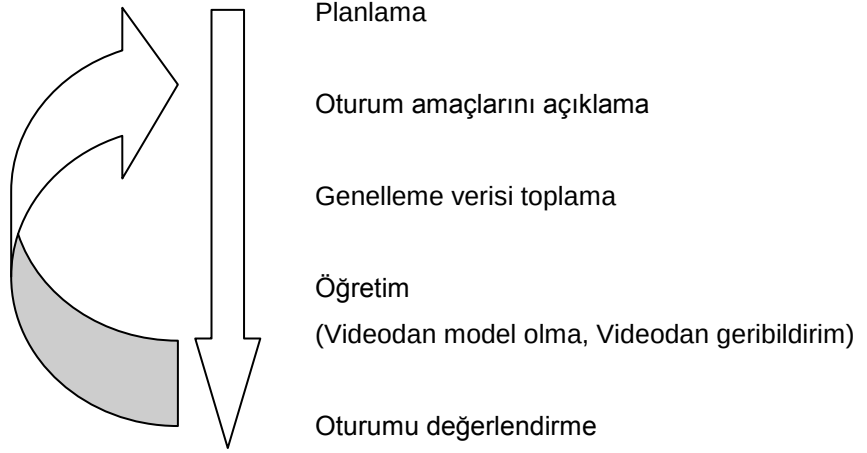
3.1.7.1. Planlama. Dördüncü oturumu takip eden bir aylık süre boyunca (27.06.2011-29.07.2011), yukarıda açıklanan geçerlik çalışması (bir hafta) ve Hediye'nin ailesiyle tatile çıkması (üç hafta) gibi nedenlerden dolayı Hediye ile çalışmalar yürütülemedi. Aradan geçen zamandan dolayı annenin ilk dört oturumda çalışılan becerileri anımsayamama olasılığı ve geçerlik çalışmasının yürütüldüğü öğretim elemanının da belirttiği gibi annenin "yanıtlayıcı olma", "yönlendirici olma" ve "sıra alma" becerilerinde desteklenmeye devam edilmesi gereği gibi nedenler, beşinci oturumun bir "tekrar" oturumu şeklinde planlanmasını gerektirmiştir. Tekrar oturumunda çocukla doğrudan bir çalışma yürütülmeyeceğinden, bu oturumda yalnızca anne davranışlarına ilişkin amaçlar belirlenmiştir. Beşinci oturumun amaçlarına yönelik olarak, Hediye ile önceden gerçekleştirilen müdahale oturumlarında çekilen anne-çocuk ve araştırmacı-çocuk etkileşim video kayıtları yeniden izlenmiş ve ilk dört oturumda ele alınan tüm hedef becerilere ilişkin olumlu ve olumsuz örneklerin bulunduğu toplam 13 kesit, Windows Cyberlink Power Director programında uygun sıraya konarak bir klip oluşturulmuştur. Aynı zamanda Komite kararı gereği (*Karar defteri*, 05.05.2011, s. 7) bu oturumda ilk genelleme verisinin toplanması amaçlanmıştır. Beşinci oturumun planı Çizelge 3.6'da yer almaktadır (*Araştırmacı günlüğü*, 28.07.2011, s. 79-80).

Çizelge 3.6. Beşinci Oturumun Planı

Amaçlar (anneye yönelik)	
Yanıtlayıcı olma (çocuğun liderliğini izleme)	
Uygun düzeyde yönlendirici olma:	
• Çocuğu yapılan etkinliğe odaklamak için çocuğa sözel ipucu verme • Yönerge ya da uyarı verme sonrasında, çocuğun tepki vermesi için fiziksel yardımcı geciktirme	
Oyuncak seçenekleri sunma	
Duyuları harekete geçirecek şekilde uyarı sağlama	
Sıra alarak oyun oynama	
Genelleme verisi toplamak amacıyla beslenme etkinliği video kaydının yapılması	
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, yardımcı öğrenci, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan model olma, Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera, Bilgisayar, 2 adet Oturum Planı 5 formu

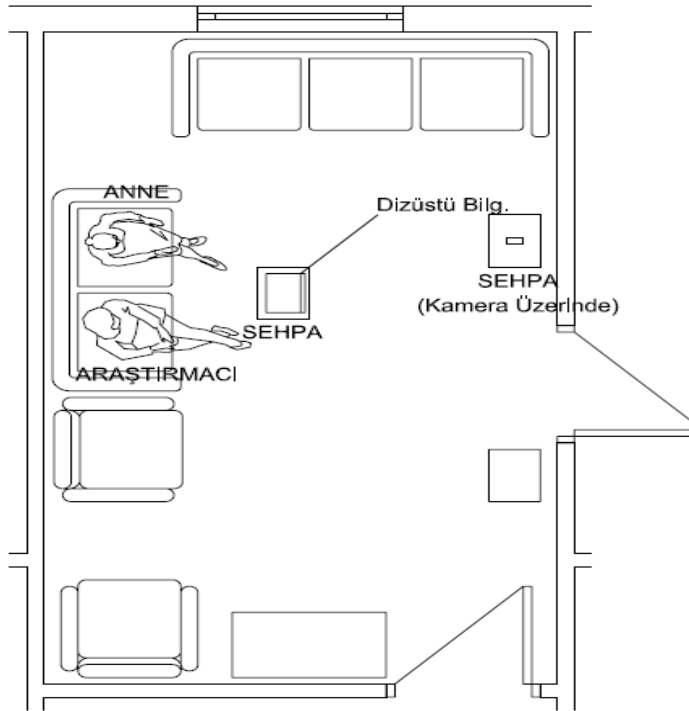
Bir aylık aradan sonra gerçekleştirilen beşinci oturumda, yardımcı öğrenci Beril araştırmacıyı arayarak mazeret bildirmiş ve oturuma katılmamıştır. Dolayısıyla araştırmacı bu oturumu tek başına yürütmüştür.

3.1.7.2. İşleyiş. Ailenin evinin salonunda gerçekleştirilen beşinci oturum, aşağıda yer alan döngüdeki gibi işlemiştir.

Şekil 3.15. Beşinci Oturumun Döngüsü

Oturumun başında toplanan genelleme verisi sonrasında Nur, kardeşi Murat'ı salona açılan odaya almış ve anneye öğretim aşamasına geçilmiştir (Şekil 3.16).

Şekil 3.16. Beşinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları

Öğretim aşamasında hedef becerilerin yer aldığı kesitler izlenmiş ve annenin her birine ilişkin görüşleri alınmıştır. Bu süreçte özellikle, Hediye'ye seslere ve motor taklitlere dayalı sıra alma örnekleri üzerinde durulmuş ve anneye gün içerisinde çocuğuyla bu tür etkinlikler düzenlemesi önerilmiştir. Öğretim sırasındaki diğer konular ise şöyle özetlenebilir:

- Oturum amaçlarının dışında yer alan “öğretim yapma” ve “davranış değiştirme” davranışlarına ilişkin anneye geribildirimler sağlamanın gereği ortaya çıkmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 01.08.2011, s. 84*). Örneğin, Hediye'nin Murat'a beden bölümlerini öğrettiği sekizinci kesitte, çocuğa tüm beden bölümlerini arka arkaya öğretmeye çalışması üzerine, bu yaştaki çocuklara beden bölümlerinin tek tek öğretilmesi ve çocuk birini öğrendikten sonra diğerine geçilmesi gerektiğini açıklamak söz konusu olmuştur (*video kaydı, 29.07.2011, süre 62'*). Ayrıca tartışmaların devam ettiği esnada Murat ve Nur'un salona gelmeleri sonrasında, çocuk elini gözüne götürdüğünde Hediye ona elini gözünden çekmesini söyleyerek istenmeyen davranışı uygun olmayan şekilde söndürmeye çalışmıştır (*video kaydı, 29.07.2011, süre 94'*).
- Hediye araştırmacının ve kendisinin etkileşim davranışlarını videodan izlemesi sayesinde, çocuğuyla etkileşimleri sırasında yaptığı yanlışları görme fırsatı bulduğunu dile getirmiştir (*video kaydı, 29.07.2011, süre 91'*).
- Hediye'nin diğer oturumlarda da olduğu gibi, Murat'la ilgili farklı konuları gündeme getirmesinden dolayı (*video kaydı, 29.07.2011, süre 15'30''*) oturum planlandığından uzun sürmüştür.

Bu konuların görüşülmesiyle birlikte oturum sonlandırılmıştır.

3.1.7.3. Beşinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Beşinci oturumu izleyen günlerde yapılan analizler şu temaları ortaya koymuştur:

1. Oturum sırasında AEKL'de yer almayan davranışların desteklenmesi gereğinin ortaya çıkması, araştırmacının süreçte esnek davranabilmesinin önemini düşündürmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 01.08.2011, s. 84*).

2. Videodan geribildirim tekniğinin öğretimde yararlı olduğu görülmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 01.08.2011, s. 82, 84*).

3. Ev ortamında çalışmanın güçlükleri dikkat çekmiştir. Bunlar arasında salonda bir masa olmadığı için bilgisayarın oturulan koltuklardan daha alçak ve küçük bir sehpa üzerine yerleştirilerek çalışılması zorunluluğu ve anneye önceden çocuğun

ortamda olmamasına ilişkin alınan karara karşın, çocuğun abla tarafından kısa aralıklarla salona getirilmesidir (*Araştırmacı günlüğü, 01.08.2011, s. 84*).

4. Oturumun başında çekilen beslenme etkinliği (genelleme verisi) video görüntülerinden (6'46") şu bulgular elde edilmiştir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye, Murat'ın yiyeceği reddetmesi durumunda onu zorlamaktan kaçınmış (*video kaydı, 29.07.2011, süre 15", 1'2", 4'18"*) ve çocuğun hoşlandığı fiziksel oyunlar ve şarkılar yoluyla ona yeniden yiyecek sunmuştur (*video kaydı, 29.07.2011, süre 18", 3'39"*). Murat'ın, görüntülerin son dakikasında yiyecekleri reddetmesiyle birlikte anne beslenmeyi sonlandırmış ancak bundan duyduğu hoşnutsuzluğu açık olarak ifade etmiş ve çocuğu salonda yalnız bırakarak kısa süreliğine mutfığa gitmiştir. Bu da Murat'ın ağlamasına neden olmuştur (*video kaydı, 29.07.2011, süre 4'27"*).
- **Yönlendirici olma:** Hediye çocuğu beslerken ona "Ağzını aç" "Yoğurdu al" gibi sözel yönergeler vermiş ve kısa beklemler sonrasında çocuğa yiyeceği sunmuştur (*video kaydı, 29.07.2011, süre 28", 3'15", 3'22"*).
- **Gözlenmeyen davranışlar:** Hediye "sıra alma" ve "duyuları harekete geçirecek şekilde uyarın sağlama" davranışları sergilememiştir.

b. Murat'ın etkileşim davranışları:

- **Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma:** Murat anneye sözel ve sözel olmayan davranışlarla etkileşim başlatmıştır (*video kaydı, 29.07.2011, süre 3'29", 4'13", 4'46"*).
- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat annenin konuşmalarına seslerle karşılık vermiş (*video kaydı, 29.07.2011, süre 37", 49", 58"*) ve huzursuzlaşması nedeniyle annenin başlattığı Fış Fış Kayıkçı oyununa katılarak etkileşimi sürdürmüştür (*video kaydı, 29.07.2011, süre 3'36"*).
- **Annenin yönergelerini alma:** Murat, annenin ona kaşığı uzatırken verdiği yönergelere ve fiziksel yönlendirmelere ağzını açarak karşılık vermiştir (*video kaydı, 29.07.2011, süre 1'25", 2'48", 3'22"*). Bu da Murat'ın yönerge alma dışında, anneyi dikkatle dinleyerek etkileşimi sürdürmeye çabaladığını göstermektedir.

c. Ortak etkileşim davranışları: Anne ve çocuk seri bir şekilde ve birbirlerine uygun hızda karşılık vererek beslenme etkinliğini gerçekleştirmişlerdir. Anne çocuğun yiyeceği reddetmesi ve oyun istemesine karşılık olarak onunla Fış Fış Kayıkçı

oynamış ve ikili bu dakikalarda ortak dikkat kurmuşlardır (*video kaydı, 29.07.2011, süre 3'36''*).

Söz konusu bulgular, annenin “yanıtlayıcı ve yönlendirici olma” becerilerini farklı bir etkinliğe genelleyebildiğini düşündürmüştü, “sıra alma” ve “uyaran sağlama” davranışlarında ise böyle bir gelişme gözlenmemiştir.

Bir sonraki oturumda, annenin beşinci oturumda çalışılan hedef becerileri ne derece sergileyebildiğinin değerlendirilmesi, bir diğer deyişle kendisine videodan geribildirim verilmesi gerekmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 01.08.2011, s. 85*). Bu oturumda, kazanımları farklı etkinliklerle pekiştirmek amacıyla da anneye oturum sonunda iletilmek üzere iki yeni Etkinlik Kartı hazırlanmıştır. Altıncı oturumun planı Çizelge 3.7’de yer almaktadır (*Araştırmacı günlüğü, 01.08.2011, s. 86-87*).

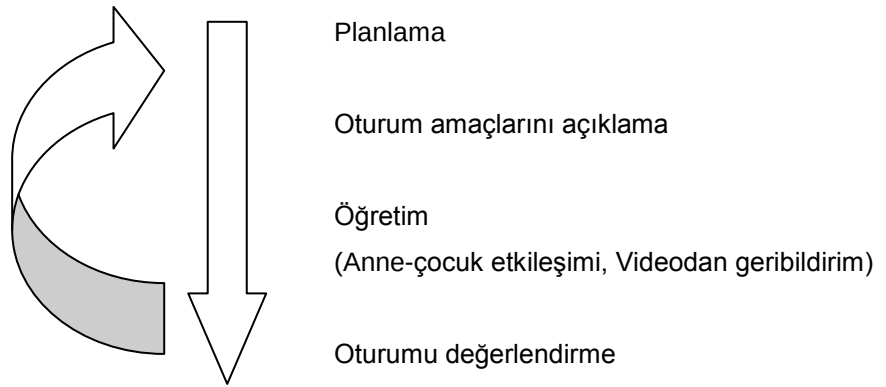
Çizelge 3.7. Altıncı Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Yanıtlayıcı olma (çocuğun liderliğini izleme)	Sözel etkileşim başlatma
Uygun düzeyde yönlendirici olma:	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi
- Çocuğu yapılan etkinliğe odaklamak için çocuğa sözel ipucu verme - Yönerge ya da uyaran verme sonrasında, çocuğun tepki vermesi için fiziksel yardımı geciktirme	- sürdürme - Annenin yönergelerini alma - Nesneyle oyun oynama - Sıra alarak oyun oynama
Oyuncak seçenekleri sunma	
Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama	
Sıra alarak oyun oynama	
Ortam	Hediye’nin evinin salonu
Süre	90’
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 6 formu Oyuncak paketi (sesli-ışıklı oyuncak 1,4,5, iç içe geçen 4 adet kova, küçük kırmızı top, sallabaş, araba) Etkinlik Kartı 8,9

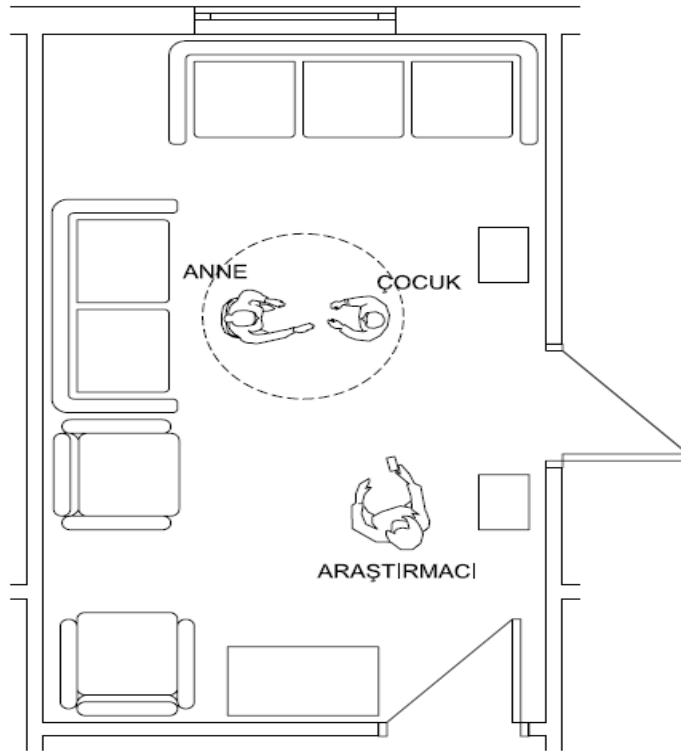
3.1.8. Oturum 6 (02.08.2011, 11:00-12:30)

Beril, bir önceki oturumda olduğu gibi, araştırmacıyı arayarak bu kez aile üyelerinden birinin sağlık sorunu nedeniyle oturuma katılamayacağını belirtmiş ve tekrarlayan bu aksaklıktan dolayı araştırmadan çıkarılmıştır. Araştırmacı sonraki oturumlara tek başına devam etmek durumunda kalmıştır.

Altıncı oturum Hediye'nin evinin salonunda, Şekil 3.17'deki döngü çerçevesinde yürütülmüştür. Anne-çocuk etkileşimi aşamasındaki fiziksel koşullar ise Şekil 3.18'de yer alırken, videodan geribildirim aşamasındaki fiziksel koşullar beşinci oturum ile benzerlik göstermektedir (Bkz. Şekil 3.16).

Şekil 3.17. Altıncı Oturumun Döngüsü

Şekil 3.18. Altıncı Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)

3.1.8.1. İşleyiş. Hediye'ye oturumun amaçları kısaca açıklanarak anneden çocuğuyla oynaması istenmiştir. Bu video görüntüleri (15'50'') şu bulguları göstermiştir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye etkileşim süresince çocuğun ilgi ve istekleri doğrultusunda oyun kurmuş ve çocuğu herhangi bir etkinlik yapmaya zorlamamıştır.
- **Yönlendirici olma ve öğretim yapma:** Hediye çocuğa ardı ardına yönerge vermekten kaçınmış ve gerekli durumlarda ona fiziksel yardım sağlamıştır (*video kaydı, 02.08.2011, süre 2'10'', 4'56'', 8'20''*). Buna ve liderliği izlemeye paralel olarak da, çocuğu gelişimsel düzeyine uygun öğretim yapmıştır (*video kaydı, 02.08.2011, süre 20'', 44''*).
- **Sıra alma:** Anne sıra almaya dayalı oyunlar kurmaya çabalamış ancak zaman zaman kendisinin sıra alması gereken durumlarda duraklayarak çocuğu izlemeyi tercih etmiştir (*video kaydı, 02.08.2011, süre 2'57'', 13'30'', 14'40''*).
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Hediye oyuncakları kullanarak çocuğa işitsel ve dokunsal uyaran sağlamış (*video kaydı, 02.08.2011, süre 2'3'', 7'7'', 9'44''*) ancak görsel uyaran sunmamıştır.

b. Murat'ın etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri: Murat'ın tüm oturum amaçlarında önemli aşamalar kaydettiği saptanmıştır:

- **Sözel etkileşim başlatma:** Murat etkileşim boyunca sesler ve heceler çıkararak annenin dikkatini çekmeye çalışmıştır (*video kaydı, 02.08.2011, süre 1'20'', 4'40'', 13'*).
- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat etkileşim boyunca annenin sözel etkileşimlerine sesler ve alkışlamalarla karşılıklar vermiştir (*video kaydı, 02.08.2011, süre 3'39'', 6'16'', 12'6''*).
- **Nesneyle oyun oynama:** Murat'ın nesnelere yönelik olumsuz tepkileri azalmıştır. Dokuz dakika boyunca annenin ona sunduğu oyuncakları elinde kısa sürelerle tutmuş ve yönlendirildiğinde nesneleri reddetmeden etkinliği sürdürmüştür (*video kaydı, 02.08.2011, süre 10'', 2'1'', 4'32''*).
- **Sıra alma:** Murat nesneyle oyunda nesneye vurarak, annenin de aynı şekilde vurmasını beklemiştir (*video kaydı, 02.08.2011, süre 13'30'', 14'40''*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Annenin etkileşim davranışlarındaki gelişmeler, Murat'ın da etkileşime katılımını artırmış ve ikili eşgüdüm içerisinde keyifli oyunlar oynamışlardır. Hediye'nin uygun düzeyde yaptığı yönlendirmeler sayesinde,

Murat etkinlikleri reddetme davranışları göstermemiş ve annenin ona sunduğu nesnelerle ilgilenerek anneye ortak dikkat çerçevesinde etkinliklere katılmıştır (*video kaydı, 02.08.2011*).

Anne-çocuk etkileşimi sonrasında Nur, kardeşi Murat'ı kendi odasına götürmüş ve çekilen görüntüler bilgisayar ortamına aktararak videodan geribildirimle geçilmiştir. Videodan geribildirimler sırasında, Hediye'nin hedef becerilerde gösterdiği gelişmelere işaret edilerek, bazılarına ilişkin ek önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler şunlardır:

- Annenin sıra almaya dayalı oyun kurma çabası söz konusudur ancak bu etkinlikler sırasında çocuğun tepkisini almak için gereğinden uzun bir süre beklemektedir. Anneye, bu uzun bekleyişlerin, büyük olasılıkla çocuğun kendisinden bekleneni unutmasına neden olacağını ve sıra almaya dayalı oyunları, çocuğun sırası geldiğinde ve tepki vermediğinde ona fiziksel yardım sağlayarak daha seri gerçekleştirmesi yönünde öneri verilmiştir. Bu konuyla ilişkili olarak, anneye çocuğun oyun sırasında oyuncak davula vurarak anneden sıra almasını beklediği görüntü izletilmiş ve bu konuda çocuğun ona sağladığı ipuçlarını sürekli olarak takip etmesi ve onlara yanıt vermesi önerilmiştir.
- Anneye, Murat'ın yaşı gereği oturarak etkileşim kurmasını artırmanın gerektiği ve bunu sağlamak için de çocuğun arkasına geçerek onunla oyun oynayabileceği bilgisi verilmiştir (*video kaydı, 02.08.2011, süre 2'10"-34'30"*).

Videodan geribildirimlerin sonunda anneye yeni Etkinlik Kartları verilerek bu oyunları çocuğuyla nasıl oynayabileceği açıklanmış ve oturum sonlandırılmıştır.

3.1.8.2. Altıncı oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Oturum ile ilgili yapılan analizler şu bulguları göstermiştir:

1. Videodan geribildirim aşamasında Hediye, kendi davranışlarını bilgisayardan izlemenin ve çalışmaların daha kısa aralıklarla yürütülmesinin, becerileri tekrar etmek açısından daha verimli olduğunu düşündüğünü dile getirmiştir (*video kaydı, 02.08.2011, süre 27'15", 43'5"*). Bu görüşler uygulamaların işlevsel yönlerini akla getirmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 03.08.2011, s. 90*).

2. Diğer pek çok oturumda olduğu gibi, altıncı oturumda da Hediye araştırmacıya amaçlar dışında yer alan memeden kesme ve tuvalet eğitimi gibi bakıma ilişkin sorular yöneltmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 03.08.2011, s. 88*).

3. Beşinci ve altıncı oturumlar, bir anlamda ilk dört oturumun tekrarı olarak planlanmış ve planlamalara uygun şekilde yürütülmüştür. Hediye bu tekrar oturumlarından yararlanarak “yanıtlayıcı olma”, “yönlendirici olma” ile “duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama” becerilerinde anlamlı gelişmeler göstermiş, bunların yansımalarını Murat’ın tepkilerinde de gözlemlemek mümkün olmuştur. Ne var ki, Hediye’nin “sıra alma” becerisindeki süre giden sınırlılıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca, annenin “yanıtlayıcı olma” ve “uygun düzeyde yönlendirici olma” becerilerinde gösterdiği gelişmeler, bu becerilerle paralel giden sözel etkileşim davranışlarının da gündeme getirilmesini gerektirmektedir. Nitekim yanıtlayıcı ve yönlendirici anne davranışlarının, özellikle göme yetersizliği olan bir çocuk için önemli olan sözel etkileşim becerileriyle desteklenmesi esastır (Tomsky, 1992). Veri toplama sürecinde de görüldüğü gibi, Hediye’nin sözel etkileşimin içeriğini zenginleştirmede güçlükler yaşadığı görülmüştür ve bu nedenle bir sonraki oturumda anneye yönelik amaçlar arasında “dil girdisi sağlama” becerilerinin çalışılmasının uygun olacağına karar verilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 03.08.2011, s. 90*).

“Dil girdisi sağlama” becerileri çok sayıda beceriyi içermesinden ötürü, anneye aynı oturum içerisinde tümüne yönelik öğretim yapmak, annenin hedef davranışları günlük yaşamda bir arada pratik etmesinde büyük olasılıkla güçlük yaratacaktır. Dolayısıyla altıncı oturumda çekilmiş anne-çocuk etkileşimi görüntüleri bir kez daha izlenerek annenin dil girdisi sağlama alanında öncelikli olarak desteklenmesi gereken davranışları belirlenmiştir. Video görüntülerinde Hediye’nin bu davranışları sergilediği yedi kesit tespit edilerek Windows Cyberlink Power Director ortamında klibe dönüştürülmüştür. Oturumda anneye model olunacağı sırada çekilecek araştırmacı-çocuk etkileşimi görüntüleriyle birlikte, annenin bu kesitleri de izleyerek karşılaştırma yapmasına olanak tanınması hedeflenmiştir. Bu oturumda anne-çocuk etkileşimi planlanmadığından, çocuğa ilişkin amaçlar belirlenmemiştir (*Araştırmacı günlüğü, 03.08.2011, s. 90-91*). Yedinci oturumun planı aşağıda yer almaktadır.

Çizelge 3.8. Yedinci Oturumun Planı

Amaçlar (anneye yönelik)

Sıra alma

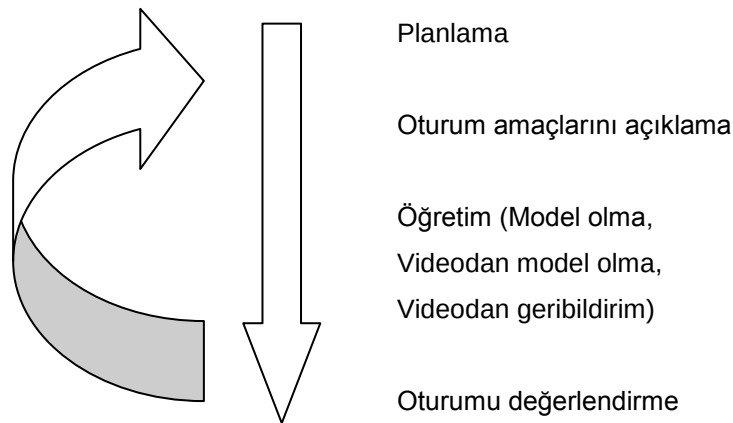
Dil girdisi sağlama:

- Etkinlik sırasında yapılanlarla ilgili çocuğu bilgilendirme (Ör: şimdi ... yapıyoruz, sen ...'yi aldın)
- Oyunda kullanılan nesnelerin özellikleri (ismi, fiziksel özellikleri, işlevi) ile ilgili çocuğu bilgilendirme
- Çocuğun ses ya da sözcüklerini taklit etme
- Çocuğun ses ya da sözcüklerini genişletme

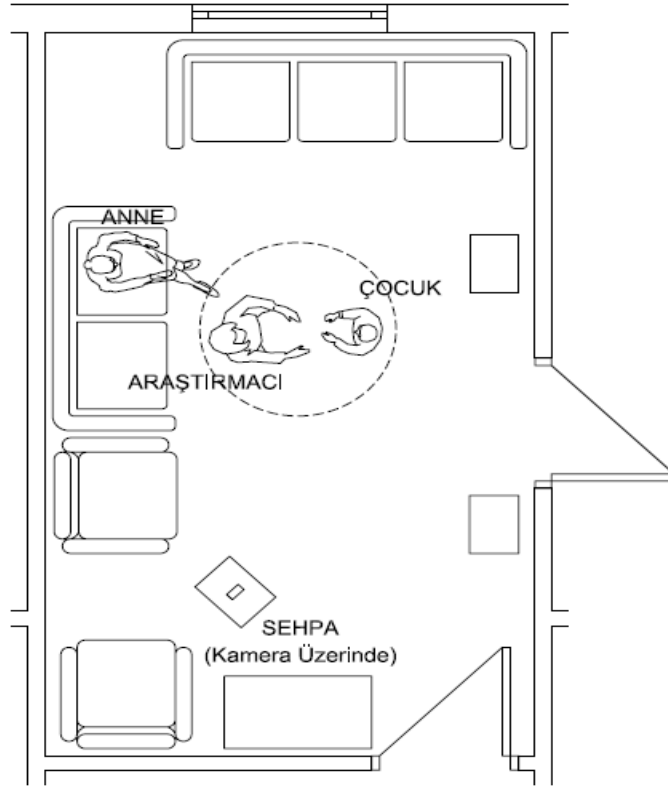
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Videodan model olma, Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 7 formu Oyuncak paketi (davul, ipli müzik kutusu, iç içe geçen 4 adet kova, 4 adet 3X3 cm büyüklüğünde küp, araba) Etkinlik Kartı 10

3.1.9. Oturum 7 (05.08.2011, 11:00-12:30)

Sabah 11:00'de başlayan oturum, anne-çocuk çiftiyle evin salonunda gerçekleştirilmiştir. Yedinci oturumun döngüsü ile salonun model olma aşamasındaki fiziksel koşulları aşağıda görülmektedir. Videodan geribildirim aşamasındaki fiziksel koşullar ise beşinci oturumdaki videodan model olma aşaması ile benzerdir (Bkz. Şekil 3.16).

Şekil 3.19. Yedinci Oturumun Döngüsü

Şekil 3.20. Yedinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)

3.1.9.1. İşleyiş. Murat'la kısa bir etkileşim sonrasında anneye oturumun amacı kısaca açıklanarak öğretim aşamasına geçilmiştir. Videodan geribildirim esnasında Nur Murat'ı yatak odasına götürmüştür. Bu süreçte Hediye, günlük yaşamda konuşkan bir kişi olmadığını ve Murat'la yoğun konuşmaya alışmakta zorlanacağını dile getirmiştir. Bunun üzerine kendisine, bunun zamanla gelişebilecek bir anne davranışı olduğu ve alışkanlık haline gelmesiyle birlikte çocuğun dil ve iletişim becerilerine önemli katkılar getireceği vurgulanmıştır. Bu konunun görüşülmesiyle birlikte oturumda desteklenmesi planlanan tüm hedef beceriler, araştırmacı ve anne davranışlarının olduğu görüntüler üzerinden tartışılarak anneye öneriler verilmiştir (*video kaydı, 05.08.2011, süre 38'-58'25"*). Oturumun sonunda çalışılan hedef beceriler ve öneriler yeniden özetlenmiş ve anneye Etkinlik Kartı verilerek oyunu nasıl oynaması gerektiği kısaca açıklanmıştır (*video kaydı, 05.08.2011, süre 66'25"*).

3.1.9.2. Yedinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Araştırmacı, yedinci oturumun video kayıtları ile araştırmacı günlüğüne aktardıklarını bir araya getirerek yaptığı analizlerde şu temaları elde etmiştir:

1. Videodan geribildirim kullanıldığı tüm oturumların diğerlerine kıyasla daha kısa ve sistematik yürüdüğü gözlenmiştir. Buna paralel olarak annenin oturum amaçları dışında yer alan konulara değinme gereksiniminin azaldığı, dolayısıyla da sürecin önceki oturumlara kıyasla daha hedef odaklı yürüdüğü görülmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 05.08.2011, s. 94*).

2. Dördüncü oturumdan bu yana, oturum amaçlarına “çocuğa ilişkin amaçlar” eklenmesinin yararları saptanmıştır. Şöyle ki, bu amaçların eklenmesiyle birlikte oturumlarda Murat’ta gözlenen davranışlar yoğun bir şekilde vurgulanmaya başlanmıştır ve Hediye bu oturumun sonunda “Tüm yapılanlar Murat’ın iyiliğine çıkıyor” (*video kaydı, 05.08.2011, süre 60’15”*) şeklindeki yorumuyla çocuğundaki gelişmelere ilişkin farkındalığının geliştiğini düşündürmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 05.08.2011, s. 95*).

Sekizinci oturumda, haftalık döngüyle de belirlendiği gibi, oturum sırasında çekilen anne-çocuk etkileşim görüntüleri üzerinden Hediye’ye geribildirim verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında anneye, hâlihazırda sergilediği uygun “dil girdisi sağlama” davranışlarının fark ettirilerek, bunları sürdürmesi yönünde teşvik edilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu amaca yönelik olarak, önceki oturum için hazırlanan klipteki görüntülerde belirlenen olumlu dil girdisi sağlama davranışlarının kendisine izletilmesi planlanmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 09.08.2011, s. 97*). Bu kararlar doğrultusunda yapılan planlama aşağıda görülmektedir.

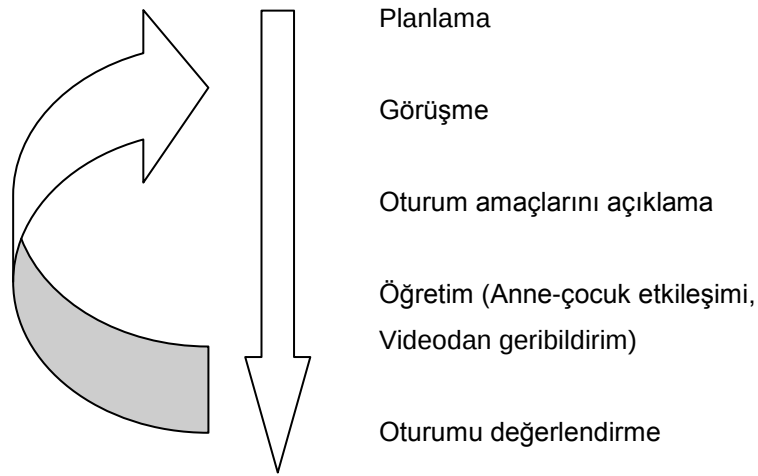
Çizelge 3.9. Sekizinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Uygun dil girdisi sağlama davranışlarının fark ettirilmesi	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma
Sıra alma	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme
Dil girdisi sağlama:	Annenin yönergelerini alma
- Etkinlik sırasında yapılanlarla ilgili çocuğu bilgilendirme (Ör: şimdi ... yapıyoruz, sen ...'yi aldın) - Oyunda kullanılan nesnelerin özellikleri (ismi, fiziksel özellikleri, işlevi) ile ilgili çocuğu bilgilendirme - Çocuğun ses ya da sözcüklerini taklit etme - Çocuğun ses ya da sözcüklerini genişletme	Nesneyle oyun oynama
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı

Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 8 formu Oyuncak paketi (sesli-ışıklı oyuncak 1, ipli müzik kutusu, sallabaş, araba, kitap)

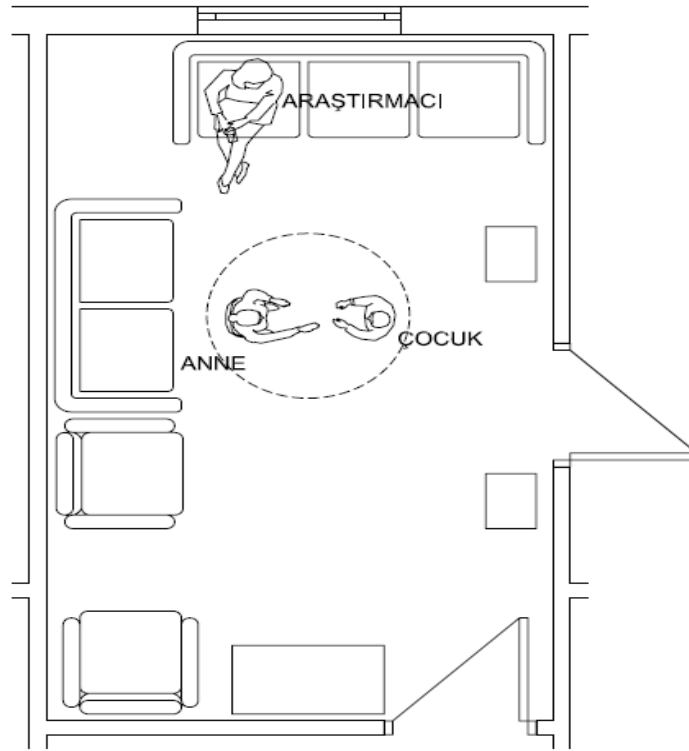
3.1.10. Oturum 8 (10.08.2011, 11:00-12:50)

3.1.10.1. İşleyiş. Hediye, Murat ve Nur ile evin salonunda yürütülen sekizinci oturumun başında, Hediye ailesiyle ilgili yaşadığı sorunları gündeme getirmiş ve bu konu uzun bir süre konuşulmuştur (*video kaydı, 10.08.2011, süre 0'–24'*). Görüşmenin bitiminde ise, annenin genel huzursuzluğu göz önünde bulundurularak oturumun ertelenmesi teklif edilmiş ancak anne bu koşullar altında çalışabileceğini belirtmiştir. Böylelikle çalışmalara başlanmıştır (*video kaydı, 10.08.2011, süre 29'5''–47'6''*). Şekil 3.21'de oturumun günlük döngüsü yer almaktadır.

Şekil 3.21. Sekizinci Oturumun Döngüsü

Oturumda gerçekleşen anne-çocuk etkileşimi süreci aşağıdaki fiziksel koşullarda gerçekleşmiştir.

Şekil 3.22. Sekizinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Anne-Çocuk Etkileşimi)

Bu aşamada çekilen kamera görüntülerinden (15'23'') elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Dil girdisi sağlama:** Hediye, kabul edici bir ses tonuyla ve çocuğun takip edebildiği bir hızda, kısa cümlelerle ve çocuğun adını kullanarak sözel etkileşim kurmuştur. Bununla birlikte etkileşim süresince çocuğa, kullanılan oyuncaklar ve yapılan etkinliklerle ilgili sürekli olarak bilgilendirici dil yöneltmiş ve Murat onu dikkatle dinlemiştir. Bu zengin dil girdisi sırasında da, çocuğun sözel tepkilerine ses taklitleri ya da genişletmelerle karşılık vermiştir (*video kaydı, 10.08.2011, süre 29'51'', 36'23'', 40'20''*). Hediye'nin kullanılan oyuncakların fiziksel özellikleriyle ilgili bilgi vererek bir anlamda kavram öğretimi yapması da dikkat çeken diğer davranışları arasındadır. Hediye sayı, şekil, beden bölümleri gibi kavramların öğretimine de sözel etkileşimde sıklıkla yer vermiş ve bununla birlikte bunları yoğun bir şekilde ardı ardına yapmaktan kaçınmıştır (*video kaydı, 10.08.2011, süre 32'12'', 35'50'', 37'43''*).
- **Yaratıcı olma:** Bu beceri ile ilgili çalışmalar yürütülmemesine karşın, Hediye'nin bu oturumda ilk kez oyunda "yaratıcı olma" becerisinde gelişmeler gösterdiği dikkat çekmiştir. Örneğin, halkalarla oyun sırasında anne ilk kez araştırmacının ona model olduğu etkinliklerden farklı bir oyun kurmuş ve Murat buna sesler ve

beden hareketleriyle olumlu karşılık vermiştir (*video kaydı, 10.08.2011, süre 36'35''*).

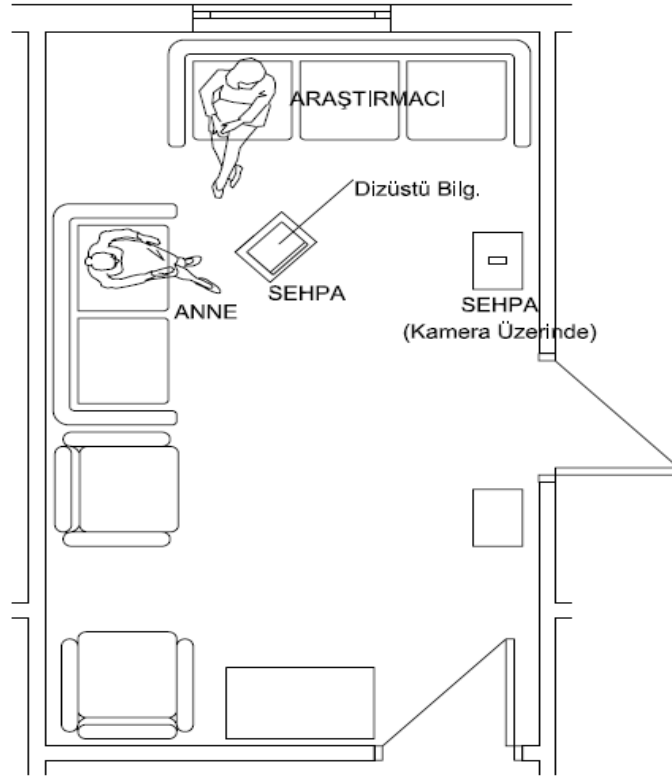
- **Davranış değiştirme:** Hediye’de gözlenen olumlu etkileşim davranışlarının yanında, Murat’ın bazı istenmeyen davranışlarını “Hayır” ya da “Yapma” şeklinde düzeltmeye çalıştığı ve çocuk etkinliği reddettiğinde, “Sıkıldın” ya da “İstemiyorsun” gibi olumsuz ifadeler kullandığı saptanmıştır (*video kaydı, 10.08.2011, süre 43'50'', 45'40'', 46'25''*).
- **Gözlenmeyen beceriler:** Hediye “sıra alma”, “çocuğa görsel uyarın sağlama” ve “çevreden gelen seslerle ilgili bilgi verme” becerileri sergilememiştir.

b. Murat’ın etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri:

- **Sözel etkileşim başlatma ve sürdürme:** Murat etkileşim süresince sözel etkileşim başlatmış (*video kaydı, 10.08.2011, süre 33'35'', 37'15'', 39'50''*) ve sürdürmüştür (*video kaydı, 10.08.2011, süre 30'5'', 31'5'', 36'7''*).
- **Annenin yönergelerini alma:** Murat, annenin yönergelerini dikkatle dinlemiş ve anne ona bir etkinliği yaptırdıktan sonra kendisi de aynı davranışı bağımsız olarak yapmaya çalışmış (*video kaydı, 10.08.2011, süre 30'55'', 34'58'', 40'2''*), dolayısıyla da annenin yönergelerine uyma davranışında ilerlemeler göstermiştir.
- **Nesneyle oyun oynama:** Murat annenin kendisine sunduğu nesneleri ilk oturumlarda olduğu gibi doğrudan reddetmek yerine onları incelemeyi tercih etmiştir (*video kaydı, 10.08.2011, süre 33'30'', 35'25''*). Nesnelere elleriyle/ayaklarıyla vurarak ya da onları ağzına götürerek onları tanımaya çalışmış, bu üç davranışı aynı nesneyle yaparak da, bir nesneyle birden fazla etkinlik yapmaya başladığını kanıtlamıştır (*video kaydı, 10.08.2011, süre 30'55'', 32'45'', 34'22''*).
- **Sıra alarak oyun oynama:** Annenin sıra almaya dayalı oyunlara yer vermemesinden dolayı, Murat’ta da sıra almaya dayalı oyun gözlenmemiştir.

c. Ortak etkileşim davranışları: Anne-çocuk çiftinin etkileşimlerinde karşılıklılığın ve eşgüdümün arttığı gözlenmiştir. İkili önceki oturumlarda olduğu gibi karşılıklı sessizce oturarak birbirlerinden kopuk anlar geçirmek yerine, etkileşimde karşılıklılığı korumuşlardır (*video kaydı, 10.08.2011*). İkili, süre giden etkileşimlerinde aynı nesneye ya da etkinliğe odaklanabilmiş ve bu ortak dikkat çerçevesinde gülümseyerek ve fiziksel temas kurarak etkileşimden keyif aldıklarını ortaya koymuşlardır (*video kaydı, 10.08.2011, süre 36'20'', 37'58'', 41'20''*).

Etkileşimin bitiminde, Nur Murat'ı salona açılan yatak odasına götürmüş ve anne ile araştırmacı videodan geribildirim aşamasına geçmişlerdir. Bu esnada salonun fiziksel koşulları Şekil 3.23'te görülmektedir.

Şekil 3.23. Sekizinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Videodan Geribildirim)

Videodan geribildirim aşamasında öncelikle, altıncı oturumda çekilen anne-çocuk etkileşimi görüntülerinin ilk dakikası izlenmiş ve bu görüntüde Hediye'nin hâlihazırda uygun şekilde sergileyebildiği "dil girdisi sağlama" davranışları kendisine izletilerek bunları sürdürmesi yönünde öneri getirilmiştir. Bu davranışlar şöyledir:

- Çocukla konuşurken çocuğun adını kullanma
- Çocukla konuşurken kısa cümleler kullanma
- Çocukla kabul edici bir ses tonuyla konuşma
- Çocukla, çocuğun takip edebileceği hızda konuşma
- Çocukla sözel etkileşim başlatma
- Çocuğa tutarlı yönerge verme
- Çocukla konuşurken onu etkinliğe odaklamak için farklı tonlamalar kullanma.

Bu pekiştirmeler sonrasında oturum sırasında çekilen anne-çocuk etkileşimi görüntüleri eşliğinde videodan geribildirim verilerek öğretim sürdürülmüştür.

Geribildirimlerde “dil girdisi sağlama” davranışlarının yanında, önceki tüm oturumlarda çalışılan davranışlar da pekiştirilmiştir. Anneye ayrıca, Murat’ın annesinin etkinlikte sıra aldığını fark etmediği durumlarda (örneğin çocuk davula vurduğunda annenin de buna davula vurarak karşılık verdiği anlarda) annenin kendi elini çocuğun eline dokundurarak yapmakta olduğu davranışı ona fark ettirmeye çalışması ve sıra almaya dayalı oyun kurarken seri olması önerilmiştir. Murat’ın ise ilk kez karşılaştığı bir nesne olan hikâye kitabını reddetmeden incelemesi ve annesini dikkatle dinleyerek (kulağını anneye çevirerek, öne-arkaya sallanma davranışını durdurarak, annenin sunduğu nesneye uzanarak) etkinliklere odaklanması anneye fark ettirilmiştir (*video kaydı, 10.08.2011, süre 57’20’’-81’35’’*).

Öğretimin tamamlanmasıyla birlikte öneriler özetlenerek oturum sonlandırılmıştır.

3.1.10.2. Sekizinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Sekizinci oturum ile ilgili yapılan analizler şu temaları ortaya koymuştur:

1. Hediye’nin aile içi sorunlardan dolayı o gün çalışmaya istekli olmama olasılığından dolayı araştırmacının çalışmayı ertelemeyi teklif etmesine karşın, kendisinin devam etmeyi uygun görmesi ve bunun ötesinde çocuğuyla oyun etkileşimi kurduğu dakikalarda oldukça iyi bir performans göstermesi, annenin çalışmalara istekli olduğunu düşündürmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 10.08.2011, s. 98*).

2. Anne-çocuk etkileşiminde nesne kullanımının etkileşim üzerindeki olumlu etkileri bir kez daha gözlenmiştir. Nitekim Hediye, tüm hedef becerileri fiziksel oyunlara kıyasla nesneyle oyunda çok daha yoğun sergileyebilmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 14.08.2011, s. 99*). Dolayısıyla anneyi, gün içerisinde çocuğuyla daha sık nesneyle oyun oynamaya teşvik etmek gerekmektedir. Ne var ki, araştırmacı hiçbir oturumda salona ilk girdiğinde Murat’ın etrafında oyuncaklar görememiştir. Bu durum araştırmacıya, gün içerisinde annenin çocuğa oyuncak sunmakta yetersiz kaldığını düşündürmüştür. Bu nedenle araştırmacı, bu konuda Hediye’de farkındalık yaratmak amacıyla Murat’a kendi imkânlarıyla oyuncak temin etmeye karar vermiş ve bu görüşünü danışmanlarına onaylatmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 17.08.2011, s. 101*).

Sekizinci oturumun analizleri, dokuzuncu oturumun planlanmasına şu şekilde ışık tutmuştur:

- Hediye'nin, diğer becerilerle birlikte "dil girdisi sağlama" becerilerinde kaydettiği gelişmeler, araştırmacıyı tüm becerilerin bir arada pekiştirileceği oturumlara doğru götürmektedir. Ne var ki, Hediye'nin "sıra alma" ve "görsel uyaran sağlama" becerilerinde desteklenmeye devam edilmesi gerekmektedir (*video kaydı, 10.08.2011*). Eş danışman ile 18.08.2011 sabahı 11:30'da yapılan telefon görüşmesinde, bu becerileri ayrı bir oturumda yeniden çalışmak yerine tüm becerileri bir arada kullanmanın hedeflendiği oturumlarda diğer becerilerle birlikte pekiştirmenin daha uygun olacağına karar verilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 17.08.2011, s. 102*).
- Araştırmacı üç gerekçeden yola çıkarak, anneye ayrı bir oturumda "hikâye okuma etkinlikleri" ne ilişkin çalışma yürütmeyi planlamıştır. Gerekçelerden ilki, araştırmacının Dr. Deborah Hatton ile Nashville'de yaptığı yüz yüze görüşmede ortaya çıkmıştır. Dr. Hatton, Vanderbilt Üniversitesi'nde görme engelliler alanında önemli araştırmalara imza atmış bir akademisyendir. Görüşme sırasında Dr. Hatton, görme yetersizliği olan küçük çocuklarla annelerinin etkileşimlerini desteklemeye ilişkin bir programda "etkileşimli kitap okuma etkinlikleri" ne mutlaka yer verilmesi konusunda görüş bildirmiştir (Hatton, *yüz yüze görüşme, 21.04.2010, 14:00*). İkinci bir gerekçe ise, araştırmacının çocuğuyla olan kişisel deneyimlerine dayanmaktadır. Araştırmacı alan yazından yola çıkarak, oğluna erken aylardan itibaren hemen her gün kitap okumuş ya da hikâye anlatmış ve bunun dil gelişimi, sıra alma ve etkileşim sürdürme davranışlarına olan olumlu etkisini gözleme olanağı bulmuştur (*Araştırmacı günlüğü, 17.08.2011, s. 102*). Dolayısıyla hikâye okuma etkinliğinin, anne-çocuk etkileşimi için çok uygun bir bağlam olacağını düşünmüştür. Son olarak ise, araştırmacı Küçük Adımlar uygulamalarında anne babaların çocuklarını erken yaşlardan itibaren kitaplarla tanıştırmaya ilişkin farkındalıklarının olmadığını gözlemlemiş ve bu da ona, özel gereksinimli küçük bir çocuğu olan Hediye'nin de bu konuda bilinçlendirilmesi gerektiğini düşündürmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 17.08.2011, s. 102*). Sözü geçen üç gerekçeden yola çıkılarak dokuzuncu oturum "hikâye okuma etkinliği" üzerine kurgulanmıştır. Dokuzuncu oturumun planı aşağıdaki gibidir (*Araştırmacı günlüğü, 18.08.2011, s. 103-104*).

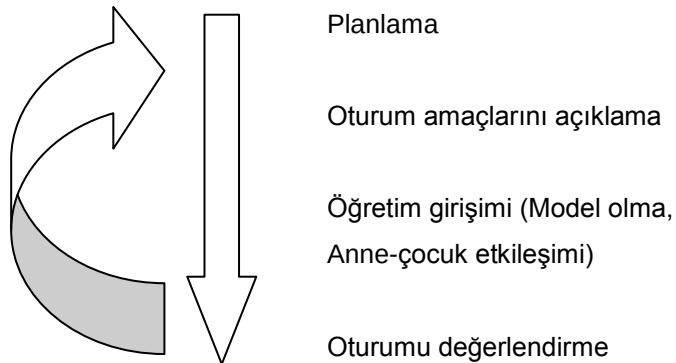
Çizelge 3.10. Dokuzuncu Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar*	Çocuğa yönelik amaçlar
Hikâyedeki farklı karakterleri canlandırırken farklı tonlamalar kullanma (dil girdisi sağlama)	Hikâye okuma etkinliği sırasında sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme (kitabı inceleme, hikâyeyi dinleme)
Çocukla birlikte sayfaları çevirme (dokunsal uyaran sağlama)	
Çocuğun kitabın sayfalarına dokunmasını sağlama (dokunsal uyaran sağlama)	
Kitabın resimlerinden yola çıkarak hikâye üretme (yaratıcı olma)	
Sesli kitaplar kullanırken çocuğun dikkatini seslere yöneltme (işitsel uyaran sağlama, sözel genişletme yapma)	
Hikâye okurken çocuğun çıkarttığı sesleri onaylama ve hikâyeye uygun genişletmeler yaparak yanıtlama (dil girdisi sağlama)	
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Videodan model olma
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 9 formu Kitap paketi (3 adet resimli hikâye kitabı, 2 adet sesli hikâye kitabı) Çocuğa hediye edilecek oyuncaklar (sesli ve müzikli kutu, sesli kitap, davul ve iki baget)

* Her davranış önceki oturumlarda çalışılan bir etkileşim becerisini desteklemektedir.

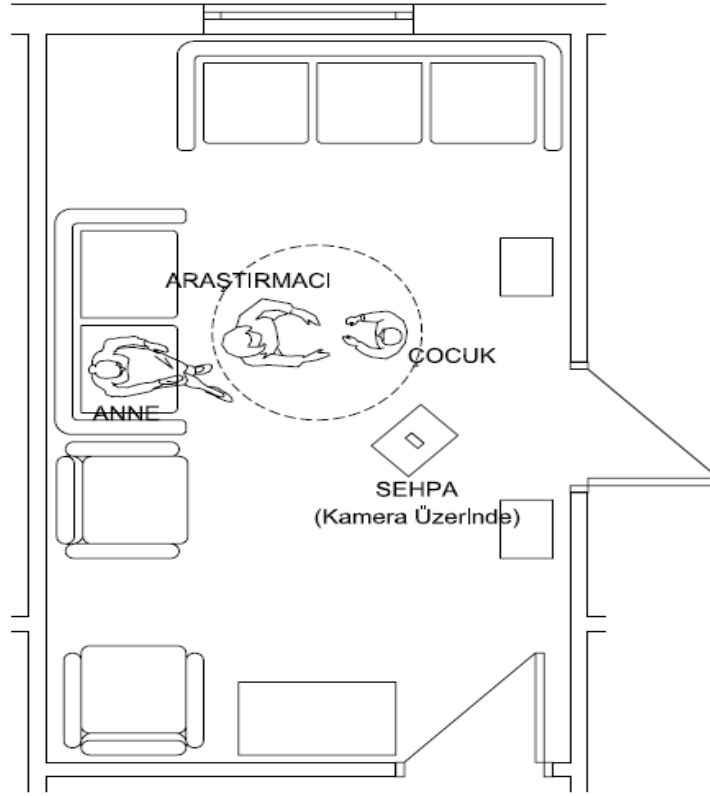
3.1.11. Oturum 9 (19.08.2011, 11:00-12:00)

Hediye ve Murat'la evin salonunda yürütülen oturum, Murat'ın genel huzursuzluğu nedeniyle anne-çocuk etkileşimi ile sürdürülebilmıştır. Dolayısıyla oturumun döngüsü Şekil 3.24'teki gibi gerçekleşmiştir.

Şekil 3.24. Dokuzuncu Oturumun Döngüsü

Bu döngü çerçevesinde model olma aşamasındaki fiziksel koşullar Şekil 3.25'te görülmektedir. Anne-çocuk etkileşimi sırasındaki fiziksel koşullar ise altıncı oturumdaki anne-çocuk etkileşimi aşamasının koşulları ile benzerdir (Bkz. Şekil 3.18).

Şekil 3.25. Dokuzuncu Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)

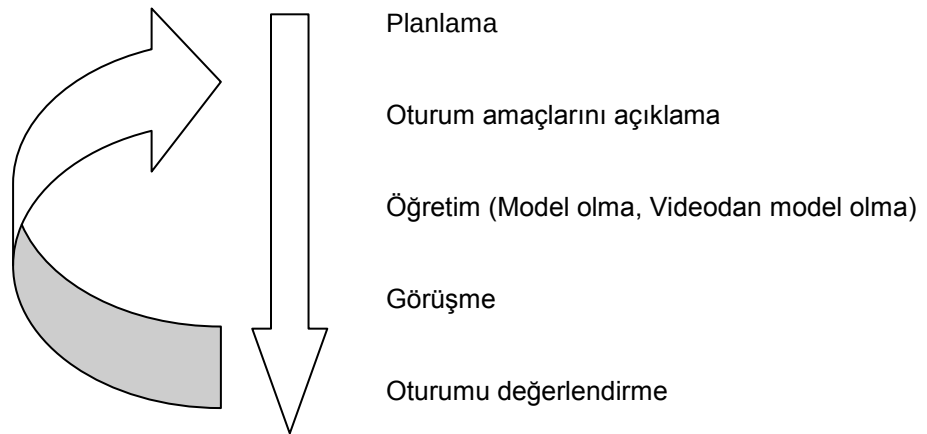
3.1.11.1. İşleyiş. Günlük döngüde de görüldüğü gibi, oturum amaçlarının açıklanmasıyla başlayan oturumda araştırmacı, çocuğun huzursuzluğu nedeniyle anneyi çocukla oyun etkileşimi kurmaya davet etmiştir. Araştırmacı, anne-çocuk etkileşimi sonrasında Murat'la çok kısa bir etkileşim kurma olanağı bulmuş ancak anne ile çocuğun yorulmuş olmaları ve Murat'ın genel huzursuzluğunu göz önünde bulundurarak, Hediye'ye hedef becerileri bir sonraki oturumda çalışmanın uygun olacağını belirtmiştir (*video kaydı, 19.08.2011, süre 27'54"*). Anneye Murat için getirilen oyuncaklar verilerek oturum sonlandırılmıştır.

3.1.11.2. Dokuzuncu oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Sonuç olarak, dokuzuncu oturumda hikâye okuma etkinliklerine ilişkin planlamalar uygulamaya dökülememiştir. Araştırmacı önceki bazı oturumlarda olduğu gibi, anne ile çocuğun durumlarını göz önüne alarak süreci

esnetmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla bir sonraki oturum, dokuzuncu oturumla aynı amaçlar, öğretim tekniği ve materyallerden oluşmaktadır (Bkz. Çizelge 3.10) (*Araştırmacı günlüğü*, 19.08.2011, s. 106).

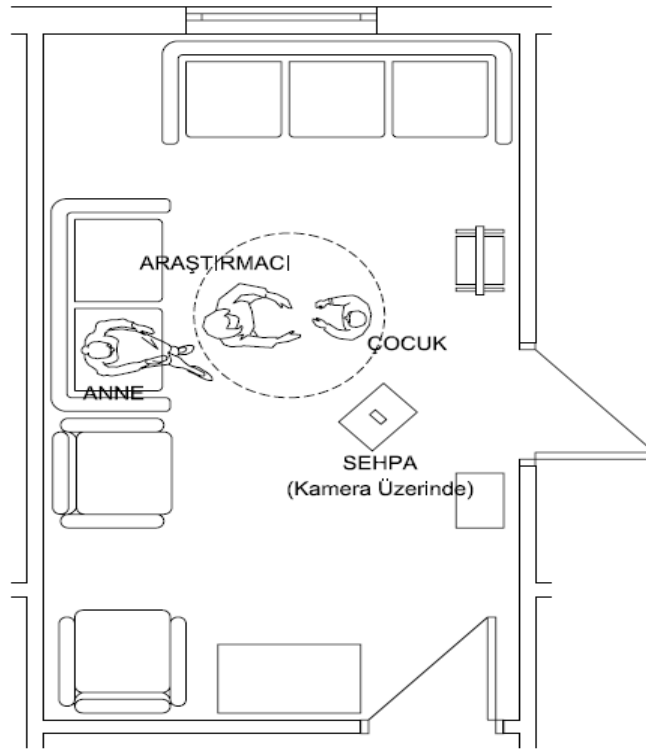
3.1.12. Oturum 10 (23.08.2011, 11:00-12:20)

Hediye, Murat ve Nur'un katıldığı onuncu oturum, evin salonunda gerçekleştirilmiştir. Oturumun döngüsü Şekil 3.26 'da görülmektedir.

Şekil 3.26. Onuncu Oturumun Döngüsü

Çalışmaların model olma aşamasındaki fiziksel koşullar Şekil 3.27'de görülmekte, videodan model olma ile görüşme aşamalarındaki fiziksel koşullar ise beşinci oturum ile benzerlik göstermektedir (Bkz. Şekil 3.16).

Şekil 3.27. Onuncu Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)

3.1.12.1. İşleyiş. Oturum amaçlarının açıklanmasını takip eden videodan model olma sürecinde anneye, “liderliği izleme”, “yönlendirici olma”, “uyaran sağlama” ve “dil girdisi sağlama” gibi önceki oturumlarda çalışılan anne davranışlarına ilişkin de geribildirimler sağlanmıştır (*video kaydı*, 23.08.2011, süre 30’-47’30”). Hediye’ye hikâye okuma etkinliklerine ilişkin verilen öneriler ise şunlardır:

- Çocuğun kitabın sayfalarını yardımla çevirmesini ve sayfalara eliyle vurmasını sağlama gibi davranışların, okula hazırlık becerileri olduğu ve bunların erken yaşlarda çocuğa kazandırılmasının gerekliliği
- Kitabın resimlerinden yola çıkarak hikâye üretme
- Hikâyedeki farklı karakterleri canlandırırken farklı tonlamalar kullanma
- Çocuğa (örneğin hayvan ya da taşıt seslerinin olduğu) sesli kitaplar alma
- Çocuğun hikâyeye katılmak için çıkarttığı sesleri taklit etme ya da genişletme
- Çocuğun kitabın köşelerini elleriyle inceleyerek boyutlarını görmesini sağlama
- Bir hikâyeyi çocuğa pek çok kez ya da çocuk talep ettikçe okuma (*video kaydı*, 23.08.2011, süre 34’4”-47’30”).

Oturumda son olarak, annenin isteği üzerine okul öncesi kurumlar ve Murat’a bir önceki oturumda hediye edilen oyuncaklarla ilgili kısa bir görüşme yapılmıştır (*video kaydı*, 23.08.2011, süre 54’-59’15”).

3.1.12.2. Onuncu oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Oturumun video kayıtları ve araştırmacı günlüğü bir araya getirilerek analiz edilmiş ve şu temalar elde edilmiştir:

1. Hediye Murat'a, araştırmacının sağladığı oyuncakları sunduğunda çocuğun bunlarla oynamaktan keyif aldığını belirtmiştir. Bu gelişme, "ocuğa uyaran sağlama" becerisinin müdahalede yer almasının doğruluğuna dair bir kanıt oluşturmuştur (*Araştırmacı günlüğü*, 25.08.2011, s. 115).

2. Hediye, oturumun son dakikalarında Murat'ı bir okul öncesi kuruma gönderme konusundaki kaygılarını dile getirdiğinde, araştırmacı ocuk ve ailesi için bir geçiş planı hazırlamanın gerekli olabileceğini dşnmştir (*Araştırmacı günlüğü*, 25.08.2011, s. 114).

Bir sonraki oturumda, onuncu oturumun amaçları çerçevesinde anne-ocuk etkileşimi ve videodan geribildirim şeklinde bir süreç izlenmesi planlanmıştır. Bunun yanında, tüm hedef becerilerin bir arada destekleneceği oturumlara geçilmeden önce Hediye'yle, Murat'ın istenmeyen davranışlarını değiştirme konusunda çalışılması gerekmektedir. Nitekim Hediye, hemen her anne-ocuk etkileşimi video kaydında çocuğunun kendisine ve annesine yönelik istenmeyen davranışlarını "Yapma!" gibi olumsuz ifadelerle engellemeye çalışmıştır. Hediye ayrıca, ocuk bir nesne ya da etkinliği reddettiğinde "İstemiyorsun" gibi olumsuz ifadelerle yanıt vererek çocuğun reddetme davranışlarını pekiştirmektedir (rneğin *video kaydı*, 03.06.2011, 14.06.2011). Dolayısıyla davranış değiştirme teknikleri her ne kadar etkileşim davranışları altında desteklenen davranışlar olmasa da, Hediye'nin bu konuda bilgilendirilmeye ve yönlendirilmeye gereksinimi olduğu açıktır.

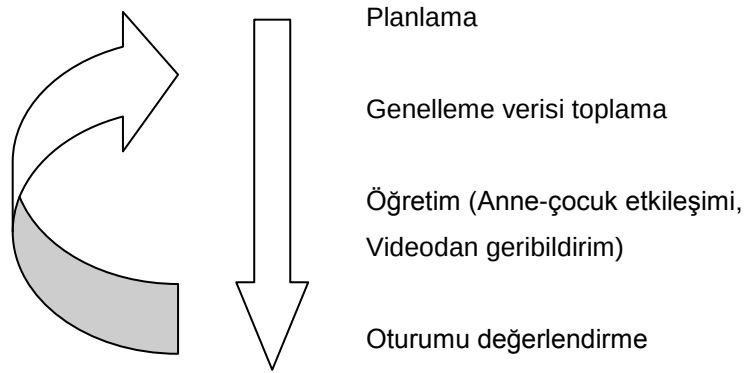
Annenin, ocuğun istenmeyen davranışlarını uygun olmayan stratejilerle değiştirmesi, ocuk istenmeyen bir davranış gstermediyse oturum sırasında gerçekleşmeme olasılığı olan bir anne davranışıdır. Bu nedenle araştırmacı bu davranışın ğretimi için anneye izletmek üzere önceden çekilmiş etkileşim görüntülerinden bir klip hazırlamış ve bu klip üzerinden ğretim yapmayı tercih etmiştir. Bu oturumda ayrıca Geçerlik Komitesi kararı doğrultusunda genelleme verisi toplanacaktır (*Araştırmacı günlüğü*, 23.08.2011, s. 111-112). On birinci oturumun planı izelge 3.11'de görülmektedir.

Çizelge 3.11. On Birinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Hikâyedeki farklı karakterleri canlandırırken farklı tonlamalar kullanma (dil girdisi sağlama)	Hikâye okuma etkinliği sırasında sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme (kitabı inceleme, hikâyeyi dinleme)
Çocukla birlikte sayfaları çevirme (dokunsal uyaran sağlama)	Kendine ve diğerlerine yönelik istenmeyen davranışlardan kaçınma
Çocuğun kitabın sayfalarına dokunmasını sağlama (dokunsal uyaran sağlama)	
Kitabın resimlerinden yola çıkarak hikâye üretme (yaratıcı olma)	
Sesli kitaplar kullanırken çocuğun dikkatini seslere yöneltme (işitsel uyaran sağlama, sözel genişletme yapma)	
Hikâye okurken çocuğun çıkarttığı sesleri onaylama ve hikâyeye uygun genişletmeler yaparak yanıtlama (dil girdisi sağlama)	
Çocuğun reddedici davranışlarına, olumlu ifadeler eşliğinde etkinliğe yönlendirerek tepki verme (Ör: çocuk etkinlikleri sürekli reddettiği durumlarda ona “sıkıldın” ya da “... istemiyorsun” yerine “... yapmak istiyorsun, hadi yapalım” şeklinde yanıt vererek çocuğu yeni bir etkinliğe yönlendirme).	
Çocuğun elini gözüne bastırma, ısırma, tırnak atma davranışlarını, çocuğu bir oyuncak ya da etkinliğe yönlendirerek ortadan kaldırma	
Genelleme verisi toplamak amacıyla beslenme etkinliği video kaydının yapılması	
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 11 formu Kitap paketi (3 adet resimli hikâye kitabı, 2 adet sesli hikâye kitabı)

3.1.13. Oturum 11 (05.09.2011, 11:00-12:50)

25 Ağustos'ta yapılması planlanan on birinci oturum, Murat'ın rahatsızlığı nedeniyle 5 Eylül tarihine ertelenmiştir. O sabah saat 11:00'de Hediye-Murat çiftiyle evin salonunda gerçekleşen oturumun döngüsü şöyledir:

Şekil 3.28. On Birinci Oturumun Döngüsü

Günlük döngüde yer alan anne-çocuk etkileşimi (beslenme ve oyun) altıncı oturumdaki anne-çocuk etkileşimindeki fiziksel koşullarla, videodan geribildirim aşaması ise beşinci oturumdaki ile benzerlik göstermektedir (Bkz. Şekil 3.16 ve 3.18).

3.1.13.1. İşleyiş. Genelleme verisinin toplanması sonrasında öğretim aşamasının ilk basamağını oluşturan anne-çocuk oyun etkileşimi aşamasına geçilmiştir. Bu görüntülerden (14'10") elde edilen bulgular şöyledir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Hediye etkileşim süresince çocuğa aynı anda işitsel ve dokunsal uyaran sağlamış (*video kaydı, 05.09.2011, süre 2'1", 11'18", 12'45"*), ancak herhangi bir görsel uyaran sunmamıştır.
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye etkileşim süresince çocuğun adını kullanmış, onunla yumuşak bir ses tonuyla ve takip edebileceği bir hızda konuşmuş, cümlelerini kısa tutmuş ve çocuğu etkinliğe odaklamak için şaşkınlık ifade eden farklı ses tonları kullanmıştır. Hediye ayrıca, oyun süresince yapılanları çocuğa açıklamış (*video kaydı, 05.09.2011, süre 1'1", 10'30"*) ve hikâye kitaplarındaki resimleri ona tanıtmıştır (*video kaydı, 05.09.2011, süre 15", 3'15", 6'40"*). Anne, çocuğun sözel etkileşim girişimlerini de çocuğun seslerini taklit ederek (*video kaydı, 05.09.2011, süre 1'48", 9'57"*) ya da genişleterek (*video kaydı, 05.09.2011, süre 7'7", 8'13", 9'15"*) yanıtlamıştır.
- **Yaratıcı olma ve öğretim yapma:** Hediye, hikâyeleri okumanın yanında, çocuğa sayfalarındaki resimlerde neler olduğunu da açıklamıştır. "Mevsimler" gibi çocuk için yeni olan bir kavramı açıklarken de, bu öğretimi birkaç kere tekrarlayarak çocuğun öğrenmelerini pekiştirmeye çalışmıştır (*video kaydı, 05.09.2011, süre 3'30", 4'5"*,

6'40''). Bunun yanında Hediye, Murat'a çok fazla sayıda kavram öğretmeye çalışmıştır.

- **Davranış değiştirme:** Murat, oyun sırasında iki kez başına vurarak anneye tepki göstermiş, Hediye bunların ilkinde çocuğun elini tutarak kitaba yönlendirmiş (*video kaydı, 05.09.2011, süre 1'17''*), ikincisinde ise çocuğa "Cici yapacaksın" diyerek istenmeyen davranışı uygun şekilde söndürmüştür (*video kaydı, 05.09.2011, süre 3'5''*).

b. Murat'ın etkileşim davranışları:

- **Etkileşimi sürdürme:** Murat, annenin ona hikâye okuduğu süre boyunca annesini dikkatlice dinleyerek ve annesinin ona sağladığı tüm fiziksel yardımları kabul ederek etkinliklere katılım göstermiştir.

c. Ortak etkileşim davranışları: Annenin "yanıtlayıcı ve uygun düzeyde yönlendirici olma" becerilerinde sergilediği başarılı performans Murat'ı etkileşimi sürdürmeye teşvik etmiş ve böylelikle ikilinin etkileşim boyunca etkinliklerde ortak dikkat oluşturabildikleri saptanmıştır. Anne ve çocuk, bu ortak dikkat çerçevesinde özellikle sözel iletişimde eşgüdümü yakalayabilmişlerdir (*video kaydı, 05.09.2011*).

Videodan geribildirim sürecinde Hediye'ye hikâye okuma becerileriyle birlikte, önceki oturumlarda çalışılan tüm etkileşim davranışlarına ilişkin de geribildirim verilerek bu davranışlar da pekiştirilmiştir (*video kaydı, 05.09.2011, süre 15'-40'*). Görüntülerin bitiminde, anneye diğer hedef beceri olan "davranış değiştirme" ile ilgili hazırlanan klip izletilmiş ve kesitler üzerinden istenmeyen davranışları görmezden gelme ve çocuğu bir etkinliğe yönlendirme davranışları üzerine bilgilendirme yapılmıştır. Hediye, davranış değiştirme çalışmasının çok yararlı olduğunu belirterek, böyle bir uygulamanın işlevselliğine dair araştırmacıya geribildirim sağlamıştır (*video kaydı, 05.09.2011, süre 57'*).

Hediye bu süreçte ayrıca, Murat'taki gelişmelere ilişkin olumlu görüşler bildirmiştir. Görüntüler izlenirken anne, çocuğunun sözel etkileşim girişimlerine çok sık yanıt vermeye başladığını, Murat'ın da bu sayede çevreye yönelme ve sözel iletişim davranışlarında olumlu gelişmeler kaydettiğini, çocukta gördüğü bu gelişmelerin de kendisini bu davranışları daha da sık yapmaya teşvik ettiğini ifade etmiştir (*video kaydı, 05.09.2011, süre 18'30''*). Hediye ayrıca, çocuğuyla oyun sırasında önceki dönemlere kıyasla, iki etkinlik arasındaki sessiz bekleyişlerin de ortadan kalkmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek, çocuğuyla etkileşimindeki

karşılıklılığı ve akıcılığı sağlayabildiğini ortaya koymuştur (*video kaydı, 05.09.2011, süre 39'8''*).

Bu konuların ele alınmasıyla birlikte, Hediye'ye ilerleyen oturumlarda o güne kadar çalışılan tüm becerilerin bir arada pekiştirileceğine ilişkin bilgi verilerek oturum sonlandırılmıştır.

3.1.13.2. On birinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Araştırmacı, oturumda elde edilen verileri analiz ederek şu temaları elde etmiştir:

1. Videodan geribildirim aşamasında Hediye'nin kendi davranışlarındaki değişimlerin Murat'ta ne gibi olumlu gelişmelere yol açtığına ilişkin açıklamaları, onun süreç içerisinde kendi kendine geribildirim sağlayarak daha aktif bir duruş sergilemeye başladığını akla getirmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 05.09.2011, s. 116*).

2. Anne-çocuk etkileşimi görüntülerinin analizleri, araştırmacıya hikâye okuma etkinliklerinin gerçekleştiği bir bağlamda ikilinin keyifli ve karşılıklılığa dayalı zaman geçirdiklerini ve annenin hedef becerileri bir arada etkili bir şekilde kullanabildiğini göstermiştir. Dolayısıyla hikâye okuma etkinliğinin, diğer oyunlar gibi anneye Etkinlik Kartı olarak verilip kısaca açıklanmasından ziyade, ayrı bir oturumda kapsamlı olarak çalışılmış olmasının doğru bir uygulama olduğuna kanaat getirilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 05.09.2011, s. 116*).

3. On birinci oturum sonrası yapılan analizler arasında, anne ile çocuğun beslenme görüntüleri de yer almaktadır. Genelleme verisi olarak toplanan bu verilerden (6'8'') elde edilen bulgular şöyledir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye Murat'ın tüm tepkilerini gözleyerek ona tercihleri doğrultusunda yiyecek sunmuştur (*video kaydı, 05.09.2011, süre 34'', 4'30'', 5'20''*). Çocuğun beslenmeyi reddettiği durumlarda da onu sakinleştirmiş ve beslemekte ısrarcı olmamıştır (*video kaydı, 05.09.2011, süre 3'16''*).
- **Yönlendirici olma:** Hediye Murat'a uzattığı her lokmanın ne olduğunu açıklayarak çocuğun ağızını açması için ona sözel ipucu vermiştir (*video kaydı, 05.09.2011, süre 2'50'', 3'36'', 4'40''*). Murat ağızını açmadığında ise elini çocuğun çenesinin altına yerleştirerek ağızını açmasını sağlamıştır (*video kaydı, 05.09.2011, süre 41'', 1'26'', 1'52''*).
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye'nin etkileşim süresince gözlenen uygun "dil girdisi sağlama" davranışları; sözel etkileşimde çocuğun adını sık kullanma, kısa

cümlelerle, kabul edici bir ses tonuyla ve çocuğun takip edebileceği bir hızda konuşma, beslenme sırasında yiyeceklerin adını açıklama ve çocuğun olumlu davranışlarını sözel olarak pekiştirmedir. Hediye ayrıca, Murat'a sürekli olarak "Şimdi reçel yiyorsun" gibi ifadelerle çocuğa kendi davranışları ile ilgili de bilgilendirmeler yapmıştır.

- **Fiziksel temas kurma:** Hediye sürekli olarak Murat'ın yüzünü okşamış ve görüntülerin son dakikasında çocuğun yiyecekleri reddetmesiyle birlikte beslenmeyi sonlandırarak onu kucaklamıştır (*video kaydı, 05.09.2011, süre 5'51"*).
- **Dürüst olma-çocuğu kandırmaktan kaçınma:** Hediye, Murat'a her yiyecekte tatlandırmak istemesine karşın, çocuğun hoşlanmayacağını bildiği lokmalarda da, çocuğu kandırmaktan kaçınarak ona yiyeceğin ne olduğunu açık olarak söylemiştir (*video kaydı, 05.09.2011, süre 1'26", 1'45"*).
- **Yaratıcı olma ve öğretim yapma:** Hediye, Murat'ın beslenmeyi reddettiği durumlarda onu etkinliğe yönlendirebilmek için çocuğun beslenme organlarını göstererek bunların neler olduğunu anlatmıştır (*video kaydı, 05.09.2011, süre 1'51", 4'55"*). Dolayısıyla etkinliği sürdürebilmek için yaratıcı davranmış, aynı zamanda da çocuğa beden bölümlerinin öğretimini yapmıştır.
- **Davranış değiştirme:** Hediye'nin önceki beslenme görüntüleriyle karşılaştırıldığında, çocuğun reddedici davranışlarını olumsuz ifadelerle ortadan kaldırmaya çalışmak yerine onu yeni bir etkinliğe yönlendirerek önlemeye çalışması dikkat çekmiştir. Örneğin, çocuk kendine vurduğunda onun yüzüne dokunarak "Cici" demiş (*video kaydı, 05.09.2011, süre 2'9", 3'42"*) ve ikinci bir reddedişte "Sen reçel istedin" şeklinde olumlu bir ifade kullanarak onu istediği yiyeceğe yönlendirmiştir (*video kaydı, 05.09.2011, süre 3'16"*).
- **Keyif alma:** Annenin önceki beslenme etkinliğine kıyasla, bu etkinlikte daha rahat ve keyifli olduğu görülmüştür. Annede herhangi bir olumsuz yüz ifadesi ya da sabırsızlık gözlenmemiş olup çocuğunu gülümseyerek beslenmeye yönlendirdiği belirlenmiştir.
- **Gözlenmeyen davranışlar:** Annenin "sıra alma" ve "duyuları harekete geçirecek şekilde uyarın sağlama" davranışlarına rastlanmamıştır.

b. Murat'ın etkileşim davranışları:

- **Sözel etkileşim başlatma:** Murat çeşitli sesler çıkararak anneye sözel etkileşim başlatmıştır (*video kaydı, 05.09.2011, süre 44", 55", 4'5"*).

- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat, Hediye'nin konuşmalarına seslerle ya da el hareketleriyle karşılık vererek (*video kaydı, 05.09.2011, süre 13", 1'57", 3'54*) beslenme etkinliğine katılmak istediğine dair ipuçları vermiştir.
- **Etkinliği reddetme:** Murat zaman zaman beslenmeyi kendine vurma ve ağlama gibi davranışlarla reddetmiş ancak annenin onu sakinleştirme çabalarına kısa süre içerisinde olumlu karşılık vererek beslenmeyi sürdürmüştür (*video kaydı, 05.09.2011, süre 3'16"*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Anne-çocuk çiftinin etkileşim süresince beslenme etkinliğine odaklandıkları ve her ikisinin de diğerinin etkileşim taleplerine uygun hızda karşılık verdiği görülmüştür. Bu da etkileşimde ortak dikkat ve eşgüdümün olduğunu göstermiştir (*video kaydı, 05.09.2011*).

Sonuç olarak genelleme verisinden elde edilen bulgular, annenin "sıra alma" ve "duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama" dışındaki becerilerini bir bakım etkinliğine genelleştirebildiğini ve çocuğun da bu davranışlar karşısında anneye olumlu tepkiler verdiğini göstermiştir.

On birinci oturumla birlikte, Hediye ile çalışılması planlanan tüm beceriler tamamlanmıştır. İlerleyen oturumlar, tüm etkileşim becerilerinin bir arada pekiştirilmesi ve bu sayede annenin etkileşim sırasında tümünü akıcı bir şekilde sergileyebilmesi üzerine kurgulanmıştır. Analizler, Hediye'nin ilk 11 oturumda tüm etkileşim davranışlarında önemli aşamalar kaydettiğine işaret etmektedir. On birinci oturumda "davranış değiştirme" becerisine ilişkin kendisine video görüntüleri üzerinden geribildirim verilmiştir ve bu beceri için ayrı bir değerlendirme oturumu yürütmek yerine, bunun ilerleyen oturumlarda diğerleriyle bir arada çalışılması uygun görülmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 06.09.2011, s. 120-121*). Bu doğrultuda hazırlanan on ikinci oturumun planı Çizelge 3.12'de sunulmuştur.

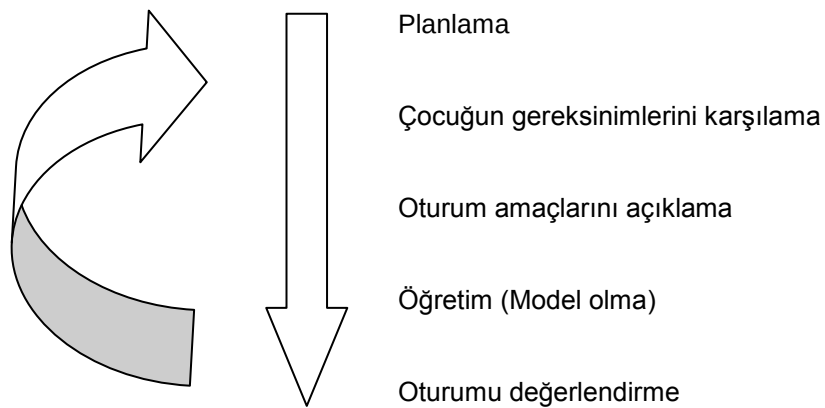
Çizelge 3.12. On İkinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Annenin yönergelerini alma Nesneyle oyun oynama Sıra alarak oyun oynama

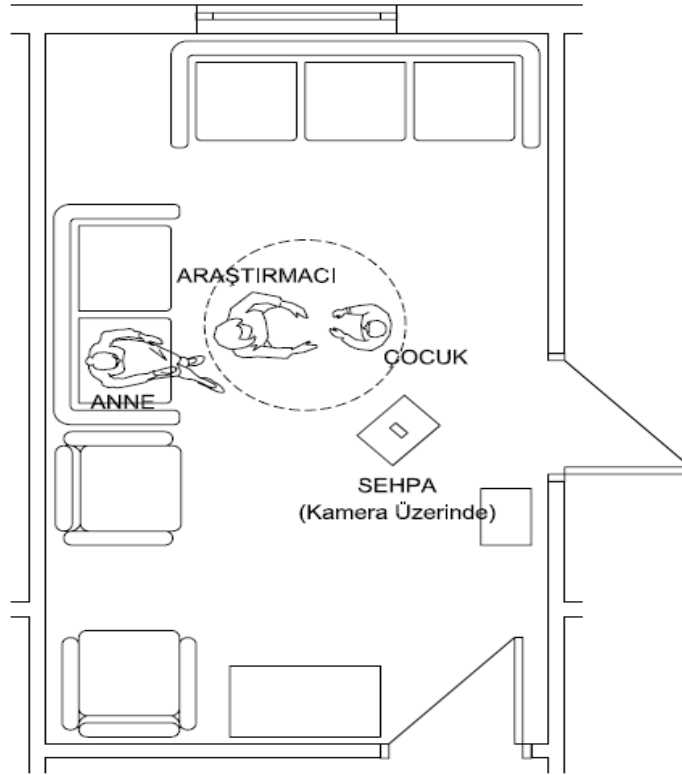
istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Kendine ve diğerlerine yönelik istenmeyen davranışlardan kaçınma
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Videodan model olma
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 12 formu Oyuncak paketi (çocuğa önceden hediye edilmiş olan oyuncaklar, sesli kitap, sallabaş, müzikli anahtarlık, kova, 4 adet küp)

3.1.14. Oturum 12 (07.09.2011, 10:40-12:00)

3.1.14.1. İşleyiş. Evin salonunda yürütülen on ikinci oturumun ilk dakikasında, Hediye komşusunun bir ricasını yerine getirmek için izin istemiş ve evden kısa süreliğine ayrılmıştır. Hediye'nin eve dönmesiyle birlikte Murat ağlamaya başlamış ve Hediye onu beslemiştir. Bu tür gecikmelerden dolayı oturum amaçlarının açıklanması ve model olma aşamasına ancak 50 dakika sonra (saat 11:30) geçilebilmiştir ve araştırmacı-çocuk etkileşimi esnasında Hediye yeniden izin isteyerek evden ayrılmıştır (*video kaydı, 07.09.2011, süre 18'26"*). Araştırmacı Murat'la 10 dakika daha oynadıktan sonra video kaydını sonlandırmıştır. Hediye eve döndüğünde, bu aksaklığın mahalledeki düğünden kaynaklandığını açıklamıştır. Bunun üzerine araştırmacı, videodan model olmayı bir sonraki oturuma ertelemeyi teklif etmiş ve oturumu sonlandırmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 07.09.2011, s. 121-122*). Dolayısıyla on ikinci oturumun döngüsü planlandığından farklı olarak Şekil 3.29'daki gibi gelişmiş ve Şekil 3.30'daki fiziksel koşullarda gerçekleşmiştir:

Şekil 3.29. On İkinci Oturumun Döngüsü

Şekil 3.30. On İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları

3.1.14.2. On ikinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Oturum sonrası yapılan analizlerde şu temalar elde edilmiştir:

1. Ailenin sosyal çevresinde gelişen düğün gibi ortak kutlamaların olduğu günlerde ev ortamında çalışmanın sakıncaları görülmüştür (*Araştırmacı günlüğü*, 07.09.2011, s. 122).

2. Araştırmacı, Murat'la oyun sırasında çocuğun anneden farklı bir yetişkin tarafından yatıştırılmaya olumlu tepki vermesini (*video kaydı*, 07.09.2011, süre 6'30", 7'5"), çocuktaki olumlu bir değişim olarak kabul etmiştir.

3. Oturumda dikkat çeken olumlu bir gelişme, araştırmacının ortamdaki ayrılmaya hazırlandığı esnada Hediye'nin, ablanın kendi kitaplarından Murat'a hikâye okuduğuna dair bildirimidir. Bu gelişme araştırmacıya, aile bireylerinin çalışmaları gün içerisinde uygulamaya çalıştıklarını göstermiştir (*Araştırmacı günlüğü*, 08.09.2011, s. 124).

Öğretim tekniği olarak videodan model olmanın kullanılacağı bir sonraki oturumda, on ikinci oturumda çekilen tüm görüntüleri izlemek yerine, zaman kazanmak amacıyla bu görüntüler araştırmacı tarafından bir kez daha izlenmiş ve

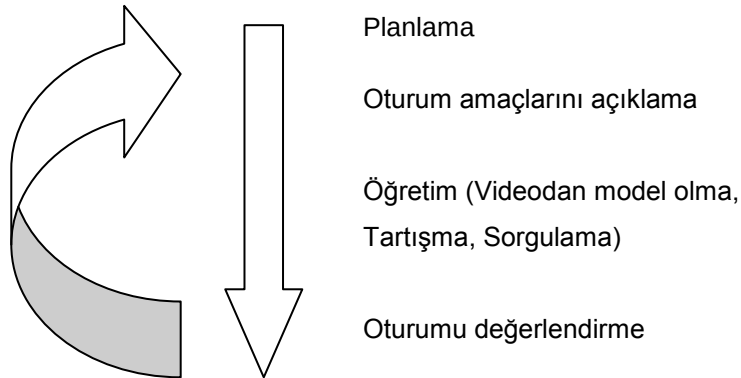
önemli kesitler birleştirilerek bir klip oluşturulmuştur. Ayrıca Hediye'ye tüm oturumlarda çalışılan anne davranışları, çocuk davranışları ve her ikisine ilişkin gelecekteki olası kazanımların yer aldığı bir çizelge (Oturum Planı 13 formu) hazırlanarak annenin tüm süreci bir bütün şeklinde görüp kazanımlarını günlük yaşama aktarmaya teşvik edilmesi amaçlanmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 19.09.2011, s. 129-130*). Danışmanlar tarafından onaylanan bu görüşler doğrultusunda hazırlanan on üçüncü oturumun planı şöyledir:

Çizelge 3.13. On Üçüncü Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Annenin yönergelerini alma Nesneyle oyun oynama Sıra alarak oyun oynama Kendine ve diğerlerine yönelik istenmeyen davranışlardan kaçınma
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan model olma, Tartışma, Sorgulama
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 13 formu

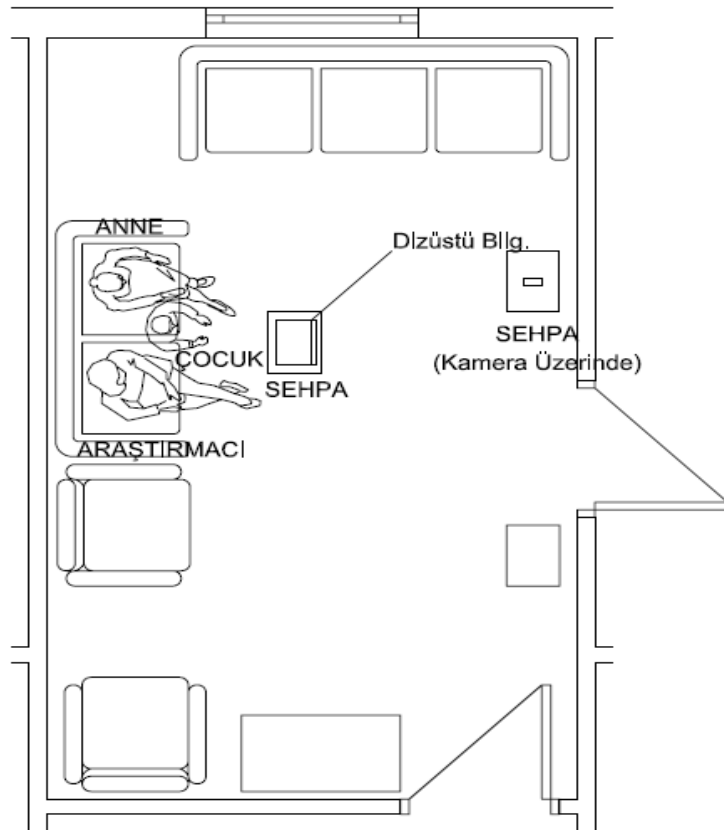
3.1.15. Oturum 13 (20.09.2011, 11:00-11:50)

On üçüncü oturum, evin salonunda aşağıdaki döngü çerçevesinde yürütülmüştür.

Şekil 3.31. On Üçüncü Oturumun Döngüsü

3.1.15.1. İşleyiş. On üçüncü oturum süresince Hediye'nin Murat'ı bırakabileceği bir kişi olmadığından Murat da annenin kucağında oturmuş (Şekil 3.32) ve bu durum çocuğun zaman zaman huzursuzlaşması nedeniyle öğretimde aksaklıklara neden olmuştur (*Araştırmacı günlüğü, 20.09.2011, s. 131*).

Şekil 3.32. On Üçüncü Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları

Videodan model olma sürecinde, görüntüler eşliğinde tüm müdahale amaçları çerçevesinde model olunan etkileşim davranışları tartışılmış ve bu davranışların Murat'ın davranışlarını ne şekilde etkilediği üzerinde durulmuştur. Klibin bitiminde anneye, müdahale sürecinde çalışılan anne davranışlarının çocukta ne gibi davranışları geliştirdiği Oturum Planı'ndaki çizelge temel alınarak tek tek tartışılmış ve özetlenmiştir (*video kaydı, 20.09.2011, süre 3'6"-28'15"*). Bu çizelge aşağıdaki gibidir:

Çizelge 3.14. Oturum Planı 13 Formu

Sizin kazanımlarınız	Mustafa'nın kazanımları	Gelecekteki kazanımlar
- Mustafa'nın ilgi ve isteklerine göre oyun kurma ve sürdürme – liderliği izleme - Mustafa'nın ihtiyaçlarını en kısa sürede karşılama - Mustafa'ya etkinliği yapabilmesi için ihtiyaç duyduğu yardımı sağlama - Mustafa'yla sıra alarak oyun oynama - Mustafa'ya oyun sırasında uygun dil girdisi sağlama - Mustafa'ya, onun tüm duyularını harekete geçirecek şekilde uyaranlar / oyuncaklar sağlama - Mustafa'yla oyun sırasında yoğun fiziksel temas kurma - Mustafa'ya verdiğiniz her sözü tutma - Mustafa'yla oynamaktan keyif alma - Mustafa'nın istenmeyen davranışlarıyla uygun şekilde baş etme	- Nesnelere ilgi gösterme ve onlarla farklı etkinlikler yapma - Sizin oyun tekliflerinizi kabul etme – sizinle karşılıklı oyun oynama - Sizinle sözel etkileşim başlatma - konuşma - İsteklerinizi yerine getirme - Sizinle sıra alarak oyun oynama - İstenmeyen davranışlardan kaçınma ya da bunları azaltma (parmağı göze bastırma, ısırma gibi)	Mustafa için: <u>Zihinsel gelişim</u>: çevresindeki nesnelere, kişilere ve olaylara ilgi göstermeyle yakından ilgilidir. <u>Motor gelişim</u>: çevreye ilgi duydukça onu keşfetmek isteyecek ve bu onu hareket etmeye teşvik edecektir. <u>Dil gelişimi</u>: düşünmek ve bizlerle ilişkiye geçmesi için çok önemlidir. <u>Sosyal gelişim</u>: sizinle olumlu etkileşim, ileriki yıllarda onun akranlar ve yetişkinlerle sağlıklı ilişkiler kurmasını sağlar. Sizin için: - Çocuğunuzla gün içerisinde verimli zaman geçirmeniz kolaylaşacak. - Anneliğe olan inancınız artacak. - Mustafa büyüdükçe karşınıza çıkan yeni durumlarla baş etmek için bizlere daha az ihtiyaç duyacaksınız.

Oturumun sonunda Hediye, bu çalışmanın genel olarak kendisi için çok yararlı olduğunu ve normal şartlar altında farkında olamayacağı durumların ona araştırmacı tarafından fark ettirildiğini belirtmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 20.09.2011, s. 131*).

3.1.15.2. On üçüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. On üçüncü oturumun analizleri, şu temaları ortaya koymuştur:

1. Bu oturum her ne kadar kısa ve sistematik yürütülmüş olsa da, çocuğun ortamda bulunması ve görüşülenlere tanık olması, oturumda yaşanan bir olumsuzluk olarak değerlendirilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 20.09.2011, s. 131*).

2. Araştırmacı aynı günün akşamı oturumun video kaydını izlediğinde, Murat'ın Hediye'yle ilişkisine dair bir ipucu yakalamıştır. Şöyle ki, Murat annesinin, onun her isteğini yerine getireceğinin farkında olduğu için hiç beklenmeyen bir anda öfke nöbetine girebilmekte, bu da Hediye'yi sıkıntıya sokabilmektedir. Araştırmacı bunun

üzerine, anne-çocuk çifti için bu konuda neler yapabileceğine dair sorgulamalar yapmıştır. Nitekim Murat, Kasım ayında (yaklaşık bir ay sonra) iki yaşını dolduracaktır ve sosyal gelişim açısından değerlendirildiğinde, anneden farklı bireylerle etkileşim kurma dönemine girecektir. Bu nedenle araştırmacı, annenin kendisini hazır hissederek hissetmez özel eğitim destek hizmetlerine yönlendirilmesi ve farklı bir sosyal bağlamda anneden farklı bir yetişkini bir etkileşim ortağı olarak kabul etmeye başlaması gerektiğini düşünmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 20.09.2011, s. 132*).

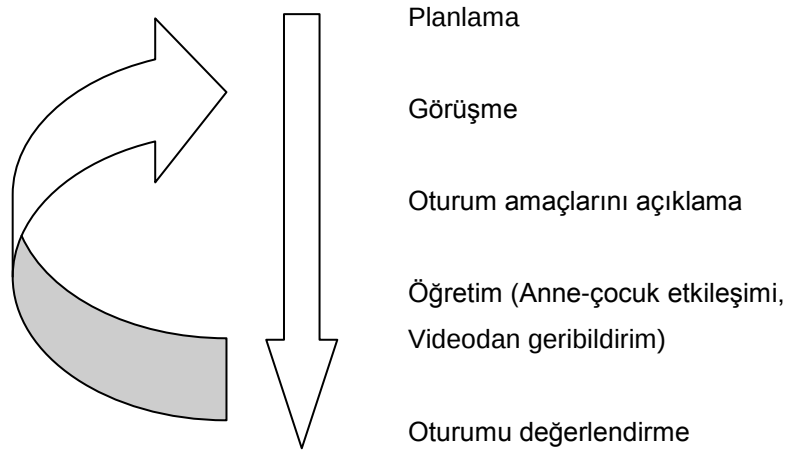
Bu oturumdaki gelişmelerden yola çıkılarak, bir sonraki oturumda Hediye'ye bir önceki oturumun amaçları doğrultusunda kendi etkileşim video görüntüleri üzerinden geribildirim verilmesi planlanmıştır. Bu oturumda ayrıca, anneye yeni Etkinlik Kartları verme öncesinde, önceki oturumlarda verilmiş olan tüm Etkinlik Kartları'nın yeniden verilerek, bu etkinlikleri bir kez daha hatırlatmanın uygun olacağına karar verilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 22.09.2011, s. 133-134*). On dördüncü oturumun planı aşağıdaki çizelgede görülmektedir.

Çizelge 3.15. On Dördüncü Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Annenin yönergelerini alma Nesneyle oyun oynama Sıra alarak oyun oynama Kendine ve diğerlerine yönelik istenmeyen davranışlardan kaçınma
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 14 formu Oyuncak paketi (8 adet küp, oyuncak yazarkasa, müzikli anahtarlık, resimli kitap, çocuğa ait oyuncaklar) Önceki oturumlarda verilen Etkinlik Kartları (1-10)

3.1.16. Oturum 14 (23.09.2011, 11:00-12:20)

Hediye'nin evinin salonunda yürütülen on dördüncü oturumun döngüsü şöyledir:

Şekil 3.33. On Dördüncü Oturumun Döngüsü

3.1.16.1. İşleyiş. On dördüncü oturumda ilk olarak, Hediye gün içerisinde çocuğuyla çok sık oyun oynamasa da, onunla sürekli olarak konuştuğunu ve bu sayede Murat'ın onu daha iyi anladığını, daha uyumlu davrandığını ve inatçılığının azaldığını açıklamıştır. Hediye bu değişimler sayesinde Murat'a karşı sabrının arttığını da eklemiştir (*video kaydı, 23.09.2011, süre 1'*). Bu kısa görüşme sonrasında geçilen anne-çocuk etkileşimi sürecinde salonun fiziksel koşulları altıncı oturumdaki fiziksel koşullar ile benzerlik göstermektedir (Bkz. Şekil 3.18). Anne-çocuk etkileşimi esnasındaki (18'35'') anne ve çocuk davranışları şöyle özetlenebilir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı ve uygun düzeyde yönlendirici olma:** Hediye, Murat'ın tepkilerini sürekli gözlemiş ve çocuğu istemediği bir etkinliğe zorlamamıştır. Ne var ki, oyuncak seçimini kendisi yapmış ve etkileşim süresince çocuğa çok yoğun sözel ve fiziksel yönlendirmede bulunarak Murat'ın karşılık vermesi için ona yeterince fırsat tanımamıştır (*video kaydı, 23.09.2011, süre 3'17'', 5'45'', 8'59''*).
- **Sıra alma:** Anne, çocuğa aşırı yönlendirici yaklaştığı için çocuktan sıra alarak oyun oynamasını sağlayacak bir bağlam yaratmamıştır.
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Hediye Murat'a sıklıkla dokunsal ve işitsel uyaran sağlamış, özellikle sesli oyuncaklarda oyuncağın ses çıkaran yerine çocuğun elini götürerek işitme ve dokunma duyusunu aynı anda harekete geçirmeye özen göstermiştir (*video kaydı, 23.09.2011, süre 4'16'', 6'20''*,

13'6"). Oynanan oyuncaklar arasında ışıklı oyuncak olmasına karşın, Hediye Murat'ı bu ışıklara yönlendirmemiştir.

- **Dil girdisi sağlama:** Hediye Murat'a etkileşim süresince yoğun dil girdisi sağlamıştır. Bu girdinin yapısal özelliklerine bakıldığında, Hediye'nin konuşmalarında sıklıkla Murat'ın adını kullandığı, kısa cümlelerle ve yumuşak bir ses tonuyla konuştuğu, çocuğu etkinliğe odaklamak için farklı ses tonlarına başvurduğu ve konuşma hızının çocuğun düzeyine uygun olduğu görülmüştür. Konuşmaların içeriği incelendiğinde ise, Hediye'nin Murat'a yapılan etkinlikleri adım adım açıkladığı (*video kaydı, 23.09.2011, süre 2'40", 4'30", 8'42"*), oynanan oyuncakların isimlerini, fiziksel özelliklerini ve işlevlerini anlattığı (*video kaydı, 23.09.2011, süre 6'26", 9'5", 11'30"*) ve yönerge aldığı anlarda çocuğun davranışlarını sözel olarak pekiştirdiği (*video kaydı, 23.09.2011, süre 4'36", 5'16", 17'10"*) gözlenmiştir. Hediye ayrıca Murat'ın ses ve sözcüklerini taklit etmiş ya da genişletmiştir (*video kaydı, 23.09.2011, süre 7'58", 13'22", 17'34"*).
- **Fiziksel temas kurma:** Anne etkileşim süresince Murat'ı kucağında oturtturarak ve el ele verip oyuncağı birlikte incelemelerini sağlayarak onunla yoğun fiziksel temas kurmuştur.
- **Yaratıcı olma ve öğretim yapma:** Anne, ortamdaki tüm oyuncakları kullanarak, araştırmacının ona model olduğundan farklı oyunlar oynamıştır. Hediye yazarkasayı ve küpleri kullanarak "1 2 3 4" rakamlarının, sesli kitabı kullanarak da hayvan seslerinin öğretimini yapmıştır (*video kaydı, 23.09.2011, süre 5'50", 7'15", 18'20"*).
- **Davranış değiştirme:** Murat bir kez elini gözüne bastırmış ve Hediye çocuğa herhangi bir şey söylemeden elini tutarak oyuncağı yönlendirmiştir (*video kaydı, 23.09.2011, süre 17'52"*).
- **Keyif alma:** Hediye oyun sırasında sürekli gülümsemiş, çocukla kabul edici ses tonuyla konuşmuş ve ona sürekli etkinlik önerileri getirmeye çabalamıştır.

b. Murat'ın etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri:

- **Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma:** Hediye bu oturumda çocuğuna yoğun yönlendirmeler yaptığı için, Murat etkileşim başlatma fırsatı bulamamış ve annenin liderliğini izlemek durumunda kalmıştır. Murat etkileşim süresince bir kez beden hareketleriyle "Kırmızı balık" oyununu oynamak istediğini ifade etmiştir (*video kaydı, 23.09.2011, süre 15'12"*).
- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat sık sık sözel etkileşimi (*video kaydı, 23.09.2011, süre 4'25", 9'25", 13'22"*), bir kez ise annenin etkileşim

başlatma girişimine jestlerle karşılık vererek sözel olmayan etkileşimi sürdürmüştür (*video kaydı, 23.09.2011, süre 5'5''*).

- **Annenin yönergelerini alma:** Hediye bu oturumda sözel ipucunun hemen ardından fiziksel yardımı sağladığı için Murat'ın yönerge izleme becerisi gözlenememiştir. Etkileşim süresince yalnızca iki kez, annenin ona davul ve küpleri uzatıp almasını söylediğinde elleriyle nesnelere uzanmıştır (*video kaydı, 23.09.2011, süre 14'35'', 15'55''*).
- **Etkinlikte ısrar etme:** Murat, annesinin oyuncağı elinden alıp ona bir başka etkinlik önerdiği sırada, oyuncakla oynamaya devam etmek istediğini huzursuz ses tonu ve beden hareketleriyle ifade etmiştir (*video kaydı, 23.09.2011, süre 10'20''*). Bu davranışın, çocuğun etkileşimde aktifleşmesi, kararlı davranması ve bu sayede etkileşimi yönlendirici konuma gelmeye başlaması bakımından önemli bir beceri olduğu düşünülebilir.
- **Nesneyle oyun oynama:** Murat annenin kendisine sunduğu oyuncakları incelemiş, ağzına götürmüş ve davula eliyle vurmuştur (*video kaydı, 23.09.2011, süre 15', 15'55'', 16'50''*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Hediye ve Murat'ın etkileşim süresince aynı nesne ve/veya etkinliğe birlikte odaklanabildikleri görülmüştür. Eşgüdüm incelendiğinde ise, anne ile çocuğun tepkilerinin birbirini takip eder şekilde olduğu ancak etkileşimin genel olarak annenin liderliğinde seyrettiği saptanmıştır (*video kaydı, 23.09.2011*).

Anne-çocuk etkileşimi video görüntülerinin bilgisayar ortamına aktarılmasıyla birlikte videodan geribildirim dayalı öğretim sürecine başlanmıştır. Bir önceki oturumda olduğu gibi evde Murat'a bakacak bir kişi olmadığından, o da salondaki halının üzerinde oyuncaklarla oynamıştır (Şekil 3.34).

çocuğuna ilişkin aktif yorumlar yapmaya başlamasının olduğu saptanmıştır (*Araştırmacı günlüğü*, 26.09.2011, s. 135). Anne örneğin, çocuğa bağımsızlık kazandırmak amacıyla ona sağladığı fiziksel yardımları giderek azaltmasına ilişkin öneriye karşılık olarak, oyunun sonuna doğru bunu fark etmiş olduğunu ve çocuğu daha az oranda yönlendirdiğini vurgulamıştır (*video kaydı*, 23.09.2011, süre 23'55"). İkinci olarak, çocuğa etkinlikleri takip edebilmesi ve etkileşimden kopmaması için etkinlik geçişlerinde olabildiğince seri bir şekilde uyaran sunduğunu kendisi açıklamıştır (*video kaydı*, 23.09.2011, süre 39'30"). Hediye'nin üçüncü bir yorumu ise, bu araştırmanın en önemli sonucunun kazandığı davranışları gün içerisinde etkili bir şekilde yayabilmek olduğuna dair sözleridir (*video kaydı*, 23.09.2011, süre 49'05").

2. Anne-çocuk etkileşimi video kaydında görüldüğü gibi, tüm becerilerin destekleneceği bir sonraki oturumda iki konuya odaklanılması esastır. İlk olarak, öğretim aşamasında "liderliği izleme", "uygun düzeyde yönlendirici olma" ve "sıra alma" becerilerine vurgu yapılması gerekmektedir. İkinci olarak ise, annenin "yaratıcı olma" becerisinde gelişmeler göstermesinin yanında, anne ve çocuğun oyun repertuarlarının artırılması hedeflenmelidir. Bu amaca yönelik olarak model olma aşamasında kullanmak üzere yeni Etkinlik Kartları'nın hazırlanması uygundur. Söz konusu gerekçelerden yola çıkılarak yapılan planlama Çizelge 3.16'da yer almaktadır (*Araştırmacı günlüğü*, 26.09.2011, s. 136-137).

Çizelge 3.16. On Beşinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Annenin yönergelerini alma Nesneyle oyun oynama Sıra alarak oyun oynama Kendine ve diğerlerine yönelik istenmeyen davranışlardan kaçınma
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Videodan model olma
Materyaller	Video kamera Bilgisayar

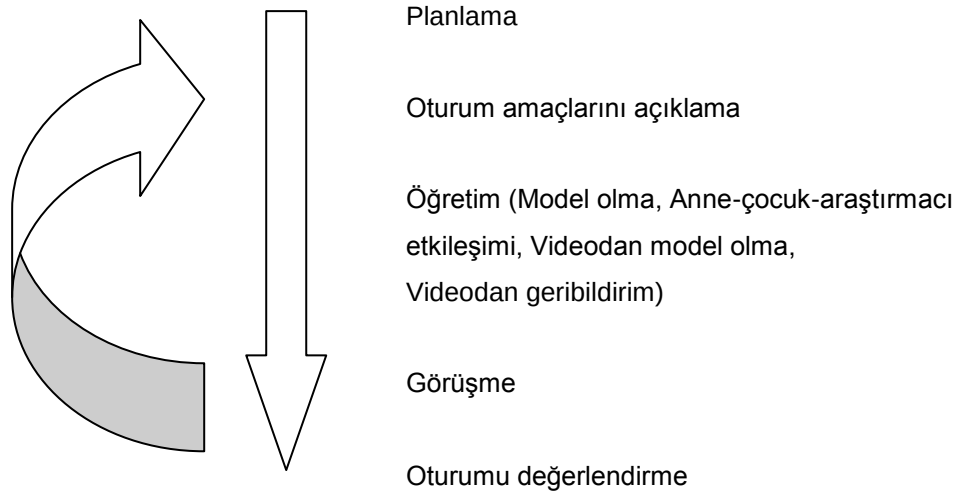
2 adet Oturum Planı 15 formu

Oyuncak paketi (4 adet küp, kova, araba, küçük çingiraklı top, müzikli anahtarlık)

Etkinlik Kartı 11,12,13,14

3.1.17. Oturum 15 (27.09.2011, 11:00-12:15)

On beşinci oturum Hediye-Murat çiftiyle evin salonunda, aşağıdaki döngü çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 3.35. On Beşinci Oturumun Döngüsü

Yukarıda yer alan öğretim aşamalarından model olma esnasındaki fiziksel koşullar on ikinci oturumdaki fiziksel koşullarla, videodan model olma ve videodan geribildirim esnasındaki fiziksel koşullar ise on üçüncü oturumdakilerle benzerlik göstermektedir (Bkz. Şekil 3.30 ve 3.32).

3.1.17.1. İşleyiş. On beşinci oturumda ilk olarak Hediye'ye amaçlar kısaca açıklanmış ve anneden, araştırmacının dört yeni oyun eşliğindeki etkileşim davranışlarından özellikle "liderliği izleme", "uygun düzeyde yönlendirici olma" ve "sıra alma" davranışlarına odaklanarak araştırmacı-çocuk etkileşimini izlemesi istenmiştir. Bu süreçte Murat'ın da keyifli katılımıyla birlikte ilk iki oyun ("Yüz ifadelerini tanıyalım", "Yuvarlanalım") planlandığı gibi model olunmuştur ancak "En sevdiğim şarkılar" oyununda Murat ağlamaya başlamıştır (*video kaydı, 27.09.2011, süre 9'40"*). Bu nedenle Hediye etkileşime katılarak Murat'ı yatıştırmış ancak bunun sonrasında tüm çabalara karşın Murat annesini bırakmak istememiştir. Bu nedenle

üçüncü ve dördüncü oyun, anne-çocuk-araştırmacı etkileşimi bağlamında gerçekleşebilmiş, dolayısıyla da videodan model olmayla birlikte videodan geribildirim tekniği de öğretime dâhil edilmiştir. Videodan model olma ve geribildirim sırasında da çocuk annenin kucağında olmayı talep ettiği için Hediye'ye bu aşamayı bir sonraki oturuma erteleme teklif edilmiştir. Hediye bu koşullar altında tartışmaları kolaylıkla izleyebileceğini ifade ederek çalışmaya devam edilmesini önermiştir (*Araştırmacı günlüğü*, 27.09.2011, s. 137).

Bu aşamada video görüntüleri izlenerek anneye “liderliği izleme” ve “uygun düzeyde yönlendirici olma” becerileri başta olmak üzere müdahalede yer alan tüm hedef becerilerle ilgili geribildirim verilmiştir. Çocuğun oyun esnasında huzursuzlaşması nedeniyle üçüncü ve dördüncü oyunlara geçilemediği için anneye “sıra alma” becerisi model olunamamış ve öğretim sürecinde bu konuya yalnızca öneri verme şeklinde değinilebilmiştir. Anneye getirilen diğer öneriler, etkileşim sırasında “Bak”, “Gördün mü?” gibi ifadeleri kullanmaktan kaçınmaması ve çocuğun devam eden bir etkinliği tamamlayamadığı durumlarda ona fiziksel yardım sağlayarak etkinliği tamamlatıp çocukta başarıma duygusu oluşturmasıdır (*video kaydı*, 27.09.2011, süre 22’30”-47’).

Öğretimin ardından yapılan kısa görüşmede, Hediye Murat’la günlük etkileşimlerine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Hediye ilk olarak Murat’ın bir önceki oturumdan bu yana “Dön dön dön dur” oyununu oynayacaklarını duymasıyla birlikte uygun pozisyonu alarak oyuna aktif katılım gösterdiğini belirtmiştir. İkinci olarak da, gün içerisinde Murat’la gezmeye çıktıklarında ona “Şimdi ellerini çırpıyorsun” ve “Bak orada kedi var” gibi ifadelerle kendi davranışlarını ve çevrede olup bitenleri anlatma konusunda yoğun çaba harcadığını dile getirmiştir (*video kaydı*, 27.09.2011, süre 51’54”-52’30”). Bu görüşmeyle birlikte Hediye’ye Oturum Planı 15 ile yeni Etkinlik Kartları verilerek oturum sonlandırılmıştır.

3.1.17.2. On beşinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. On beşinci oturumda şu bulgulara ulaşılmıştır:

1. Model olma aşamasında, çocuğun huzursuzlaşması nedeniyle süreç anne-çocuk-araştırmacı etkileşimi ile devam edebilmiştir. Etkileşime araştırmacı da katıldığı için bu dakikalar değerlendirmeye alınmamıştır. Ancak bu etkileşim sırasında Murat’ın, annenin onu fiziksel temas ve şarkılar yoluyla yatıştırma girişimlerine sesler çıkararak ve kendisine sunulan çingiraklı topu sallayarak olumlu karşılık vermesi dikkat çekmiştir (*video kaydı*, 27.09.2011, süre 11’57”, 17’29”).

2. Hediye'nin oturumun sonlarına doğru açıkladığı günlük gelişmeler, çalışmaların anne ve çocuğun günlük yaşamına olumlu katkılarının olduğu izlenimini doğurmuştur (*Araştırmacı günlüğü*, 27.09.2011, s. 138).

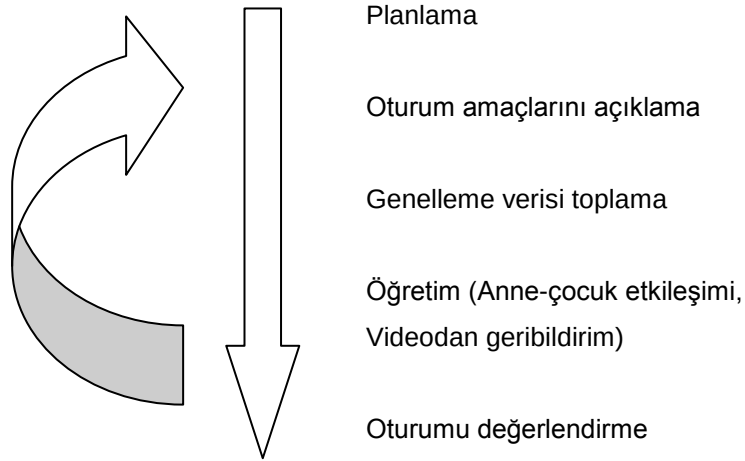
On altıncı oturum, haftalık döngüye paralel aşağıdaki çizelgedeki gibi planlanmıştır (*Araştırmacı günlüğü*, 29.09.2011, s. 138-139).

Çizelge 3.17. On Altıncı Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Sıra alarak oyun oynama Oyuncaklar arasından seçim yapma
Genelleme verisi toplamak amacıyla beslenme etkinliği video kaydının yapılması	
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	90'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 16 formu Oyuncak paketi (4 adet küp, büyük boy kova, araba, küçük çingiraklı top, müzikli anahtarlık)

3.1.18. Oturum 16 (30.09.2011, 11:00-12:10)

30 Eylül sabahı, her zamanki çalışma ortamı olan salonda başlayan oturumun döngüsü Şekil 3.36'da görülmektedir.

Şekil 3.36. On Altıncı Oturumun Döngüsü

Yukarıda yer alan döngüdeki anne-çocuk etkileşimi aşaması altıncı oturumun fiziksel koşulları içerisinde, videodan geribildirim aşaması ise on üçüncü oturumdaki fiziksel koşullar içerisinde gerçekleşmiştir (Bkz. Şekil 3.18 ve 3.32).

3.1.18.1. İşleyiş. Oturumda ilk olarak beslenme görüntüleri kaydedilmiş ve bunu anne-çocuk oyun etkileşimi izlemiştir. Oyun etkileşiminden (11'13") elde edilen bulgular şunlardır:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye gerekli durumda oyuna ara vererek Murat'ın fiziksel ihtiyacını karşılamış (*video kaydı, 30.09.2011, süre 1'10"*) ve etkileşim süresince onun tepkilerini sürekli izleyerek çocuğun etkileşim taleplerini yanıtlamıştır.
- **Yönlendirici olma:** Hediye Murat'a sözel ipucu vererek yönergeyi yerine getirmesi için birkaç saniye beklemiş ve sonrasında ona fiziksel yardım sağlayarak etkinlikleri tamamlatmıştır (*video kaydı, 30.09.2011, süre 2'24", 8'35", 9'29"*). Ayrıca etkinlik geçişine dair çocuğu bilgilendirmiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 4'35"*).
- **Sıra alma:** Hediye çocuğun sözel etkileşim başlatma talebine ses taklitleriyle karşılık vermiş ve çocuğun da anneye karşılık vermesiyle bu tepkiler birkaç kez arka arkaya sürmüştür (*video kaydı, 30.09.2011, süre 6'*).
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Hediye Murat'a sık sık işitsel ve dokunsal uyaran sağlamış (*video kaydı, 30.09.2011, süre 1'22", 2'23", 8'55"*), ancak önceki oturumlarda olduğu gibi çocuğa görsel uyaran sunmamıştır.
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye, çocuğun adını kullanarak ona seslenme, yumuşak ses tonu kullanma, kısa cümleler kurma ve çocuğun takip edebileceği bir hızda

konuşma becerilerinde başarılı bir performans göstermiştir. Konuşmaların içeriği incelendiğinde ise, Hediye yaptıkları etkinlikleri çocuğa adım adım anlatmış (*video kaydı, 30.09.2011, süre 1'22", 4'50", 7'10"*), kullanılan nesnelerin özellikleriyle ilgili çocuğa yoğun bilgi sağlamış (*video kaydı, 30.09.2011, süre 3'50", 4'44", 6'53"*) ve çocuğun sözel etkileşim girişimlerini sesler ve genişletmelerle yanıtlamıştır (*video kaydı, 30.09.2011, süre 57", 2'18", 6'1"*). Hediye ayrıca sık sık çocuğun davranışlarını onaylamış ve pekiştirmiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 1'11", 7'2", 7'20"*).

- **Fiziksel temas kurma:** Anne ile çocuk etkileşim boyunca birbirlerine uzanıp dokunabilecekleri mesafede ya da kucak kucağa oturmuşlardır.
- **Yaratıcı olma ve öğretim yapma:** Anne her etkinlikte en az bir kez çocuğa beden bölümleri, sayılar ya da yüz ifadelerinden birinin öğretimini yapmıştır (*video kaydı, 30.09.2011, süre 50", 1'51", 10'35"*). Anne ayrıca "Yuvarlanalım" oyunu sırasında çocuğu bir oyuncağa doğru yuvarlamaya çalıştığında çocuğun bunu reddetmesi üzerine, çocuğu kendisine doğru yuvarlanmaya teşvik ederek bir yaratıcılık örneği sergilemiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 3'8"*).
- **Davranış değiştirme:** Anne etkileşim sırasında bir kez çocuğun elini gözüne bastırdığı dakikada çocuğun elini tutarak nesneye yönlendirmiş (*video kaydı, 30.09.2011, süre 2'24"*), bir kez de etkinliği reddettiği dakikada ona "İstemiyorsun" ifadesini kullandıktan hemen sonra bu ifadeyi "Şunu istiyorsun" şeklinde düzelterek etkinliği sürdürmüştür (*video kaydı, 30.09.2011, süre 10'50"*).
- **Keyif alma:** Annenin bu etkileşimde, diğerlerine kıyasla çok daha istekli ve keyifli olduğu gözlenmiştir. Şöyle ki, anne her zamankinden daha fazla gülümsemiş, çocuğu gıdıklamış ve ona sık sık sarılmıştır.

b. Murat'ın etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri:

- **Sözel olmayan etkileşim başlatma:** Murat, bir kez anneye doğru kollarını açarak kucağa alınma isteğini ifade etmiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 6'40"*).
- **Sözel etkileşimi sürdürme:** Murat etkileşimde sık sık annenin sözel etkileşim girişimlerine seslerle karşılık vermiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 2'18", 5'10", 10'10"*).
- **Annenin yönergelerini alma:** Hediye Murat'a bir oyuncak sunduğunda, çocuk oyuncakları eline alıp inceleyerek annenin yönergelerini izlemiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 7'50", 10'20", 10'31"*).
- **Bilişsel beceriler:** Murat bir nesneyi ağızına götürme, ellerle inceleme ve sallama gibi farklı şekillerde kullanmış (*video kaydı, 30.09.2011, süre 7'50"*) ve kısa

süreliğine iki eliyle aynı anda iki nesne tutmuştur (*video kaydı, 30.09.2011, süre 10'21''*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Anne ve çocuğun etkileşim süresince gülümseyerek ve gülerек birbirlerine yönelmeleri, yoğun fiziksel temasa girmeleri ve ikilinin davranışlarının izlerlik göstermesi, anne-çocuk çiftinin eşgüdüm içerisinde etkileşim kurduklarını gösterir niteliktedir. Bu eşgüdüm içerisinde de tüm etkinliklerde ortak dikkat kurmuşlardır (*video kaydı, 30.09.2011*).

Anne-çocuk etkileşimini takip eden videodan geribildirim aşamasında annenin tüm olumlu etkileşim davranışları pekiştirilmiş, aynı zamanda Murat'ın annenin olumlu etkileşim davranışları karşısındaki tepkileri ile ilgili de geribildirim sağlanmıştır. Hediye'ye ayrıca, etkileşim görüntülerinin bitiminde çocuğun oyun süresince ısıрма ya da (bir kez dışında) elini gözüne bastırma gibi herhangi bir problem davranış sergilemediği, bunun nedeninin ise annenin olumlu etkileşim davranışlarını seri bir şekilde sergileyebilmesinin olduğu belirtilmiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 11'16''-36'10''*). Bu konuların görüşülmesiyle birlikte oturum sonlandırılmıştır.

3.1.18.2. On altıncı oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Oturumun analizleri şunları göstermiştir:

1. Oturumun süresi ve içeriği dikkate alındığında, videodan geribildirim 24 dakika gibi kısa bir sürede tamamlanması ve bu sürede oturum amaçlarının dışına çıkılmaması, araştırmacının uygulamacı becerilerinin gelişmekte olduğunu düşündürmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 05.10.2011, s. 141*).

2. Hediye'nin videodan geribildirim aşamasında, bir önceki oturumda olduğu gibi aktif yorumlar yapması dikkat çekmiştir. Örneğin Hediye, çocuğun etkinlikleri reddettiği durumlarda kendisinin de bunu hemen fark ederek ona yeni bir etkinlik sunduğunu belirtmiş (*video kaydı, 30.09.2011, süre 26'40''*) ve sözel etkileşimde sıra aldıkları dakikada buradaki önemli davranışın ne olduğuna dair soru yöneltildiğinde doğru yanıt vermiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 20'38''*).

3. Bu oturumda toplanan üçüncü genelleme verisinden (9'40'') elde edilen bulgular şunlardır:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye, Murat'ın davranışlarını sürekli olarak gözlemlemiş ve çocuğun etkileşim taleplerini (kollarını sallamasını, sözel etkileşim başlatma girişimlerini) sözel olarak yanıtlamıştır.

- **Yönlendirici olma:** Hediye, beslenme etkinliğinde üç lokma dışında (*video kaydı, 30.09.2011, süre 37", 48", 6'12"*) verdiği tüm lokmalarda önce hangi yiyeceği vereceğini açıklamış, çocuğun ağzını açması için kısa bir süre beklemiş ve gerektiğinde çocuğun çenesini nazikçe tutarak ona fiziksel yardım sağlamıştır (*video kaydı, 30.09.2011, süre 1'2", 2'22", 4'47"*).
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye'nin AEKL'de yer alan tüm dil girdisi sağlama becerilerinde başarılı bir performans sergilediği gözlenmiştir. Bununla birlikte, "çocuğa etkinlik sırasında yapılanları sözel olarak anlatma" becerisinde, yiyeceklerin adlarını söylemenin dışında çocuğun kahvaltı yapıyor olduğu ve acıkmış olduğu gibi bilgilendirmeler yaparak, önceki beslenme görüntülerinden farklı şekilde çocuğa daha zengin bir dil girdisi sağlamıştır (*video kaydı, 30.09.2011, süre 3'16", 6'4", 9'1"*). Hediye'nin ayrıca Murat'ın olumlu davranışlarını sıklıkla sözel olarak onayladığı saptanmıştır (*video kaydı, 30.09.2011, süre 3'35", 5'9", 6'40"*).
- **Yaratıcı olma:** Hediye çocuğunun sözel etkileşim girişimlerine yaratıcı yanıtlar vermiştir. Örneğin, Murat anneye "Bah" dediğinde, Hediye gülümseyerek çocuğun onu korkuttuğunu söylemiş ve çocuk da bu tepkiye olumlu karşılık vererek etkileşimi sürdürmüştür (*video kaydı, 30.09.2011, süre 4'12"*). İkinci olarak da, Murat beslenirken keyif aldığını kollarını yukarı kaldırarak ifade ederken anne ona "Oley" şeklinde karşılık vermiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 2'5", 2'45"*).
- **Öğretim yapma:** Hediye, etkileşim sırasında çocuğun birtakım davranış ipuçlarından yola çıkarak ona öğretim yapmıştır. Örneğin, Murat bir beden bölümüne dokunduğunda ona anında bu beden bölümünün ne olduğunu sormuş ve hemen ardından açıklama yapmıştır (*video kaydı, 30.09.2011, süre 5'48"*).
- **Dürüst olma-çocuğu kandırmaktan kaçınma:** Hediye, önceki beslenme görüntülerinde olduğu gibi, Murat'a verdiği yiyecekler konusunda onu kandırmaktan kaçınmıştır.
- **Gözlenmeyen davranışlar::** Anne "sıra alma" ve "duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama" davranışlarını sergilememiştir.

b. Murat'ın etkileşim davranışları:

- **Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma:** Murat, önceki oturumlarda çekilen video kayıtlarında olduğu gibi, anneye sözel etkileşim başlatmıştır (*video kaydı, 30.09.2011, süre 4'12", 5'30"*). Murat'ın annesine dokunarak ve kollarını sallayarak sık sık sözel olmayan etkileşim de başlattığı tespit edilmiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 5'22", 6'25"*).

- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat, annenin sözel olan ve olmayan etkileşim girişimlerini, anneninkilere paralel olarak sözel ve sözel olmayan davranışlarla karşılık vererek sürdürmüştür (*video kaydı, 30.09.2011, süre 1'13", 4'37", 8'35"*).
- **Annenin yönergelerini alma:** Murat, annenin "Ağzını aç" "Peynir geliyor" gibi yönergelerine ağzını açarak karşılık vermiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 1'44", 7'10", 7'47"*). Murat ayrıca Hediye'nin ona beslenme bitiminde "Doydun mu?" sorusunu yönelttiğinde karnını göstererek doyduğunu ifade etmiştir (*video kaydı, 30.09.2011, süre 9'18"*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Bu beslenme oturumundaki en önemli gelişmelerden biri, Hediye'nin Murat'a karşı her zamankinden daha kabullenici yaklaşımlarıdır. Hediye, çocuğa tüm yiyecekleri bitirtme kaygısı sergilememiş ve tüm süreci sakin bir şekilde kontrol etmiştir. Bu noktada dikkate değer bir gözlem, Murat'ın da büyük olasılıkla annesinin yaklaşımları karşısında uyumluluğunu etkileşim boyunca sürdürmesidir. Bu da anne davranışlarının çocuk davranışları üzerindeki etkisini ortaya koyan bir bulgu olarak düşünülebilir. İkili etkileşim süresince beslenmeye odaklanmış ve birbirini takip eden karşılıklı tepkilerle etkileşimi eşgüdüm içerisinde tamamlamışlardır (*video kaydı, 30.09.2011*).

Oyun ve bakım etkinliklerinden elde edilen bulgular, annenin her iki etkinlik içerisinde (sıra alma dışında) tüm hedef becerilere ilişkin başarılı performans gösterdiğini destekler niteliktedir. Bu aşamada araştırmacı, annenin söz konusu başarısını günlük yaşamda daha da ileriye götürmesi için ek çalışmalar yapılmasını gerektiğini düşünmüştür. Araştırmacı son birkaç oturumda anneden, kazanımlarını günlük yaşama aktarmaya çaba harcadığına dair geribildirimler almıştır. Ne var ki, bu aktarımlarda araştırmacının oturumlarda anneye model olduğu oyunlardan farklı etkinlikler yapılmadığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla katılımcıya günlük yaşamda çocuğuyla oynayabileceği yeni oyunlar/etkinlikler sunulması gerekmektedir. Bu noktada ise anneyi bu etkinliklere teşvik etmek adına çocuğun çeşitli gelişim alanlarını destekleyici etkinliklerin seçilmesi ve oturumlar sırasında bu gelişim alanlarına vurgu yapılması etkili bir strateji gibi görünmektedir.

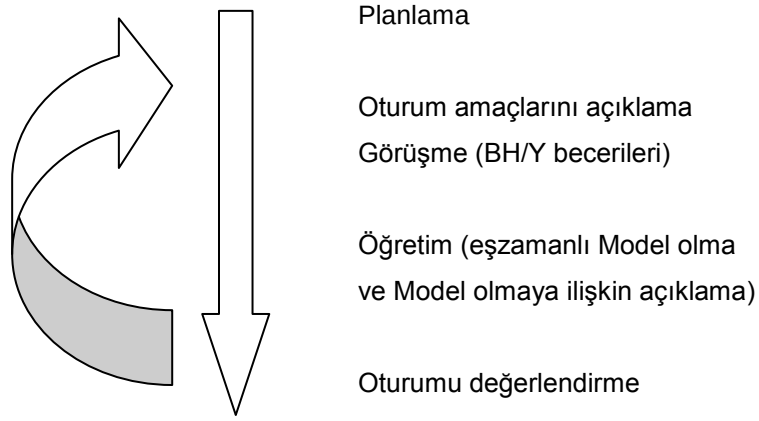
Araştırmacı söz konusu görüşüne ilişkin danışmanlarından aldığı onay doğrultusunda planlamalara başlamıştır. Bu süreçte, görme yetersizliği olan küçük çocuklar için önemli bir gelişim alanı olan bağımsız hareket ve yönelim (BH/Y) gündeme gelmiştir (Dodson-Burk ve Hill, 1989; Filan, 1992; Hill ve Snook-Hill, 1996).

Murat, bağımsız hareket açısından değerlendirildiğinde yalnızca oturma pozisyonundan yatış pozisyonuna geçebilmektedir. Yönelim becerilerinde ise, söylendiğinde bazı beden bölümlerini gösterebilmekte, sesin geldiği yöne başını çevirebilmekte ve uzanma mesafesinde olan nesnelere uzanıp eline alabilmektedir (*tüm oturumların video kayıtları*). Bu gözlemlerden yola çıkılarak, Murat'ın BH/Y becerilerinde desteklenmesinin, gelişimi ve annesiyle olan etkileşimi için bir öncelik olduğuna karar verilmiş ve bu becerileri destekleyici dört Etkinlik Kartı hazırlanmıştır (*Araştırmacı günlüğü, 05.10.2011, s. 142-143*).

Bu oturuma kadar olan tüm model olma oturumlarında, anneye oyun sırasında oyunu kesintiye uğratmadan model olunmuş ve bunu o oturumda çekilen görüntüler eşliğinde videodan model olma takip etmiştir. Ancak araştırmacı-çocuk etkileşiminin hemen her oturumda uzun sürmesi ya da Murat'ın zaman zaman anneyi tercih etmesi gibi durumlar söz konusu olup, bunlar nedeniyle anne, çocuk ve araştırmacı yorulabilmektedirler. Ayrıca Hediye'nin model olunan davranışlar ile Murat'ın bunlara verdiği tepkileri gözlemede gösterdiği gelişmeler, Hediye'nin model olma ve model olmaya ilişkin açıklama aşamalarını bir arada yürütebileceğine ilişkin bir izlenim oluşturmuştur. Bu nedenlerden dolayı danışman ve eş danışmandan da onay alınarak, on yedinci oturumda ilk kez model olma ve model olmaya ilişkin açıklama aşamalarının eşzamanlı yürütülmesine karar verilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 05.10.2011, s. 143*). On yedinci oturumun planı Çizelge 3.18'de sunulmuştur.

Çizelge 3.18. On Yedinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Sıra alarak oyun oynama Bağımsız hareket ve yönelim becerileri: • Uzanma mesafesinde olan bir nesneyi ellerle araştırarak bulma • İstenildiğinde beden bölümlerini gösterme • Sesli oyuncağa doğru sıralama
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Eşzamanlı Model olma ve Model olmaya ilişkin açıklama
Materyaller	Video kamera 2 adet Oturum Planı 17 formu

Şekil 3.38. On Yedinci Oturumun Döngüsü

3.1.19.1. İşleyiş. Araştırmacı oturumun ilk dakikalarında materyalleri salonun çeşitli yerlerine yerleştirirken, anneye Murat’la BH/Y becerilerini geliştirici oyunlar oynayacağını ve bu becerilerin Murat’ın gelişimi üzerindeki önemini açıklamıştır (*video kaydı, 07.10.2011, süre 0’’-2’28’’*). Model olma aşamasında araştırmacı, getirdiği oyuncakları kullanarak çocukla Etkinlik Kartları’ndaki oyunları oynamıştır. Oyun geçişlerinde ve hedef becerilerin sergilendiği dakikalarda, çocukla etkileşimi aksatmayacak kısa bilgilendirmeler yapılmış ve annenin de görüşleri alınmıştır. Hediye’ye şu bilgilendirmeler ve öneriler sağlanmıştır:

- Murat’ın çevresindeki nesneleri incelemek için ellerini daha etkili kullanmaya başlaması
- Çocuğun ayakta sürebileceği tekerlekli oyuncaklarla tek başına bırakılmaması
- Çocuk top havuzunda durmaya alıştıktan sonra topların arasında küçük bir nesne yerleştirip bu nesneyi birlikte bulma oyununun oynanması
- Çocuğun top havuzunda tek başına bırakılmaması
- Masajın çocuğa beden bölümlerini öğretmek için uygun bir etkinlik olması
- Etkileşim sırasında sözel sıra alma davranışının, çocuğun talep ettiği sürece sürdürülmesi
- Çocuğun etrafına çeşitli nesneler koyarak bunları araştırmasını sağlamanın yönelim becerisine olan katkısı (*video kaydı, 07.10.2011, süre 4’57’’-60’3’’*).

Hediye bu tartışmalar esnasında iki kez, bu oturumun çocuğu ve kendisi için çok eğlenceli ve verimli geçtiğini belirtmiştir (*video kaydı, 07.10.2011, süre 51’, 60’03’’*). Öğretim aşamasının sonunda anneye Etkinlik Kartları ile Oturum Planı 17 verilerek oturum sonlandırılmıştır.

3.1.19.2. On yedinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Oturum sonrası yapılan analizler şunları göstermiştir:

1. Hediye'nin bildirimleri, model olma ve model olmaya ilişkin açıklamaların eşzamanlı yürütülmesinin yararlarını göstermiştir (*Araştırmacı günlüğü, 08.10.2011, s. 145*).

2. Araştırmacı-çocuk etkileşimi görüntüleri (59'54") izlenerek Murat'ın etkileşim davranışları ile diğer gelişimsel özellikleri değerlendirilmiştir. Bulgular şöyledir:

- **Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma:** Murat araştırmacıyla sözel ve sözel olmayan (örneğin sallanarak araştırmacıyı Fış Fış Kayıkçı oyununa davet etme) yollarla etkileşim başlatmıştır (*video kaydı, 07.10.2011, süre 3'10", 5'13", 6'42"*).
- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat araştırmacının sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma girişimlerine sesler ya da beden hareketleriyle karşılık vermiştir (*video kaydı, 07.10.2011, süre 4'10", 22'17", 33'20"*).
- **Sözcük üretme:** Murat etkileşim sırasında bağlama uygun sözcükler üretmiştir. Bunlar sırasıyla "Hadi", "Gitti", "Bitti" ve "Murat" sözcükleridir (*video kaydı, 07.10.2011, süre 17'20", 32', 43'8", 61'7"*).
- **Sıra alma:** Murat bir kez seslerle ve bir kez motor taklitle olmak üzere, araştırmacıyla iki kez sıra almıştır (*video kaydı, 07.10.2011, süre 41'40", 42'16"*).
- **Etkileşimi sonlandırma:** Murat bir kez "Bitti" diyerek araştırmacıyla seslere dayalı kurduğu oyunu uygun şekilde sonlandırmıştır (*video kaydı, 07.10.2011, süre 43'8"*).
- **Bilişsel beceriler:** Murat etkileşim sırasında kendisine araştırmacı tarafından sunulan tüm nesneleri detaylarıyla incelemiş (*video kaydı, 07.10.2011, süre 8'20", 18'19", 26'42"*) ve çingiraklı bastonla tanıştırıldığında onu yere vurarak ve ağzına götürerek aynı nesneyle birden fazla etkinlik yapmıştır (*video kaydı, 07.10.2011, süre 18'18"*). Murat ayrıca, araştırmacının ona çingiraklı bastonun alt bölümünde yer alan yuvarlak bölümünü çevirmeyi gösterdiği dakikada, kendisi de bu davranışı taklit ederek işlevsel oyun sergilemiştir (*video kaydı, 07.10.2011, süre 45'10"*).
- **BH/Y becerileri:** Murat insan ve nesne seslerini duyduğunda başını o yöne çevirerek sesi dikkatle dinlemiş (*video kaydı, 07.10.2011, süre 18'30", 33'30"*) ve elleriyle yakın çevreyi araştırarak ses çıkarmayan bir nesneyi bulup eline almıştır (*video kaydı, 07.10.2011, süre 45'10", 51'*). Murat mobilyaya tutunarak sıralama yapmaya direnç göstermiştir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Murat geliştirmekte olan etkileşim davranışlarının yanında dil, oyun ve BH/Y becerilerinde de başarılı performans sergilemiştir.

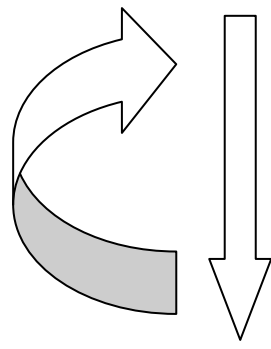
On yedinci oturumda kullanılan dört etkinliğin anne davranışları üzerinden değerlendirileceği on sekizinci oturumun planı Çizelge 3.19'da görülmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 08.10.2011, s. 145-146*).

Çizelge 3.19. On Sekizinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyarın sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Sıra alarak oyun oynama Bağımsız hareket ve yönelim becerileri: • Uzanma mesafesinde olan bir nesneyi ellerle araştırarak bulma • İstenildiğinde beden bölümlerini gösterme • Sesli oyuncağa doğru sıralama
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 18 formu Oyuncak paketi (sesli-ışıklı oyuncak 1, 2 adet küp, küçük çingiraklı top, çingiraklı baston, 10 cm çapında renkli toplarla doldurulmuş çocuğun girebileceği büyüklükte bir kutu)

3.1.20. Oturum 18 (11.10.2011, 11:00-12:20)

Hediye ve Murat'la evin salonunda gerçekleştirilen on sekizinci oturumda şu döngü izlenmiştir:

Planlama

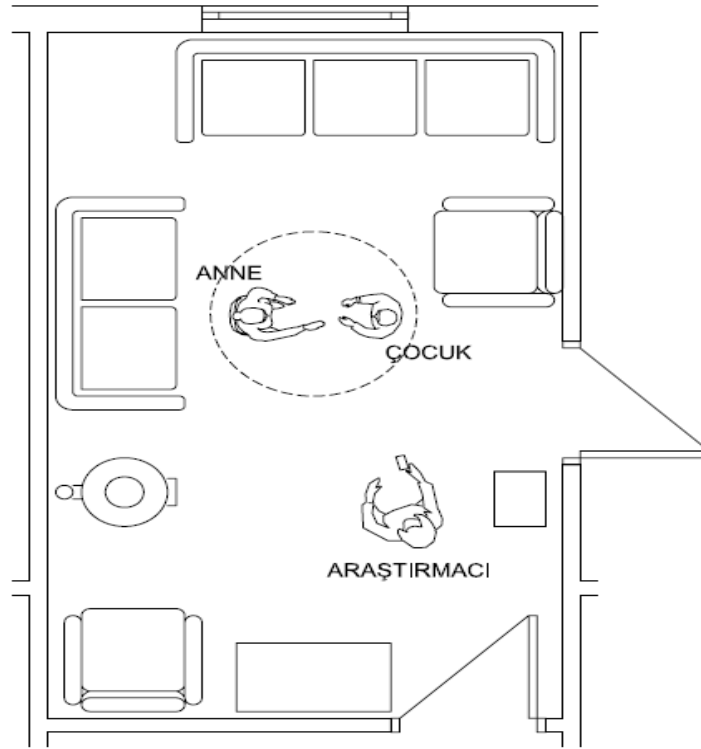
Oturum amaçlarını açıklama

Öğretim (Anne-çocuk etkileşimi,
Videodan geribildirim)

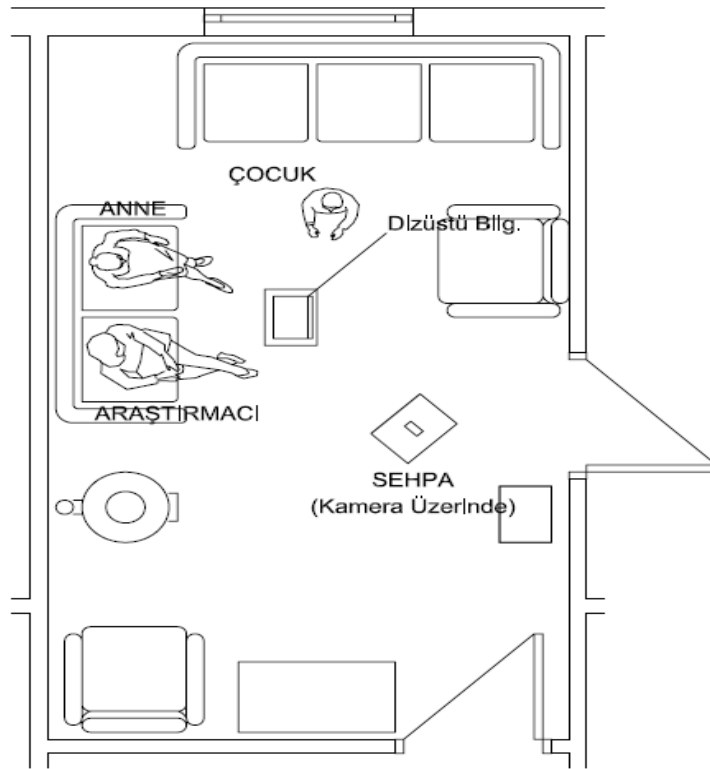
Oturumu değerlendirme

Şekil 3.39. On Sekizinci Oturumun Döngüsü

Anne-çocuk etkileşimi ve videodan geribildirim aşamalarında, ortamın fiziksel koşulları ise Şekil 3.40 ve 3.41’de görülmektedir.

Şekil 3.40. On Sekizinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları
(Anne-Çocuk Etkileşimi)

Şekil 3.41. On Sekizinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Videodan Geribildirim)

3.1.20.1. İşleyiş. Oturum amaçlarının açıklanması sonrasında geçilen anne-çocuk etkileşimi sürecinde Hediye'nin çalışmaya istekli olmadığı ancak Murat'ı oyuna yönlendirmek için yoğun çaba harcadığı dikkat çekmiştir (*Araştırmacı günlüğü*, 11.10.2011, s. 147). Görüntülerden (14'23") elde edilen bulgular şöyledir:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye, etkileşim süresince Murat'ın tepkilerini gözlemiş ve etkinlikleri onun istekleri doğrultusunda şekillendirmiştir.
- **Yönlendirici olma:** Hediye Murat'a etkinlik öncesi sözel ipucu vermiş ve kısa bir süre için tepkisini bekleyip çocuğun yönergeyi yerine getirmediği durumlarda ona fiziksel yardım sağlamıştır (*video kaydı*, 11.10.2011, süre 5'15", 6'5", 7'5").
- **Sıra alma:** Hediye, etkileşim süresince iki kez Murat'la motor taklitlere dayalı sıra alma oyunu kurmuştur (*video kaydı*, 11.10.2011, süre 7'29", 11'40").
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Hediye önceki oturumlarda olduğu gibi Murat'a işitsel ve dokunsal uyaran sağlamış (*video kaydı*, 11.10.2011, süre 3'20", 6'40", 8'20") ancak görsel uyaran sağlama konusunda yetersiz kalmıştır.
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye'nin tüm dil girdisi sağlama davranışlarındaki başarılı performansı dikkat çekmiştir. Hediye, önceki oturumlardaki gibi çocuğun sözel

etkileşim girişimlerini ses taklitleri ve genişletmelerle yanıtlamış (*video kaydı, 11.10.2011, süre 2'50", 10'11", 13'40"*) ve çocuğa yapılan etkinlikler ve kullanılan nesnelerin özellikleriyle ilgili bilgilendirici dil yöneltmiştir (*video kaydı, 11.10.2011, süre 1'52", 9'14", 10'37"*).

- **Fiziksel temas kurma:** Anne ve çocuk, etkileşim süresince kucak kucağa, el ele tutuşarak ayakta ya da karşılıklı oturarak etkileşime girmişlerdir.
- **Yaratıcı olma ve öğretim yapma:** Hediye bu oturumda araştırmacının ona model olduğu davranışların dışında oyun kurmamış ancak çocuğa kavram öğretmek için girişimlerde bulunmuştur (*video kaydı, 11.10.2011, süre 2'19", 4'1", 7'40"*).
- **Keyif alma:** Murat'ın genel durgunluğunun yanında, Hediye'nin etkileşimdeki gayreti ve çocuğa sıklıkla gülümsemesi, onun etkinliklerden keyif aldığıнын işaretleridir.

b. Murat'ın etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri:

- **Sözel olmayan etkileşim başlatma:** Murat'ın bu oturumda genel olarak durgun olduğu ve anneye etkileşim başlatmada sınırlılık yaşadığı görülmüştür. Murat yalnızca bir kez anneye sözel olmayan etkileşim başlatmıştır (*video kaydı, 11.10.2011, süre 4'30"*).
- **Sözel olan ve olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat, yalnızca bir kez etkileşim başlatmasına karşın, annenin etkileşim çağrılarına sözel olan ve olmayan karşılıklar vererek etkileşimi sürdürmüştür (*video kaydı, 11.10.2011, süre 3'25", 10'11", 12'25"*).
- **Sözcük üretme:** Murat annenin topu eline verip "Top" demesinden sonra "Bop" sözcüğüyle karşılık vermiştir (*video kaydı, 11.10.2011, süre 11'30"*).
- **Bilişsel beceriler:** Murat annenin ona uzattığı kovanın içindeki küçük bir nesneyi eline almıştır (*video kaydı, 11.10.2011, süre 6'40"*).
- **İstekleri uygun şekilde ifade etme:** Murat tercih etmediği bir nesne ya da etkinlik karşısında önceden yaptığı gibi ağlamak ya da kızgınlık göstermek yerine, bu oturumda tercih ettiği ve etmediği durumları çeşitli sesler ve beden hareketleriyle uygun şekilde ifade etmiştir (*video kaydı, 11.10.2011, süre 4'30", 5'20"*).

c. Ortak etkileşim davranışları:

- Murat'ın isteklerini uygun ifade etmesi ve Hediye'nin de bunları anında fark etmesi, annenin çocuğun liderliğini izlemesi ve ikilinin etkileşimlerinin akıcı bir şekilde sürmesi ile sonuçlanmıştır (*video kaydı, 11.10.2011*). Bu davranış

örüntüsü, çocuğun anneyi yönlendirerek etkileşimde aktifleşmeye başladığına dair bir kanıt niteliğindedir (*Araştırmacı günlüğü, 11.10.2011, s. 147*).

- Anne-çocuk etkileşimindeki eşgüdümün önceki oturumlara göre artış gösterdiği saptanmıştır. Nitekim Hediye, etkinlik geçişlerinde duraklamalar olmaması için çocuğu seri bir şekilde yeni etkinlik ya da nesnelere yönlendirmiş, Murat ise bunlara aktif katılım göstermiştir (*video kaydı, 11.10.2011, süre 1'18"-14'20"*).

Oturumun öğretim aşamasında video görüntüleri üzerinden anne ve çocuk davranışları tartışılmış ve annenin tüm olumlu etkileşim davranışları pekiştirilmiştir. Burada özellikle annenin tüm olumlu etkileşim davranışları sayesinde ikilinin eşgüdüm içerisinde etkileşim kurdukları ve çocuğun da etkileşime liderlik eden birey konumunda katılması vurgulanmıştır (*video kaydı, 11.10.2011, süre 19'45"-42'44"*).

Videodan geribildirim sırasında, Hediye Murat'la günlük etkileşimlerindeki gelişmelerden söz etmiştir. Hediye ilk olarak son zamanlarda çocuğunun davranışlarından onun ne istediğini daha kolay anlamaya başladığını (*video kaydı, 11.10.2011, süre 26'*) ve gün içerisinde Murat'a "Bir aslan miyav dedi" şarkısını söylerken, çocuğunun bu mısradaki kükreme sesi taklidi yaparak şarkıya katıldığını belirtmiştir (*video kaydı, 11.10.2011, süre 28'40"*). Böylelikle oturum sonlandırılmıştır.

3.1.20.2. On sekizinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. On sekizinci oturum video kayıtları ile araştırmacı günlüğünün analizi, şu temalara işaret etmiştir:

1. Hediye'nin, oturumun son dakikalarında çocuğundaki ve kendisindeki birtakım gelişmeleri belirtmesi, çalışmaların verimliliği bakımından önemli görülmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 11.10.2011, s. 147*).

2. Anne-çocuk etkileşimi görüntülerinde gözlenen gelişmeler, model olma ve model olmaya ilişkin açıklama tekniklerinin eş zamanlı yürütülmesinin verimli sonuçlar doğurduğunu akla getirmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 11.10.2011, s. 148*).

Hediye'nin son dört oturumda, müdahale sürecinde kazanmış olduğu becerilerin tümünde anlamlı gelişmeler kaydetmesi ve bunları akıcı bir şekilde bir arada sergilemeye başlaması söz konusudur (*Araştırmacı günlüğü, 14.10.2011, s. 148-149*). On sekizinci oturumdan bir gün sonra gerçekleştirilen Beşinci Geçerlik Komitesi toplantısında bu uygulamalar üyeler tarafından onaylanmış (12.10.2011) ve Hediye'yle son olarak psikomotor becerileri destekleyici etkinliklerin yapılarak müdahalenin sonlandırılmasına karar verilmiştir (*Karar defteri, 12.10.2011, s. 16*). Bu

amaca yönelik olarak, görme yetersizliği olan küçük çocuklar için duyu gelişiminin ayrı bir önem teşkil etmesinden dolayı (Keller ve Carry, 1992), araştırmacı işitme ve dokunma duyularını destekleyici üç Etkinlik Kartı hazırlamıştır. “Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama” müdahale sırasında çalışılmış olan bir anne becerisidir. Ancak burada, buna ilişkin farklı etkinliklere yer verilerek annenin bu alanda daha yoğun çalışmalar gerçekleştirmesi hedeflenmiştir (*Araştırmacı günlüğü*, 14.10.2011, s. 149-150). Bu genel amaç doğrultusunda hazırlanan oturum planı Çizelge 3.20’de görülmektedir.

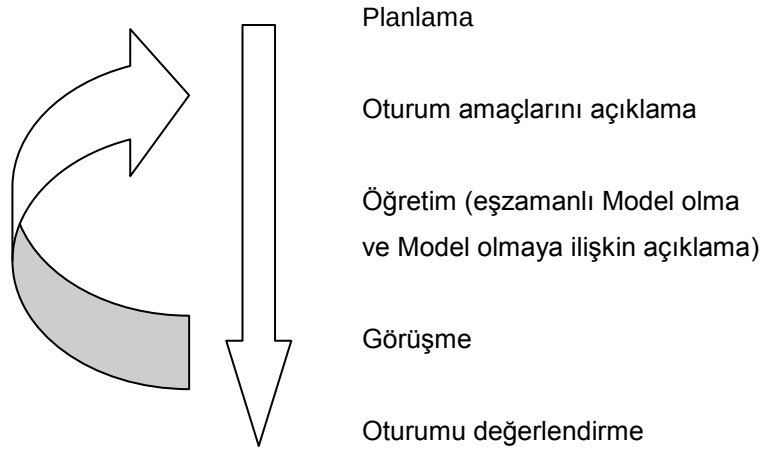
Çizelge 3.20. On Dokuzuncu Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Sesin geldiği yöne doğru uzanma El becerileri – dokunsal beceriler: • İki eliyle aynı anda birer nesne tutma • Kaygan nesneleri elleriyle inceleme • Nemli-ıslak nesneleri elleriyle inceleme • Yumuşak nesneleri elleriyle inceleme
Ortam	Hediye’nin evinin salonu
Süre	60’
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Eşzamanlı Model olma ve Model olmaya ilişkin açıklama
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 19 formu Oyuncak paketi (30X30 cm genişliğinde ve 25-30 cm derinliğinde yarıya kadar suyla dolu bir leğen, araba, 2 adet küp, 15-20 adet küçük taş [çocuğun yutamayacağı büyüklükte olmalıdır], 10 cm çapında içinde boncuklar olan sesli sert top, 10 cm çapında içinde boncuklar olan sesli yumuşak top) Etkinlik Kartı 19,20,21

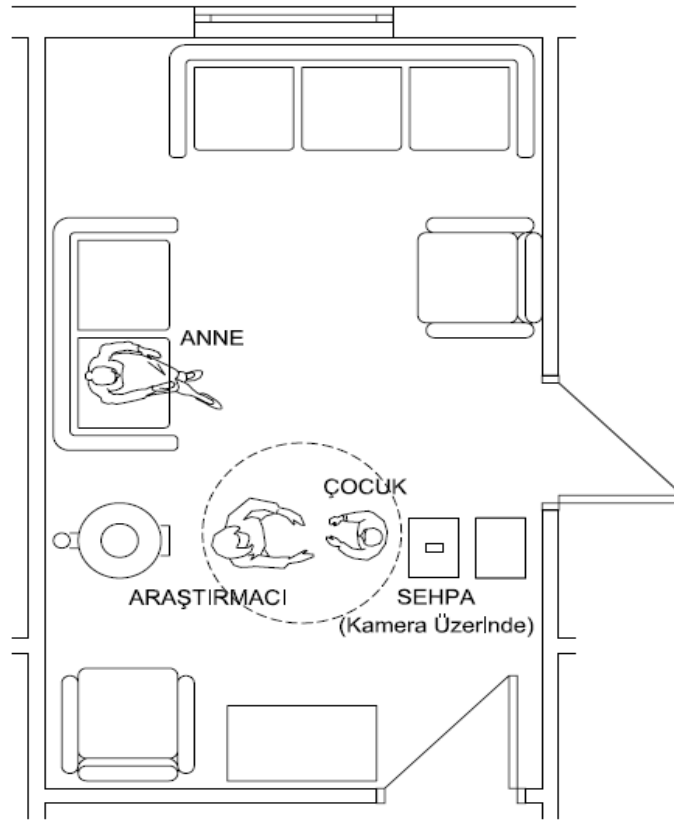
3.1.21. Oturum 19 (18.10.2011, 11:00-12:15)

3.1.21.1. İşleyiş. Hediye’nin evinin salonunda yürütülen çalışmada ilk olarak, Hediye’ye çalışmaların o hafta yapılacak iki oturum ile birlikte sonlandırılacağı bilgisi verilmiş, anne de bu kararı onaylamıştır. Anneye oturumun amacı ile seçilen oyunların Murat’ın gelişimi açısından önemine ilişkin kısa bir açıklama yapıldıktan

sonra ise öğretim aşamasına geçilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 18.10.2011, s. 150-151*). Bu sürecin döngüsü ile çalışmaların yürütüldüğü fiziksel koşullar aşağıdaki gibidir.

Şekil 3.42. On Dokuzuncu Oturumun Döngüsü

Şekil 3.43. On Dokuzuncu Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları

Öğretim aşamasında anneye model olma esnasında yapılan eşzamanlı açıklamalar ve getirilen öneriler şunlardır:

- Çocukların suyun içinde nesne aramalarının el becerilerine olan katkısı
- Murat'ta görme kalıntısı olma olasılığına bağlı olarak, parlak ve renkli oyuncakların seçilmesi
- Çocuğun ellerini kullanmasını desteklemenin yanında, tüm bedeniyle de öğrenmeler gerçekleştirdiği ve bu nedenle nesneleri farklı beden bölümlerine dokundurarak çocukta dokunsal farkındalık yaratmanın önemi
- Çocuğa ilk kez karşılaştığı nesneleri incelemesi için fırsat vermenin gereği ve bunun gören çocuklarda olduğundan daha uzun sürebileceği
- Gün içinde çocukla “Al” “Ver” yönergelerinin kullanılabileceği etkileşimsel oyunlar oynanması
- Çocuğun nesne incelemek için ayaklarını aktif bir şekilde kullanmasında bir sakınca olmaması ve çocuğun zamanla ellerini daha etkili kullanmayı öğrenmesiyle birlikte bu davranışın azalacağı (*video kaydı, 18.10.2011, süre 3'36"-32'39"*).

Bu aşamanın bitiminde oturum özetlenmiş ve anneden çocuğunda gözlediği davranışlara ilişkin görüş belirtmesi istenmiştir. Hediye ilk olarak, Murat'ın etkinliklere daha aktif katıldığı ve bunlardan keyif aldığı yönünde görüş bildirmiştir (*video kaydı, 18.10.2011, süre 35'*). İlerleyen dakikalarda ise, Murat'ın “Dede” gibi sözcükleri kullanmasının dışında, sözcüklere hece eklemeye (örneğin “Dede” yerine “Aydede”) ve “Dede gitti” gibi iki sözcüklü cümleler oluşturmaya başladığını açıklamıştır (*video kaydı, 18.10.2011, süre 40'35"*).

Oturum sonunda Hediye'ye Oturum Planı 19 ile Etkinlik Kartları verilmiş ve etkinlikleri nasıl oynaması gerektiği yeniden özetlenmiştir (*video kaydı, 18.10.2011, süre 44'20"*).

Oturumda son olarak Hediye'yle ileriki aylarda yürütülecek hizmetler ile ilgili görüşülmüştür. Hediye'ye yararlanabileceği farklı hizmet seçenekleri açıklanmış ve araştırmacının anne-çocuk çiftine sunabileceği en uygun hizmet seçeneğinin ayda bir olmak üzere OZEAUM'da aile eğitimi olabileceğine karar verilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 18.10.2011, s. 151*).

3.1.21.2. On dokuzuncu oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Araştırmacı oturum sonrasında araştırmacı-çocuk etkileşimi video kayıtlarını izleyerek Murat'ın şu alanlarda gelişmeler gösterdiğini saptamıştır:

- **Bağlama uygun sözcük üretme:** Murat etkileşim süresince sesler ve heceler yoluyla etkileşim kurmanın yanında bağlama uygun olarak, “Top” (*video kaydı, 18.10.2011, süre 19’13”*), “Ayak” (*video kaydı, 18.10.2011, süre 20’9”*) ve “Gitti” (*video kaydı, 18.10.2011, süre 32’5”*) sözcüklerini kullanmıştır.
- **Bilişsel beceriler:** Murat, annenin bildirimlerine göre ıslak nesnelerle ilk kez bu oturumda karşılaşmıştır. Murat'ın buna karşın su dolu leğenin içinde elini gezdirdiği ve içindeki nesneleri eline alarak incelediği belirlenmiştir (*video kaydı, 18.10.2011, süre 4’18”, 4’54”, 6’40”*).
- **BH/Y becerileri:**
 - Murat oturma pozisyonundayken kendi eksenini etrafında dönmüştür (*video kaydı, 18.10.2011, süre 15’24”, 23’30”, 35’10”*).
 - Murat, bedeninin bir bölümüne (örneğin bacağına, dirseğine) dokundurulan bir nesneyi uzanarak eline almış ve incelemiştir (*video kaydı, 18.10.2011, süre 13’50”, 18’55”, 31’45”*).
 - Murat bir kez elleriyle yakın çevresini araştırmış ve halının üzerinde duran bir iplik parçasını bularak eline almıştır (*video kaydı, 18.10.2011, süre 20’*).
- Murat genellikle yatış pozisyonunda oynamayı tercih etmesine karşın, araştırmacı-çocuk etkileşimi süresince oturma pozisyonunda etkileşime girmiştir (*video kaydı, 18.10.2011*).

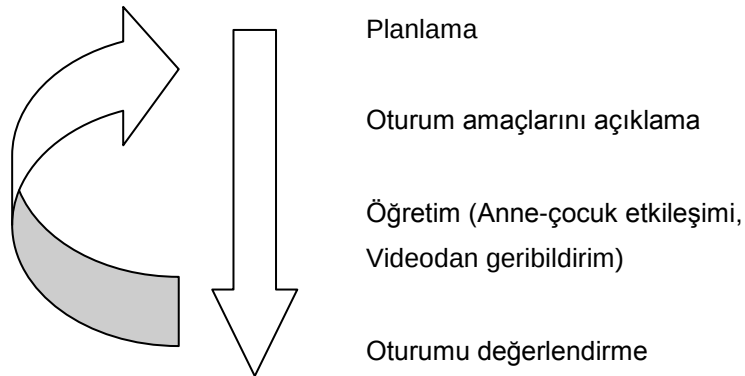
Bir sonraki oturumda, Hediye'nin çocuğuyla etkileşimi sırasında kendisine on dokuzuncu oturumda tanıtılan üç etkinlik eşliğinde sergileyeceği performansın değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan oturum planı Çizelge 3.21’de görülmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 18.10.2011, s. 152-153*).

Çizelge 3.21. Yirminci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Çocukla etkileşim sırasında yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sunma, çocukla fiziksel temas kurma, yaratıcı olma, öğretim yapma ve istenmeyen davranışları uygun şekilde söndürme becerilerini bir arada sergileme	Sesin geldiği yöne doğru uzanma El becerileri – dokunsal beceriler: - İki eliyle aynı anda birer nesne tutma - Kaygan nesneleri elleriyle inceleme - Nemli-ıslak nesneleri elleriyle inceleme - Yumuşak nesneleri elleriyle inceleme
Ortam	Hediye'nin evinin salonu
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 20 formu Oyuncak paketi (30X30 cm genişliğinde ve 25-30 cm derinliğinde yarıya kadar suyla dolu bir leğen, araba, 2 adet küp, 15-20 adet küçük taş [çocuğun yutamayacağı büyüklükte olmalıdır], 10 cm çapında içinde boncuklar olan sesli sert top, 10 cm çapında içinde boncuklar olan sesli yumuşak top)

3.1.22. Oturum 20 (21.10.2011, 11:00-12:10)

Hediye-Murat çiftiyle evlerinin salonunda gerçekleştirilen son çalışmanın döngüsü ile ortamın fiziksel koşulları aşağıdaki şekillerde yer almaktadır.

Şekil 3.44. Yirminci Oturumun Döngüsü

3.1.22.1. İşleyiş. Oturum, anneye bir önceki oturumla ilgili verilen kısa bir açıklamadan sonra anne-çocuk etkileşimi ile sürmüştür. Bu süreçte (11'16'') anne ve çocukla ilgili yapılan gözlemler şu bulguları ortaya koymuştur:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye çocuğun burnunun akması ve acıkması durumlarında çocuğun bu gereksinimlerini anında karşılamış (*video kaydı, 21.10.2011, süre 2'43'', 4'25'', 11'11''*) ve çocuk huzursuzlaştığında onu kısa sürede yatıştırmıştır (*video kaydı, 21.10.2011, süre 1'45''*). Hediye ayrıca etkinlikler süresince çocuğun tercih ettiği nesne ve etkinlikler doğrultusunda onunla etkileşim kurmuştur.
- **Yönlendirici olma:** Hediye bu oturumda zaman zaman sözel ipucu sonrasında çocuğun tepki vermesini beklemeden fiziksel yardım sağlamış (*video kaydı, 21.10.2011, süre 45'', 4'26''*), bazı anlarda ise çocuğun uyarana tepki vermesi için ona süre tanımıştır (*video kaydı, 21.10.2011, süre 3'18'', 4'55'', 5'4''*).
- **Sıra alma:** Hediye iki kez Murat'la sıra almaya dayalı oyun kurmuştur (*video kaydı, 21.10.2011, süre 8'8'', 10'57''*).
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Hediye, önceki oturumlarda olduğu gibi Murat'a sık sık işitsel ve dokunsal uyaran sunmuş (*video kaydı, 21.10.2011, süre 4'30'', 6'8'', 9'*) ancak görsel herhangi bir uyaran sağlamamıştır.
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye tüm "dil girdisi sağlama" becerilerinde (örneğin uygun ses tonu kullanma, nesne ve etkinliklerle ilgili bilgi verme, etkinlik geçişlerinde çocuğu bilgilendirme, çocuğun sözel etkileşim başlatma girişimlerini ses taklitleri ve/veya genişletmelerle yanıtlama) başarılı bir performans göstermiştir.
- **Fiziksel temas kurma:** Hediye, çocuk her kucağa alınmak istediğinde onu kucaklamış ve etkileşim süresince çocuğun ona uzanıp dokunabileceği bir mesafede onunla etkileşime girmiştir.
- **Yaratıcı olma ve öğretim yapma:** Hediye Murat'a nesnelerin küçük detaylarını tanıtarak, nesneyle sayı saydırarak ve nesneleri çocuğun beden bölümlerine dokundurup onları bulmasını sağlayarak çocuğa öğretim yapmış, aynı zamanda da bu nesnelerle, araştırmacının ona model olduğu etkinliklerden farklı etkinlikler yaparak yaratıcılığını ortaya koymuştur (*video kaydı, 21.10.2011, süre 3'32'', 8'34'', 10'30''*).

- **Davranış değiştirme:** Hediye, çocuğun etkinliği reddetme ve elini gözüne bastırma gibi istenmeyen davranışlarını görmezden gelerek ya da çocuğu etkinliğe yönlendirerek söndürmüştür (*video kaydı, 21.10.2011, süre 5', 5'37''*).
- **Keyif alma:** Hediye çocuğunun rahatsızlığına bağlı huzursuzluğu karşısında ona gülümseyerek ve etkinliklere odaklanmasına çaba göstererek etkileşimden keyif aldığını ortaya koymuştur.

b. Murat'ın etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri:

- **Sözel etkileşim başlatma:** Murat bu oturumda yalnızca bir kez sözel etkileşim başlatmıştır (*video kaydı, 21.10.2011, süre 10'5''*).
- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat, etkileşim başlatmada gösterdiği sınırlılıkların yanında, annenin etkileşim taleplerine sözel olan ve olmayan davranışlarla karşılık vermiştir (*video kaydı, 21.10.2011, süre 3', 5'56'', 6'27''*).
- **El becerileri:** Murat bir nesneyle birden fazla etkinlik yapmış (*video kaydı, 21.10.2011, süre 7'50''*), kısa süreliğine iki eliyle aynı anda iki nesne tutmuş (*video kaydı, 21.10.2011, süre 10'10''*) ve etkileşim süresince annesinin ona sunduğu farklı dokunsal özellikleri olan (kaygan, sert, yumuşak, ıslak) nesneleri elleriyle incelemiştir.
- Murat oyun süresince oturma pozisyonunda kalarak etkinliklere katılmıştır.

c. Ortak etkileşim davranışları: Murat'ın etkileşimin başlarında huzursuzlaştığı anlar dışında, anne-çocuk çiftinin karşılıklılığa dayalı etkileşimleri dikkat çekmiştir. Annenin çocuğunun liderliğini izlemesi ve onun fiziksel ihtiyaçlarını anında karşılaması, Murat'ın kısa sürede sakinleşmesini sağlamış ve bunun sonrasında annenin ona sunduğu tüm etkinliklere katılım gösterdiği tespit edilmiştir. İkiliğin bu ortak dikkat çerçevesinde, birbirlerine eşgüdüm içerisinde yanıt verdikleri gözlenmiştir (*video kaydı, 21.10.2011*).

Anne-çocuk etkileşimini takip eden videodan geribildirim aşamasında annenin ve çocuğun olumlu etkileşim davranışları vurgulanmıştır. Anneye ayrıca çalışmaların başında etkileşimin genellikle anne güdümlü gittiği ancak son oturumlarda Murat'ın da anneyi etkinliklerde yönlendirmeye başladığına dikkat çekilmiş, bu görüş anne tarafından da onaylanmıştır (*video kaydı, 21.10.2011, süre 11'17''-35'34''*).

Hediye, oturumun son dakikalarında müdahalenin kendisi için çok yararlı olduğunu, bu süreçte çok değiştiğini ve normal koşullarda yanlış olmadığını düşündüğü pek çok davranışını çalışmalar sayesinde fark ederek değiştirmeye

çalıştığını dile getirmiştir. Çalışmaların çocuğuna daha bilinçli yaklaşmasında ona yol gösterdiğini ve çevresindekileri de bu şekilde yönlendirmeye çalıştığını da eklemiştir (*video kaydı, 21.10.2011, süre 41'20"*). Son olarak, Hediye'ye 1-2 hafta içinde süreci değerlendirmek amacıyla kendisiyle bir görüşme yapılacağı ve bunu takip eden haftalar içerisinde bir beslenme videosu çekileceği belirtilmiştir.

3.1.22.2. Yirminci oturumun genel değerlendirmesi. Yapılan analizler şunları ortaya koymuştur:

1. Anne-çocuk etkileşimi video kaydı, Hediye'nin başarılı performansını ortaya koymuştur. Murat'ın davranışları incelendiğinde ise, sözel etkileşim başlatmada sergilediği sınırlılığın dışında, çocuğun tüm hedef becerilerde olumlu gelişmeler göstermesi dikkat çekmiştir.

2. Bu oturumda Hediye'nin, bu araştırma süreciyle birlikte kendisinde ve çocuğunda gözlediği olumlu gelişmeleri vurgulaması söz konusu olmuştur. Bu görüşler, araştırmacının başarısına ilişkin kesin sonuçlara ulaşmakta yetersiz olmakla birlikte, uygulamaların işlevselliğine dair önemli bir ipucu olarak değerlendirilmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 27.10.2011, s. 155*).

Müdahalenin bitimiyle birlikte, sürecin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve gereken durumda yeni bir eylem planı geliştirilmesi aşamasına gelinmiştir. Bu amaca yönelik olarak annenin, araştırmacının sunduğu destek hizmetten aldığı genel doyumunu, sürece ilişkin önerileri ve kazandığı becerileri bakım etkinliklerine genelleme düzeyinin belirlenmesi gerekmektedir. Bir sonraki bölümde bunlara yönelik çalışmalar yer almaktadır.

3.1.23. Müdahale Sürecine İlişkin Son Değerlendirmeler

Araştırma sürecinin değerlendirilmesine ilişkin olarak Hediye'yle yarı yapılandırılmış bir görüşme yapılmış ve genelleme verisi olarak anne-çocuk çiftinin beslenme video görüntüleri çekilmiştir.

3.1.23.1. Son genelleme verisi (23.12.2011). Çalışmaların bitiminden iki ay sonra, Hediye'nin kazanımlarını diğer etkinliklere genelleme düzeyini belirlemek amacıyla ev ortamında bir beslenme etkinliğinin video kayıtları (18'47") alınmıştır. Bu görüntülerden elde edilen bulgular şunlardır:

a. Hediye'nin etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Hediye, beslenme süresince Murat'ın tepkilerini yakından gözlemiş ve etkinliği, çocuğun davranışlarını temel alarak sürdürmüştür. Örneğin, Murat kollarını birkaç kez öne doğru uzattığında buna "Oley" diyerek tepki vermiştir (*video kaydı, 23.12.2011, süre 10'23"*) ve çocuk annenin ellerini tutmak istediğinde onu beslemeyi bırakıp onunla şarkılar eşliğinde parmak oyunları oynamıştır (*video kaydı, 23.12.2011, süre 13'58", 17'21"*).
- **Yönlendirici olma:** Hediye, her lokmanın öncesinde çocuğa ağzını açması için sözel ipucu vermiş ve çocuktan tepki gelmediği durumlarda fiziksel yardımla ağzını açmasını sağlayarak onu beslemiştir (*video kaydı, 23.12.2011, süre 8', 10'14", 12'4"*).
- **Sıra alma:** İkili, annenin sözel yönlendirmeleriyle sıra alarak alkış yapmışlardır (*video kaydı, 23.12.2011, süre 13"*).
- **Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama:** Hediye Murat'a duyuları harekete geçirecek bir uyaran sunmamıştır. Çocuk yiyeceklerle dokunmak istediğinde, anne çocuğun elinin kirlenmemesi için yiyeceği uzaklaştırmıştır (*video kaydı, 23.12.2011, süre 11'36"*).
- **Dil girdisi sağlama:** Hediye'nin bu beceri grubundaki tüm becerilerde başarılı bir performans gösterdiği saptanmıştır (Bkz. AEKL, Ek 6). Hediye'nin özellikle "çocuğun çıkardığı sesleri/sözcükleri, sözcük ya da cümlelerle genişleterek yanıtlama" becerisindeki başarısı gözlenmiştir (*video kaydı, 23.12.2011, süre 5'10", 10'50", 12'10"*). Annenin çocuğa, dedesinin gelip onu gezdireceğini anlatarak bağlam dışı genişletme yapması ve bu sayede çocuğun da dedesini çok sevmesinden dolayı bu dil girdisine gülerek tepki vermesi dikkat çeken anlar arasındadır (*video kaydı, 23.12.2011, süre 12'16"*).
- **Yaratıcı olma ve öğretim yapma:** Hediye beslenme sırasında, çocuğun ilgisini sürdürebilmesi için istekleri doğrultusunda onunla şarkılar eşliğinde parmak oyunları oynamıştır (*video kaydı, 23.12.2011, süre 13'58", 17'21"*). Ayrıca, çocuk ellerini kendisinin ya da annenin bedenine dokundurduğunda, dokunduğu yerlerin adlarını söyleyerek ona beden bölümlerini öğretmeye çalışmıştır (*video kaydı, 23.12.2011, süre 7'30", 9'51", 16'24"*).
- **Fiziksel temas kurma:** Annenin bu etkinlikte çocuğuyla yoğun fiziksel teması dikkat çekmiştir. Murat ona dokunmak için her elini uzattığında çocuğun elini tutarak diğer eliyle çocuğu beslemiş ya da beslemeyi bırakarak onunla parmak oyunları oynamıştır (*video kaydı, 23.12.2011, süre 3', 13'58", 14'18"*).

- **Dürüst olma-çocuğu kandırmaktan kaçınma:** Hediye etkinlik süresince, öncekilerde olduğu gibi yedirdiği lokmanın ne olduğunu söyleme konusunda Murat'a dürüst davranmıştır (*video kaydı, 23.12.2011, süre 2'13", 4'20", 14'30"*).
- **Keyif alma:** Hediye etkinlik süresince çocuğa gülümseyerek, onunla kabul edici bir ses tonuyla konuşarak ve sık fiziksel temas kurarak, etkinlikten keyif aldığını göstermiştir.

b. Murat'ın etkileşim davranışları:

- **Sözel olan ve olmayan etkileşim başlatma:** Murat'ın etkileşim süresince annesiyle sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma girişimleri dikkat çekmiştir. Murat'ın diğer genelleme video kayıtlarından farklı olarak bu etkileşim görüntülerinde, ellerini açarak, alkış yaparak ya da annenin bedenine dokunarak, sözel olmayan etkileşimi sık başlatması söz konusu olmuştur (*video kaydı, 23.12.2011, süre 10'11", 14'35", 17'21"*).
- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Murat bu genelleme videosunda, öncekilere kıyasla etkileşimi sözel ve sözel olmayan yollarla daha sık sergilemiştir (*video kaydı, 23.12.2011, süre 3'26", 6'40", 12'22"*). Etkileşimi de, annenin "Ağzını aç" gibi yönergelerine alkış yaparak ya da ağzını açarak karşılık vermesi, müdahalenin bitiminden bu yana yönerge alma davranışında başarısını sürdürdüğünü ortaya koymuştur.
- **Sıra alma:** Murat bir kez alkış yapmış ve annenin de sıra almasını beklemiştir (*video kaydı, 23.12.2011, süre 16'40"*). Bunu aynı zamanda sözel olmayan etkileşim başlatma olarak da kabul etmek mümkündür.

c. Ortak etkileşim davranışları: Anne ve çocuğun yukarıda anılan söz konusu olumlu etkileşim davranışları, ikilinin 18 dakika boyunca karşılıklılığa dayalı keyifli zaman geçirmelerini sağlamıştır. İkili bu süre zarfında kopukluklar yaşamamış ve bu sayede ortak dikkatin süre gittiği görülmüştür. Son olarak, genelleme verisinin toplandığı dört görüntünün süreleri açısından bakıldığında, bu sürelerin giderek uzaması (sırasıyla 6'46", 6'8", 9'40" ve 18'47"), ikilinin başlarda sorun olarak ortaya çıkan bir etkinliği daha uzun sürelerle keyif alarak yapabildiklerine dair bir kanıt oluşturmuştur (*video kaydı, 23.12.2011*).

3.1.23.2. Hediye ile görüşme (25.11.2011, 10:30-11:45). Hediye'nin evinin salonunda gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmenin amaçları kendisinin ve çocuğunun kazanımları, araştırmacı becerileri ve çalışma koşullarına ilişkin görüş ve önerilerini almaktır. Görüşmeden elde edilen bulgular şunlardır:

1. Kişisel kazanımlara ilişkin görüşler. Hediye çalışmaların yürütüldüğü süreçteki çeşitli kazanımlarına ilişkin görüşler belirtmiştir.

a. Sürecin annenin kendisine ve çocuğuna yönelik tutumlarına etkisi: Hediye çalışmaların öncelikle çocuğunu kabullenmesi üzerindeki etkisine değinmiştir. Hediye araştırmacıyla tanışma öncesinde çocuğunun ileride diğerleri gibi bir yaşam sürme konusunda soru işaretlerinin olduğunu ancak süreçte bu konuda kendini rahat hissetmeye başladığını belirtmiştir. Hediye bununla paralel olarak, Murat'a uygun bir yaşam sunmak için yeterli güce sahip olup olmadığını da sorguladığını ancak çocuğunu kabullenmesiyle birlikte bu konuda kendine güvenmeye başladığını açıklamıştır (*video kaydı, 25.11.2011, süre 5'53", 6'40"*).

b. Sürecin annenin ebeveynlik becerilerine yönelik etkileri: Hediye, çalışmaların en önemli sonuçlarından birinin, çocuğunun fark etmediği yönlerini keşfetmek, onu daha iyi tanımak ve bu sayede onun isteklerini anlayıp bunlara yanıt vermek olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Bu noktada özellikle çocuğunun oyun taleplerini fark ettiğini ve bu sayede birlikte daha sık oyun oynayabildiklerini ifade etmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 1'24"*). Hediye, çocuğuna nasıl yaklaşacağı ve çocuğun reddedici davranışları karşısında ona bir etkinliği nasıl yaptırabileceği yönünde beceri kazandığını da açıklamıştır (*video kaydı, 25.11.2011, süre 6'40"*). Bunun için de özellikle çocuğa olumlu ifadelerle yaklaşarak onu etkinliğe yönlendirmenin ve çocuğu çevrede olup bitenlerle ilgili bilgilendirmenin işlevsel olduğu yönünde görüş öne sürerek (*video kaydı, 25.11.2011, süre 7'30"*), çocuğa dil girdisi sağlamanın etkileşim üzerindeki önemini ortaya koymuştur.

c. Kazanımların günlük yaşama aktarılması: Hediye, çalışmalarda edindiği kazanımları çevresindeki diğerlerine de aktardığını ve bunun özellikle çocuğun ısırma davranışının ortadan kalkmasında çok etkili olduğunu belirtmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 10'2"*). Hediye ayrıca, oyun etkinlikleri çerçevesinde kazandığı beceriler sayesinde, bakım etkinliklerinin de olumlu yönde değiştiği görüşünü vurgulamıştır. Anne bu konuya ilişkin olarak, banyo saatlerinin bir kriz olmaktan çıkıp oyuna dönüşerek, bu etkinliğin Murat için eğlenceli olmaya başladığını bildirmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 9'*).

2. Çocuğun kazanımlarına ilişkin görüşler. Hediye çocuğunun şu alanlarda değiştiğini ve geliştiğini belirtmiştir:

- Etkinliklere daha istekli ve yoğun katılım göstermesi
- Nesneyle oyun davranışının artması

- Bağımsız oyun oynama becerisinin artması ve anneye bu konuda olan bağımlılığının azalması
- Babası, ablası ve aile bireyleri dışındaki diğerleriyle etkileşiminin artması
- Araştırmanın başından bu yana daha sakin ve uyumlu olması
- Isırma davranışının sönmesi (*video kaydı, 25.11.2011, süre 2'55"-27'53"*).

3. Süreçte yararlanılan öğretim teknikleri ve materyallere ilişkin görüşler.

a. *Otumlarda kullanılan öğretim teknikleri:* Hediye, model olma tekniğinin çocuğuna nasıl yaklaşması ve onunla nasıl sözel iletişim kurması gerektiği konusundaki yararlarına değinirken, bu tekniğin videodan geribildirim tekniğiyle pekiştirilmesi yoluyla, hedef becerileri etkili şekilde kazandığını dile getirmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 15'56"*).

b. *Otumlarda kullanılan materyaller:* Hediye, araştırmacı tarafından çalışma ortamına getirilen oyuncaklara ilişkin görüşünü "En fazla bu kadar olabilirdi" (*video kaydı, 25.11.2011, süre 12'20"*) şeklinde ifade ederek, kullanılan oyuncakların niceliği ve niteliğine ilişkin olumlu görüş bildirmiştir. Hediye ayrıca, araştırmacının oturumların sonunda kendisine lettiği Oturum Planları ve Etkinlik Kartları'nın da işlevselliğine değinmiştir. Hediye tüm planlar ve kartların olduğu bir dosya hazırladığını ve her oturumdan sonra Oturum Planı'nı yeniden inceleyip önerileri uygulamaya çalıştığını dile getirmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 11'10"*). Etkinlik Kartları'na ise gün içerisinde çocukla oyun bulmada zorlandığında göz attığını ve böylelikle ona farklı etkinlikler sunabildiğini bildirmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 12'38"*).

Hediye materyallere ilişkin son olarak, otumlarda video kamera kullanılmasından dolayı zaman zaman rahatsızlık duyduğunu ancak bu çekimlerin kendisine geribildirim verilmek üzere izletilmesi ve bunun yararlarını görmesiyle birlikte bu uygulamaya alıştığını açıklamıştır (*video kaydı, 25.11.2011, süre 28'40"*).

4. Çalışma koşullarına ilişkin görüşler. Hediye çalışmaların yürütüldüğü ortam, çalışmaların sıklığı ve oturum sayısı ile ilgili görüş bildirmiştir. Buna göre Hediye, çocuğuyla seyahat etmenin güçlüklerini öne sürerek çalışmaların ev ortamında yürütülmüş olmasından dolayı memnun olduğunu belirtmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 21'*). Hediye'nin oturum sayısına ilişkin görüşü ise, 20 oturumda her becerinin kapsamlı şekilde ele alınması bakımından olumlu olduğu yönündedir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 19'28"*). Hediye son olarak, çalışmaların haftada iki kez yürütülmesine ilişkin olumlu görüş bildirmiştir. Anne haftada bir yürütülen uygulamaların yeterli olamayacağını, çalışmaların haftada ikiden fazla olması durumunda ise bunun kendisini bunaltabileceğini ifade ederek, haftada iki kez

çalışılmış olmasının kendisi için en uygun seçenek olduğunu açıklamıştır (*video kaydı, 25.11.2011, süre 20'10''*).

5. Araştırmacı ile ilgili görüşler. Hediye'nin, araştırmacının uygulama becerilerine ilişkin görüşleri de alınmıştır. Anne, araştırmacının sıcakkanlı ve samimi tavırlarını gündeme getirmiş ve bundan dolayı araştırmacıyı yıllardır tanıyormuş duygusuna kapıldığını açıklamıştır (*video kaydı, 25.11.2011, süre 21'35''*). Araştırmacının kendisine uygulamalarda iyi bir model olabildiğini, bunun yanında çocuğuna ve kendisine ilişkin tutumlarında değişim yaratarak ona sosyal açıdan da destek olduğunu ileri sürmüştür (*video kaydı, 25.11.2011, süre 23'50''*).

Hediye, araştırmacının çocuğa yaklaşımına ilişkin ise, ikili arasında olumlu bir öğretmen-öğrenci ilişkisi gözlediğini açıklamış ve araştırmacının normal şartlar altında diğerlerini reddetmeye eğilimli olan çocuğuna alternatif yollarla ulaşarak onda olumlu değişimler sağladığını ifade etmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 22'38'', 25'15''*).

6. Oturum amaçları dışında yer alan uygulamalara ilişkin görüşler. Hediye, oturumlarda kendisinin kişisel sorunlarını içeren duygusal paylaşımlar ile annenin araştırmacıya bakım ile ilgili yönelttiği sorulara ilişkin görüş bildirmiştir. Anne duygusal paylaşımların kendisi için çok gerekli ve yararlı olduğunu ve bunların olmaması durumunda süreçte kendisini gergin hissedeceğini dile getirmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 17'20''*). Bakıma ilişkin kendisine yapılan bilgilendirmeler için ise, bunların ilerisi için gerekli olduğunu ve araştırmacıdan bu konularda ne kadar bilgi alırsa kendisi için o denli yararlı olacağını düşünerek çalışmalar sırasında bu konularla ilgili araştırmacıdan destek istediğini belirtmiştir (*video kaydı, 25.11.2011, süre 18'4''*).

Genelleme verisinin toplanması ve yarı yapılandırılmış görüşmenin gerçekleştirilmesiyle birlikte Hediye ile yürütülen müdahale ve değerlendirme çalışmaları sonlandırılmıştır.

3.2. Gül ile Yürütülen Çalışmalar

Gül ile 14.07.2011-08.09.2011 tarihleri arasında toplam yedi müdahale oturumu gerçekleştirilmiştir. Çizelge 3.22’de her oturumda yer alan uygulamalar ve oturum amaçları yer almaktadır.

Çizelge 3.22. Gül ile Yürütülen Oturumlar

Oturum	Tarih ve Süre	Uygulamalar	Amaçlar	
			Anne	Çocuk
1	14.07.2011 (114’7’')	Görüşme Video görüntüleri üzerinden açıklama	Çocuğun etkileşim davranışlarını belirleme	-
2	21.07.2011 (100’28’')	MO* girişi AÇAE ** Görüşme	Yanıtlayıcı olma	Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Yönerge alma
3	25.07.2011 (86’49’')	VMO*** VGB#	Yanıtlayıcı olma	Oturum 2 ile aynı amaçlar
4	22.08.2011 (74’30’')	Tartışma Sorgulama	Çocuğa yönelik gerçekçi beklentiler oluşturma Çocuğun gelişimini desteklemek için yapılması gerekenleri belirleme	-
5	24.08.2011 (59’43’')	AÇE ## VGB Görüşme	Yanıtlayıcı olma	Oturum 2 ile aynı amaçlar
6	06.09.2011 (102’20’')	MO AÇAE VGB	Yönlendirici olma	Oturum 2 ile aynı amaçlar
7	08.09.2011 (80’6’')	AÇE VGB Görüşme	Yönlendirici olma	Oturum 2 ile aynı amaçlar

* Model olma; ** Anne-çocuk-araştırmacı etkileşimi; *** Videodan model olma; # Videodan geribildirim; ## Anne-çocuk etkileşimi

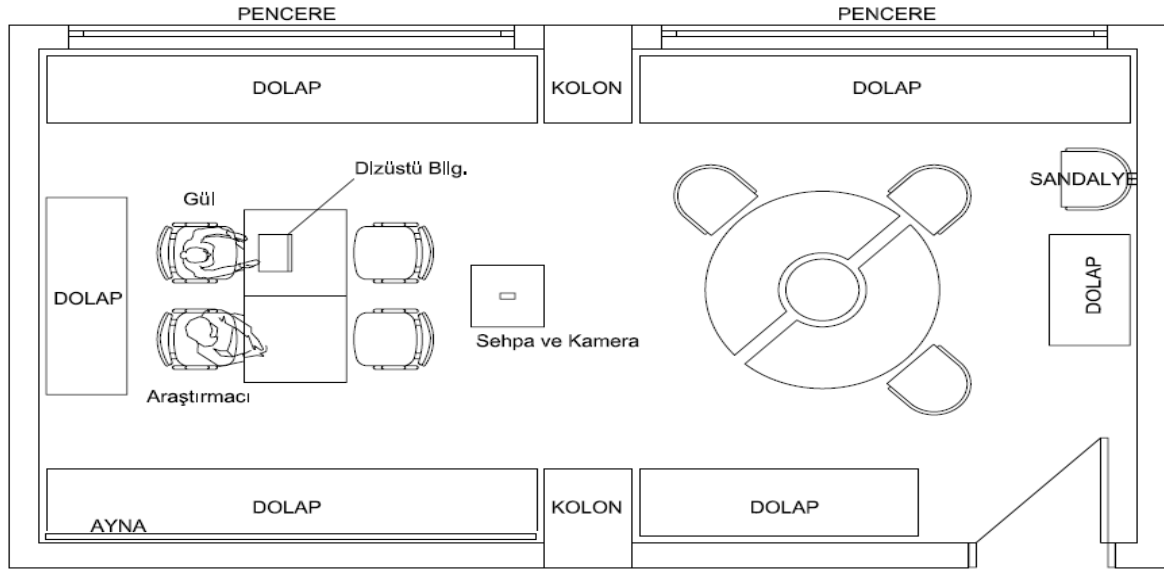
3.2.1. Oturum 1 (14.07.2011, 14:35-16:25)

3.2.1.1. Planlama. Gül ile yürütülen ilk müdahale oturumu, Hediye ile yürütülen birinci oturum gibi, 05.05.2011 tarihli Geçerlik Komitesi'nde alınan karar doğrultusunda (*Karar defteri, 05.05.2011, s. 8*), annenin çocuğun etkileşim ipuçlarını fark etmesi gereğinden yola çıkılarak planlanmıştır. Hediye ile yürütülen ilk oturumda anneye Etkinlik Kartları verilmişti. Ne var ki, bu uygulamanın herhangi bir yararı saptanamadığı için araştırmacı Gül'e Etkinlik Kartları'nı ilerleyen oturumlarda iletmeye karar vermiştir (*Araştırmacı günlüğü, 13.07.2011, s. 58-59*). Birinci oturumun planı Çizelge 3.23'te görülmektedir.

Çizelge 3.23. Birinci Oturumun Planı

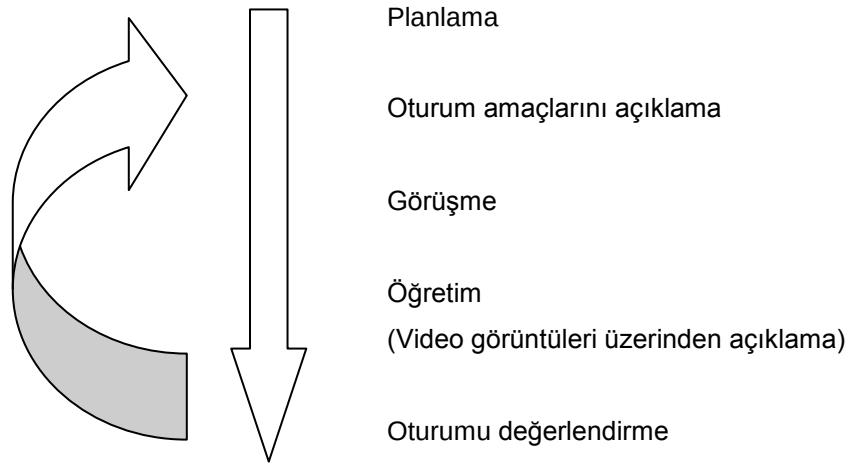
Amaçlar	Çocuğun etkileşim davranışlarının fark ettirilmesi
Ortam	OZEAUM Küçük Adımlar Odası
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, araştırmacı
Öğretim tekniği	Video görüntüleri üzerinden açıklama
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 1

3.2.1.2. İşleyiş. Birinci oturum, anneye birebir çalışılmasını gerektirmesinden dolayı anne ve araştırmacının katılımıyla OZEAUM'un Küçük Adımlar Odası'nda gerçekleştirilmiştir (Şekil 3.47).

Şekil 3.47. Birinci Oturumda Küçük Adımlar Odası'nın Fiziksel Koşulları

Birinci oturumun döngüsü aşağıda görülmektedir.

Şekil 3.48. Birinci Oturumun Döngüsü

Oturumda ilk olarak Gül, Ekin'le ilgili birtakım kaygılarını gündeme getirmiştir. Gül, Ekin'de glokom ameliyatından sonra ortaya çıkan inatçı davranışlardan yakınmış ve (veri toplama sürecinde de sık sık söz ettiği) anneliğe ilişkin olumsuz görüşlerini dile getirmiştir. Bu durum karşısında araştırmacı, bu konuları bir kenara bırakarak çalışmalara başlamanın uygun olmayacağını düşünmüş (*Araştırmacı günlüğü*, 14.07.2011, s. 60) ve anneyi dinlemiştir. Araştırmacı anneye, ilk aylarda yaşanan olumsuzlukların kendisinde isteksizlik yaratmasının doğal olduğunu, bu araştırmacının bir hedefinin de Gül'ün çocuğuna uygun şekilde yaklaşmasını ve bu sayede etkileşimden keyif almasını sağlamak olduğunu açıklamış, böylelikle annenin

dikkatini oturum amaçlarına çekerek ona görüntüleri izletmeye başlamıştır (*video kaydı, 14.07.2011, süre 10'50''*).

Gül ile görüntüler eşliğinde, çocuğun araştırmacı tarafından önceden belirlenen etkileşim davranışları tek tek görüşülmüştür. Bu davranışlar şunlardır:

- Sözel etkileşim başlatma (istek bildirme, etkinliklerle ilgili sorular sorma)
- Sözel etkileşimi sürdürme (annenin soru ve yorumlarını yanıtlama)
- Etkileşimden keyif alma
- Annenin yönergelerini alma
- Anneyle yapılan etkinliğe uzun süre odaklanma-ortak dikkat kurma
- Sıra alarak oyun oynama (*video kaydı, 14.07.2011, süre 19'10''-99'36''*).

Görüntülerin izlenmesi sonrasında Gül, Ekin'in kendisiyle doğrudan ilgilenildiğinde her şeyi yapabilecek bir çocuk olduğu ve anneye çok yoğun ihtiyaç duyduğu yönünde görüş bildirmiştir (*video kaydı, 14.07.2011, süre 99'36''*). İlerleyen dakikalarda ise, Ekin'in söz dinleyen bir çocuk olduğunu fark ettiğini ve görüntüleri izledikten sonra bir an önce eve giderek çocuğunu daha yakından tanımak istediğini belirtmiştir (*video kaydı, 14.07.2011, süre 104'39''*).

Bu gelişmelerin sonrasında, Gül'e Oturum Planı 1 verilmiş ve ilerleyen çalışmaların evde yürütüleceğine dair kendisinden onay alınarak oturum sonlandırılmıştır (*video kaydı, 14.07.2011, süre 111'*).

3.2.1.3. Birinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Oturumun video kaydı ile araştırmacı günlüğünün bir araya getirilerek yapılan analizlerde şu temalar elde edilmiştir:

1. Bu oturum Gül'ün, çocuğundaki olumlu etkileşim davranışlarını fark ederek onu daha fazla tanıma isteğiyle sonuçlanması bakımından önemli bir oturum olmuştur. Bu gelişmenin, Gül'ün çocuğuyla etkileşim kurmaya güdülenmesinde ilk basamağı oluşturma olasılığı yüksektir (*Araştırmacı günlüğü, 14.07.2011, s. 61*).

2. Gül'ün oturum süresince çocuğuna ve kendi ebeveynlik becerilerine yönelik olumsuz tutumlarını gündeme getirmesi söz konusu olmuştur. Bu durumla veri toplama aşamasında da sık karşılaşıldığından, araştırmacı süreçte Gül'ün psikiyatrik desteğe gereksinimi olma olasılığını aklında bulundurması gerektiğini düşünmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 14.07.2011, s. 61*).

Gül'ün, çocuğunun etkileşim davranışlarına ilişkin farkındalığını artırmaya yönelik yürütülen ilk oturumun sonrasında, veri toplama sürecinde çekilen video görüntüleri yeniden incelenmiş ve Hediye-Murat çiftinin sürecinde olduğu gibi, Gül-

Ekin çiftinin etkileşimlerini desteklemenin ikinci basamağının “yanıtlayıcı olma” becerileri üzerinde çalışmak olduğu görülmüştür. Nitekim Gül, etkinliklerde çocuğunkilerden ziyade kendi tercihleri doğrultusunda etkinlik düzenlemekte ve çocuğunun bu etkinlikleri tamamlaması yönünde ısrarcı davranmaktadır (*video kaydı, 14.04.2011, 28.04.2011*). Gül’e ayrıca, veri toplama sürecinde çocuğuyla yalnızca Legoları kullanarak oyun oynamasından dolayı oyun alternatifleri sağlama gereksinimi belirlenmiş ve kendisi için iki Etkinlik Kartı seçilmiştir. Bu doğrultuda yapılan oturum planlaması Çizelge 3.24’te yer almaktadır (*Araştırmacı günlüğü, 20.07.2011, s. 66-67; Karar defteri, 17.06.2011, s. 12*).

Çizelge 3.24. İkinci Oturumun Planı

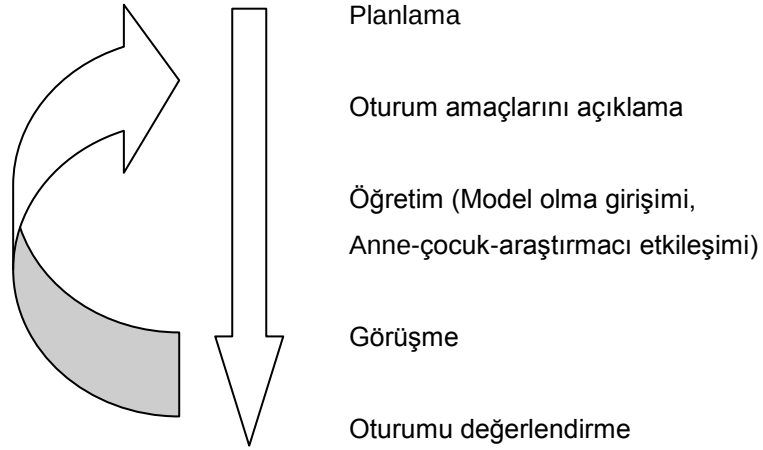
Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Yanıtlayıcı olma:	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi başlatma
• Çocuğun tepkilerini sürekli olarak gözlemleme/takip etme • Çocuğun gereksinimlerini anında karşılama • Çocuğun liderliğini izleme	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme
	Annenin yönergelerini alma
Ortam	Gül’ün evinin salonu
Süre	90’
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Videodan model olma
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 2 formu Oyuncak paketi (çocuğun Legoları, 8 adet 3X3 cm büyüklüğünde küp, sesli-ışıklı oyuncak 1,3, araba, 4 adet iç içe geçen kova, kitap) Etkinlik Kartı 4,5

3.2.2. Oturum 2 (21.07.2011, 15:30-17:35)

İkinci oturumda Gül, Gül’ün eşi, Ekin ve ikiz kardeş Emir tarafından karşılanan araştırmacı, ilk kez babayla tanışma fırsatı bulmuş ve kendisiyle kısa bir sohbet sonrasında baba Emir’i alarak akrabalarının evine geçmiştir.

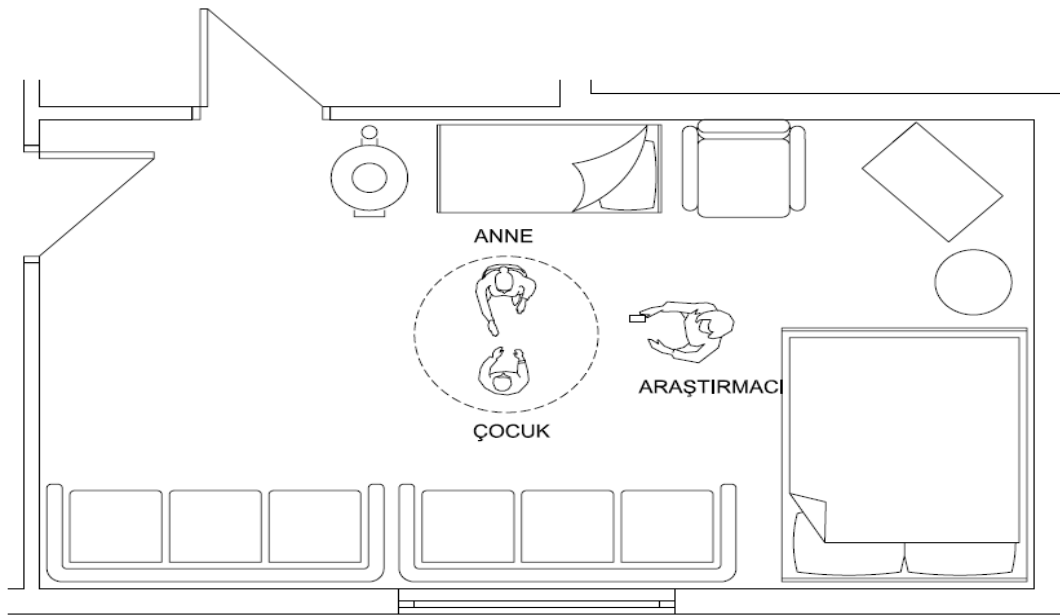
3.2.2.1. İşleyiş. Oturum amaçlarının açıklanmasıyla birlikte başlayan model olma aşamasında, Ekin’in araştırmacıyı reddetmesi nedeniyle Gül devreye girerek

çocuğuyla oyun oynamaya başlamıştır (*video kaydı, 21.07.2011, süre 5'40"-23'*). Araştırmacı bu sürenin sonunda oyuna katılarak çocuğun kendisine alışmasını sağlamaya çalışmış ancak Ekin onu kısa aralıklarla kabul etmesine karşın, yeniden anneye yönelmiştir (*video kaydı, 21.07.2011, süre 27'23"-50'48"*). Daha sonra Emir ve Gül'ün 16 yaşındaki kuzeni salona girerek Ekin'le oynamaya başlamışlar, o esnada salonun karşısındaki oturma odasında anneyle görüşme yapılmıştır (*video kaydı, 21.07.2011, süre 51'27"*). Dolayısıyla oturumda şu döngü ortaya çıkmıştır:

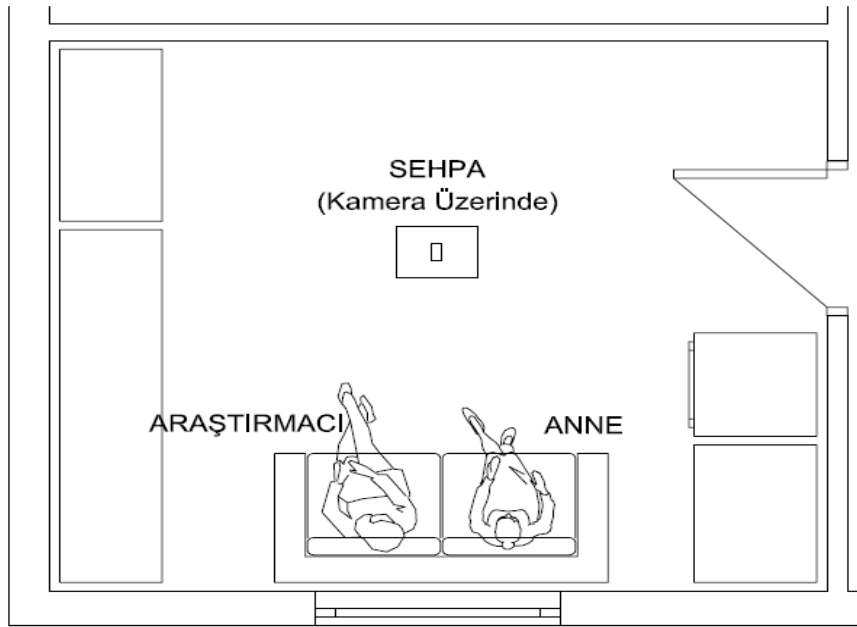

Şekil 3.49. İkinci Oturumun Döngüsü

Oturumda gerçekleşen aşamalar sırasındaki fiziksel koşullar ise aşağıdaki şekillerde yer almaktadır.

Şekil 3.50. İkinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları
(Anne-Çocuk-Araştırmacı Etkileşimi)

Şekil 3.51. İkinci Oturumda Oturma Odasının Fiziksel Koşulları (Görüşme)

Görüşme aşamasında, oturumun başında anneye model olunamadığı için videodan model olma tekniği kullanılamamış, anneye yalnızca hedef becerilere ilişkin bilgilendirme yapılabilmektedir. Gül bu süreçte, bir önceki oturumun çocuğuyla olan etkileşimine olan etkileri üzerine görüş bildirmiştir. Gül, birinci oturumda Ekin’le ilgili yapılan saptamaların doğruluğunu merak ederek onunla etkileşim kurduğunu ve çocuğun da buna karşılık olarak Gül’le sürekli bir arada olmayı talep ettiğini belirtmiştir (*video kaydı, 21.07.2011, süre 54’37’’*). Gül ayrıca gün içerisinde iki çocuğuyla oynamanın güçlüğünden yakınmıştır. Anne, çocuklardan biriyle oynarken diğeriyle ilgilenememenin kendisinde suçluluk duygusuna neden olduğunu, bu oturum sırasında Ekin’le, Emir’i düşünmek zorunda kalmadan oynamanın ise kendisine keyif verdiğini dile getirmiştir (*video kaydı, 21.07.2011, süre 77’12’’*).

Oturumun sonunda anneye Etkinlik Kartları verilerek çocuğuyla bunları nasıl oynayabileceği açıklanmıştır. Oturumun sonunda Gül, ilk oturumda video kullanımının kendisi için yararlı olduğuna dair görüş bildirmiştir (*video kaydı, 21.07.2011, süre 99’7’’*).

3.2.2.2. İkinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. İkinci oturumla ilgili yaşanan temel sorun, videodan model olma tekniğinin kullanılamamış olmasıdır. Nitekim bu oturum anne ile ev ortamında yürütülen ilk oturumdur ve araştırmacıda henüz araştırmacı-çocuk etkileşimi video kayıtları bulunmamaktadır. Araştırmacı oturum esnasında veri toplama sürecinde

çekilen anne-çocuk etkileşimi görüntülerini kullanma alternatifini düşünmüş olsa da, henüz herhangi bir müdahale yapılmadan çekilen görüntüleri anneye izletmenin, annenin araştırmacının onu haksız yere eleştireceği kaygısı geliştirme olasılığını aklına getirerek böyle bir uygulamayı tercih etmemiştir. Dolayısıyla çocuğun huzursuzlaşması gibi bir aksaklık karşısında alternatif öğretim tekniği olarak önceki görüntüleri izletme gibi bir olanak söz konusu olamamıştır.

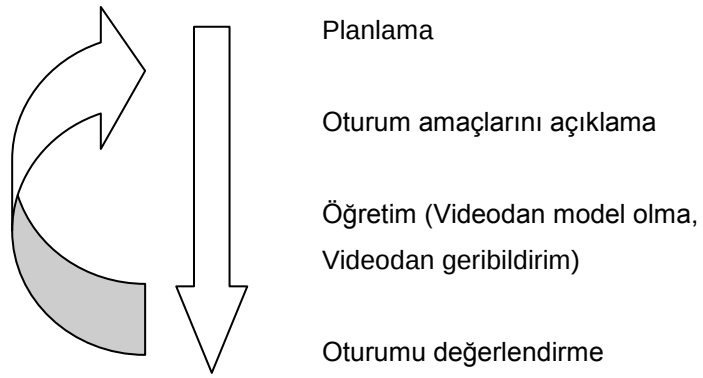
İkinci oturumda anneye anne-çocuk-araştırmacı etkileşiminden yola çıkılarak “yanıtlayıcı olma” ile ilgili bilgilendirmeler yapılmıştı. Dolayısıyla üçüncü oturumda annenin bu beceriyle ilgili (sınırlı da olsa) bilgisinin olacağını varsayan araştırmacı, ikinci oturumda çekilen anne-çocuk-araştırmacı görüntülerinden olumlu ve olumsuz örneklerin yer alacağı bir klip hazırlayarak annenin ve araştırmacının davranışlarını karşılaştırmalı olarak anneye sunmaya karar vermiştir. Böylelikle Windows Cyberlink Power Director programında sekiz kesitten oluşan bir klip hazırlanarak öğretimin videodan model olma ve videodan geribildirim teknikleriyle yürütülmesi planlanmıştır. Üçüncü oturumun planı Çizelge 3.25’te görülmektedir (*Araştırmacı günlüğü*, 25.07.2011, s. 72).

Çizelge 3.25. Üçüncü Oturumun Planı

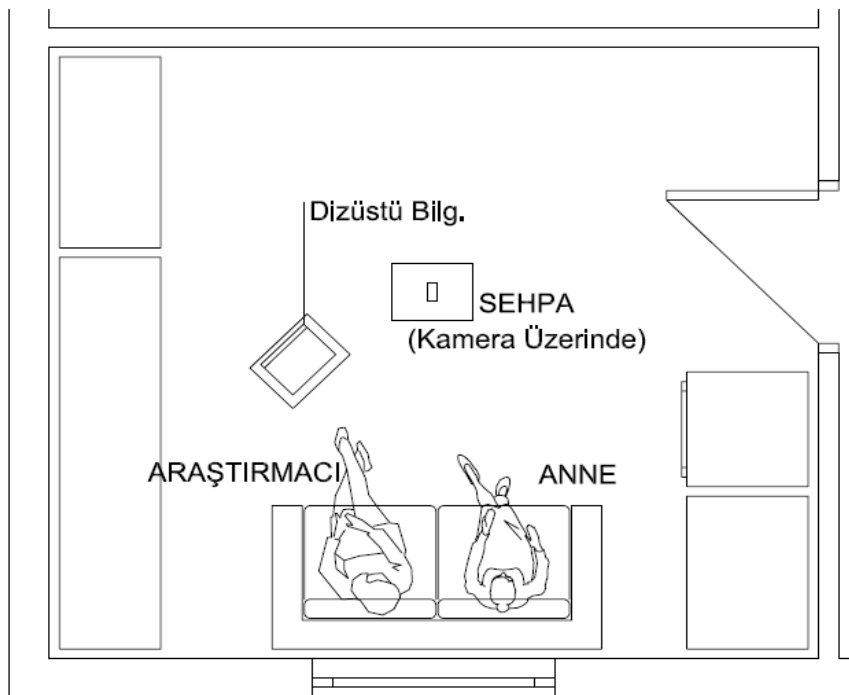
Amaçlar (anneye yönelik)	
Yanıtlayıcı olma:	
• Çocuğun tepkilerini sürekli olarak gözlemleme/takip etme • Çocuğun gereksinimlerini anında karşılama • Çocuğun liderliğini izleme	
Ortam	Gül’ün evinin oturma odası
Süre	60’
Katılımcılar	Anne, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan model olma, Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 3 formu

3.2.3. Oturum 3 (25.07.2011, 10:35-12:30)

Üçüncü oturum, Ekin’in halasının evine gönderilmesi sağlanarak Gül ile birebir gerçekleştirilmiştir. Üçüncü oturumun günlük döngüsü ile çalışma ortamının fiziksel koşulları Şekil 3.52 ve 3.53’te sunulmuştur.

Şekil 3.52. Üçüncü Oturumun Döngüsü

Şekil 3.53. Üçüncü Oturumda Oturma Odasının Fiziksel Koşulları

3.2.3.1. İşleyiş. Anne ile araştırmacının fikir alışverişleri çerçevesinde yürütülen videoya dayalı öğretim sürecinde, annenin çocuğunun fiziksel ihtiyaçlarını anında karşılama, oyunda çocuğun liderliğini izleme (çocuğun da buna karşılık olarak annenin yönergelerini alması) ve yaratıcı olma davranışları pekiştirilmiştir (*video kaydı, 25.07.2011, süre 1'55"-63'40"*). Yanıtlayıcı olmaya ilişkin olarak Gül'ün, Ekin'in devam ettiği özel özel eğitim kurumundaki öğretmeninin davranışlarını model aldığını belirtmesi üzerine, kendisinin çocuğun öğretmeni olmadığı ve ona annesi olarak yanıtlayıcı yaklaşması gerektiği önerisi getirilmiştir. Gül'e ayrıca gün içerisinde olumsuz düşüncelere yoğun zaman ayırdığı ancak bu zamanı araştırmada çalışılan

becerilere odaklanarak davranışa aktarmasıyla birlikte gözleyeceği ilerlemelerin kendisini bu olumsuz düşüncelerden önemli ölçüde koruyacağı açıklanmıştır (*video kaydı, 25.07.2011, süre 3'57"-56'30"*).

Son olarak, anneyle çalışmaların haftada iki kez yürütüleceğine dair karar alınmış ve Oturum Planı 3 verilerek oturum sonlandırılmıştır.

3.2.3.2. Üçüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Araştırmacı, oturum sırasında annenin çalışmalara devam etme konusundaki kararsızlığını gözlemlemiş, bu nedenle de oturumun sonlarında ona izlenen görüntülerden birlikte çıkardıkları sonuçların kendisi için ne ifade ettiği sorusunu yöneltmiştir. Gül araştırmacıya, yapılanların boşa gittiğini düşünmemesini ve çalışmaları sürdürmeye istekli olduğunu ancak kendisinde birtakım gelişmeler sağlanabilmesi için araştırmacının onu buna zorlaması gerektiğini belirtmiştir (*video kaydı, 25.07.2011, süre 71'-84'40"*). Gül'ün bu görüşü, araştırmacının kültürümüzde "aile merkezli" yaklaşımın nasıl olabileceğine dair sorgulamalar yapmasına neden olmuştur. Araştırmacı bu durumu günlüğüne şu şekilde aktarmıştır: "Aile merkezlilik diyoruz. Yani anneyle ortak karar vermek ve onun (tercihlerini) birincil plana almak ... ancak bana kendisini zorlamam gerektiğini söyledi. ... Kendini mecbur hissetmeliymiş. İlginç ama bizim gibi 'uzman her şeyi bilir' mantığında yaşayan bir kültür için oldukça tutarlı görünüyor. Yani anneyle çalışırken ... kararları ben alıp anneyle birlikte karar vermişiz gibi bir izlenim mi yaratmak gerekiyor?" (*Araştırmacı günlüğü, 27.07.2011, satır 3478-3485*).

Dördüncü oturumun planlamalarının yapıldığı günlerde, Gül araştırmacıya 27.07.2011 tarihinde telefonla ulaşarak Ekin'in ikizi Emir'in sağlık sorunlarından dolayı 28.07.2011 tarihli oturumu erteleme talebinde bulunmuştur. Anne ayrıca bir sonraki hafta Ekin'in rutin göz muayenesi için İstanbul'a gideceklerini de ekleyerek bir sonraki hafta da çalışmalara katılamayacağını açıklamıştır (*Araştırmacı günlüğü, 28.07.2011, s. 78*). Böylelikle 16.08.2011 tarihine kadar geçen sürede araştırmacı sürekli olarak Gül'e ulaşmaya çalışmış ancak katılımcı telefonlara yanıt vermemiştir. Araştırmacı anneyle birlikte Nisan 2011'den bu yana harcadıkları zaman ve enerjiyi dikkate aldığında, anneyle mutlaka görüşmesi ve çalışmalara devam etmesi için onu ikna etmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu görüşün danışman ve eş danışman tarafından onaylanmasıyla birlikte araştırmacı 16.08.2011 tarihinde Gül'ün evine

gitmiştir. O güne dek araştırmacının hiçbir telefonuna yanıt vermediği için bu ziyaret Gül'ün bilgisi dışında yapılmıştır.

3.2.4. Gül'ün Evine Ziyaret (16.08.2011, 10:30-11:20)

Araştırmacı, Gül'ün çalışmaya katılımını sürdürmek ve aynı zamanda annenin çalışmalara devam etmeme gerekçelerini belirlemek amacıyla 16 Ağustos sabahı Gül'ün evine gitmiştir.

Gül, araştırmacının telefonlarına neden yanıt vermediği ve kendisine ulaşmadığı sorusu karşısında hatim indirme ve tarlada yoğun çalışma gibi gerekçeler öne sürmüştür. Gül ayrıca yaşamının yoğun olduğunu ve araştırma sürecinde kendisinin de birtakım sorumluluklar yerine getirmesi gerektiğini, bunu da bir yük olarak algıladığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Gül'e, çocuklarının birileri tarafından evden alınıp, eğitilip, kendisine geri verilmesi gibi bir beklentide olduğu ancak küçük yaşlarda çocuklara yönelik müdahalelerin anneden bağımsız yürütülmesinden bir verim elde edilemeyeceği bilgisi verilmiştir.

Gül'ün Ekin'in durumunu kabullenmede güçlükler yaşadığı, araştırmacının veri toplama sürecinden o güne kadar olan önemli gözlemlerinden biridir. Araştırmacı annenin kabullenme sürecinde yaşadığı bu sorunun anlayışla karşılanması gerektiğini ancak bunun yanında annenin yaşam kalitesini artırmaya ilişkin girişimler yapma konusunda "birilerinin onu silkelemesi" (*Araştırmacı günlüğü, 16.08.2011, satır 4446, s. 100*) gerektiğini de düşünmektedir. Bu nedenle görüşme sırasında Gül'e yaşadığı olumsuz duygularla baş etmesi için psikiyatrik destek önermiş, ona ve Ekin'e çok değer verdiğini ve yaklaşık altı aydır verilen karşılıklı emeğin boşa gitmesini istemediğini de eklemiştir. Gül bunun üzerine büyük olasılıkla araştırmaya devam edeceğini ancak kısa bir süre düşünmek istediğini açıklamıştır (*Araştırmacı günlüğü, 16.08.2011, s. 99*). Böylelikle araştırmacı Gül'ün evinden ayrılmıştır.

3.2.5. Gül'ün Çalışmalara Devam Etme Kararı

Araştırmacı, Gül ile ilgili gelişmeleri ilerleyen günlerde Geçerlik Komitesi üyeleriyle paylaşmıştır. Danışman ve eş danışman araştırmacıya gerekirse tek katılımcıyla devam edilebileceğini belirtirken, bir Komite üyesi araştırmacıyla yüz yüze görüşme sırasında araştırmacının özel özel eğitim kurumlarından daha büyük yaştaki bir çocuk ve annesine de ulaşabileceğini (Sucuoğlu, *yüz yüze görüşme,*

17.08.2011, 14:00), diğer bir Komite üyesi ise e-posta yoluyla araştırmacının yoğun zaman ve enerji verdiği çalışmaları boşa çıkarmamak adına Gül'ü mutlaka ikna etmesi gerektiği görüşünü iletmiştir (Ataman, *E-posta*, 18.08.2011, 12:28). Araştırmacı bunun üzerine Gül'den haber beklemeye başlamıştır.

18 Ağustos günü (ev ziyaretinden iki gün sonra), Gül araştırmacıya telefonla ulaşarak çalışmalara devam etme isteğini açıklamıştır. Araştırmacı aynı gün içerisinde Geçerlik Komitesi üyelerine bu olumlu gelişmeyi iletmiş ve üyelerin de onayıyla dördüncü oturumun planlamalarına başlamıştır.

3.2.6. Oturum 4 (22.08.2011, 10:40-12:05)

3.2.6.1. Planlama. Araştırmacı dördüncü oturumu, üçüncü oturumu takip eden iki gün içinde planlamıştı. Ne var ki, süreçte yaşanan aksaklıklar, beceri öğretimine geçmeden önce Gül'ün çalışmaları sürdürmeye güdülenmesine ilişkin bir ek oturum yapılmasını gerektirmektedir. Bu genel amaca yönelik olarak annenin ebeveynlik becerilerini ve çocuğuna yönelik tutum ve beklentilerini araştırmacının yönlendirmeleriyle gerçekçi bir şekilde belirlemesi ve müdahalenin de bunları yanıtlayıcı şekilde şekillendirilmesi uygun görülmüştür. Araştırmacı bu doğrultuda dördüncü oturumu şu şekilde planlamıştır (*Araştırmacı günlüğü*, 21.08.2011, s. 106-107):

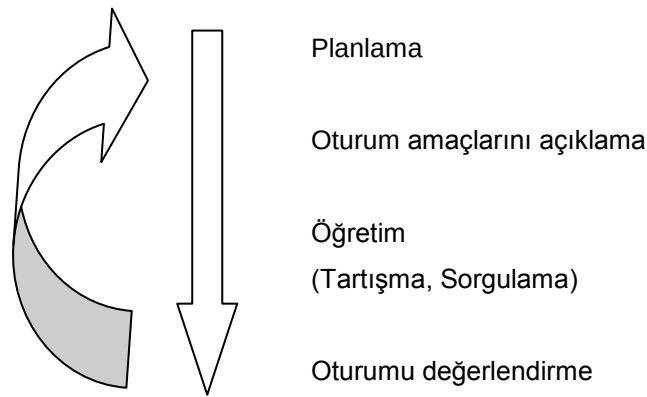
Çizelge 3.26. Dördüncü Oturumun Planı

Amaçlar (anneye yönelik)	
Çocuğa yönelik gerçekçi beklentiler oluşturma	
Çocuğun gelişimini desteklemek için yapılması gerekenleri belirleme	
Ortam	Gül'ün evinin oturma odası
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, araştırmacı
Öğretim tekniği	Tartışma, Sorgulama
Materyaller	Video kamera
	2 adet Oturum Planı 4 formu

Dördüncü oturum bir anlamda anneye araştırmacının süreci birlikte planlamaları olarak da düşünülebilir. Buna göre araştırmacı, anneye verecek olduğu Oturum Planı 4'ü önceki oturum planlarından farklı bir formatta hazırlamıştır. Bu formata göre öncelikle Gül'ün Ekin'e ilişkin beklentileri belirlenecek ve bunun

sonrasında annenin ve araştırmacının bu beklentileri sağlamak için atılabilecek adımlara ilişkin görüşleri tartışılacaktır. Son olarak da, anne ve araştırmacının görüşlerinden yola çıkılarak yapılabileceklerle ilişkin ortak kararlar alınacak ve “Ortak Kararımız” sütununa aktarılacaktır. Böyle bir uygulamanın, anneyi sürece aktif olarak katılmaya ve çalışmalarını sahiplenmeye teşvik edeceği düşünülmektedir (*Araştırmacı günlüğü*, 21.08.2011, s. 106).

3.2.6.2. İşleyiş. Gül’ün evinin oturma odasında anneye birebir yürütülen dördüncü oturumda, çalışma koşulları ikinci oturum ile benzer olup (Bkz. Şekil 3.51), oturumun döngüsü aşağıda görülmektedir.

Şekil 3.54. Dördüncü Oturumun Döngüsü

Gül’e oturum amaçlarının kısaca açıklanmasıyla başlayan oturum, Oturum Planı 4’te yer alan başlıkların tartışılması ve alınan kararların ilgili sütunlara işlenmesi şeklinde devam etmiştir. Görüşler ve alınan kararlar Çizelge 3.27’de görülmektedir (*video kaydı*, 22.08.2011, süre 6’-68’30’’):

Çizelge 3.27. Dördüncü Oturumda Görüşler ve Alınan Kararlar

Ekin’den beklentileriniz	Bunu sağlamak için yapabileceklerimiz		
	Sizin görüşleriniz	Benim görüşlerim	Ortak kararımız
Kendi kendine öğrenen bir çocuk olması Akranlarla bir arada oynaması Bağımsız hareket etmesi, anneye ihtiyaç duymadan gezebilmesi	Çocuğa zaman ayırma Çocuğa disiplin verme	Güçlü yönlerinizi (zekâ ve yaratıcılığınızı) akılda bulundurmanız Ekin’in siz olmadan desteklenemeyeceğini bilmeniz Ekin’in güçlü yönlerini fark etmeniz Duygularınızdan dolayı kendinizi suçlamamanız	Çocuğunuzun ve kendinizin güçlü yönlerini fark etmeniz Müdahaleye bir an önce başlamamız

Çalışmalar esnasında Gül, oturum amaçlarıyla doğrudan bağlantılı olmayan birtakım konuları da gündeme getirmiştir. Gül ilk olarak eşiyile konuşarak psikiyatrik destek almaya karar verdiğini söylemiştir (*video kaydı, 22.08.2011, süre 10"*). İlerleyen dakikalarda ise araştırmacıdan Ekin için eğitsel ve tıbbi hizmetlerle ilgili (özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki uygulamalar ve göze mercek yerleştirme ameliyatı) bilgi ve yönlendirme talebinde bulunmuştur (*video kaydı, 22.08.2011, süre 53'30"*). Oturumun sonunda anneye oturumda doldurulan Oturum Planı 4 verilmiş ve haftalık rutin çalışma günleri (Pazartesi ve Perşembe) belirlenmiştir.

3.2.6.3. Dördüncü oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Araştırmacı, oturumun video kaydı ile günlüğüne aktardığı izlenimleri bir araya getirerek yaptığı analizlerde şu temaları elde etmiştir:

1. Gül'ün, eşinin desteğiyle psikiyatrik destek alma kararı araştırmacıyı sevindirmiş, aynı zamanda eşler arasında bu tür bir dayanışmayı görme fırsatı bulmuştur (*Araştırmacı günlüğü, 23.08.2011, s. 108*).

2. Bir Geçerlik Komitesi üyesinin de belirttiği gibi "annenin araştırmacıdan çok yönlü destek beklemesi" (Ataman, *telefon görüşmesi, 18.08.2011, 17:20*), annenin araştırmacıdan destek hizmetlere ilişkin bilgi talebi bulunması nedeniyle, bu oturumda bir anlamda doğrulanmıştır. Araştırmacı, annenin söz konusu talebini bir dezavantajdan ziyade "Destek hizmetlerin düzenli ve birbiriyle bağlantılı yürümediği bir ülkede başka ne yapabilir ki? Ona yardım etmeye hazırım" (*Araştırmacı günlüğü, 23.08.2011, s. 108*) şeklinde yorumlayarak annenin eğitsel ve tıbbi destek hizmetlerle ilgili bilgi gereksinimleri için çalışmalara başlamıştır.

3. Bu oturumda anne ve araştırmacı, çalışmalara en kısa sürede başlama yönünde karar almışlar, annenin de araştırmacıyla işbirliği yapmaya istekli olduğu gözlenmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 23.08.2011, s. 109*). Dolayısıyla alan yazında da vurgulandığı gibi (örneğin Beckman, 1996), annenin süreçte bir ortak olarak görülmesinin avantajı ortaya çıkmıştır.

Bir sonraki adım, anneyle "yanıtlayıcı olma" becerisine ilişkin yürütülen üçüncü oturumu yeniden değerlendirerek, beşinci oturumda çalışılacak becerileri ve öğretim tekniklerini belirlemektir. Üçüncü oturumdan bu yana uzun bir süre (25.07.2011-24.08.2011) geçmiş olmasından ve öğretim sonrasında anne ile çocuğun etkileşimlerinin gözlenip anneye kendi performansı üzerinden geribildirim

verilememesinden dolayı, beşinci oturumda anneye o oturumda çekilecek kamera görüntülerinden yola çıkılarak videodan geribildirim verilmesi gerekmektedir.

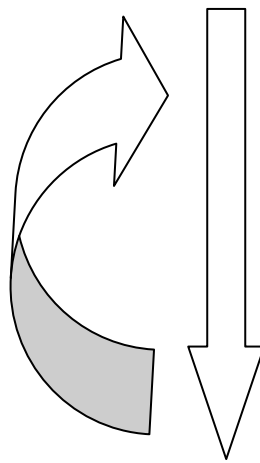
Yukarıda da belirtildiği gibi, Gül araştırmacıdan destek hizmetlere ilişkin bilgi talebinde bulunmuştur. Anneye aynı gün içerisinde bu konularla ilgili yoğun bilgi sağlamak yerine, bir sonraki oturumda tıbbi hizmetlerin ele alınması, eğitsel hizmetlerin ise ileri bir oturumda gündeme getirilmesi uygun bulunmuştur. Beşinci oturumun planı Çizelge 3.28’de sunulmuştur (*Araştırmacı günlüğü, 23.08.2011, s. 109-110; Karar defteri, 17.06.2011, s. 12*).

Çizelge 3.28. Beşinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Yanıtlayıcı olma:	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi başlatma
• Çocuğun tepkilerini sürekli olarak gözlemlene/takip etme • Çocuğun gereksinimlerini anında karşılama • Çocuğun liderliğini izleme	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme
Tıbbi hizmetler ile ilgili bilgilendirmenin yapılması	Annenin yönergelerini alma
Ortam	Gül’ün evinin salonu
Süre	90’
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 5 formu Oyuncak paketi (8 adet küp, sesli-ışıklı oyuncak 1, araba, 4 adet iç içe geçen kova, piyano, ipli tekerlekli kaplumbağa)

3.2.7. Oturum 5 (24.08.2011, 10:30-12:00)

Beşinci oturum, planlamalarla paralel olarak aşağıdaki döngü çerçevesinde yürütülmüştür.

Planlama

Oturum amaçlarını açıklama

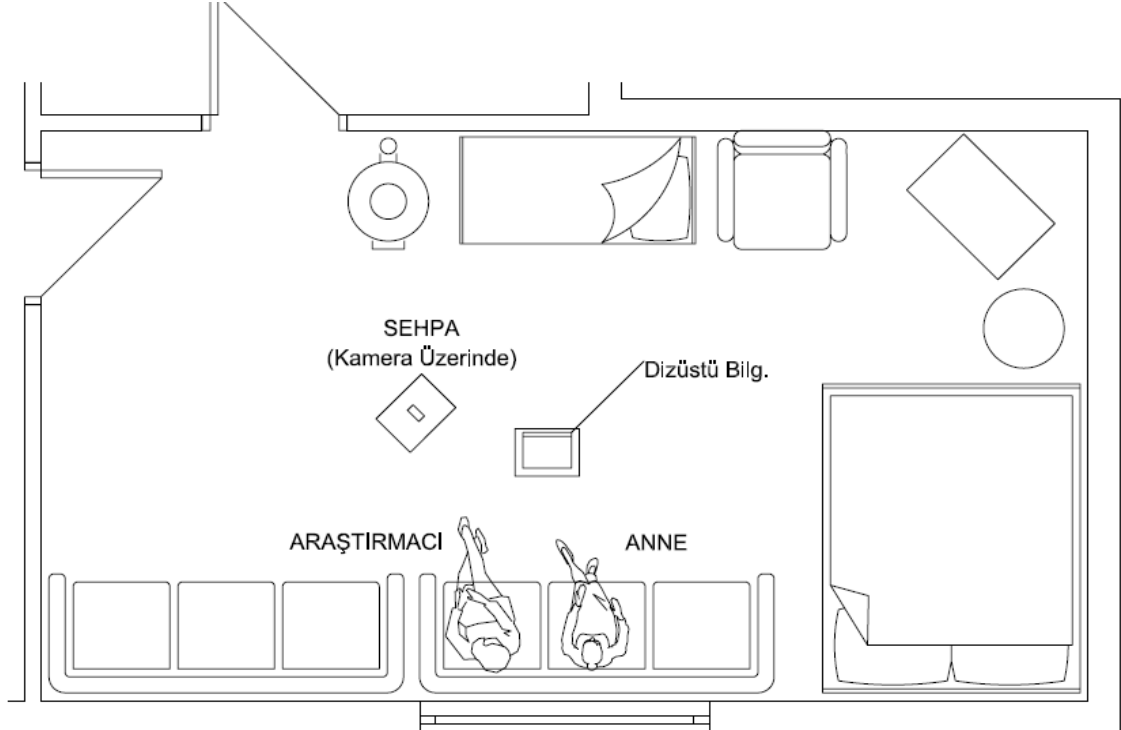
Öğretim (Anne-çocuk etkileşimi,
Videodan geribildirim)

Görüşme

Oturumu değerlendirme

Şekil 3.55. Beşinci Oturumun Döngüsü

3.2.7.1. İşleyiş. Oturum amaçlarının açıklanmasıyla başlayan oturumun anne-çocuk etkileşimi aşamasındaki fiziksel koşullar ikinci oturumdaki ile aynıdır (Bkz. Şekil 3.50). Videodan geribildirim ve görüşme süreçlerindeki fiziksel koşullar ise Şekil 3.56'da yer almaktadır.

Şekil 3.56. Beşinci Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları
(Videodan Geribildirim, Görüşme)

Oturumda kameraya alınan anne-çocuk etkileşimi (15'8''), anne ve çocuğun davranışlarına ilişkin şu bulguları ortaya koymuştur:

a. Gül'ün etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Gül, etkileşim süresince Ekin'in davranışlarını gözlemlemiş ve Ekin'i herhangi bir etkinliğe zorlamadan onun tercih ettiği oyuncaklarla oyun kurarak çocuğunun liderliğini izlemiştir.
- **Diğer etkileşim davranışları:** "Yanıtlayıcı olma" dışında herhangi bir etkileşim becerisi çalışılmamış olmasına karşın, Gül'ün "sıra alma", "bilgilendirici dil girdisi sağlama" ve "yaratıcı olma" becerilerindeki başarılı performansı dikkat çekmiştir. Örneğin Ekin oyuncak davula vurduğunda o da sıra alarak vurmuş (*video kaydı, 24.08.2011, süre 1'15'', 2'25'', 3'38''*), çocuğa ilk kez karşılaştığı davul ve piyanonun özelliklerini tanıtmış (*video kaydı, 24.08.2011, süre 26'', 7'1'', 8'22''*) ve çocuğa iç içe geçen kovalarla çeşitli etkinlikler yaptırmıştır (*video kaydı, 24.08.2011, süre 10'9'', 10'39'', 11'15''*). Gül'ün aynı zamanda veri toplama sürecindeki video görüntüleri ile üçüncü oturumdaki video görüntülerine kıyasla Ekin'e daha az oranda sözel ve fiziksel yönlendirme yaptığı da belirlenmiştir. Bununla birlikte annenin zaman zaman sabırsız davranarak çocuğa emir cümleleriyle yaklaşması (*video kaydı, 24.08.2011, süre 2'17'', 8'16'', 12'25''*) ve Ekin'in konumunu onu bilgilendirmeden hızlı değiştirmesi (*video kaydı, 24.08.2011, süre 6'35'', 8'47''*) dikkat çekmiştir.

b. Ekin'in etkileşim davranışları ve diğer gelişimsel özellikleri:

- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme ve yönerge alma:** Ekin, etkileşim görüntülerinin son 15 saniyesi dışındaki tüm süre içerisinde annenin etkileşim girişimlerine onun yönergelerine uyarak ya da sözel karşılıklar vererek etkileşimi sürdürmüştür (*video kaydı, 24.08.2011, süre 45'', 4'49'', 14'26''*).
- **İşlevsel ve sembolik oyun becerileri:** Ekin, annesinin ona sunduğu oyuncaklarla işlevsel (*video kaydı, 24.08.2011, süre 3'30'', 7'15''*) ve sembolik (*video kaydı, 24.08.2011, süre 10'30''*) oyun kurmuştur.

c. Ortak etkileşim davranışları: Anne-çocuk çiftinin etkileşim süresince nesneyle oyunda ve fiziksel oyunlarda karşılıklı konuştukları, oyuncaklarla ortak dikkat ve eşgüdüm çerçevesinde oyun kurup sürdürdükleri saptanmıştır (*video kaydı, 24.08.2011*).

Öğretim aşamasında Gül'e, oturum amacı olan "yanıtlayıcı olma" davranışlarının yanında, henüz çalışılmamış olmasına karşın "sıra alma", "yaratıcı

olma”, “dil girdisi sağlama” ve çocuğu sembolik oyuna teşvik etme gibi davranışlarına ilişkin de olumlu geribildirim sağlanmıştır. Bunların yanında anneye, olumlu etkileşim davranışlarının çocuğun yönerge alma ve etkileşimi sürdürme davranışları üzerindeki olumlu etkileri de fark ettirilmiştir (*video kaydı, 24.08.2011, süre 16’8”-42’25”*).

Gül bu süreçte, oturum amaçları arasında olmamasına karşın diğer çocuğunun davranış sorunları ve Ekin’in “Ayı Bebek” olarak adlandırdığı oyuncak ayıyı yanından ayırmaması konularındaki kaygılarını gündeme getirmiştir. Anneye bu konularda bilgilendirme yapılarak (*video kaydı, 24.08.2011, süre 21’38”, 33’48”*) bir önceki oturumda araştırmacıdan talep ettiği bilgilerin (psikiyatrik destek ve göz ameliyatı) paylaşıldığı bir görüşme yapılmış ve Oturum Planı 5 verilerek oturum sonlandırılmıştır.

3.2.7.2. Beşinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Analizlerden elde edilen bulgular, Gül’ün çocuğunun liderliği izlemeye olumlu gelişmeler gösterdiğini ancak bu becerinin pekiştirilmeye devam edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Video kaydının yeniden incelenmesiyle, Gül’ün Ekin gibi etkinlikleri sözel olan ve olmayan davranışlarla yönlendirebilen bir çocuk karşısında daha az düzeyde yönlendirici olması gerektiği düşünülmektedir. Bu gerekçeden yola çıkılarak, Gül’ün bir sonraki oturumda “liderliği izleme” ile paralel bir beceri olan “uygun düzeyde yönlendirici olma” becerisinde desteklenmesinin uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda annenin öncelikli olarak desteklenmesi gereken “yönlendirici olma” davranışları saptanmış (*video kaydı, 24.08.2011*) ve altıncı oturumun planlanması yapılmıştır.

Oturum amaçlarına ulaşmak amacıyla, model olma öğretim tekniğinin kullanılması planlanmıştır. Gül ile henüz videodan geribildirim tekniği sistematik bir sürece oturtulamamıştır. Ne var ki, araştırmacının diğer katılımcısı olan Hediye ile yürütülen çalışmalarda annenin videodan geribildirim tekniğine ilişkin olumlu görüşleri araştırmacıya şunu düşündürmüştür: Hediye kendi davranışlarını videodan görmenin çok yararlı olduğunu pek çok oturumda dile getirmişti. Bununla birlikte, videodan geribildirim bazı oturumlarda annenin çocuğuyla oynamasına ayrılan zamandan kazanılmasını sağlamış ve anneye önceki oturumlarda çekilen görüntüler izletilerek öğretim daha pratik bir şekilde yapılabilmiştir. Bu nedenlerden dolayı araştırmacı benzer bir süreci Gül ile yürütülecek altıncı oturuma taşımaya karar vermiştir. Dolayısıyla altıncı oturum için beşinci oturumda çekilen anne-çocuk etkileşimi video kaydı izlenerek oturumun hedef davranışlarını içeren 12 kesitlik bir klip hazırlanmıştır.

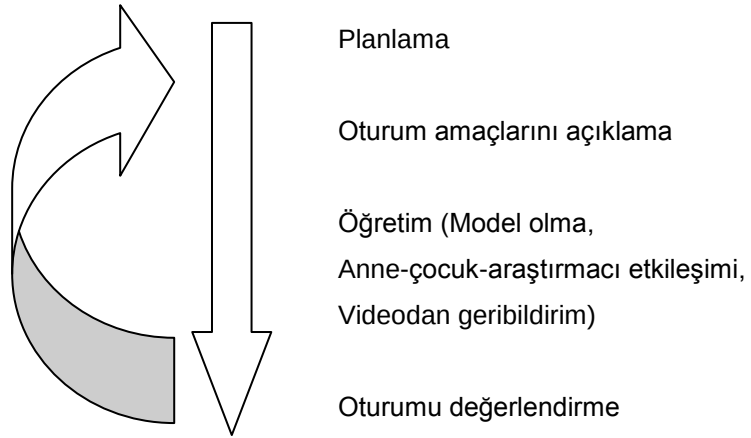
Böylelikle araştırmacının becerileri model olması sonrasında videodan model olma tekniğini kullanmak yerine, araştırmacının model olduğu davranışlar tartışılarak bunların hazırlanan klip eşliğinde annenin davranışlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi sağlanacaktır (*Araştırmacı günlüğü, 05.09.2011, s. 118*). Bu doğrultuda hazırlanan oturum planı aşağıdaki gibidir.

Çizelge 3.29. Altıncı Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Yanıtlayıcı olma (çocuğun liderliğini izleme)	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi
Uygun düzeyde yönlendirici olma:	başlatma
- Sözel yönlendirmelerde emir cümlelerinden kaçınma (bu davranış AEKL’de yer almamaktadır ancak annede bu davranışın sık gözlenmesinden dolayı bu davranış amaçlara eklenmiştir) - Çocuğun etkinlik sırasındaki yanlış-uygun olmayan davranışlarını olumlu cümlelerle düzeltme/çocuğun davranışlarını eleştirmekten kaçınma - Yönerge ya da uyarı verme sonrasında, çocuğun tepki vermesi için fiziksel yardımı geciktirme - Etkinlikler arası geçişlerde çocuğu yeni etkinlikle ilgili bilgilendirme - Çocuğun fiziksel pozisyonunu uygun hızda değiştirme	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme Annenin yönergelerini alma
Ortam	Gül’ün evinin salonu
Süre	90’
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Model olma, Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 6 formu Oyuncak paketi (sesli-ışıklı oyuncak 1, piyano, araba, hayvan figürlü basmalı oyuncak, sallabaş)

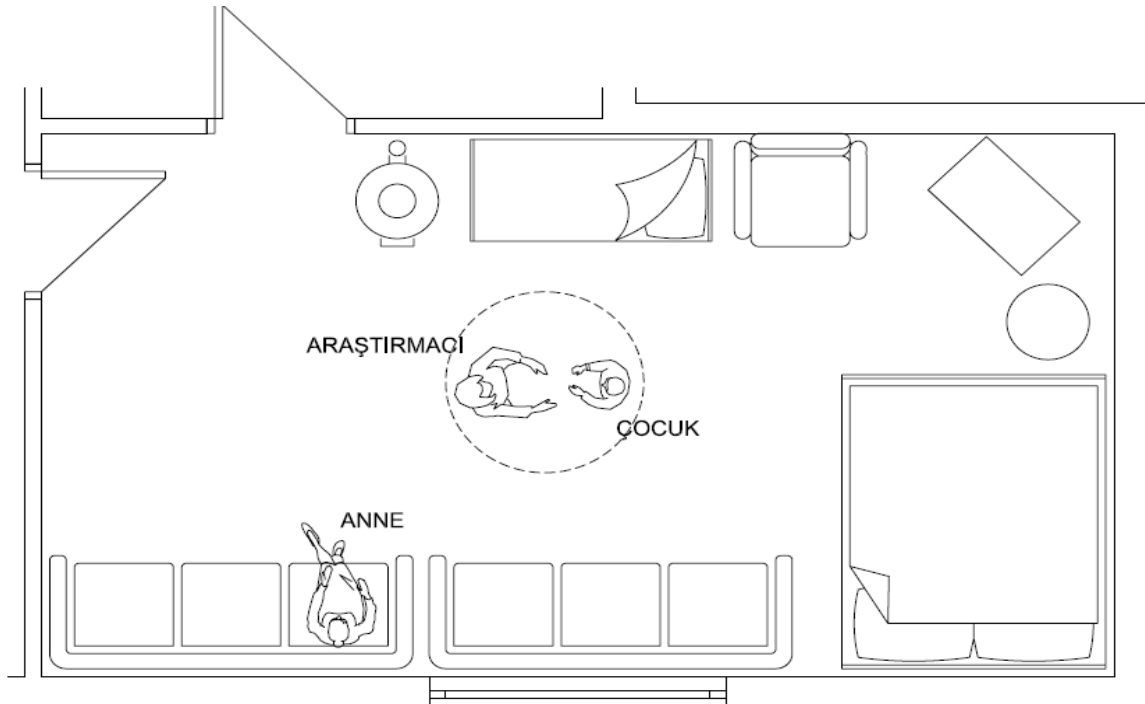
3.2.8. Oturum 6 (06.09.2011, 10:45-12:45)

3.2.8.1. İşleyiş. Gül'ün evinin salonunda Gül, Ekin ve araştırmacının katılımıyla yürütülen altıncı oturumun döngüsü aşağıda görülmektedir.

Şekil 3.57. Altıncı Oturumun Döngüsü

Model olma aşamasındaki fiziksel koşullar Şekil 3.58'de görülmekte, videodan geribildirim sırasındaki koşullar ise beşinci oturumdakilerle benzerlik göstermektedir (Bkz. Şekil 3.56).

Şekil 3.58. Altıncı Oturumda Salonun Fiziksel Koşulları (Model Olma)

Model olma aşamasının bitiminde Ekin halasının evine bırakılmış ve videodan geribildirime geçilmiştir. Öğretimin bu aşamasında araştırmacının önceden hazırladığı klipte yer alan anne davranışları ile araştırmacının oturumda anneye model olduğu davranışlar karşılaştırmalı olarak tartışılmış ve anneye öneriler verilmiştir.

Gül'e, araştırmacının Ekin'e yoğun öğretim yaptığı ancak bunları onu zorlamaktan ziyade liderliğini izleyerek ve ona uygun düzeyde sözel ve fiziksel yönlendirmeler yaparak gerçekleştirdiği, anne-çocuk etkileşimi görüntülerinde ise annenin ısrarcı yaklaşımları nedeniyle çocuğun etkinliği reddettiği açıklanmıştır (*video kaydı, 08.09.2011, süre 27'7"*). Bu genel açıklama sonrasında anneye oturumun hedef davranışları yeniden açıklanarak, çocuğuna bu doğrultuda yaklaşması önerilmiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 32'7"-96'20"*).

Gül önceki oturumlarda, araştırmacıdan kendisini bir şeyler yapmaya zorlamasını istemişti. Bu nedenle anneye bu oturumda günün uygun olan belirli zamanlarında iki kez 10-15 dakikalık sürelerle çocuğuyla oyun oynaması ve bunlara ilişkin günlüğüne aktarımlarda bulunması ödevi verilmiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 38'47"*) (bu konuda Gül'e önceki oturumlarda öneri getirilmesine karşın bu uygulama işlevsel olmamış ve bu nedenle anneye "ödev vermek" uygun görülmüştür).

Gül, bu süreçte araştırmayla doğrudan ilişkili olan ve olmayan konulara ilişkin görüşler de bildirmiştir. Gül ilk olarak, ilk oturumlarda araştırmacının eve gelmesine karşı bir isteksizlik duyduğunu ancak son zamanlarda çalışmalarını sabırsızlıkla beklediğini belirtmiştir. Katılımcı ikinci olarak da, bilgisayardan izlenen görüntülerin olmadığı önceki oturumlarda tartışılan konuları dikkatle dinlemesine karşın bunları kısa sürede unuttuğunu, bilgisayardan görüntüleri izlediğinde ise bilgi ve önerileri akılda tutabildiğini ifade etmiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 72'30"*). Gül aynı zamanda önceki oturumlarda olduğu gibi anneliğe ve çocuklarının gelişimlerine ilişkin birtakım kaygılarını da gündeme getirmiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 46'45"-72'30"*). Öğretimin sonunda anneye Oturum Planı 6 verilerek oturum sonlandırılmıştır.

3.2.8.2. Altıncı oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Oturumun video kaydı ile araştırmacı günlüğü notlarının analizi, şu temaları ortaya koymuştur:

1. Annenin bildirimleri doğrultusunda videodan geribildirim işlevsel bir öğretim tekniği olduğu görülmüştür (*Araştırmacı günlüğü, 07.09.2011, s. 122*).

2. Altıncı oturum, çeşitli konuların gündeme gelmesi nedeniyle planlandığından uzun sürmüştür. Araştırmacı annenin araştırmacıdan yoğun destek beklediğini bilmekte ve bu desteği vermeyi uygun görmektedir ancak Hediye'yle olan uygulamalarda olduğu gibi, oturum amaçlarından uzaklaşılması adına ilerleyen oturumlarda bu konuları daha kısa tutmaya özen göstermeye karar vermiştir (*Araştırmacı günlüğü, 07.09.2011, s. 122*).

Yedinci oturum, anneye altıncı oturumda model olunan “uygun düzeyde yönlendirici olma” becerilerinin, anne davranışları üzerinden değerlendirilmesi şeklinde planlanmıştır. Anneye ayrıca dördüncü oturumda talep ettiği eğitsel hizmetlere ilişkin bilgi verilecektir. Yedinci oturumun planı aşağıda görülmektedir (*Araştırmacı günlüğü, 07.09.2011, s. 123*).

Çizelge 3.30. Yedinci Oturumun Planı

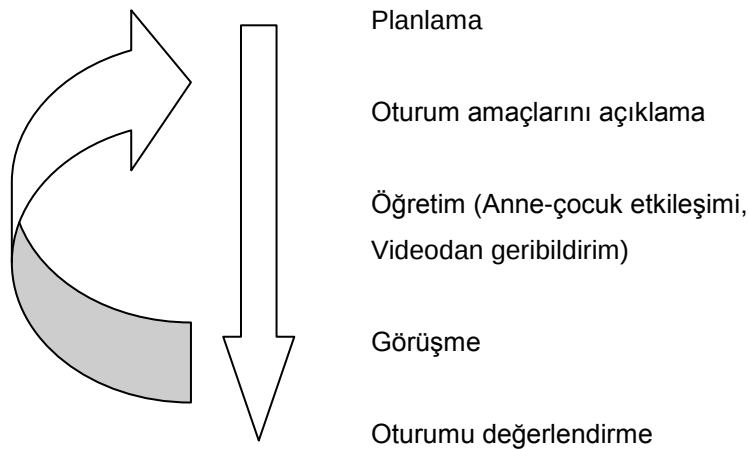
Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Yanıtlayıcı olma (çocuğun liderliğini izleme)	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi başlatma
Uygun düzeyde yönlendirici olma:	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme
- Sözel yönlendirmelerde emir cümlelerinden kaçınma (bu davranış AEKL'de yer almamaktadır ancak annede bu davranışın sık gözlenmesinden dolayı amaçlara eklenmiştir) - Çocuğun etkinlik sırasındaki yanlış-uygun olmayan davranışlarını olumlu cümlelerle düzeltme/çocuğun davranışlarını eleştirmekten kaçınma - Yönerge ya da uyaran verme sonrasında, çocuğun tepki vermesi için fiziksel yardımı geciktirme - Etkinlikler arası geçişlerde çocuğu yeni etkinlikle ilgili bilgilendirme - Çocuğun fiziksel pozisyonunu uygun hızda değiştirme	Annenin yönergelerini alma
Eğitsel hizmetler ile ilgili bilgilendirmenin yapılması	
Ortam	Gül'ün evinin salonu
Süre	60'
Katılımcılar	Anne, çocuk, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim
Materyaller	Video kamera Bilgisayar

2 adet Oturum Planı 7 formu

Oyuncak paketi (sesli-ışıklı oyuncak 1, piyano, araba, hayvan figürlü basmalı oyuncak, sallabaş)

3.2.9. Oturum 7 (08.09.2011, 10:40-12:15)

Gül ve Ekin’le evlerinin salonunda yürütülen çalışmalarda izlenen günlük döngü şöyledir:

Şekil 3.59. Yedinci Oturumun Döngüsü

Yukarıda yer alan anne-çocuk etkileşimi aşamasının fiziksel koşulları ikinci oturum ile (Bkz. Şekil 3.50), videodan geribildirim ve görüşme süreçlerindeki koşullar ise beşinci oturumdakilerle benzerlik göstermektedir (Bkz. Şekil 3.56).

3.2.9.1. İşleyiş. Oturum amaçlarının açıklanmasıyla birlikte geçilen anne-çocuk etkileşimi aşamasında (15’32’’), anne ve çocuğun davranışlarına ilişkin şu bulgular elde edilmiştir:

a. Gül’ün etkileşim davranışları:

- **Yanıtlayıcı olma:** Gül, Ekin’in etkileşim davranışlarını sürekli olarak izlemiş, onun fiziksel ihtiyaçlarını anında karşılamış (*video kaydı, 08.09.2011, süre 2’3’’, 7’22’’*) ve etkileşim süresince çocuğun sözel ve sözel olmayan tüm etkileşim başlatma girişimlerini sözel olarak yanıtlamıştır (*video kaydı, 08.09.2011, süre 4’58’’, 9’25’’, 15’20’’*). Bununla birlikte, üç kez dışında (*video kaydı, 08.09.2011, süre 20’’, 3’10’’, 13’20’’*), çocuğun liderliğini izleyerek etkinliklere katılmak yerine onu oturduğu yerden izlemeyi tercih etmiştir.

- **Yönlendirici olma:** Gül, emir cümlelerinden kaçınarak Ekin'i soru sorma yoluyla etkinliklere yönlendirmiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 2'14", 2'54", 7'43"*). Çocuğa sözel ipucu verdikten sonra ise, bir kez dışında (*video kaydı, 08.09.2011, süre 4'28"*), fiziksel yardımı geciktirerek çocuğun etkinliği bağımsız yapmasına fırsat tanımıştır (*video kaydı, 08.09.2011, süre 1'14", 3'43", 4'43"*). Etkinlikler arası geçişlerde ise bir kez çocuğu bilgilendirmiş (*video kaydı, 08.09.2011, süre 3'10"*), ikincisinde ise çocuğa doğrudan nesneyi sunarak herhangi bir bilgilendirme yapmamıştır (*video kaydı, 08.09.2011, süre 11'40"*). Gül, Ekin'in fiziksel pozisyonunu da, bir kez uygun olan (*video kaydı, 08.09.2011, süre 6'36"*) ve bir kez uygun olmayan hızda değiştirmiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 14'50"*). Yönlendiricilikte son olarak Gül'ün, Ekin'in bağlama uygun olmayan davranışlarını "Bakmıyon ki!", "Açmadın ki!" gibi olumsuz ifadelerle eleştirdiği (*video kaydı, 08.09.2011, süre 4'8", 5'20", 10'10"*) ve bir kez de onu "Ben gidiyorum o zaman" şeklinde tehdit ettiği (*video kaydı, 08.09.2011, süre 6'43"*) gözlenmiştir.

b. Ekin'in etkileşim davranışları:

- **Sözel olan ve olmayan etkileşim başlatma:** Ekin etkileşim süresince anneye sözel ve sözel olmayan (örneğin oyuncağı anneye uzatarak) etkileşim başlatma girişimlerinde bulunmuştur (*video kaydı, 08.09.2011, süre 4'58", 9'25", 11'*).
- **Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme:** Ekin, annesinin etkileşim girişimlerine sözel ve sözel olmayan davranışlarla karşılık vermiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 3'24", 7'8", 12'35"*). Ekin'in, etkileşimi annesinin ona verdiği yönergeleri de izleyerek sürdürdüğü dikkat çekmiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 1'38", 3'57", 12'57"*).

c. Ortak etkileşim davranışları: Gül'ün anne-çocuk etkileşiminde önceki oturumlara kıyasla durgunluğu dikkat çekmiştir. Anne özellikle etkileşimin ilk dakikalarında çocuğunu oturduğu yerden izlemeyi tercih etmiş ve bu süre içerisinde ikili arasında herhangi bir etkileşim gözlenmemiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 0'-2'47"*). İlerleyen dakikalarda da Gül çocuğuyla etkileşim kurma girişimlerinde bulunmuş ve ikili oyuncaklar üzerinde ortak dikkat kurarak etkileşime girebilmişlerdir. Anne ve çocuğun özellikle sözel etkileşimde karşılıklılıkları dikkat çekmiştir (*video kaydı, 08.09.2011*).

Videodan geribildirim aşamasında, Gül ile "liderliği izleme" ve "uygun düzeyde yönlendirici olma" davranışları tartışılmış ve uygun davranışlar pekiştirilerek kendisine

bir önceki oturumda verilen önerilere ek olarak, çocuğuna çevreden gelen seslerin neler olduğunu açıklaması (örneğin odaya biri geldiğinde kim olduğunu söyleme) önerilmiştir (*video kaydı, 08.09.2011, süre 22'30"-56'10"*). “Liderliği izleme” davranışı tartışılırken ise Gül, Ekin’i serbest bırakıp izlemeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Araştırmacı bunun üzerine “liderliği izleme” nin yanlış anlaşılmaya açık olduğunu fark ederek kavramı yeniden tanımlama gereksinimi duymuştur (*video kaydı, 08.09.2011, süre 50'20"*).

Videodan geribildirimlerin bitiminde anneye özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin görev ve sorumluluklarıyla ilgili bilgilendirici bir görüşme yapılmıştır (*video kaydı, 08.09.2011, süre 59'49"-62'30"*). Bu konuların görüşülmesiyle birlikte Gül’e Oturum Planı 7 verilerek oturum sonlandırılmıştır.

3.2.9.2. Yedinci oturumun genel değerlendirmesi ve bir sonraki oturumun planlanması. Yedinci oturum ile ilgili yapılan analizler şu temaların elde edilmesini sağlamıştır:

1. Anne ile ev ortamında çalışmanın birtakım sakıncaları olduğu belirlenmiştir. Şöyle ki, ikiz kardeş Emir’in sürekli olarak salona gelmesi ve anneden ilgi beklemesi söz konusu olmuş, bu da oturumun uzamasına ve annenin zaman zaman sürece odaklanmakta zorlanmasına neden olmuştur (*Araştırmacı günlüğü, 08.09.2011, s. 125*).

2. Annelerle yürütülecek çalışmalarda teknik terimlerin dikkatli kullanılmasının gereği ortaya çıkmıştır. Araştırmacı ilerleyen oturumlarda bu tür terimleri daha dikkatli tanımlama ve kullanma konusunda kendisine öz eleştiride bulunmuştur (*Araştırmacı günlüğü, 08.09.2011, s. 125*).

3. Gül’ün anne-çocuk etkileşimi sırasında belirlenen performansı, bir sonraki oturumun planlamalarına şu şekilde ışık tutmuştur:

- “Liderliği izleme” becerisi, annenin bu davranış tanımını farklı kavramsallaştırmış olmasından dolayı, Gül’ün sınırlılık gösterdiği bir beceri olarak belirmiştir. Gül bu beceriyi, “çocuğu kendi istediklerini yapabilmesi için onu kendi haline bırakma” olarak değerlendirildiğinden, etkileşimde zaman zaman onu yalnızca izlemeyle yetinmiş ve çocukla bu süre zarfında etkileşime girmemiştir (*AEKL, 08.09.2011*). Araştırmacı her ne kadar oturum sırasında bunu fark etmesiyle birlikte beceriyi yeniden tanımlasa da, annenin bu tanımı benimseyip benimsemediğinin belirlenmesi gerekmektedir.

- Gül “yönlendirici olma” becerilerinde gelişmeler kaydetmiştir. Gül, soru sorma ve öneri getirme yoluyla Ekin’i etkinliklere yönlendirmekte ve fiziksel yardımı geciktirerek ona etkinliği bağımsız yapma fırsatı tanımaktadır. Bunun yanında annenin diğer yönlendirme becerileri olan “etkinlik geçişlerinde çocuğu bilgilendirme”, “çocuğun fiziksel pozisyonunu uygun hızda değiştirme” ve “çocuğun bağlama uygun olmayan davranışlarını olumlu cümlelerle düzeltme” becerilerinde desteklenmeye devam edilmesi gerekmektedir (AEKL, 08.09.2011).
- Gül çocuğuna zaman ayırmaya ilişkin isteksizliğini veri toplama sürecinde ve önceki müdahale oturumlarında gündeme getirmişti. Yedinci oturumda anneye, çocukla günde iki kez 10-15’er dakikalık sürelerle oynaması ve bu etkileşimlere ilişkin günlüğüne notlar alması konusunda öneri getirilmişti. Dolayısıyla bu notların da sekizinci oturumda anneye birlikte incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir (Araştırmacı günlüğü, 18.09.2011, s. 126).

Bu sonuçlar doğrultusunda hazırlanan oturum planı (Araştırmacı günlüğü, 18.09.2011, s. 126-127) aşağıdaki gibidir:

Çizelge 3.31. Sekizinci Oturumun Planı

Amaçlar	
Anneye yönelik amaçlar	Çocuğa yönelik amaçlar
Yanıtlayıcı olma (çocuğun liderliğini izleme)	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi başlatma
Uygun düzeyde yönlendirici olma:	Sözel ve sözel olmayan etkileşimi sürdürme
• Sözel yönlendirmelerde emir cümlelerinden kaçınma (bu davranış AEKL’de yer almamaktadır ancak annede bu davranışın sık gözlenmesinden dolayı amaçlara eklenmiştir) • Çocuğun etkinlik sırasındaki yanlış-uygun olmayan davranışlarını olumlu cümlelerle düzeltme/çocuğun davranışlarını eleştirmekten kaçınma • Etkinlikler arası geçişlerde çocuğu yeni etkinlikle ilgili bilgilendirme • Çocuğun fiziksel pozisyonunu uygun hızda değiştirme	Annenin yönergelerini alma
Annenin günlüğünün oturum amaçları çerçevesinde gözden geçirilmesi	
Ortam	Gül’ün evinin salonu
Süre	90’
Katılımcılar	Anne, araştırmacı
Öğretim tekniği	Videodan geribildirim, Tartışma, Sorgulama

Materyaller	Video kamera Bilgisayar 2 adet Oturum Planı 8 formu Oyuncak paketi (ksilofon, araba, havyan figürlü basmalı oyuncak, sallabaş, ipli tekerlekli kaplumbağa, sesli-ışıklı oyuncak 5)

Yukarıda yer alan amaçlara yönelik olarak anneye videodan geribildirim verilecek ve sonrasında günlüğü üzerinde birlikte değerlendirme yapılacaktır. Araştırmacı böylelikle annenin günlüğü üzerinden günlük yaşamına ilişkin daha kapsamlı bilgi almayı ve oturum amaçlarını içeren yönlendirmeler yapmayı amaçlamaktadır. Annenin günlüğünde yer alan aktarımlar şu sorular çerçevesinde ele alınacaktır:

- Ne tür oyunlar oynadınız?
- Oyun sırasında neler hissettiniz?
 - a. Bu uygulamadan keyif aldınız mı?
 - b. Bunları sürdürebileceğinizi düşünüyor musunuz?
 - c. Kendinizi yeterli ve yetersiz gördüğünüz alanlar nelerdi?
- Ekin’de ne gibi davranış değişimleri gözlediniz? (*Araştırmacı günlüğü, 18.09.2011, s. 126*).

3.2.10. Oturum 8 (19.09.2011, 10:50-11:10)

19 Eylül sabahı, Gül çocuklarıyla birlikte araştırmacıyı evin bahçesinde karşılamıştır. Gül araştırmacıya, birkaç dakika içinde diş hekimine gitmesi gerektiğini, ayrıca aynı hafta içerisinde çocuklara özürlü kartı çıkartması ve hafta sonu yapılacak olan düğüne hazırlık yapması gerektiğini belirtmiştir. Hafta sonuna doğru ise bir sonraki hafta çalışıp çalışamayacağına karar vermek için düşünüp araştırmacıyla iletişime geçeceğini de eklemiştir. Araştırmacı bunun üzerine Gül’e sağladığı destek hizmetin yoğunluğunun önemli olduğunu ve bu sürecin haftada iki gün devam ettirilmesi gerektiğini söylemiştir. Gül bunu onaylamakla birlikte Ekim ayı içinde de kontroller için İstanbul’a gidecek olmalarından dolayı çalışmaların 1-2 hafta aksayacağını ifade etmiştir (*Araştırmacı günlüğü, 19.09.2011, s. 128-129*).

Araştırmacı, annenin araştırmaya devam etme konusundaki isteksizliğine dair ipucunu almış olmasına karşın, anneye bir önceki oturumdan bu yana neler yaptığı sorusunu yöneltmiştir. Gül, Ekin’le yalnızca bir kez oyun oynama girişiminde

bulunduğunu ve Emir sürekli araya girdiği için bu etkileşimin olumlu geçmediğini açıklamıştır. Anne ayrıca günlük tutmadığını, hatta günlüğünü bir kez kaybedip tekrar bulduğunu da eklemiştir. Araştırmacı annenin iki çocuğuyla bir arada oynamasını ve bunları günlüğüne not etmesini önermiştir. Gül bunun üzerine kış temizliğine başlayacaklarını ve evin genel olarak çalışmaya müsait olmayacağını belirtmiştir (*Araştırmacı günlüğü*, 19.09.2011, s. 129). Anne işlerini yoluna koyduktan sonra araştırmacıyla iletişime geçeceğini dile getirmiş ve araştırmacı Gül'ün evinden ayrılmıştır.

3.2.11. Gül ile Müdahale Sürecinin Sonlandırılması

1 Ekim 2011 Cumartesi günü saat 11:10'da Gül araştırmacıyı arayarak kendisinden haber beklediğini belirtmiş ancak araştırmacı Gül'e 19 Eylül'de kendisinin araştırmacıyı arayacağını belirttiği konuşmayı hatırlatmıştır. Araştırmacı ile Gül arasındaki bu anlaşmazlığın giderilmesiyle birlikte, araştırmacı oturum gün ve saati kararlaştırmadan önce danışmanıyla bu konuyu yeniden görüşme isteğini dile getirmiş ve en kısa zamanda kendisini haberdar edeceğini ifade etmiştir. Danışman ve eş danışmanla aynı gün içerisinde yapılan görüşmelerde, danışmanlar araştırmacıya anneye yeniden ulaşarak randevu vermesini önermişlerdir (*Akçamete, yüz yüze görüşme*, 01.10.2011, 11:30; *Gürgür, telefon görüşmesi*, 01.10.2011, 12:10). Araştırmacı bunun üzerine 4 Ekim 2011 Salı günü saat 20:00'de Gül'ü telefonla aramıştır. Gül telefonda Ekim'in 20'sinden sonra müsait olacaklarını belirtmiştir. Araştırmacı bu konuyu günlüğüne "her müdahaleyi bırakıp yeniden başladığımızda önceki adımlara geri dönüyoruz, böyle sistemsiz çalışamayız" (*Araştırmacı günlüğü*, 05.10.2011, satır 6186-6187, s. 140) şeklinde değerlendirmiş ve çalışmaya devam edip etmeme konusunu Geçerlik Komitesi Toplantısı'nda gündeme getirmiştir. 12 Ekim 2011'de yapılan toplantıda, üyeler çalışmaların sistematik gitmesinin önemli olmasından dolayı, Gül ile çalışmaların sonlandırılması konusunda fikir birliğine varmışlardır. Üyeler ayrıca, Gül ile sürecin tamamlanmamasının yanında, yedi oturumda önemli bulguların elde edilmiş olduğunu ifade ederek bu çalışmaların da raporlaştırılması konusunda araştırmacıyı yönlendirmişlerdir (*Karar defteri*, 12.10.2011, s. 16). Araştırmacı toplantıda son olarak, Gül ile yürütülen çalışmalara devam edilememesinin nedenlerini belirlemek amacıyla kendisiyle süreci değerlendirmeye ilişkin bireysel görüşme yapma isteğini

ortaya atmış ve bu görüş üyeler tarafından onaylanmıştır (*Karar defteri, 12.10.2011, s. 16*).

Söz konusu gelişmeler doğrultusunda Gül ile müdahale çalışmaları sonlandırılmıştır.

3.2.12. Müdahale Sürecine İlişkin Son Değerlendirme (Gül ile Görüşme, 23.10.2011, 11:00-12:10)

Araştırma sürecinin değerlendirilmesine yönelik olarak Gül ile 23.10.2011 tarihinde OZEAUM Küçük Adımlar Odası'nda yarı yapılandırılmış bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Gül'ün evinin çalışmaya uygun olmaması ve müdahale sürecinin sistematik ilerleyememesi nedenleriyle, Gül-Ekin çiftinden genelleme verisi toplanmamıştır.

Gül ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmenin amaçları, kendisinin ve çocuğunun müdahaleden kazanımları, araştırmacı becerileri, çalışma koşulları ve çalışmaların yürütülememesinin nedenleri konularındaki görüş ve önerilerini almaktır. Görüşmede Hediye ile yürütülen görüşme formatı (Ek 9) izlenmiştir. Görüşmeden elde edilen bulgular şunlardır:

1. Kişisel kazanımlara ilişkin görüşler. Gül, çalışmaların kendi davranışları ve tutumları üzerindeki etkilerine ilişkin görüşler ortaya koymuştur. Bu görüşlerin Ekin'i olduğu kadar ikiz kardeş Emir'i de içerdği görülmüştür.

a. Sürecin annenin çocuklarıyla günlük etkileşimleri üzerindeki etkisi: Gül, çalışmaların başladığı dönemden itibaren çocuklarına yönelik reddedici tavırlarının ortadan kalktığını ve onlara sıcak davranmaya başladığını açıklamıştır (*video kaydı, 23.11.2011, süre 6'20"*). Gül, çalışmalarda en çok aklında kalan becerinin, bir diğer deyişle süreçte elde ettiği en önemli kazanımın, çocuğunun tercihlerini fark etme, bunları gerçekleştirmesi için ona fırsat tanıma ve ihtiyaç duyduğunda onu zorlamadan uygun şekilde yönlendirme olduğunu ifade etmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 7'40", 8'40"*). Anne bu görüşüyle, bir anlamda yedi oturum süresince çalışılan "yanıtlayıcı olma" ve "uygun düzeyde yönlendirici olma" becerilerini kazandığını düşündürmüştür.

b. Sürecin annenin ebeveynlik becerilerine yönelik tutumlarına etkisi: Gül çalışmaların yürütüldüğü dönemde kendisini "iyi ve olması gereken bir anne" olarak algılamaya başladığını belirtmiş, bunun temel nedeni olarak da çocuklarıyla ilgilenme sorumluluğunu alarak onlara zaman ayırmaya çaba göstermesi ve çocuklar

bekleneni yerine getiremeseler dahi kendisinin bir anne olarak çabaladığını bilerek içinin rahat etmesini göstermiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 8'15", 34'*). Gül bu süreçte bir anne olarak asıl kimliğini bulduğunu ve çocuklarına nasıl yaklaşması gerektiğini bilebildiğini dile getirmiştir. Uygulamaya geçirebildiği sürece de çalışılan iki hedef davranışı başarılı bir şekilde sergileyebildiğine de inanmaktadır (*video kaydı, 23.11.2011, süre 34'-35'12"*). Gül her ne kadar kendisini başarılı görse de, ebeveynlik becerilerini sorgulamaya devam ettiğini ve çocuklara daha fazla zaman ayırma ve yaratıcı oyunlar geliştirme konusunda gelişmesi gerektiğini vurgulamıştır (*video kaydı, 23.11.2011, süre 9'55", 35'35"*).

2. Çocuğun kazanımlarına ilişkin görüşler. Gül, Ekin'deki bazı gelişmelerden söz etmiş ve kendi yaklaşımlarının bu gelişmelerdeki rolünü açıklamıştır. Gül Ekin'e, onun istekleri doğrultusunda yaklaştığı durumlarda çocuğun söz dinleyen bir çocuk haline geldiğini belirtmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 2'13"*). Gül ayrıca, Ekin'in söylenenleri daha iyi anlamaya başladığını, bunun ise annenin ona neyi nasıl söylemesi gerektiğini fark etmesiyle geliştiğini açıklamıştır (*video kaydı, 23.11.2011, süre 2'50"*). Gül Ekin'deki farklılıklara ilişkin son olarak, önceleri yakın çevredeki diğerleriyle birlikteliği tercih etmesine karşın, müdahale sürecinde çocuğunun kendisine olan düşkünlüğünün arttığını dile getirmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 3'26", 11'13"*).

3. Süreçte yararlanılan öğretim teknikleri ve materyallere ilişkin görüşler. Gül, müdahalede kullanılan öğretim teknikleri ve materyallerine ilişkin araştırmacıya olumlu geribildirimler sağlamıştır.

a. Oturumlarda kullanılan öğretim teknikleri: Gül model olma tekniğine ilişkin olarak araştırmacıyı doğrudan gözlemlemenin yararlarına değinmiştir. Gül araştırmacının Ekin'le oyunlarını izlerken kendine "Dolunay böyle yaptı, sen de öyle yaparsan çocuk da bu tepkiyi verir" şeklinde dönütler verdiğini ve bilgilerin bu sayede akılda kalıcı olabildiğini belirtmiştir. Gül videodan geribildirim tekniğinin ise, kendi davranışlarını aynı gün içerisinde "sıcağı sıcağına" izleyebilmesini sağladığı gerekçesiyle oldukça yararlı olduğunu dile getirmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 19'10"*).

b. Oturumlarda kullanılan materyaller: Gül kendisine araştırmacı tarafından oturum sonlarında verilen Oturum Planları'nı zaman zaman incelediğini (*video kaydı, 23.11.2011, süre 15'3"*), Etkinlik Kartları'nı ise yalnızca ilk zamanlar kullandığını belirtmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 17'44"*). Oturumlarda kullanılan video

kamera ise, Gül'de ilk zamanlar tedirginlik yaratmış ancak ona kısa süre içerisinde alışmasıyla birlikte sorun olmaktan çıkmıştır (*video kaydı, 23.11.2011, süre 18'20''*).

4. Çalışma koşullarına ilişkin görüşler. Gül, çalışmaların yürütüldüğü ortam ve çalışmaların sıklığına ilişkin görüş bildirmiştir. Gül çalışmaların sıklığını değerlendirdiğinde, haftada iki kez gibi bir sıklığın kendisi için en uygun seçenek olduğunu, haftada bir yürütülecek bir çalışmada bilgilerin unutulmasından kaynaklı olarak sürecin çok uzayacağı, haftada ikiden fazla oturum düzenlemenin ise günlük yaşamını aksatacağı yönünde fikir belirtmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 23'20''*). Annenin çalışma ortamına ilişkin görüşü ise, ev ortamının çalışmak için en uygun ortam olduğu, bunun nedeninin ise OZEAUM'a ulaşımının güç olacağı yönündedir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 24'46''*).

5. Araştırmacı ile ilgili görüşler. Gül, araştırmacının kendisi için çok etkili bir model olduğunu, bunun özellikle çevresinde örnek alabileceği bir kişi olmadığı için kendisine yarar sağladığını ve bir uzmanı model alabilmenin çalışma sürecindeki en önemli kazancı olduğunu belirtmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 37'30''*). Gül araştırmacının kendisiyle kurduğu iletişimin anlaşılır ve arkadaşça olduğunu (*video kaydı, 23.11.2011, süre 30'24''*) ve onu kendinden bir parça olarak görüp güvenerek her şeyi paylaşabildiğini düşünmüştür (*video kaydı, 23.11.2011, süre 40'40''*). Gül ayrıca, araştırmacının da görme yetersizliği olan bir çocuk annesi olmasından dolayı bu konuda yalnız olmadığını görmenin kendisini rahatlattığını da gündeme getirmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 38'57''*).

Gül, araştırmacının Ekin'e yaklaşımlarını değerlendirdiğinde ise, Ekin'in diğerleriyle kolay etkileşime geçebilen bir çocuk olmamasına karşın araştırmacının onunla kolay etkileşim kurabildiğini ifade etmiş (*video kaydı, 23.11.2011, süre 28'40''*) ve çocuklarının zaman zaman kendisine araştırmacının nerede olduğunu sorduklarını da eklemiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 30'*).

6. Oturum amaçları dışında yer alan uygulamalara ilişkin görüşler. Gül, araştırma kapsamında yer almayan duygusal paylaşımlar ve destek hizmetlere ilişkin bilgilendirmeler konusunda görüş bildirmiştir. Anne araştırmaya katıldığı dönemde psikolojik sorunlar yaşadığını, bunları araştırmacıyla paylaşmanın kendisini rahatlattığını ve bir anlamda iyileştiğini düşünmesine neden olduğunu dile getirmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 21'15''*). Gül araştırmacının kendisine diğer destek hizmetlerle ilgili sağladığı bilgilendirmeleri ise, yanında bunları bilen ve kendisini yönlendiren birinin olmasının sırtını sağlam bir yere dayayabilmesi anlamına geldiği şeklinde değerlendirmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 22'20''*).

7. Çalışmaları sürdürmeme gerekçelerine ilişkin görüşler. Araştırma sürecinde yaşanan sorunlara ilişkin yöneltilen soru karşısında Gül, her ne kadar araştırmacıyla paylaşmaya çekindiğini belirtse de, aile bireylerinin araştırmanın yararına inanmamalarının ve bu nedenle anne üzerinde baskı kurmalarının, çalışmaların önünde engel oluşturan başlıca etmen olduğunu açıklamıştır. Gül çalışmalara çok istekli olmasına karşın, aile bireylerinin onun yaşamında önemli bir yere sahip olmalarından dolayı bu baskılara karşı gelmekte zorlandığını ifade etmiş ve bu nedenle araştırmacının telefonlarına yanıt vermek istemesine karşın bunu yapamadığını belirtmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 44'-54'10''*).

8. İleriki araştırmalara yönelik öneriler. Gül, eşinin ailesiyle ilgili yaşadığı sorunları dile getirirken, ileride bu tür bir araştırma yapıldığında katılımcıların yakın akrabalarına ilişkin de bir müdahalenin sürece dâhil edilmesi yönünde görüş bildirmiştir (*video kaydı, 23.11.2011, süre 45'30''*).

Gül ile gerçekleştirilen bireysel görüşme ile birlikte çalışmalar sonlandırılmıştır.

Hediye ve Gül ile yürütülen çalışmalar sonucunda katılımcıların (anneler, çocuklar ve araştırmacı) süreçten elde ettikleri kazanımlara, işlevsel uygulamalara ve süreçte karşılaşılan güçlüklerle ilişkin önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Tartışma bölümünde söz konusu sonuçlar kapsamlı olarak açıklanacak ve alan yazın doğrultusunda tartışılacaktır.

4. TARTIŞMA

Bu araştırma eylem araştırması şeklinde desenlenerek görme yetersizliği olan iki küçük çocuğun anneleriyle anne-çocuk etkileşimini destekleme çalışmaları adı altında döngüler halinde yürütülmüştür. Bu süreçte gerçekleştirilen tüm uygulamalar ekip desteği ile adım adım izlenmiş, her aşama yansıtıcı olarak değerlendirilmiş ve bu doğrultuda bir sonraki adımlar planlanmıştır. Araştırmanın problem alanının ve katılımcıların gereksinimlerinin belirlenmesinden müdahalenin yürütülmesi ve tamamlanmasına dek yapılan kapsamlı sorgulamalar ve analizlerin, uygulanabilir bir anne-çocuk etkileşimi müdahalesinde dikkate alınması gereken faktörlerin belirlenmesine ışık tuttuğu gözlenirken, çalışmaların katılımcı anne-çocuk çiftleri ve araştırmacıda yarattığı değişim ve gelişmeleri de ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır. İlerleyen bölümlerde söz konusu sonuçlar, alan yazın çerçevesinde tartışılmıştır.

4.1. Araştırmanın Uygulanabilirliği

(Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Genel Süreci)

Bu araştırmada gerçekleşen tüm aşamaların toplanan veriler çerçevesinde planlanması, yürütülmesi ve bir önceki aşamanın bir sonraki için geçerli nedenler ortaya koyması, sürecin bir bütün olarak uygulanabilirliğini belirlemek açısından önemli görülmektedir. Bu nedenle araştırmacı her aşamada gerçekleştirdiği uygulamaların gerekliliğini ve uygunluğunu gerek meslektaş teyitlerine gerek alan yazına başvurarak doğrulamaya yoğun çaba sarf etmiştir. Araştırmanın filizlenmesi döneminde ilgili alan yazın ve araştırmacının özel yaşamı, görme yetersizliği olan bebekler ve küçük çocuklar ile annelerinin etkileşim desteğine gereksinim duyabileceklerini düşündürmüştü ve danışmanı ile birlikte bu konunun bir eylem araştırması şeklinde desenlenmesi konusunda fikir birliğine varmıştır. Bu gelişme araştırmacının, eylem araştırmalarının doğası gereği (Greenwood ve Levin, 2007; Johnson, 2002; Mills, 2003; Somekh, 2006), kişisel merakının ötesinde araştırmanın gerçek insanlar tarafından gerçek ortamlarda yaşanan bir durumu yansıtması

gereğinden yola çıkarak, söz konusu sorunu yaşamış olabilecek bireylere başvurulması gerektiğine karar vermiştir. Nitekim araştırma önerisinin tartışıldığı ilk Komite toplantısında (*Planlama Toplantısı, 14.12.2009*), araştırmacı böyle bir konuyu çalışmanın gerekliliğini daha somut bir şekilde ortaya koymak amacıyla, görme yetersizliği olan çocuk anne babalarının görüşlerinin alınması gerektiğini belirtmiş ve Komite'nin de bu görüşü kabul etmesiyle birlikte ulaşılabilen gönüllü anne babalarla, çocuklarıyla erken dönemlerdeki etkileşim deneyimlerine ilişkin iki odak grup görüşmesi yürütmüştür. Bu görüşmelerde anne babaların özellikle çocuklarının söz öncesi dönemlerinde çocuklarıyla iletişim kurma, onların gereksinimlerini fark etme-karşılama ve davranış sorunlarıyla baş etme gibi alanlarda güçlükler yaşadıkları belirlenmiştir. Anne babalar görüşmelerde ayrıca söz konusu güçlüklerle ne şekilde baş ettiklerini de açıklamışlar, anne babaların yararlandıkları bu stratejiler araştırmacıya, müdahalede hedef gruba kazandırılması uygun olan etkileşim davranışları konusunda da fikirler sağlamıştır. Odak grup görüşmelerinin, araştırmacının özel yaşamından yola çıkarak belirlediği sorunlar ve alan yazına paralel sonuçlara işaret etmesi, görme yetersizliği olan çocuklar ve annelerinin etkileşimlerinde bir değişim yaratmanın uygun bir araştırma alanı olduğu sonucunu doğurmuştur. Böylelikle uygun bir problem alanı belirlenmiş ve bir sonraki aşamaya geçilmiştir.

Bir sonraki adım, küçük yaş grubunda yer alan ve görme yetersizliği olan çocuklar ve annelerine ulaşmak olmuştur. İki annenin gönüllü katılımlarının sağlanmasıyla birlikte, bu anne-çocuk çiftlerinin gereksinimlerini kapsamlı olarak belirlemeye, bir diğer deyişle veri toplama ve analiz etme aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada temel amaç, katılımcı anneler ve çocukların bir etkileşim müdahalesine gereksinimlerinin olup olmadığının, var ise bunların neler olduğunun belirlenmesidir. Araştırmacı topladığı verileri teyit etmek amacıyla bu aşamada gözlem ve görüşme veri toplama tekniklerinden yararlanmış ve gözlemlerini tekrarlamıştır. Verilerin analizi sürecinde ise, veriler Geçerlik Komitesi üyeleri tarafından da incelenmiş ve annelerin araştırmacının odak grup görüşmeleriyle alan yazında işaret edildiği gibi anne-çocuk etkileşimi boyutunda desteğe gereksinim duydukları sonucuna ulaşılmıştır (*Geçerlik Komitesi Toplantısı, 05.05.2011*). Böylelikle her iki anne için bireysel amaçlar belirlenmiştir. Araştırmacı bu noktada iki annenin de birbirinden farklılaşan gereksinimlerini gözlemiş ve bu bireysel gereksinimleri var olan bir programdan ziyade bireyselleştirilmiş bir müdahale çerçevesinde desteklemenin ne denli doğru olduğunu (Bernstein ve diğ., 1991; McCollum ve Hemmeter, 2000) düşünmüştür.

Yukarıda da özetlendiği gibi, anne-çocuk çiftleriyle müdahale aşamasına geçilmesi öncesindeki süreç, araştırmacının kendi ilgi alanına paralel ve çalışılmaya değer bir konuyu belirlemesini ve o konuda desteğe gereksinim duyan katılımcılara ulaşarak onların bireysel gereksinimlerini birden fazla veri kaynağı ile zamana yayarak saptamasını içermiştir. Bu aşamalar yaklaşık bir yıl sürmüş ve araştırmacının yoğun zaman ve enerji harcamasını gerektirmiştir. Dolayısıyla uygulanabilirliği açısından bakıldığında, yalnızca iki anne-çocuk çiftine ulaşmak için bu süre gereğinden uzun gibi görünmektedir. Şu şekilde düşünüldüğünde ise durum değişmektedir: bu araştırmada yürütülen ve dokuz ay gibi uzun bir süreyi kapsayan odak grup görüşmeleri, anne babaların çocuklarıyla etkileşimde güçlükler yaşadıklarını ortaya koymuştur. Dolayısıyla benzer bir müdahaleyi yürütmek isteyebilecek bir araştırmacı ya da uygulamacının bu bulguları doğru kabul ederek benzer bir sürece girmesi gerekmebilir. Böylelikle araştırmacı/uygulamacının hedef grup olan anne-çocuk çiftlerinden veri toplaması yeterli olabilecektir. Bunun yanında özellikle uygulama ağırlıklı çalışan ve daha fazla sayıda anne-çocuk çiftine ulaşmak durumunda olan bir uzmanın, üç aylık bir sürede eşzamanlı olarak daha fazla sayıda çiftten veri toplayabileceği düşünülmektedir. Bu araştırmada söz konusu bir sürecin uzun sürmesi (yaklaşık üç ay), büyük olasılıkla katılımcıların şehir dışında ikamet etmelerinden dolayı araştırmacının arzu ettiği sıklıkta katılımcıların ev ortamlarına girememesidir. Araştırmacılar/uygulamacılar ve ailelerin aynı şehirde bulunmaları durumunda ise bu sürenin kısalması söz konusu olabilir. Sonuç olarak veri toplama aşamasının kritik bir süreç olduğu ve bunun zaman alıcı olmasına karşın uygulanabilir olduğu düşünülebilir.

Müdahale aşamasında gerçekleşen olaylar ve yapılan analizler ise, uygulamaları ve sonuçları daha iyi bir noktaya taşımak adına dikkate alınması gereken hususlara dair yol gösterici olmuştur. İlk aşamada iki anne-çocuk çiftinden verilerin toplandığı süreçte elde edilen bulgular ışığında birinci oturumun planlamaları yapılmış ve ilerleyen her oturum, bir önceki oturumda elde edilen bulgulara (anne-çocuk etkileşim video kayıtları, annelerin görüşleri, araştırmacı günlüğü) dayalı olarak planlanıp yürütülmüştür. Bu süreçte uygulamaların anneler ve çocuklar için daha da yararlı olması adına oturum amaçları, öğretim teknikleri, öğretim materyalleri ve oturumların sıklığı konularında düzenlemelere gidilmiş ve bunların olası yararları her oturumda elde edilen veriler ışığında sürekli sorgulanarak sonraki adımlar planlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın bir eylem araştırması şeklinde yürütülmesinin avantajlar sağladığı tespit edilmiştir.

Araştırmada izlenen eylem araştırması sürecinin sağladığı avantajlara ilişkin ilk tartışma noktası, araştırmada anne-çocuk çiftlerine sağlanan hizmetin daha geniş bir örnekleme önceden hazırlanacak bir müdahale çalışması çerçevesinde yürütülmesi alternatifi ile ilişkilidir. Ne var ki, böyle bir tercihten yola çıkıldığında, süreçte karşılaşılabilecek pek çok faktörün/değişkenin, bir anne-çocuk etkileşimi müdahalesini nasıl etkileyeceğini ve bunlar için ne tür girişimlerde bulunulması gerektiğine dair kapsamlı bilgi edinmek güç olacaktı. Nicel bir çalışma, araştırmacıya müdahale etkililiğine ilişkin genel bir tablo ortaya çıkaracak ancak çalışmaların süreç içerisinde ne yönde değiştirilmesi ya da geliştirilmesine ilişkin araştırmacıya yeterince yol gösterici olamayacaktı. Bu tartışma, kuşkusuz ki niceliksel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı araştırmaların yararlarını sorgulamak amacıyla yapılmamaktadır. Burada amaç, böyle bir müdahalenin gerçek koşullarda uygulanabilirliğini ortaya çıkarmakta en etkili yöntemin bir eylem araştırması olduğunu vurgulamaktır (Costello, 2003; Greenwood ve Levin, 2007; Johnson, 2002; Mills, 2003; Somekh, 2006).

Bu araştırmada benimsenen eylem araştırması modeli, seçilen oturum amaçları, materyaller ve öğretim tekniklerinin anneler için uygunluğunu, bir diğer deyişle uygulanabilirliğini belirleyebilmenin yanında, araştırmacının diğer görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerine ne şekilde yararlı olabileceğine dair misyonuna da hizmet etmiştir. Şöyle ki, Somekh (2006), eylem araştırmalarının küçük çaplı uygulamaların daha geniş sosyal yapılanmalarda gerçekleştirilebilecek değişimlere yol göstermesi bakımından önemli uygulamalar olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla bu tür çalışmaların artması, sosyal politikaların geliştirilmesinde belirleyici olabilmektedir. Araştırmacı bu araştırmayla birlikte, yalnızca iki katılımcıyla yürütülmüş olsa dahi, bu tür küçük çaplı bir girişimde bulunabildiğine inanmaktadır.

İzleyen bölümlerde hazırlık aşamasını takip eden müdahale sürecindeki önemli faktörler tartışılmıştır.

4.1.1. Oturum Amaçları

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, araştırmanın müdahale aşamasında annelerle gerçekleştirilen oturumlarda çalışılan hedef beceriler-oturum amaçları, hazırlık aşamasında toplanan verilerden yola çıkılarak belirlenmiştir. Annelerin tüm

etkileşim gereksinimlerinin belirlenmesi sonrasında başlayan uygulamalarda, bu gereksinim listesi temel alınmış ancak sürecin adım adım ilerlemesi ilkesine bağlı kalınması açısından, müdahale sürecinde her oturum kapsamlı analiz edilerek annelere hedef beceriler uygun bir sırada kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu sistematikten yola çıkılarak ilk aşamada annelerin çocuklarının etkileşim davranışlarına ilişkin farkındalıkları artırılmaya çalışılmış ve ilerleyen oturumlarda çalışma olanakları ve annelerin gereksinimleri doğrultusunda yanıtlayıcı olma, uygun düzeyde yönlendirici olma, sıra alma, uygun dil girdisi sağlama, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama, yaratıcı olma ve davranış değiştirme becerilerini çalışmak hedeflenmiştir. Bu becerilerin çalışılmasının uygunluğu değerlendirildiğinde, ilk olarak birinci oturumda annelerin çocuklarının etkileşim davranışlarını belirlemelerine ilişkin genel amaç vurgulanmalıdır. Her iki anne de bu amacın benimsendiği ilk oturumda, araştırmacının izlettiği görüntülerin tartışılmasıyla birlikte çocuklarını o güne dek olumlu değerlendiremediklerini ve çocuklarına çok farklı bir yönden bakma fırsatı yakaladıklarını ifade etmişlerdir. Nugent ve Brazelton (1989) ile Chen ve diğerleri (2007), araştırmalarında bu tür bir bakış açısıyla geliştirdikleri müdahalelerde etkili sonuçlar rapor etmişlerdir. Farklı yazarlar da, annelerin çocuklarının davranış özellikleriyle ilgili gerçekçi bir profil oluşturmaları ve çocuklarına yönelik olumlu tutum geliştirmelerinin, onların gelişimini destekleme girişimleriyle paralellik gösterdiğini savunmaktadırlar (Baird ve Mayfield, 1997; McCollum ve Chen, 2003; Stern, 1973). Bu araştırmalar, annelerin çocuklarına ilişkin tutumları ve davranışları arasındaki doğrudan ilişkiye dikkat çekmektedir ve bu araştırmada da müdahalenin ilk oturumunda annelerin çocuklarının etkileşim davranışlarını belirlemelerinde onlara yol gösterilerek annelerin çocuklarıyla verimli etkileşim kurmaya güdülenmeleri hedeflenmiştir. Nitekim ilerleyen oturumlarda da, annelere çocuklarındaki gelişmelerle ilgili geribildirimler sağlanarak annelerin çocuklarına yönelik olumlu fikir ve duyguları pekiştirilmeye devam edilmiştir. Sonuç olarak bu farkındalığın, birinci oturumun doğrudan bir hedefi olmamakla birlikte annelerin çocuklarına yönelik tutumlarının değiştirilmesine de katkıda bulunma olasılığı söz konusudur ve bu oturumun böyle önemli bir anne değişkenine de dolaylı bir katkı getirerek işlevsel bir yaklaşım olduğu düşünülebilir.

İkinci oturumla birlikte annelerin gereksinimlerinden yola çıkılarak annelerin çocuklarına yanıtlayıcı olmalarına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Nitekim veri toplama aşamasında yapılan gözlemler, iki katılımcının da çocuklarının liderliğini izlemede güçlükler yaşadıklarını ortaya koymuş ve alan yazınla da paralel olarak

(Chen, 1999; Fazzi, 2002; Fraiberg ve diğ., 1969; Howe, 2006; Mahoney ve Perales, 2005; Pearson, 2001; Recchia, 1998) bu becerinin diğ er etkileş im davranış ları arasında öncelikli olması gerektiğ i görülmüş , annelerle birkaç oturum süresince bu beceri üzerinde durulmuştur. Gerçekten de her iki annede ortak olarak gözlenen bir durum, çocuklarının ilgi alanlarına duyarlı olmaktan ziyade, onlara yapılan etkinliğ i uygun şekilde tamamlatmak ve çocuklarının yönergelere uymalarını sağlamaktır. Jamieson (1994) da, farklı iş itme düzeyleri olan anne-çocuk çiftleriyle yürüttüğ ü çalışmasında iş iten anne-iş itmeyen çocuk çiftlerinde annelerin diğ er gruplara kıyasla çocuklarıyla daha sonuç odaklı etkinlik kurduklarını saptamıştır. Bir diğ er deyiş le, iş itme düzeyi bakımından birbirinden farklılık gösteren anne-çocuk çiftlerinde annelerin çocuklarının liderliğ ini izlemekten ziyade başarı odaklılık sergileyerek onları etkileş ime zorladıkları ortaya çıkmaktadır. Jamieson bu durumu, annenin kendisinden farklı duyularla yaş ama bakan çocuğ unun “modunu” yakalamakta zorlanması ve etkinliğ e odaklanmaktan baş ka bir çaresinin olmaması şeklinde yorumlamaktadır. Benzer bir tablo, bu araştırmaya katılan gören anne-görmeyen çocuk çiftlerine uyarlanacak olursa, Hediye ve Gül’ün çocuklarına ne şekilde ulaşacaklarını bilememeleri ve böylelikle etkileş imde liderliğ i ele almaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, bu tür anne yaklaşımlarının anne-çocuk etkileş imi ve çocuk geliş imi üzerindeki olumsuz etkileri alan yazında tartış ma götürmez bir gerçek olarak karş ımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yanıtlayıcı olma becerisinin süreçte yoğun çalışılmasının uygunluğ u söz konusudur ve diğ er araştırmalarda olduğ u gibi (örneğin Karaaslan, 2010; Moore ve diğ ., 1998; Mahoney ve diğ ., 1998) bu araştırmanın bulguları da annelerin yanıtlayıcı yaklaşımlarının anne-çocuk etkileş imi üzerinde olumlu sonuçlar doğ urduğ unu göstermiştir.

Annelerin çocuklarının liderliğ ini izlemede güçlük yaş amaları, aynı zamanda onları yoğun şekilde yönlendirdikleri anlamına gelmektedir (Dodici ve diğ ., 2003; Hughes ve diğ ., 1999; Moore ve diğ ., 1998) ve bu duruma Hediye ve Gül’ün çocuklarıyla etkileş imlerinde de rastlanmıştır. Araştırmacı uygun düzeyde yönlendirici olma becerisinin de anne-çocuk etkileş iminde yanıtlayıcı olma becerisi kadar kritik olmasından dolayı (Hughes ve diğ ., 1999; Perez-Pereira ve Conti-Ramsden, 2001) annelerle üçüncü olarak uygun düzeyde yönlendirici olma üzerinde çalışmıştır. Bu süreçte araştırmacının dikkatini çeken nokta, iki becerinin ayrı oturumlarda çalışılmasının ne derece doğru olduğ udur. Bu becerilerin tanımlarına bakıldığında, ikisinin aynı çizginin iki ucunda olduğ u düşünülebilir. Örneğ in Moore ve diğ erleri (1998), anne davranış larını incelediklerinde yanıtlayıcılığ ın arttıkça, uygun nitelikte

olmayan yoğun yönlendiriciliğin azaldığını belirlemişlerdir. Hughes ve diğerleri (1999) de, benzer şekilde aşırı yönlendiriciliğin, annenin çocuğun liderliğini izlemesine ve onunla sıra alarak oyun oynamasına zaman bırakmamasına, dolayısıyla da iki anne davranışının birbiriyle doğrudan bağlantılı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla araştırmacı durumu iki şekilde değerlendirmiştir: uygun düzeyde yönlendirici olma, yanıtlayıcı olma becerisinin desteklenmesiyle kendiliğinden mi ortaya çıkacaktır yoksa bu iki beceri aynı oturumlar içerisinde birbirini destekleyecek şekilde mi ele alınmalıdır? Araştırmacı bu konuyu kapsamlı olarak düşündüğünde şu kanıya varmıştır: Oturumlarda annelerin çocuklarına sözel ve fiziksel yardımları ne şekilde sağlamalarına dair kendilerine model olmanın yararları görülmüştür. Dolayısıyla “anneye liderliği izleme becerisinden söz ederken, yönlendirme düzeyini de anlatmak gerekiyor. Anne çocuğun liderliğini izlerken bir taraftan da onu etkinliğe iyi odaklamak için zaman zaman yönlendirmesi de gerekiyor ve bu zaten (yapması gereken) doğru bir davranış. O halde birlikte ele almak daha doğru oluyor. Birbirinden kopuk incelenmemeli.” (*Araştırmacı günlüğü*, 25.07.2011, satır 3356-3360, s. 71) sonucuna varılmış ve iki becerinin aynı oturumlarda çalışılmasına yönelik bir kurgu oluşturulması gerektiği görüşü benimsenmiştir.

Araştırmacı, bazı araştırmalardan (örneğin Mahoney ve Perales, 2003, 2005; Phillips ve diğ., 2008) farklı olarak, müdahalelerde “yanıtlayıcı ve uygun düzeyde yönlendirici olma” becerilerinin yanında sıra alma, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama gibi becerileri de ayrı oturumlar şeklinde planlamış ve yürütmüştür. Bu noktada gündeme gelen konu, bunların da kapsamlı olarak çalışılmasının gerekli olup olmadığıdır. Mahoney ve Wheedan (1997), çalışmaları yanıtlayıcı ve yönlendirici olma becerileriyle sınırlandırmanın, ebeveynin çocuğuyla günlük etkileşimleri ve ilişkilerine olabildiğince az müdahale edilmesinden dolayı tercih edilmesi gereken bir yaklaşım olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu görüşe paralel olarak bazı programların yanıtlayıcı ve yönlendirici olma becerileriyle sınırlandırıldığı bilinmektedir (örneğin, Mahoney ve Perales, 2003, 2005; Phillips ve diğ., 2008; Seifer ve diğ., 1991). O halde, örneğin sıra alma gibi yanıtlayıcı bir davranışı ayrı bir oturumda ele almak gereksiz bir çaba olurken, annenin müdahaleye bağımlılık geliştirme riskini taşıyacaktır. Ne var ki Hediye’yle yürütülen çalışmalarda yanıtlayıcı ve yönlendirici olma becerilerinin desteklenmesi, annenin sıra alma, duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama, uygun dil girdisi sağlama gibi becerilerde anlamlı gelişmeler göstermesini sağlamamış, bu becerilerde ancak oturumlarda doğrudan çalışıldıktan sonra ilerlemeler gözlenmiştir. Bunun yanında

Hediye, uzun bir süre sıra alma davranışını da kazanmakta direnç göstermiştir. Dolayısıyla araştırmacı bu becerileri çalışmanın bir zaman kaybından ziyade bir kazanç olduğuna kanaat getirmiştir. Bununla birlikte, oturumların kurgusunu şu şekilde de yeniden yapılandırmak mümkündür: Oturumlar tamamen yanıtlayıcı ve uygun düzeyde yönlendirici olma becerileri üzerine desenlenmelidir. Sıra alma, uygun dil girdisi sağlama ve duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama becerileri gibi beceriler ise bu temel amaçların altında yürütülen örnek etkinlikler sırasında sürecin içine yedirilmelidir. Araştırmacı bu farklı yaklaşımı sınaama olanağı bulamamış, bu fikir araştırmanın son aşamalarında bir soru işareti olarak gündeme gelmiştir. Dolayısıyla araştırmacı ileride yapacağı bir çalışmayı bu şekilde desenlemesinin uygun olacağı görüşünü aklında bulundurmaktadır.

Bu araştırmada okuyucu için ilginç olabilecek bir uygulama, hikâye okuma etkinliğinin ayrı bir oturum olarak yürütülmüş olmasıdır. Nitekim görme yetersizliği olan çocuk annelerinin çocuklarının erken okuryazarlık becerilerini desteklemek, bu araştırmanın amaçları arasında yer almamaktadır. Bulgular Bölümü'nde de açıklandığı gibi, araştırmacı çeşitli gerekçelerden yola çıkarak oturumlar planlamış ve yalnızca Hediye'yle yürütebildiği bu oturumların (Hediye Oturum 10,11) oldukça verimli geçtiğini görmüştür. Burada tartışılması gereken nokta, bu etkinliğin sürecin hangi aşamasında yer alması gerektiğidir. Araştırmacı araştırmanın bitiminde yaptığı yansıtmalarda, bu etkinliğin tüm etkileşim davranışlarının bir arada desteklendiği oturumlarda yer almasının uygun olacağını görmüştür. Oturumların kurgusundaki söz konusu sorunun yanı sıra, araştırmacı anne-çocuk etkileşimi video kaydı ve anneden aldığı dönütler doğrultusunda, hikâye okuma etkinliğinin annenin uygun etkileşim davranışlarını pekiştirebileceği bir bağlam yaratmış olmasından dolayı böyle bir uygulamanın işlevselliğini vurgulamakta bir sakınca görmemektedir ve anne babaların görme yetersizliği olan çocukları için erken okuryazarlık etkinliklerinde yönlendirilmeye olan gereksinimlerine dair bilimsel araştırmalar da (örneğin Craig, 1996), bu uygulamanın yararlı olabileceğini düşündürmektedir. Erken çocukluk döneminde erken okuryazarlık etkinliklerinin etkileşim ve bağlanma üzerindeki etkilerine ilişkin araştırmalar ise (Bus ve van IJzendoorn, 1988; Dodici ve diğ., 2003), söz konusu yargıyı destekler niteliktedir.

Özet olarak, uygulamalarda hedeflenen etkileşim davranışlarının katılımcılar için uygun olduğu ancak bu davranışların farklı bir kurgu çerçevesinde desteklenmesinin işleyiş ve sonuçlar açısından daha işlevsel olabileceği sonucuna varılmıştır.

4.1.2. Öğretim Teknikleri

Annelerle yürütülen müdahale oturumlarında doğrudan ve videodan model olma, açıklama-bilgilendirme, annelerle karşılıklı konuşmalar yoluyla problem çözme ve annelere kendi davranışlarının yer aldığı video görüntüleri üzerinden geribildirim verme öğretim tekniklerinden yararlanılmış, bu teknikler bazı oturumlarda eşzamanlı olarak kullanılmıştır. Peterson ve diğerleri (2007), bu teknikleri tek şemsiye altında **Koçluk/Yönetim** (Coaching) olarak toplamaktadırlar. Koçluğu *“bir koç ve öğrenenin ortak olarak belirledikleri hedefler üzerinde çalıştıkları karşılıklı bir süreç”* olarak tanımlayan yazarlar, bu teknikleri öğrenme sürecinde koçun öğreneni yeni beceriler sergilemeye cesaretlendirmeleri ve ona kendi performansı üzerinden geribildirim vermesini sağlamaları bakımından etkili görmektedirler. Öğrenenin bu sayede kendi davranışlarını gözlemleme, düzeltme ve koçuyla tartışma fırsatları yakalaması ve böylelikle öğrenme sürecine daha aktif katılım göstermesi söz konusu olmaktadır (Peterson ve diğ., 2007).

Hediye ile yürütülen ilk dört oturumda, anneye yalnızca model olma ve model olmaya ilişkin açıklama teknikleriyle öğretim yapılmıştır. Geçerlik çalışmasında Dr. Bakkaloğlu'nun araştırmacıya verdiği dönütler ise annenin bu tekniklerden yeterince yararlanamadığı yönünde olmuştur. Dolayısıyla annenin, araştırmacının ve kendisinin davranışlarını araştırmacıyla birlikte gözleyip tartışabileceği bir öğretim sürecine gereksinim duyduğu ortaya çıkmıştır. Bu hususta yapılan değişikliklerin başında haftalık döngünün eş danışman ile yeniden oluşturulması gelmiştir. Buna göre haftanın ilk oturumunda annelere öncelikle araştırmacı tarafından uygun etkileşim davranışlarının sözel olarak açıklanması ve sonrasında bunların model olunması, haftanın ikinci oturumunda ise anneye kendi etkileşim davranışlarının izletilerek araştırmacı davranışlarıyla karşılaştırmalı olarak tartışılması süreci benimsenmiştir. Annelerin özellikle videodan geribildirim tekniğine ilişkin araştırmacıya verdikleri olumlu dönütler, bu tekniklerin etkileşimi destekleme çalışmalarında uygun yaklaşımlar olduklarını destekleyerek bazı araştırmacıların (Peterson ve diğ., 2007; Seifer ve diğ., 1991) çalışma anlayışlarıyla da örtüşmektedir.

Hediye ile yürütülen on yedinci ve on dokuzuncu oturumlarda ise açıklama-bilgilendirme ve model olma teknikleri bir arada kullanılmış, yine videodan geribildirim verme tekniğinin kullanıldığı takip eden on sekizinci ve yirminci oturumlarda da annenin başarılı performansı, iki tekniğin bir arada kullanılabileceğini göstermiştir.

Söz konusu döngünün sistematik uygulamalarıyla birlikte anne-çocuk etkileşimi video kayıtları ve katılımcı annelerin özellikle videodan model olma ve videodan geribildirim tekniklerine ilişkin olumlu görüşleri, bu sistematüğün işlevselliğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla Hediye'yle yapılan ilk dört oturum bir pilot uygulama gibi olmuş, Dr. Bakkaloğlu ve Geçerlik Komitesi'nin destekleriyle süreci daha işlevsel kılmak amacıyla uygun öğretim tekniklerinin kullanıldığı uygun bir döngü oluşturulabildiği sonucuna varılmıştır. Bu döngüde de Etkileşim Yönetimi adı altında yukarıda anılan tüm öğretim tekniklerinin müdahale sürecinde ortaya çıkan gereksinimler ve olanaklar çerçevesinde kullanılmalarının doğru yaklaşımlar olduğunu söylemek mümkündür.

4.1.3. Öğretim Materyalleri

Müdahale oturumlarında bilgisayar, çeşitli oyuncaklar, Oturum Planları ve Etkinlik Kartları kullanılmış ve yapılan analizler doğrultusunda tüm materyallerin süreçte anneler için yararlı olduğu saptanmıştır. Katılımcı annelerle yapılan süreci değerlendirme görüşmelerinden elde edilen bu bulgular aşağıda tartışılmıştır.

Annelerin, araştırmacının model olduğu davranışlar ile kendi davranışlarını bilgisayardan izlemenin yararlı olduğunu belirtmeleri, bilgisayarın süreçte işlevsel bir materyal olduğunu göstermiştir. Çalışmalarda kullanılan oyuncaklar da, araştırmacı-çocuk ve anne-çocuk oyun etkileşimlerinin niteliğini olumlu yönde etkilemeleri bakımından süreçteki önemli materyaller arasındadır. Araştırmacı her oturumda yanında bulundurduğu oyuncakların çocukların gelişimsel düzeylerine, ilgi alanlarına ve oturum amaçlarına uygun olmalarına özen göstermiş ve bu konuda alan yazından da sıklıkla yararlanmıştır. Örneğin Freeman, Goetz ve diğerleri (1989), görme yetersizliği olan çocukların özellikle sembolik oyun becerilerinin gelişimindeki gecikmelerin temel nedeninin oyuncakların fiziksel özelliklerinden kaynaklandığına dair çarpıcı açıklamalarında, bu çocukların alternatif duyularını uyaracak oyuncaklarla karşılaşmaları durumunda oyun becerilerinin akranlarıyla benzer olacağını savunmuşlardır. Troster ve Brambring (1994) ise, görme yetersizliği olan çocukların akranlarına kıyasla nesneyle oyunda nesnelere dokunma ve onlarla ses çıkarma etkinliklerini daha fazla tercih ettiklerini saptamışlardır. Araştırmacı da, bu araştırmaların sonuçlarından yola çıkarak oyuncak seçiminde her oyuncağın çocukların görme, işitme ve dokunma duyularını harekete geçirecek şekilde tasarlanmış olmasına dikkat etmiştir. Araştırmacının söz konusu çabaları, Ekin'in ilk

oturumdan itibaren, Murat'ın ise ilerleyen oturumlarda araştırmacının ortama getirdiği oyuncaklara ilgi göstermeleri ve annelerin değerlendirme görüşmelerinde bu materyallere ilişkin araştırmacıya verdikleri olumlu geribildirimler, araştırmacının bu çabalarının karşılığını alabildiğini göstermiştir.

Yazılı materyaller arasında olan ve araştırmacının her oturumun sonunda annelere ilettiği Oturum Planlarının da (Bkz. Ek 2) çalışmalara katkıda bulunduğu görülmüştür. Araştırmacı her ne kadar toplumumuzda okuma alışkanlıkların zayıf olmasına ilişkin düşüncesinden dolayı süreçte bu formların yararlarını sorgulamışsa da, annelerin oturumlarda ve değerlendirme görüşmesinde bunları tekrar inceleyip uygulamaya çalıştıklarını belirtmeleri ve günlüklerinde bu planlardan yararlandıklarına dair aktarımlarda bulunmaları, Oturum Planlarının çalışmalara olumlu katkı getirdiğini göstermiştir. Benzer şekilde Karaaslan'ın (2010) da annelerle yürüttüğü oturumlarda Oturum Planları'ndan yararlanması katılımcılara süreçte yazılı materyal sağlamanın işlevselliğini destekler niteliktedir.

Katılımcı anne Hediye'den alınan geribildirimler, oturumların sonunda kendisine verilen Etkinlik Kartları'nın gün içerisinde çocuğuyla farklı etkinlikler çerçevesinde etkileşime girebilmesine katkıda bulunan yazılı materyaller olduğunu göstermektedir. Bulgular bölümünde de görüldüğü gibi, Gül ile yürütülen çalışmalara sık sık ara verilmiş ve bu nedenle de Hediye'de olduğu gibi hedef beceriler sistematik bir süreç içerisinde çalışılamamıştır. Dolayısıyla da Gül'e yalnızca bir kez Etkinlik Kartları verilebilmiş, Gül de bu kartlardan yalnızca kısa bir süre yararlanabildiğini belirtmiştir (*değerlendirme görüşmesi, 23.10.2011, süre 17'44"*). Hediye ise bu oyunları gün içinde çocuğuyla rutin olarak oynadığını ve çocuğunun da oyunlara katılım gösterdiğini günlüğünde belirtmiştir. Dolayısıyla çalışmaların disiplinli bir şekilde yürütülmesinin önemi bir kez daha ortaya çıkmış, Hediye'yle yürütülen çalışmaların sistematikliğinin, annenin diğer katılımcı olan Gül'e kıyasla bu materyalleri daha etkili kullanabilmesine olanak verdiği düşünülmüştür.

Birlikte değerlendirildiğinde, çalışmalarda kullanılan oyuncaklar ve yazılı materyallerin, sürecin başarısına anlamlı katkılar getirdiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

4.1.4. Öğretimin Gerçekleştirildiği Bağlam (Oyun Etkinliği)

Bu araştırmada, alan yazında da görüldüğü gibi (Phillips ve diğ., 2008; Seifer ve diğ., 1991; Spiker ve diğ., 1993) etkileşimi destekleme çalışmaları oyun etkinlikleri içerisinde gerçekleştirilmiştir. Müdahale aşamasından kısa bir süre önce gerçekleşen 05.05.2011 tarihli Geçerlik Komitesi Toplantısı'nda, araştırmacı uygulamaların bakım ve oyun etkinliklerini kapsamı görüşünü ortaya atmış, ancak üyeler alan yazını da gerekçe göstererek etkileşimin oyun etkinlikleri içerisinde desteklenmesinin uygun olacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu görüşün onaylanmasıyla birlikte annelerin yalnızca oyun etkileşimi içerisinde desteklenmeleri ve annelerin kazanımlarını diğer etkinliklere genelleme düzeylerini değerlendirmek amacıyla da belirli aralıklarla bakım etkinliği video kaydı alınması uygun görülmüştür (*Karar defteri, 05.05.2011, s. 6*).

Araştırmanın veri toplama aşamasında gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde, anneler çocuklarıyla gün içerisinde yoğun olarak bakım etkinlikleri sırasında etkileşime girdiklerini belirtmişlerdir. Bu da akla, "Etkileşimi destekleme bağlamlarının bakım etkinlikleri olması durumunda müdahalenin anne-çocuk etkileşimi üzerinde farklı bir etkisi olur muydu?" sorusunu getirmektedir. Alan yazında da bu görüşle paralel olarak McCollum ve Hemmeter (2000), anne-çocuk etkileşimini destekleme çalışmalarının, anne-çocuk çiftinin günlük yaşamını yansıtmaması gerektiğine inanan yazarlar arasındadır. Ferrell (1996) da, günlük yaşamda doğal etkileşim zamanlarının genellikle banyo, beslenme, giyinme ve bez değiştirme gibi bakım etkinliklerini içerdiğini belirtmekte ve bu etkinlikler sırasında çocukla konuşmanın ve ona dokunmanın, çocuğun kendisi, ailesi ve çevresiyle ilgili pek çok şey öğrenmesini sağladığını vurgulamaktadır. O halde, farklı bir çalışmada katılımcıların günlük yaşamını daha büyük oranda yansıtabilecek bakım etkinliklerini kullanmanın yararlı bir alternatif olabileceği dikkate alınabilir.

Bu görüşün yanında, bu araştırmada Hediye-Murat çiftinden elde edilen genelleme bulgularını da yeniden ele almakta yarar vardır. Şöyle ki, beslenme video kayıtları ile Hediye'yle yapılan süreci değerlendirme görüşmesinde Murat için banyonun keyifli bir etkinliğe dönüştüğüne dair bildirimi, Hediye'nin oyun etkileşimi müdahalesindeki kazanımlarını bakım etkinliklerine genellenebildiğine ilişkin anlamlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir bağlam olarak oyun etkinliklerini tercih etmenin de yararları görülmekte, buna karşın etkileşimi bakım etkinlikleri çerçevesinde destekleyecek müdahalelerin de sınanmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

4.1.5. Süreçte Karşılaşılan Güçlükler

Bu araştırmanın güçlü yönlerinin yanında, araştırmacı için birtakım güçlüklerin de yaşanması söz konusu olmuştur. Bunlar arasında ilk olarak çalışmaların büyük bir bölümünün yürütüldüğü ev ortamına ilişkin güçlükler göze çarpmaktadır. Anne-çocuk etkileşimi araştırmaları genellikle ailelerin ev ortamlarında yürütülmektedir ki, araştırmacı da annelerin tercihlerine uygun hareket etmek ve anne-çocuk çiftinin doğal etkileşimlerine en az düzeyde müdahale etmek amacıyla bu tür bir uygulamayı tercih etmiştir. Bu uygulamanın avantajlarının yanında, oturumlara zaman zaman akraba ve komşu gibi diğerlerinin katılması, videodan model olma ve geribildirim verme tekniklerinin kullanıldığı oturumlarda bilgisayarı yerleştirecek uygun bir mobilyanın olmaması ve Hediye'yle yapılan öğretim esnasında çocuğun da ortamda bulunması gibi güçlüklerle sık sık karşılaşmıştır. Araştırmacı iki anneyle de çalışmalar sırasında (anneyle bire bir çalışılması gereken durumlarda) Murat ve Ekin ile diğerlerinin ortamda bulunmamasına ilişkin önlemler almaya çalışmışsa da, ailenin ev ortamına sınırlı düzeyde müdahale edebilmesinden dolayı bu sorunun zaman zaman önüne geçememiştir. Dolayısıyla ev ortamı annelerin araştırmacıya sundukları ve kısmen de çalışmalar için uygun olmayan olanaklar ile sınırlı kalmıştır. Araştırmacı bu konuya yönelik olarak, öğretimin merkez ortamında, anne-çocuk etkileşimi gözlemlerinin ise ailelerin evlerinde yürütülmesinin uygun olabileceğini düşünmüştür (*Araştırmacı günlüğü*, 16.08.2011, s. 100). Nitekim Küçüker ve diğerleri (2001), anne-çocuk etkileşimi gözlemlerini merkez ortamında yaptıkları araştırmalarında, gözlem ortamının kendi araştırmalarında bir sınırlılık yarattığını ve söz konusu gözlemlerin evde gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu araştırmada, Küçüker ve diğerlerinin görüşüne paralel olarak etkileşim gözlemlerinin ev ortamında yapılması etkili bir uygulama gibi görünmekle birlikte, özellikle anne ve araştırmacının bire bir çalışmaları gereken öğretim oturumlarında araştırmacının kontrol edebileceği bir ortamda yürütülmesiyle daha verimli bir sürecin izlenebilme olasılığı akla gelmiştir.

Araştırmacı ikinci olarak, Bulgular Bölümü'nde de sık sık vurgulandığı gibi, katılımcı anne Gül'ün çeşitli gerekçelerden dolayı çalışmaları sonlandırma talebi ile karşı karşıya kalmış ve bu nedenden dolayı Gül-Ekin çifti için yürütülmesi planlanan sürecin sonlandırılması gerekmiştir. Böyle bir durumun yaşanması, araştırmacı ile katılımcı annenin çabalarının boşa çıkmasıyla sonuçlanmasının yanında, katılımcıların yaşam kalitelerinin yükseltilmesini hedefleyen bir eylem araştırmasının (Greenwood ve Levin, 2007; Somekh, 2006) yürütüldüğü bu süreçte, araştırmacının

katılımcı çift için yeterince yararlı olamadığını düşünmesine neden olmuştur. Ne var ki araştırmacı durumu yeniden değerlendirdiğinde, benzer bir durumla her araştırmacı/uygulamacının zaman zaman karşılaşabileceğini ve önemli olanın var olan koşullar içerisinde süreci uygun şekilde devam ettirme ya da sonlandırma konusunda uygun adımların atılması gerektiği sonucuna varmıştır. Bu araştırma açısından bakıldığında, araştırmacı Gül ile süreci sonlandırmak durumunda kalmış ancak bunu annenin paylaşmak isteyebileceği konuları olumlu bir iletişim içinde görüşerek yerine getirmiştir (son değerlendirme görüşmesi). Uygulama sürecinde ise anneyi birkaç kez çalışmalara yeniden ikna etme çabasını da dikkate aldığına, bir araştırmacının yapması gerekeni yerine getirdiğine inanmaktadır.

Araştırmacının süreçte yaşadığı son bir güçlük, oturumlar sırasında çekilen kamera görüntülerinden duyduğu tedirginlik olmuştur. Nitekim araştırmacı, bu görüntülerin danışmanlar, diğer Komite üyeleri ve geçerlik çalışmasının yürütüldüğü öğretim üyesi tarafından izleneceğini bilmektedir. Özellikle Hediye ile yürütülen ilk oturumlarda bu sorunla karşılaşan araştırmacı, katılımcı anne-çocuk çiftleri için daha yararlı olabilmek adına bu kaygısıyla belirli bir süre baş etmek durumunda kalmış, hatta bu konuyu günlüğüne de sık sık aktarmıştır (örneğin *Araştırmacı günlüğü*, 17.05.2011, satır 1910-1911, sayfa 39; 03.06.2011, satır 2011, sayfa 43). Zamanla bunun üstesinden gelen araştırmacı, bu araştırma sayesinde söz konusu kaygısını önemli ölçüde yendiğini düşünmektedir.

Yukarıda özetlenen ve araştırmacının planlama, uygulama ve değerlendirme süreçlerinde benimsenen yaklaşımlar ve karşılaşılan güçlükler, araştırmacı tarafından tüm araştırma boyunca “Yaptıklarım uygulanabilir şeyler mi?” şeklinde sürekli olarak sorgulanmıştır. Sorgulamalar alan yazın, meslektaş teyidi ve araştırmacının mesleki deneyimleri çerçevesinde yapılmış ve sürecin titiz ve sistematik yürütülmesi sonucunda katılımcılar için yararlı ve uygulanabilir bir sistem olduğunu düşündürmüştür. Uygulamalar her ne kadar birtakım güçlükleri de beraberinde getirmiş olsa da, bu güçlüklerin belirlenmesi ve araştırmacının da (meslektaş teyit ve önerileri doğrultusunda) bunların üstesinden gelebilmek için alternatif yollar geliştirebileceğini fark etmesi bakımından belirli bir başarıya ulaşmıştır. Araştırmacı, bu raporda yer alan karşılaşılan güçlüklerle ilişkin sunduğu önerileri o dönemde yerine getirme olanağı bulamamış olsa da, ileriki araştırmalarda/uygulamalarda bu öneriler doğrultusunda önlemler alınması ile müdahalelerin daha verimli yürütülebileceğine kanaat getirmiştir. Sonuç olarak da, bu araştırmada yer alan

uygulamalarla uygulanabilir bir müdahale çalışmasının oluşturulabileceğine inanmaktadır. Bir sonraki bölümde, müdahalenin başarısıyla doğrudan bağlantılı olan katılımcılara yönelik sonuçlar da bu görüşü destekler niteliktedir.

4.2. Katılımcılara İlişkin Elde Edilen Bulgular

Bu araştırmadan elde edilen veriler, katılımcı annelerin, çocukların ve araştırmacının süreçten çeşitli şekillerde yararlandıklarını göstermiştir. Aşağıda söz konusu değişim ve gelişmeler tartışılmıştır.

4.2.1. Annelere İlişkin Elde Edilen Bulgular

Araştırmanın veri toplama ve eylem planını uygulama süreçlerinde elde edilen veriler annelerin çeşitli gereksinimlerinin olduğunu ve çeşitli alanlarda gelişmeler gösterdiklerini ortaya koymuştur.

4.2.1.1. Annelerin gereksinimleri. Bu araştırmada, çocuk ve annenin ilişkiye birbirlerinden bağımsız olarak getirdikleri özelliklerin, daha geniş bir sosyal bağlam içerisinde gerçekleştiği ve bu sosyal bağlamın en önemli bileşenlerinden birinin de aileye duygusal ve maddi destek sağlayan sosyal destek sistemlerinin olduğu (Crockenberg, 1981) görülmektedir. Bu destek Hediye için bir destekleyici faktör iken, Gül için bir anlamda köstekleyici olmuştur. Hediye'nin çekirdek ailesi ve yakın akraba çevresinden aldığı duygusal ve maddi destek, annenin araştırmacıyla görüşmelerinde sıklıkla dile getirdiği bir nokta olmuştur ve Hediye'nin günlüğünde gün içerisinde diğerlerinden aldığı bakım desteği sayesinde kendine zaman ayırabildiği, böylelikle de çocuğuyla doğrudan etkileşimlerinden keyif alabildiği belirlenmiştir. Belki de Hediye bu sayede, araştırmanın planlandığı şekilde yürütülmesinde araştırmacıya destek olabilmiş, araştırma hedefleri de büyük oranda karşılanabilmiştir. Gül için ise, farklı bir durum yaşanmıştır. Bulgular bölümünde de görüldüğü gibi, Gül ile oturumların yürütüldüğü tarihlerde çalışmalar sıklıkla sekteye uğramış, araştırmacı anneyi çalışmalara devam etmesi için ikna etme konusunda yoğun çabalar sarf etmiş, bu çabalar ise annenin ancak bir süreliğine araştırmaya katılımını sağlayabilmiştir. Annenin söz konusu direncinin gerekçeleri ancak

müdahale sonrası gerçekleştirilen süreci değerlendirme görüşmesinde açığa kavuşmuş, Gül bu görüşmede çalışmalara devam etmek istediğini ancak yakın akraba çevresinin buna engel olduğunu dile getirmiştir. Araştırmacı bu açıklama sonrasında, annelerin sosyal desteğine güvendikleri yakın çevreden aynı zamanda ne şekilde olumsuz etkilenebildiklerini açık bir şekilde görmüş ve bunu çalışmanın başında öğrenmiş olması durumunda ne şekilde çözebileceğini sorgulamıştır. Öncelikle Bronfenbrenner'in (1979) de belirttiği gibi, bireyi içinde yaşadığı sosyal sistemlerden bağımsız düşünmek olanaksızdır. Bu nedenle annelerle yürütülen çalışmalarda annenin yakın çevresini de destekleyici müdahaleler desenlemek gerekmektedir. Nitekim Gül de, süreci değerlendirme görüşmesinde benzer bir öneri getirmiştir. Bu destekler aile bireylerinin müdahalenin önemi ve gidişatı konularında bilgilendirilmeleri ve/veya gerekli durumlarda onların da oturumlarda yer almaları şeklinde olabilir. Bunun yanında annelerin de, sosyal desteğin avantajları ve dezavantajları konusunda bilgilendirilmeleri ve dezavantajlarıyla karşılaştıklarında bunlarla nasıl baş edebileceklerine dair kendilerine stratejiler kazandırılması annelerin dezavantajları avantajlara dönüştürmelerini sağlayabilecek önlemler arasındadır (*Araştırmacı günlüğü*, 24.11.2011, s. 156-157).

Uygulamaların içeriğine ilişkin araştırmacının süreçte karşılaştığı bir diğer önemli husus, annelerin psikolojik durumlarının sürecin belirleyicileri arasında olmasıdır. Her iki anneyle yürütülen oturumlarda annelerin sık sık duygusal sorunlarını gündeme getirmeleri ve bu nedenle zaman zaman araştırma amaçları dışına çıkılmak durumunda kalınması, araştırmacının süreçte annelerin gereksinim duydukları psikolojik desteğin de uzman tarafından dikkate alınmasının zorunluluğunu düşündürmüştür. Bir erken çocukluk özel eğitimcisinin bu desteği tek başına sağlaması ne mümkün ne de etiktir. Eğitimcinin belki de burada yapması gereken, annenin duygusal durumuyla ilgili aktarımlarını detaylı olarak raporlaştırmak ve bir riskin olabileceğine dair şüphe duyması durumunda bu gözlemlerini bir klinik psikolog ya da psikiyatrist ile paylaşmaktır.

Bu çalışmada son olarak, annelerin anne-çocuk etkileşimi müdahaleleri sonrasında farklı destek hizmetlere geçiş yapmalarında kendilerine destek olunmasının gereği ortaya çıkmıştır. Hediye'nin, çocuğunun üçüncü yaşıyla birlikte ne tür hizmetlerden yararlanabileceğine dair bilgi talebi ve Gül'ün çocuğunun devam ettiği hizmetlerden doyum almamasından dolayı yeni bir özel özel eğitim merkezi bulmak istediğini belirtmesi, araştırmacının annelere bu konuda yol göstermesinin bir tercihten ziyade bir zorunluluk olduğunu düşündürmüştür (*Araştırmacı günlüğü*,

23.08.2011, s. 109; 20.09.2011, s. 132). Özellikle geçiş hizmetlerinden yararlanan ailelerin çocuklarının geçiş yaptığı kuruma kolay uyum sağlamaları ve çocukların da akademik ve akademik olmayan becerilerde anlamlı gelişmeler kaydettiklerine dair araştırma sonuçları (örneğin Bakkaloğlu, 2008; Rous ve Hallam, 2012) da, bu bulguyu destekler niteliktedir.

4.2.1.2. Annelerde gözlenen değişimler ve gelişmeler. Annelerin araştırma sürecinde sergiledikleri gelişmeler, bu araştırmanın önemli hedefleri ve sonuçları arasında yer almaktadır. Her iki katılımcı da araştırmanın amaçları doğrultusunda, çocuğunun etkileşim ipuçlarını okuma, kendi etkileşim davranışlarını buna göre düzenleme ve bu becerileri günlük yaşama aktarma alanlarında anlamlı ilerlemeler kaydetmişlerdir. Annelerde gözlenen en önemli değişimlerden biri, çocuklarının etkileşim davranışlarına ve gelişimsel özelliklerine ilişkin farkındalıklarının artmış olmasıdır. Müdahalenin birinci oturumundan itibaren annelerin çocuklarının etkileşim potansiyelini o zamana kadar olduğundan farklı ve olumsuz değerlendirdiklerini, süreç içerisinde de çocuklarının isteklerini daha kolay anlamaya ve dolayısıyla karşılamaya başladıklarını belirtmeleri, çocuklarıyla etkileşimlerinde belirgin gelişmeler olduğunu göstermiş, bu gelişmeler oturumlarda çekilen video kayıtlarında (örneğin, Hediye Oturumlar 2,7,10,16; Gül Oturum 2) ve süreci değerlendirme görüşmelerinde kendini göstermiştir. Bu farkındalığın, anne ve ocuk arasındaki sağlıklı etkileşimin temelini oluşturduğu kuşku götürmez bir gerçektir (Chen, 1999; Fazzi, 2002; Fonagy ve diğ., 2007; Howe, 2006; Vasta ve diğ., 1992). Nitekim “yanıtlayıcı ve uygun düzeyde yönlendirici olma” becerilerinin desteklendiği ilerleyen oturumlarla birlikte annelerin, bu farkındalıktan yola çıkarak söz konusu becerilerde olumlu gelişmeler göstermeleri, çocuğun davranışlarını doğru değerlendirmenin ne derece kritik olduğunun bir göstergesi olmuştur. Çocukların süreçte gösterdikleri gelişmelerle de pekişen bu farkındalığın, annelerin bu hedef davranışları sergilemelerinde kendilerine bir motivasyon kaynağı olduğunu düşündürmüştür. Dolayısıyla araştırmanın anneler açısından önemli bir sonucunun, çocuklarının farklı ve olumlu özelliklerini annelerin yakın sosyal çevresi dışında yer alan bir uygulamacı tarafından kendilerine fark ettirilmesi olduğu kanısına varılmıştır.

Görme yetersizliği olan küçük çocuklara etkileşimde yoğun ve zengin dil girdisi sağlama önemli bir yetişkin etkileşim davranışdır (Fazzi, 2002; Ferrell, 1996; Tomsy, 1992). Gül’ün çocuğuyla sözel etkileşimde sık sık genişletmeler yapması ve çocuğunun sorularını ve yorumlarını yanıtlaması, bu beceride veri toplama sürecinde

dahi başarılı bir performans gösterdiğinin kanıtıdır. Hediye ise, bu becerinin çalışıldığı oturumlar öncesinde çocuğuna dil girdisi sağlamaya özen göstermiş ancak konuşmaların içeriğinin sınırlı olması dikkat çekmiştir. Dil girdisi sağlama çalışmaları sonrasında ise, Hediye'nin çocuğuna yönelttiği dilin nesnelerin özellikleri, işlevleri ve çevrede olup bitenler gibi çeşitli konulara yönelebildiği görülmüştür (örneğin Oturum 8,11). Hediye'nin son değerlendirme görüşmesinde araştırmacıya, gün içerisinde en kolay sergileyebildiği etkileşim davranışının bu olduğunu belirtmesi de, bir anlamda bu beceriyi kazanmış olmanın kendisi için araştırmacının en önemli sonuçlarından biri olduğunu düşündürmüştür.

Annelerin kazandıkları bilgi ve becerileri farklı ortam ve etkinliklerde kullanabildiklerine ilişkin kanıtlar da (genelleme verileri), onların anneler için belirlenen oturum amaçlarını anlamlı düzeyde edindiklerinin göstergeleri arasındadır. Katılımcıların günlükleri incelendiğinde, iki annenin de hedef becerileri genellemelerine ilişkin önemli ipuçları belirlenmiştir. Hediye'nin becerileri genelleme düzeyine ilişkin kanıtlar, Gül'e kıyasla daha somuttur. Nitekim Hediye-Murat çiftinin belirli aralıklarla beslenme video kayıtlarının alınabilmesi, annenin hedef becerileri artan düzeyde farklı bir bakım etkinliğine genelledebildiğini göstermiştir (örneğin Oturum 5,11,16, son değerlendirme verisi, 23.12.2011). Hediye'nin müdahale sonrası görüşmede Murat'ın banyodan keyif almaya başladığını belirtmesi de (*video kaydı, 25.11.2011, süre 9'*), annenin etkileşim davranışlarını bakım etkinliklerine genelledebildiğinin diğer bir kanıtı niteliğindedir. Gül için ise, çalışmaların sistematik yürütülememesinden dolayı genelleme verisi toplamak mümkün olmamıştır. Buna karşın Gül'ün günlüğünde becerileri günlük yaşama aktardığına ilişkin bilgilere rastlanmıştır. Örneğin anne, çocuğunun liderliğini izleyerek ve onunla sıra alarak yaptığı etkinliğin ona ve çocuğa verdiği keyfi günlüğüne şu şekilde yazmıştır:

“Babası tadilat işleriyle uğraşırken yanına gittik Ekin'le. Babası çekiçle vurdukça onu taklit edeyim diye çabaladı. Ben de onun eline ses çıkarabileceği bir tahta verdim. Önce nasıl ses çıkarması gerektiğini ben gösterdim, sonra o yaptı iyice vurdu vurdu. Baktım sıkılıyo ben vurdum biraz. Hoşuna gitti. Sonra biraz beraber vurduk, sonra yine o yine ben baya heyecanlı idi. Onun bu hali çok hoşuma gitti.” (Anne günlüğü, 27.07.2011, s. 32-34)

Gül, bu aktarımıyla günlük yaşamda kendisini çocukla oynamak zorunda hissetmeden, doğal eğlenme ve öğretme fırsatlarını yakalayabildiğini ve dolayısıyla oturumlarda çalışılan “yanıtlayıcı ve yönlendirici olma” becerilerini günlük yaşama aktarabildiğini ortaya koymuştur.

Bilindiği gibi, erken müdahale programlarının temel hedeflerinden biri, aile bireylerinin kişisel kaynaklarını kendi inisiyatifleri doğrultusunda kullanabilmelerini sağlamak, bir diğer deyişle yaşamlarının kontrolünü ellerine almalarını sağlayarak onları güçlendirmektir (Dunst ve diğ., 2000; Howard, Williams ve Lepper, 2011a). Annelerin kazanımlarını genellemelerine ilişkin yukarıda özetlenen sonuçlar, katılımcıların bu güçlendirme sürecinde attıkları önemli adımlardan biri olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, özellikle Hediye açısından bakılacak olursa, annenin ilerleyen oturumlarda gösterdiği gelişmeleri araştırmacıya açıklayarak öz değerlendirmeler yapabilmesi, çocuğundaki ve kendisindeki gelişmelerde kendisinin önemli bir rol oynadığını fark etmesi ve çalışmalarda kazandığı bilgi ve becerileri çevresindeki diğerlerine aktarmaya çaba sarf etmesi, Hediye’nin çocuğuyla ilgili yaşantılarını önemli ölçüde kontrolüne geçirmeye başladığını düşündürmüştür. Anne bu süreçte araştırmacıdan da Murat’ın yararlanabileceği eğitsel hizmetlere ilişkin bilgi talep etmiş ve değerlendirme görüşmesinde de görülebileceği gibi bu konuda aktif kararlar aldığına dair ipuçları vermiştir. Bu gelişmeler, Hediye’nin çocuğunun yaşam boyu gelişiminde aktif rol almaya ve çocuğu için uygun kararlar almaya hazır olabileceğine dair bir kanı oluşturmuştur.

Gül’ün güçlenme süreci, çocuğunun Murat’tan daha büyük yaşta olması ve hâlihazırda özel eğitim desteğinden yararlanıyor olmasından dolayı Hediye’den birtakım farklılıklar göstermektedir. Öncelikle Gül’ün, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmelerde psikolojik durumuyla ilgili verdiği ipuçları, kendisinin psikiyatrik desteğe gereksinim duyabileceği düşüncesini doğurmuştur. Araştırmacı bu risk durumunun bir uzman tarafından değerlendirilmesini uygun gördüğünden anneye psikiyatrik destek önerisi getirmiş ve sürecin ilerleyen aşamalarında annenin bunu kabul etmesiyle uzman arayışına girilmiştir. Gül’ün yaşadığı sosyal çevre düşünüldüğünde, bu desteğe başvurma için anne için güç bir karar olduğunu söylemek mümkündür. Ne var ki Gül’ün, yaşadığı sorunların üstesinden gelmek için bu denli kritik bir karar alması, araştırmacıya annenin kendi yaşamını kontrol altına almak için bir adım attığını düşündürmüştür.

Bu noktada sorgulanması gereken durum, Hediye ve Gül’ün güçlendirilmelerinin ne kadarının etkileşimi destekleme çalışmasıyla sağlanmış

olduğudur. Nitekim annelerle gerçekleşen söz konusu paylaşımlar, etkileşimi destekleme çalışmalarının amaçları arasında yer almamaktadır ve süreçteki anne-uzman etkileşimlerinde kendiliğinden doğmuştur. Bu da araştırmacıyı şöyle bir çıkarıma yönlendirmiştir: tüm özel gereksinimli çocuk aileleri gibi, görme yetersizliği olan çocuk ailelerinin de gereksinimlerini karşılayabilecekleri çok yönlü destek hizmetlere (eğitsel, tıbbi, psikiyatrik gibi) gereksinimleri bulunmaktadır ve alan yazında da görülebileceği gibi (örneğin Buysse ve Wesley, 2001; Howard ve diğ., 2011a), bu durumu sorgulamanın ötesine geçip, bu hizmetleri ailelere sağlamak için yapılabileceklerin belirlenmesi gerektiği açıktır.

Annelerin güçlenmelerine ilişkin ikinci önemli husus, annelerin araştırmacıdan aldıkları bilgilerden yola çıkarak kendi gereksinimleri doğrultusunda kararlar alabilmelerinin, ailelerin bilgi gereksinimlerinin yoğunluğunu (örneğin Sucuoğlu, 2001b) göstermekte olduğudur. Daha da önemlisi, Westling'in (1997) zihinsel yetersizliği olan çocuk aileleriyle yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla paralel olarak, bu araştırmada elde edilen veriler de ailelerin gerekli bilgiye ulaştıktan sonra kendileri ve çocukları için uygun kararlar alabilecek potansiyelde olduklarını ortaya koymaktadır. Hediye ve Gül'de gözlenen söz konusu değişim de, bir erken müdahale programında (içeriği ne olursa olsun) aile bireylerinin destek hizmetlerle ilgili yoğun bir şekilde bilgilendirilmelerinin gereğine işaret etmektedir.

Anneleri destek hizmetlerle ilgili bilgilendirmek, annelerin gereksinimlerinin yalnızca bir bölümünü karşılamak anlamına gelmektedir. Nitekim annelerin yalnızca kendi çabalarıyla ulaşabildikleri destek hizmetlerden sistematik olarak yararlanamadıkları ve özellikle süreçte oğlunu yoğun doktor kontrollerine götürmek durumunda kalan Gül'ün bu hizmetler karşısında yıprandığını, görüşmeler ve anne günlüklerinde izlemek mümkündür. Bu araştırmanın gidişatı açısından değerlendirilecek olursa, araştırmacı annelerin sistematik çok yönlü destek alamamalarına bağlı olarak oturumlarda bağlam dışına çıkılabildiğini ve anne-çocuk etkileşimi çalışmalarının sekteye uğrayabildiğini gözlemiştir. Uluslar arası alan yazında ise, bu durumdan farklı olarak anne-çocuk etkileşimi programlarının daha geniş hizmetler bünyesinde yürütüldüğü görülmektedir (Barrera ve Rosenbaum, 1986; Mahoney ve diğ., 1998; Peterson ve diğ., 2007). Bu sayede ailelerin büyük olasılıkla etkileşim müdahalelerine yeterli düzeyde odaklanmaları ve çalışmaların daha sistematik ve akıcı yürütülmesi söz konusu olacaktır. Dolayısıyla araştırma sürecinde annelerin (ve dolaylı olarak araştırmacının) bu tür destek hizmetlerden yararlanabilmesinin çalışmaları daha olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

Annelerin önemli bir diğer gereksinimlerinin bir uzmandan alacakları sosyal destek olduğu gözlenmiştir. Sosyal destek *“fiziksel ve psikolojik sağlığı korumak, yaşam şartlarına uyumu sağlamak ve gelişimi desteklemek amacıyla, bireye diğerleri tarafından sağlanan duygusal, fiziksel ve maddi kaynakların tümü”* (Dunst, Leet ve Trivette, 1988) şeklinde tanımlanacak olursa, Gül’ün yakın aile çevresinden maddi destek, Hediye’nin ise hem maddi hem manevi destek alabildiğini söylemek mümkündür. Ne var ki her iki anne de, araştırmacıyla çeşitli sorunlarını paylaşmak istediklerini, bir diğer deyişle araştırmacıdan duygusal destek beklediklerini pek çok kez ifade etmişlerdir. Alan yazında erken çocukluk özel eğitim hizmetlerinde destek sağlayıcıların özel gereksinimli çocuk ailelerini güçlendirici ilişkileri çerçevesinde aile bireylerine onları önemsediklerini göstermelerinin ve iyi bir dinleyici olmalarının önemi vurgulanmaktadır (Dunst, Trivette ve Snyder, 2000; Howard, Williams ve Lepper, 2011b). Bunun yanında, görme yetersizliği olan çocuk annelerinde algılanan sosyal desteğin annenin stres düzeyiyle doğrudan ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur (örneğin Troster, 2001). Alan yazında yer alan söz konusu görüş ve bulgular bu araştırma bağlamında bir araya getirildiğinde, anne-çocuk etkileşimini destekleme çalışmaları yürütecek bir uzmanın annelere beceri kazandırmak ve onları çocuklarıyla ilgili yönlendirmek gibi sorumluluklar dışında, annelerle belirli bir ölçüde duygusal yakınlık kurmaya da kendini hazırlaması gerektiği düşünülmektedir.

Özetle, annelerin kendileri için belirlenen oturum amaçlarında önemli gelişmeler gösterdikleri ve bu becerileri belirli bir ölçüde günlük yaşama genelledebildiklerini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, annelerin kendilerine ve çocuklarına yönelik ne tür gereksinimlerinin olabileceği de gözlenmiş ve bu noktada özellikle çok yönlü destek hizmetlerin gerekliliği dikkat çekmiştir.

4.2.2. Çocuklara İlişkin Elde Edilen Bulgular

Araştırma sürecinde katılımcı çocukların kazanımları da odakta tutulan bir diğer konu olmuştur. Katılımcı çocuklar Murat ve Ekin’in araştırma sürecinde gösterdikleri değişim ve gelişmelerin en belirgin kanıtları kuşkusuz ki oturumlarda çekilen anne-çocuk etkileşimi video kayıtlarında yer almaktadır. “Sözel ve sözel olmayan etkileşim başlatma” davranışlarındaki artış, Murat’ın gelişme gösterdiği temel alanlardan biri olmuştur (örneğin Oturum 6,8,11). Ayrıca anneye oldukça düşkün olan çocuğun, kendisi için bir yabancı olan araştırmacıyla kısa sürede olumlu

etkileşim kurması, araştırmacıyla oyun sırasında yeni sözcükler üretmesi (örneğin Oturum 2,12,17) ve annenin de günlüğünde belirttiği gibi çevresindeki yetişkinlere isimleriyle seslenmeye başlaması (*Anne günlüğü*, 14.08.2011, s. 107), çocuğun etkileşimde aktifleşmeye başladığının göstergeleridir. Murat'ın gösterdiği önemli bir diğer gelişme ise, ilk oturumlarda olumsuz tepki gösterdiği nesnelere olan ilgisinin artmasıdır (örneğin Oturum 6,8). Hediye'nin günlüğündeki, Murat'ın gün içinde nesneyle oyuna önceki dönemlere kıyasla daha istekli olduğuna ilişkin aktarımları (*Anne günlüğü*, 31.07.2011, s. 102; 03.08.2011, s. 103; 06.08.2011, s. 104) ile süreci değerlendirme görüşmesindeki bildirimleri bu gözlemleri doğrulamıştır. Bu gelişme, görme yetersizliği olan küçük çocukların nesneyle oyundan ziyade anne babalarıyla fiziksel oyunları tercih ettiklerine yönelik bilimsel bulgularla birlikte (örneğin Troster ve Brambring, 1994) düşünüldüğünde, Murat'ın bilişsel gelişimi için ayrı bir önem taşımaktadır. Anne-çocuk etkileşimi açısından bakıldığında ise, Murat'ın nesneyle oyunda gösterdiği gelişmenin, anne ile daha çeşitli etkinlikler yapmaya olanak vermesi açısından anne-çocuk etkileşimi için de bir avantaj olduğu görülmektedir. Murat'ın son olarak, bağımsız hareket ve yönelim becerilerinde gösterdiği gelişmeler dikkat çekmiştir. Hediye-Murat çiftiyle yürütülen on yedinci ve on dokuzuncu oturumlarda Murat için BH/Y becerilerini destekleyici çalışmalar yürütülmüş ve bu oturumlarla birlikte on sekizinci ve yirminci oturumların analizleri, çocuğun bu becerilerde gelişme gösterdiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla görme yetersizliği için en kritik beceriler arasında olan bu gelişim alanının, anne-çocuk etkileşimi çalışmaları ile desteklenmiş olması, uygulamalar açısından yüz güldürücü olmuştur.

Ekin'deki gelişmeler ise, büyük olasılıkla iki çocuğun yaşları ve görme düzeylerindeki farklılıklardan dolayı Murat'tan birtakım farklılıklar göstermektedir. Ekin araştırmanın başında anneye etkileşim başlatma ve sürdürme becerilerinde başarılı bir performans göstermiştir. Ekin'in aynı zamanda sınırlı olmakla birlikte sözel dil becerilerinin olması, annenin isteklerini anlaması, yerine getirmesi ve sözel etkileşimi sürdürmesinde de kendisine yol göstermektedir. Bulgular, Ekin'in çalışmalardan elde ettiği en önemli kazançların, annenin onun liderliğini izlemesi ve daha az düzeyde yönlendirici olmasına bağlı olarak çocuğun etkileşimden daha fazla keyif alma ve annenin taleplerini daha istekli yerine getirme olduğunu destekler niteliktedir (örneğin Oturum 5,7). Gül'ün, Ekin'in inatçılığına ve yönerge almamasına ilişkin kaygıları ve bu sorun karşısında çocuğuyla etkileşime girmeye isteksizliği araştırmanın başından bu yana gündemde olmuş bir konudur. Çalışmalarla birlikte anne ile çocuk arasındaki inatlaşmanın belirli ölçüde azalması anne-çocuk etkileşiminde karşılıklılığı artırmıştır.

Karşılıklılık, Gül'ün çocuğundan yönergeleri almasına dair talebinin karşılanmasını sağlamış ve ikilinin etkileşim video kayıtlarında Gül'ün çocuğuyla keyifli etkileşim kurmasını sağlamıştır.

Murat ve Ekin'in süreçte gösterdikleri gelişmeler neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde, çocukların gelişen becerilerinin annelerin gelişen becerilerinden kaynaklanması büyük bir olasılıktır. Bu da annelerin etkileşimde belirleyici konumlarını ortaya koymaktadır (Chen, 1999; Fazzi, 2002; Pearson, 2001; Turner, 2000). Bunun yanında, giriş bölümünde de ele alındığı gibi, çocukların etkileşime getirdiklerini yadsımamak gerekmektedir. Her şeyden önce, bir çocuktaki gelişmeleri gözlemlemek anne için çocuğuyla daha verimli etkileşim kurmada kendisini güdüleyici bir faktördür. Nitekim katılımcı anneler de, çocuklarındaki gelişmelerden duydukları memnuniyeti ve bu memnuniyetin onları çocuklarıyla etkileşime girmeye "olumlu anlamda zorladığını" görüşmeler ve günlüklerde dile getirmişlerdir. Örneğin, Hediye Murat'la yolculuk ederken çevrede olup bitenleri ona anlattığını, Murat'ın da onu dikkatle dinlediğini ve anlatılanları bir gün mutlaka anlayacağını düşünerek ona her şeyi anlatmaya devam ettiğini belirtmiştir (*Anne günlüğü*, 05.10.2011, s. 125). Hediye'nin bu aktarımı, aynı zamanda çocuğunun potansiyeline olan inancının da arttığını göstermektedir. Gül ise günlüğüne, Ekin'in bir sabah salonda gazeteleri yırtıp çıkan sesler karşısında kahkahalar attığını, kendisinin de diğer odadan gelerek ona katıldığını ve birlikte gülmeye başladıklarını yazmıştır (*Anne günlüğü*, 26.09.2011, s. 35). Her iki örnekte de, annelerin çocuklarının olumlu davranışlarının onlarla etkileşime girmek için bir zemin oluşturduğu görülmektedir. Annelerin bu davranışları fark etmelerinin nedeni araştırmanın ilk oturumunda kendilerine çocukların olumlu davranışlarına ilişkin geribildirim verilmesi olabileceği gibi, annelerin zamanla gelişen yanıtlayıcı davranışlarının çocukları olumlu etkilemesinin bir sonucu olarak da düşünülebilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, annelerin çocuklarının davranışlarını anlamlandırmaları ve onlara yanıtlayıcı yaklaşımları birbirini takip eden aşamalardır. Bir diğer deyişle durumu doğru şekilde görmek doğru davranışla sonuçlanır. Dolayısıyla belki de anne davranışları çocuğu, çocuk davranışları da anneyi etkilemekte ve alan yazında da vurgulandığı gibi (Bernstein ve diğ., 1991; McCollum ve Hemmeter, 2000; McDevitt ve Ellis Ormrod, 2010) karşılıklı etkilerin olduğu dinamik bir süreç ortaya çıkmaktadır ve bu çalışmanın bulgularına göre bu dinamik süreç, çocukların etkileşim davranışlarını desteklemiştir.

4.2.3. Araştırmacıya İlişkin Elde Edilen Bulgular

Araştırmacı, eylem araştırması yürüten bir birey olarak araştırma sürecinde kişisel değerlerini, araştırmaya ne tür katkılarda bulunduğunu ve süreci ne derece tarafsız bir bakış açısıyla yönlendirebildiğini belirlemeye çalışmış (Greenwood ve Levin, 2007; Somekh, 2006), bu amaca yönelik olarak meslektaşları ile sık sık görüşmüş ve günlüğüne yoğun aktarımlarda bulunmuştur.

Mesleki gelişim açısından ilk olarak, araştırmacının “ben” kavramını tartışması gerekmiştir. “Ben”in, bireyin çeşitli ortamlarda kendisinden farklı rollerin beklenmesinden dolayı, tek bir olgu olması söz konusu değildir ve araştırmacının da süreçte yer aldığı farklı sosyal ortamlar arasında geçişler yaparak bu rolleri ne derece uygun oynayabildiğini belirlemesi esastır (Somekh, 2006). Araştırmacının çalışma sürecinde yer aldığı sosyal ortamlara bakıldığında, onun Geçerlik Komitesi’yle bir öğrenci, annelerin karşısında ise bir veri toplayıcı-öğretici-müdahaleci gibi farklı rolleri üstlenmesi söz konusu olmuştur. Araştırmacı oynadığı tüm rolleri genel olarak değerlendirdiğinde, annelerin onunla çalışmaktan duyduğu memnuniyet, araştırmacının uygulamaları bir plan çerçevesinde sistematik olarak yürütmesi, annelerin çeşitli gereksinimlerini belirleyip bunlara çözümler üretmeye çabalaması ve anne ve çocuk becerilerinde anlamlı gelişmelerin gözlenmesi, bu ortamdaki “ben” in olması gerektiği gibi olduğunu düşündürmektedir. Danışman ve eş danışman ile işbirliğine dayalı iletişimde sorun yaşamaması, danışmanlar ve Geçerlik Komitesi üyelerinin görüş ve onayları çerçevesinde uygulamaları gecikmeden yürütmesi ve kendilerine sık geribildirimler vermesi, öğrenci rolünü de uygun şekilde yerine getirebildiğini göstermektedir. Kuşkusuz ki, araştırmacının bu değerlendirmeyi diğerlerinin görüşlerinden bağımsız olarak yapması mümkün değildir. Araştırmacının rollerini uygun şekilde oynayabildiğini belirlemesinde temel ölçüt, diğer katılımcılarla karşılıklı olarak birbirlerinin koşullarını anlayabilmeleridir. Araştırmacı bu süreçte annelerin koşullarından kaynaklı birtakım aksaklıklar karşısında onların koşullarını değerlendirerek çalışmalarını yürütmüş, anneler de araştırmacının yanıtlamaya çalıştığı sorularda şartlarını zaman zaman zorlayarak araştırmacıya destek olmuşlardır. Bu işbirliği, her ne kadar Gül ile çalışmalar tamamlanamamış olsa da, tarafların birbirlerinin koşullarına duyarlı olduklarını göstermiştir. Geçerlik Komitesi üyeleriyle izlenen süreçte ise araştırmacı, üyelerin uygulamalara getirdikleri katkıları değerlendirmiş ve üyelerin oturumların kurgusu, çalışılacak beceriler, kullanılacak

materyaller ve öğretim teknikleri ile ilgili getirdikleri önerilerin yanında bu önerileri araştırmacının zamanını, maddi olanaklarını ve enerjisini en verimli harcayabileceği şekilde vermeleri, araştırmacının içinde bulunduğu koşullara duyarlı olduklarının kanıtı niteliğindedir. Araştırmacının üyelerde gözlediği belki de en önemli duyarlılık, üyelerin de zaman zaman yaşanan fikir ayrılıklarında araştırmacının onları ikna etme çabalarını dikkate almış olmalarıdır (*Araştırmacı günlüğü*, 18.08.2011, s. 105). Araştırmacı ise buna karşılık olarak üyelerin görüş ve önerilerini dikkate alarak süreci yürütmüş ve üyelerin yoğun iş yüklerinden dolayı belirli dönemlerde araştırmacıyla bir araya gelememelerinin yarattığı sınırlılığı, onlara telefonla ya da yüz yüze bireysel dönütler sağlayarak önlemeye çalışmıştır. Söz konusu karşılıklı iyi niyet ve çabalar, araştırmacının olduğu kadar tüm katılımcıların rollerinin iyi tanımlandığı ve yerine getirildiğini düşündürmektedir.

Araştırmacının çalışmalar süresince yaptığı temel sorgulamalardan biri, bir uzman olmanın yanında kendisinin de görme yetersizliği olan bir çocuğunun olması, bir diğer deyişle uzman-ebeveyn olarak sürece ne gibi getirilerinin olduğudur. Araştırmacı bu konuya ilişkin ilk olarak, Hediye'nin kendisine bir müdahale oturumu sonrasında, araştırmacının da onunla aynı durumda olmasından dolayı kendini daha rahat hissettiğine dair bildirimidir. Araştırmacı o günler içerisinde kendisine şu soruyu yöneltmiştir: "Uzmanın anneye güvene dayalı bir ilişki kurmasında uzmanın da benzer durumda olması gerekli midir?" Kuşkusuz ki değildir. Araştırmacının anneye kurduğu bu güveni her başarılı uzmanın yakalaması söz konusudur ancak araştırmacının yalnızca bir konuda diğerlerine göre avantajlı olduğu söylenebilir. Bu avantaj büyük olasılıkla araştırmacının da benzer durumda olmasından dolayı, anneye farklı bir uzmana kıyasla bu güveni daha kısa sürede oluşturmuş olmasıdır.

Bu konuyla bağlantılı ikinci bir husus ise, araştırmacının annelerle gerçekleştirdiği görüşmelerde kendi çocuğuyla olan deneyimlerini annelere aktarma yaklaşımıdır. Geçerlik Komitesi üyeleri, araştırmacının kişisel yaşamına ilişkin örnekler vermekten kaçınması yönünde görüş bildirmişlerdir (*Karar defteri*, 29.06.2011, s. 15). Ne var ki annelerin, araştırmacının çocuğunun Murat ve Ekin'den yaşça büyük olmasından dolayı onun gelişimine ve araştırmacının çocuğu için neler yaptığına dair sorular yöneltmişler, araştırmacı da bunları yanıtlamak durumunda kalmıştır. Burada alınabilecek bir önlem araştırmacının başında annelere böyle bir bilginin verilmemesidir ancak araştırmadan yaklaşık bir yıl önce yapılan görüşmede, aileyi araştırmacıya yönlendiren kişilerin annelere bu konuda bilgi verdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla araştırmacı, Geçerlik Komitesi kararları ile annelerin bu

farkındalıkları arasında bir denge oluşturmak durumunda kalmıştır. İlerleyen aşamalarda ise, annelerle kendi çocuğuyla olan deneyimlerine ilişkin sınırlı paylaşımlarının, süreçte kendisini ya da anneleri zorlayacak bir sorun yaratmadığını gözlemiştir. Bu noktada benzer durumla karşılaşabilecek araştırmacı ve uygulamacılara getirilebilecek öneri, bu tür deneyimleri aktarmanın kişisel bir tercih olduğu ve tercih ettikleri takdirde bu paylaşımları müdahaleyi aksatmayacak şekilde sınırlı tutmalarıdır. Araştırmacının görme yetersizliği olan çocuk annesi olmasına ilişkin son bir nokta, bazı dönemlerde kendi çocuğuyla o yaşta karşılaştığı sorunları anımsayarak annelerle aşırı empati yapması ve kendi çocuğuyla yaşadıklarının yeniden gündeme gelmesinin onda duygusal zorlanmalara neden olmuş olduğudur. Ne var ki araştırmacı, bu durumu bir güçlükten ziyade bir anne olarak yaşanması olağan bir deneyim olarak kabul etmiştir.

Ebeveyn-uzman statüsünde çalışanlara yönelik ilgili bir araştırmada da, De Steiguer, Erin, Topor ve Rosenblum (2008), görme yetersizliği olan çocuğa sahip olup özel eğitim alanında çalışan uzmanların iki rolü bir arada yürütmelerinin avantajları ve dezavantajlarına ilişkin önemli bulgular ortaya koymuşlardır. Katılımcılar, bu rollerin avantajları arasında çalıştıkları grupla empati yapabilmeleri, ailelerle ortak deneyimlerin ailelerin uygulamalara daha etkili odaklanmalarını sağlayabilmesi, kendi çocuklarını desteklerken gerekli bilgilere ulaşabilmeleri ve çocukları için yasal savunuculuk yapabilmelerini saymışlardır. Bunun yanında yasal savunucu olma avantaj olduğu kadar tükenmişlik yaratması bakımından bir dezavantaj olarak da algılanırken, diğer dezavantajlar arasında ebeveyn ve uzman rollerinin zaman zaman karışabilmesi gelmiştir (De Steiguer ve diğ., 2008). Araştırmacı da bu araştırmada söz konusu avantaj ve dezavantajların bazılarını deneyimlemiş ve bunlar ona karşılaştığı güçlüklerin yanında ileriki araştırmalarda ne tür önlemler alabileceğine ilişkin ışık tutmuştur.

Araştırmacı son olarak, çalışmaların tamamlanması sonrasında yaptığı bir alan yazın taramasında karşılaştığı bir makalede, bir eylem araştırması sürecine katılmış olmasının kendisi için çok yararlı olduğunu görmüştür. Bu makalede Bronfenbrenner'in kitabını inceleyen Weisner (2008), Bronfenbrenner'in lisansüstü eğitimi sırasındaki kişisel bir sorgulamasına dikkat çekmiştir. Bronfenbrenner'in kendine yönelttiği şu soruyu ve danışmanından aldığı yanıtı inceleyiniz:

“Bronfenbrenner: Bakmak yeterli gelmiyorsa, ne yapılabilir? Gözlemci, gözlediği olgunun kritik özelliklerine odaklanabilmek için gerekli olan duyarlılığı nasıl geliştirebilir?”

Danışman: Bronfenbrenner, bir şeyi anlamak istiyorsan, onu değiştir.”

(Akt., Weisner, 2008)

Bu çalışmada da, araştırmacı görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerinin etkileşim süreçlerini anlamaya çalışmış ve bu dinamikleri belirleme sonrasında onu daha iyiye götürmek adına değişim yaratma girişimlerini eylem araştırmasıyla gerçekleştirmiş olmanın memnuniyetini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Sanırım bir şeyi değiştirmeye çalışma yolunda ben de (var olan) durumu anladım. Kendimi, aileleri, çocukları, yaşam koşullarını, neyin yapıp neyin yapılamayacağını yani gücümüzün nereye kadar gideceğini. Bu nedenle eylem araştırması yapmış olmaktan çok mutluyum.” (Araştırmacı günlüğü, 05.05.2012, satır 6934-6937, s. 158)

Özetle, araştırmacının lisansüstü eğitiminde en önemli kilometre taşı olan doktora tez aşaması, onun aynı zamanda birtakım mesleki kararlar almaya başladığı bir dönemdir. Yukarıda yer alan tartışma noktalarına genel olarak bakıldığında, araştırmacının yürüttüğü bu çalışma bir erken çocukluk özel eğitimcisi olma yolundaki potansiyelini görmesini sağlamış ve ileriye dönük yapabileceği araştırmalara yol göstermiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, 0-3 yaş döneminde görme yetersizliği olan iki erkek çocuğun anneleriyle, anne-çocuk etkileşimini destekleme çalışmaları yürütülerek, katılımcıların gereksinim duydukları bu alanda kendilerine sistematik destek sağlanmış ve böyle bir süreçte karşılaşılabilecek faktörlerin sürece ne tür etkiler yapabileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Uygulamalar sırasında ve sonrasında yapılan analizler, ilk olarak bu tür bir uygulamanın katılımcılar için gerekli ve yararlı olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, ilgili alan yazınıla da paralellik göstermesi bakımından şaşırtıcı olmayıp, bir anlamda araştırmanın geçerliği bakımından da önemli görülmüştür.

Bu araştırmanın bulgularının, müdahalenin yararlarını ortaya koymakla birlikte, bir araştırmacının görme yetersizliği olan küçük çocuklarla yürüteceği bir anne-çocuk etkileşimi müdahalesinde dikkate alması gereken faktörlere ışık tutabileceği düşünülmektedir. Nitekim uygulamalar süresince verilerin titizlikle toplanıp saklanması ve bunların okuyucuya yol gösterici biçimde kapsamlı olarak raporlaştırılması söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bu raporda benzer ya da farklı koşullarda böyle bir araştırma sürecini izlemeyi hedefleyen bir okur için önemli bulgular ve çıkarımların yer aldığına inanılmaktadır. Bu araştırmayla benzer amaçları güden araştırmacıların artmasıyla da, görme yetersizliği alanında kritik bir konu olan anne-çocuk etkileşiminin anlamlı bir noktaya geleceği kuşkusuzdur.

Bu araştırmanın çerçevesinde bakıldığında, görme yetersizliği olan küçük çocuklara yönelik anne-çocuk etkileşimi uygulamaları için şu önerileri getirmek mümkündür:

1. Çocuğun temel bakıcısı olarak kabul edilen annelerle yürütülen bu araştırmada, anne ve çocukla yoğun zaman geçiren ve onlara çeşitli destekler sağlayan diğerlerinin de müdahalelerde yer almalarının uygunluğu gündeme gelmiştir. Bu bireyler hemen her zaman annenin yakın akrabalarından oluşmaktadır ve çocukla sık bir arada olmalarından dolayı uygun etkileşim davranışlarını kazanmaları durumunda çocuğun gelişimini desteklemede önemli bir rol oynayabilmeleri mümkündür. Bunun yanında annelerle yürütülen çalışmalar ile ilgili bilgilenererek, bu süreci desteklemeleri de anneler için bir avantaj gibi görünmektedir.

Bu nedenlerle, benzer uygulamaların baba ve büyükanne gibi diğerlerini de içerecek şekilde yürütülmesi önerilebilir.

2. Bu araştırmada katılımcıların tıbbi, eğitsel ve/veya psikiyatrik destek gibi çok yönlü gereksinimlerinin olduğu ve çalışmalar esnasında annelerin bu tür destek hizmetleri araştırmacıdan bekledikleri belirlenmiştir. Bu gereksinimlerin bir ekip bünyesinde bir arada desteklenmesiyle, ailelerin çocuklarını yetiştirme sürecinde onlara sağlanan anne-çocuk etkileşimi müdahalesinden daha etkili yararlanacaklarına inanılmaktadır. Bu nedenle anne-çocuk etkileşimini destekleme uygulamalarını yürütmeyi planlayan eğitimcilerin, ailenin kolay ulaşabileceği destek hizmet alternatiflerini araştırarak gerekli durumlarda onları bu hizmetlere yönlendirmeleri ve bu destek hizmetlerle işbirliği kurmaları yararlı olacaktır.

3. Anne-çocuk etkileşimi uygulamaları uzun soluklu bir süreci oluşturmaktadır ve bazı ailelerin çeşitli gerekçelerle bu süreci tamamlamaları mümkün olamayabilmektedir. Çalışmaların uygun şekilde tamamlanması esas olduğundan, uzmanın aileyi çalışmalara devam etme konusunda ikna edebilmesi önemlidir. Uzmanın bunu sağlamak amacıyla gereksinimlerin belirlendiği aşamada ailenin genel eğilimleri ve motivasyonunu değerlendirmesi, aile bireyleriyle olumlu iletişim kurması ve onlarla çalışmalara devam etmeye ilişkin bir maddenin yer aldığı bir sözleşme imzalayarak bu sözleşmeyi gerekli durumlarda aileye hatırlatması, aileyi sürece devam etmeye teşvik edebilecek önlemler arasında sayılabilir.

4. Tartışma Bölümü'nde de belirtildiği gibi, toplumumuzda annelerin gün içerisinde çocuklarının bakımına yoğun zaman ayırmaları büyük bir olasılıktır. Bu nedenle uygulamalar, annelerin çocuklarıyla sık oyun oynamalarını teşvik etmek ve etkileşimi bu bağlamda desteklemenin yanında, bakım etkinliklerinde de etkileşime müdahale etmeye odaklanmalıdır.

5. Bu araştırmada, müdahale öncesi aşamada aile ile ilgili kapsamlı veri toplamanın, uygulamaları aileye uygun şekilde biçimlendirmek, bir diğer deyişle bireyselleştirebilmek için sağlam bir temel oluşturduğu görülmüştür. Bu sayede anne-çocuk çifti için uygun hedefler ve stratejiler belirlenebilmiş ve süreç katılımcıların yararına ve onlara herhangi bir şekilde zarar vermeden yürütülmüştür. Bu nedenle benzer bir uygulamayı planlayan uygulamacıların da aile planları oluşturma öncesinde anne, çocuk ve aileye ilişkin kapsamlı veri toplamaları ve uzun zaman alabilecek bu süreci bir zaman kaybından ziyade ileriye yönelik bir yatırım olarak kabul etmeleri önerilmektedir.

Bu araştırmanın sonuçları çerçevesinde, ileriki araştırmalara yönelik şu öneriler getirilebilir:

1. Uygulama önerilerinde de yer alığı gibi, ebeveynliğin bakım etkinlikleri üzerinden yürüdüğü ülkemizde, benzer bir çalışmanın bakım etkinlikleri gibi bir bağlamda yürütülmesi yararlı olacaktır. Bu sayede bir anne-çocuk etkileşimi müdahalesinde ailelerin günlük rutinlerine daha uygun olabilecek bakım etkinlikleri içerisinde etkileşimin daha etkili desteklenip desteklenmediğine ilişkin bilimsel verilere ulaşılacak ve uygulamacılar bu seçenekler arasından aile için daha uygun olanı tercih etme olanağına sahip olacaklardır.

2. Eylem araştırmasının felsefesi açısından değerlendirildiğinde, bu araştırmanın iki anne-çocuk çiftiyle yürütülmüş olması bir sınırlılık olarak kabul edilemez. Ne var ki, bu araştırmanın konusunun benzer araştırmalar tarafından farklı anne-çocuk çiftleriyle gerek niceliksel gerek niteliksel araştırma modelleriyle sınanması, uygulamalara ilişkin genellemelere gidilebilmesini sağlayacaktır.

3. Bu çalışmada ilk oturum dışında çalışma ortamları olarak katılımcıların evleri tercih edilmiştir. Bu uygulama, anneler için bir avantaj olarak kabul edilirken, araştırmacıyı belirli noktalarda zorlamıştır. Araştırmacının ortamda kontrol edemeyeceği değişkenler (diğerlerinin ortama katılması gibi), oturumların olduğu günlerde çalıştığı kurumdan ayrılmak durumunda kalması ve annelerin evlerine ulaşmak için yaptığı yol harcamaları, bunların başında gelmektedir. Bir uygulamacı, böyle bir müdahaleyi birden fazla anne-çocuk çiftiyle rutin olarak uygulamaya başladığında, söz konusu koşullar altında çalışabilmesinin güçlükleri ortadadır. Dolayısıyla bu çalışmada izlenen sürecin, uygulamacılar için daha pratik olması adına ileriki çalışmalarda merkeze dayalı olarak planlanması ve bu yaklaşımın sınanması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akçamete, G., & Kesiktaş, A.D. (2009, Ekim). *Görme güçlüğü olan okul öncesi çocuklar ve ailelerine yönelik destek hizmetlerin aile gereksinimlerini karşılamadaki rolü*. 19. Ulusal Özel Eğitim Kongresi'nde sunulmuş sözel bildiri, Muğla.

Aldred, C., Green, J., & Adams, C. (2004). A new social communication intervention for children with autism: Pilot randomised controlled treatment study suggesting effectiveness. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(8), 1420-1430.

Bailey, D.B., & Wolery, M. (1992). *Teaching infants and preschoolers with disabilities*. (2nd ed.). Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Baird, S.M., & Mayfield, P. (1997). Mothers' interpretations of the behavior of their infants with visual and other impairments during interactions. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 91(5), 467-483.

Bakkaloğlu, H. (2008). Etkinliğe Dayalı Müdahale Programı'nın 3-6 yaş gelişimsel geriliği olan çocukların geçiş becerilerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(2), 355-406.

Baykal, G. (2011). *Dil gelişiminde gecikme gösteren çocukların annelerinin çocuğa yöneltmiş dil kullanım özelliklerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Beelmann, A., & Brambring, M. (1998). Implementation and effectiveness of a home-based early intervention program for blind infants and preschoolers. *Research on Developmental Disabilities*, 19(3), 225-244.

Behl, D.D., & Akers, J.F. (1996). Do mothers interact differently with children who are visually impaired? *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 90(6), 501-511.

Bell, R.Q. (1974). Contributions of human infants to caregiving and social interaction. In. M. Lewis & L. Rosenblum (Eds.), *The effect of the infant on its caregiver* (1-21). New York: Wiley and Sons.

Belsky, J., Goode, M.K., & Most, R.K. (1980). Maternal stimulation and infant exploratory competence: Cross-sectional, correlational and experimental analyses. *Child Development*, 51, 1168-1178.

Bernstein, V.J., Hans, S.L., & Percansky, C. (1991). Advocating for the young child in need through strengthening the parent-child relationship. *Journal of Clinical Child Psychology*, 20(1), 28-41.

Boughton, B. (2012). Childhood retinal dystrophies. Retrieved April 18, 2012 from: <http://www.aao.org/publications/eyenet/200907/feature.cfm>

Brambring, M. (2001). Motor activity in children who are blind or partially sighted. *Visual Impairment Research*, 3(1), 41-51.

Brambring, M. (2007). Divergent developmental of manual skills in children who are blind or sighted. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 101(4), 212-225.

Brazelton, T.B., & Greenspan, S.I. (2006). Why children need ongoing nurturing relationships. *Early Childhood Today*, 21(1), 14-15.

Bromwich, R.M. (1976). Focus on maternal behavior in infant interaction. *American Journal of Orthopsychiatry*, 46(3), 439-446.

Bus, A.G., & van IJzendoorn, M.H. (1988). Mother-child interactions, attachment and emergent literacy: A cross-sectional study. *Child Development*, 59(5), 1262-1272.

Buyse, V., & Wesley, P.W. (2001). Models of collaboration for early intervention: Laying the groundwork. In. P.M. Blasco (Ed.), *Early intervention services for infants, toddlers and their families* (259-293). Needham Heights: Allyn and Bacon.

Campbell, J. (2003). Maternal directives to young children who are blind. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, June, 355-365.

Campbell, J. (2007). Understanding the emotional needs of children who are blind. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, June, 351-355.

Ceber-Bakkaloğlu, H., & Sucuoğlu, B. (2000). Normal ve zihinsel yetersizliği olan küçük çocuklarda anne-küçük çocuk etkileşiminin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(4), 47-58.

Chen, D. (1999). Interactions between infants and caregivers: The context for early intervention. In: D.Chen (Ed.), *Essential elements in early intervention: Visual impairment and multiple disabilities* (22-54). New York: AFB Press.

Cohen, S.E., & Beckwith, L. (1979). Preterm infant interaction with the caregiver in the first year of life and competence at age two. *Child Development*, 50, 767-776.

Cohn, J.F., & Tronick, E. (1989). Specificity of infants' response to mothers' affective behavior. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 28(2), 242-248.

Conti-Ramsden, G., & Perez-Pereira, M. (1999). Conversational interactions between mothers and their infants who are congenitally blind, have low vision or are sighted. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 93(11), 691-703.

Craig, C.J. (1996). Family support of the emergent literacy of children with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 90(3). Academic Search Complete.

Crockenberg, S.B. (1981). Infant irritability, mother responsiveness and social support influences on the security of infant-mother attachment. *Child Development*, 52, 857-865.

Crowell, J.A., & Feldman, S.S. (1988). Mothers' internal models of relationships and children's behavioral and developmental status: A study of mother-child interaction. *Child Development*, 59(5), 1273-1285.

Davidson, P., & Harrison, G. (2000). The effectiveness of early intervention for children with visual impairments. In M.J. Guralnick (Ed.), *The effectiveness of early intervention* (483 – 495). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.

De Steiguer, P.B., Erin, J.N., Topor, I.L., & Rosenblum, L.P. (2008). The experiences of parents of students with visual impairments who are professionals in the field of visual impairment. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, January, 16-27.

Dennison, E.M. (2000). The VIISA Project: A model national in-service training program for infants and young children with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 94(11), 695-705.

Diken, H.İ. (2007). Turkish mothers' self-efficacy beliefs and styles of interactions with their children with language delays. *Early Child Development and Care*, 1-13.

Diken, H.İ. (2012). An exploration of interactional behaviors of Turkish mothers and their children with special needs: Implications for early intervention practices. *Education and Science*, 37(163), 297-309.

Diken, H.İ., & Diken, Ö. (2008). Turkish mothers' verbal interaction practices and self-efficacy beliefs regarding their children with expressive language delay. *International Journal of Special Education*, 23(3), 110-117.

Dodici, B.J., Draper, D.C., & Peterson, C.A. (2003). Early parent-child interactions and early literacy development. *Topics in Early Childhood Special Education*, 23(3), 124-136.

Dodson-Burk, B., & Hill, E.W. (1989). *An orientation and mobility primer for families and young children*. New York: AFB Press.

Doğan, Ö. (1995). *Aile-merkezli erken eğitim programlarına devam eden işitme yetersizliği olan çocuklarda anne-çocuk etkileşiminin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Dote-Kwan, J. (1995). Impact of mothers' interactions on the development of their young visually impaired children. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 89(1), 46-58.

Dote-Kwan, J., & Hughes, M. (1994). The home environments of young blind children. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 88(1), 31-42.

Dunst, C.J., Leet, H.E., & Trivette, C.M. (1988). Family resources, personal well-being and early intervention. *Journal of Special Education*, 22(1), 108-116.

Dunst, C.J., Trivette, C.M., & Snyder, D.M. (2000). Family-professional partnerships: A behavioral science perspective. In M.J. Fine & R.L. Simpson (Eds.), *Collaboration with parents and families of children and youth with exceptionalities* (2nd Edition) (27-48). Austin: Pro-Ed.

Fagan, J., & Dore, M.M. (1993). Mother-child play interaction in neglecting and non-neglecting mothers. *Early Child Development and Care*, 87, 59-68.

Fazzi, E., Signorini, S.G., Bova, S.M., Ondeï, P., & Bianchi, P.E. (2005). Early intervention in visually impaired children. *International Congress Series*, 1282, 117-121.

Ferrell, K.A. (1996). *Reach out and teach: Meeting the training needs of parents of visually abd multiply handicapped young children* (4th ed.). New York: AFB Press.

Ferrell, K.A. (2000). Growth and development of young children. In M.C. Holbrook & A.J. Koenig (Eds.), *Foundations of education volume I: History and theory of teaching children and youths with visual impairments* (2nd Ed.) (111-134). New York: AFB Press.

Fewell, R.R., & Wheedan, C.A. (1998). A pilot study of intervention with adolescent mothers and their children: A preliminary examination of child outcomes. *Topics in Early Childhood Special Education, 18*(1), 18-25.

Filan, S. (1992). Motor development. In E. Trief (Ed.). *Working with visually impaired young students: A curriculum guide for birth-3 year olds* (98-121). Springfield: Charles C. Thomas.

Fonagy, P., Gergely, G., & Target, M. (2007). The parent-infant dyad and the construction of the subjective self. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 48*(3/4), 288-328.

Forcada-Guex, M., Pierrehumbert, B., Borghini, A., Moessinger, A., & Muller-Nix, C. (2006). Early dyadic patterns of mother- infant interactions and outcomes of prematurity at 18 months. *Pediatrics, 118*(1), 107-114.

Fraiberg, S., Smith, M., & Adelson, E. (1969). An educational program for blind infants. *The Journal of Special Education, 3*(2), 121-139.

Freeman, R.D., Goetz, E., Richards, D.P., Groenveld, M., Blockberger, S., Jan, J.E., & Sykand, A.M. (1989). Blind children's early emotional development: Do we know enough to help? *Child Care, Health and Development, 15*, 3-28.

Goldberg, S., Gotowiec, A., & Simmons, R.J. (1995). Infant-mother attachment and behavior problems in healthy and chronically ill preschoolers. *Development and Psychopathology, 7*, 267-282.

Greenwood, D.J., & Levin, M. (2007). *Introduction to action research: Social research for social change*. (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications.

Hill, E.W., & Snook-Hill, M.M. (1996). Orientation and mobility. In M.C. Holbrook (Ed.), *Children with visual impairments: A parent's guide*. (259-286). Bethesda: Woodbine House Inc.

Howard, V.F., Williams, B., & Lepper, C.E. (2011a). Erken eğitimin felsefesi. (Çev. A.D. Kesiktaş, Çeviri Editörü A.G. Akçamete). *Özel gereksinimi olan küçük çocuklar (Very young children with special needs (1-49))*. Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).

Howard, V.F., Williams, B., & Lepper, C.E. (2011b). Ailelerle ilişki temelli ekip oluşturma. (Çev. G. Akoğlu, Çeviri Editörü A.G. Akçamete). *Özel gereksinimi olan küçük çocuklar (Very young children with special needs (51-102))*. Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).

Howe, D. (2006). Disabled children, parent-child interaction and attachment. *Child and Family Social Work, 11*, 95-106.

Hughes, M., Dote-Kwan, J., & Dolendo, J. (1999). Characteristics of directiveness and responsiveness with young children with visual impairments. *Child: Care, Health and Development, 25*(4), 285-298.

Jamieson, J.R. (1994). Teaching as transaction: Vygotskian perspectives on deafness and mother-child interaction. *Exceptional Children, 60*(5), 434-449.

Janssen, M.J., Riksen-Walraven, J.M., van Dijk, J.P.M., & Ruijsenaars, W.A.J.J.M. (2010). Interaction coaching with mothers of children with congenital deaf-blindness at home: Applying the Diagnostic Intervention Model. *Journal of Visual Impairment & Blindness, 104*(1), 15-29.

Johnson, A.P. (2002). *A short guide to action research*. Boston: Allyn & Bacon.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2009). Optimal bir çocuk yetiştirme modeline doğru. *Türkiye’de Çocuk Yetiştirme: Yaklaşımlar, Yöntemler, Sorunlar ve Çözümler: VI. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* (s. 27-44). Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Karaaslan, Ö., Diken, İ.H., & Mahoney, G. (2011a). The effectiveness of the Responsive Teaching Parent-mediated Developmental Intervention Programme in Turkey: A pilot study. *International Journal of Disability, Development and Education*, 58(4), 359-372.

Karaaslan, Ö., Diken, İ.H., & Mahoney, G. (2011b). A randomized controlled study of Responsive Teaching with young Turkish children and their mothers. *Topics in Early Childhood Special Education*, DOI: 10.1177/0271121411429749.

Keller, C., & Carry, S. (1992). Sensory stimulation. In. E. Trief (Ed.). *Working with visually impaired young students: A curriculum guide for birth-3 year olds* (65-97). Springfield: Charles C. Thomas.

Küçüker, S., Ceber-Bakkaloğlu, H., & Sucuoğlu, B. (2001). Erken eğitim programına katılan gelişimsel geriliği olan çocuklar ve anne-babalarının etkileşim davranışlarındaki değişimin incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 3(1), 61-71.

Lappin, G. (2005). Using infant massage following a mother's unfavorable neonatal intensive care unit experiences: A case study. *RE:view*, 37(2), 87-94.

Lappin, G. (2006, July). *Infant massage: Facilitating positive change in dyadic interactions*. Achieving Equality in Education: New Challenges and Strategies for Change'de sunulmuş bildiri, Kuala Lumpur.

Lappin, G., & Kretschmer, R.E. (2005). Applying infant massage practices: A qualitative study. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, June, 355-367.

Lester, B.M., Hoffman, J., & Brazelton, T.B. (1985). The rhythmic structure of mother-infant interaction in term and preterm infants. *Child Development*, 56, 15-27.

Loots, G., Devise, I., & Sermijn, J. (2003). The interaction between mothers and their visually impaired infants: An intersubjective developmental perspective. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 97(7), 403-417.

Mahoney, G. (1992). Focusing on parent-child interaction: The bridge to developmentally appropriate practices. *Topics in Early Childhood Special Education*, 12(1), 105-120.

Mahoney, G., & Neville-Smith, A. (1996). The effects of directive communications on children's interactive engagement: Implications for language intervention. *Topics in Early Childhood Special Education*, 16(2), 236-250.

Mahoney, G., & Perales, F. (2003). Using relationship-focused intervention to enhance the social-emotional functioning of young children with autism spectrum disorders. *Topics in Early Childhood Special Education*, 23(2), 77-89.

Mahoney, G., & Perales, F. (2005). Relationship-focused early intervention with children with pervasive developmental disorders and other disabilities: A comparative study. *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 26(2), 77-85.

Mahoney, G., & Powell, A. (1988). Modifying parent-child interaction: Enhancing the development of handicapped children. *The Journal of Special Education*, 22(1), 82-96.

Mahoney, G., & Wheedan, C.A. (1997). Parent-child interaction-the foundation for family-centered early intervention practice: A response to Baird and Mayfield. *Topics in Early Childhood Special Education*, 17(2), 165-184.

Mahoney, G., Perales, F., Wiggers, B., & Herman, B. (2006). Responsive teaching: Early intervention for children with Down Syndrome and other disabilities. *Down Syndrome Research and Practice*, 11(1), 18-28.

Mahoney, G., Boyce, G., Fewell, R.R., Spiker, D., & Wheedan, C.A. (1998). The relationship of parent-child interaction to the effectiveness of early intervention services for at-risk children and children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 18(1), 5-17.

Maviş, İ. (2004). Türk anne-babaların çocuklarıyla etkileşim profili. A. Konrot (Ed.), *13. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri: Özel Eğitimden Yansımalar* içinde (s. 155-168). Ankara: Kök Yayıncılık.

McAllister, R., & Gray, C. (2006). Low vision: Mobility and independence training for the early years child. *Early Child Development and Care*, 177(8), 1-14.

McCollum, J.A., & Chen, Y. (2003). Parent-child interaction when babies have Down Syndrome: The perceptions of Taiwanese mothers. *Infants and Young Children*, 16(1), 22-32.

McCollum, J.A., & Hemmeter, M.L. (2000). Parent-child interaction intervention when children have disabilities. In. M.J. Guralnick (Ed.), *The Effectiveness of early interveniton* (549-576). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.

McDevitt, T.M., & Ellis Ormrod, J. (2010). *Child development and education* (4th. Ed.). Upper Saddle River: Pearson Education Inc.

McIntyre, L.L., & Phaneuf, L.K. (2007). A three-tier model of parent education in early childhood: Applying a problem-solving model. *Topics in Early Childhood Special Education*, 27(4), 214-222.

McWilliam, R.A., Casey, A.M., & Sims, J. (2009). The routines-based interview: A method for gathering information and assessing needs. *Infants & Young Children*, 22(3), 224-233.

MEB (2006). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği.
http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26184_0.html adresinden 12 Şubat 2012 tarihinde edinilmiştir.

Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Mills, G.E. (2003). *Action research: A guide for the teacher researcher* (2nd. ed.). Upper Saddle River: Merrill Prentice Hall.

Mitchell, P., & Ziegler, F. (2007). *Fundamentals of development: The psychology of childhood*. Hove: Psychology Press, Taylor & Francis Group.

Moore, J.B., Saylor, C.F., & Boyce, G.C. (1998). Parent-child interaction and developmental outcomes in medically fragile, high-risk children. *Children's Health Care*, 27(2), 97-112.

Morgan, D.L. (1998). *The focus group guidebook: Focus Group Kit 1*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Moseley, M.J. (1990). Mother-child interaction with preschool language-delayed children: Structuring conversations. *Journal of Communication Disorders*, 23, 187-203.

Mowder, B.A. (1997). Family dynamics. In. A.H. Widerstrom, B.A. Mowder & S.R. Sandall (Eds.), *Infant development and risk: An introduction* (2nd ed.) (125-154). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.

Nugent, J.K., & Brazelton, T.B. (1989). Preventive intervention with infants and families: The NBAS model. *Infant Mental Health Journal*, 10(2), 84-99.

Odom, S.L., & Munson, L.J. (1996). Assessing social performance. In M. McLean, D.B. Bailey Jr & M. Wolery (Eds.), *Assessing infants and preschoolers with special needs* (398-434). Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Onur, B. (2007). *Çocuk, tarih ve toplum*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Özyürek, M. (1995). *Görme yetersizliği olan çocuğu bağımsızlığa hazırlamak için ana baba rehberi*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Pearson, J. (2001). Living in our world: The first year. In. P.M. Blasco (Ed.), *early intervention services for infants, toddlers and their families* (62-95). Needham Heights: Allyn and Bacon.

Perez-Pereira, M., & Conti-Ramsden, G. (2001). The use of directives in verbal interactions between blind children and their mothers. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 95(3), 133-149.

Peterson, C.A., Luze, G.J., Eshbaugh, E.M., Jeon, H., & Ross Kantz, K. (2007). Enhancing parent child interactions through home visiting: Promising practice or unfulfilled promise? *Journal of Early Intervention*, 29(2), 119-140.

Phillips, J., Morgan, S., Cawthorne, K., & Barnett, B. (2008). Pilot evaluation of parent-child interaction therapy delivered in an Australian community early childhood clinic setting. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 42, 712-719.

Pogrud, R.L., Fazzi, D.I., & Lampert, J.S. (Eds.). (1996). *Erken çocukluk döneminde görme bozukluğu olan çocuklar* (Çev. N. Varol). Ankara: Karatepe Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1992).

Preisler, G., Tvingstedt, A.L., & Ahlström, M. (2002). A psychosocial follow-up study of deaf preschool children using cochlear implants. *Child: Care, Health and Development*, 28(5), 403-418.

Pridham, K.A., Lutz, K.F., Anderson, L.S., Riesch, S.K., Becker, P.T. (2010). Furthering the understanding of parent-child relationships: A nursing scholarship review series. Part 3: Interaction and the parent-child relationship-assessment and intervention studies. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 15(1), 33-61.

Recchia, S.L. (1997). Play and concept development in infants and young children with severe visual impairments: A constructivist view. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 91(4), 401-416.

Recchia, S.L. (1998). Responses to ambiguous stimuli by three toddlers who are blind as a measure of mother-child communication. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 92(9), 581-592.

Richey, D.D., & Wheeler, J.J. (2000). *Inclusive early childhood education: Merging positive behavioral supports, activity-based intervention and developmentally appropriate practice*. Albany: Delmar.

Rosenberg, S.A., & Robinson, C.C. (1985). Enhancement of mothers' interactional skills in an infant education program. *Education and Training of the Mentally Retarded, June*, 163-169.

Rous, B.S., & Hallam, R.A. (2012). Transition services for young children with disabilities: Research and future directions. *Topics in Early Childhood Special Education, 31*(4), 232-240.

Sapp, W. (2001). Maternal perceptions of preverbal communication in children with visual impairments. *RE:view, 33*(3), 133-144.

Scaramella, L.V., & Leve, L.D. (2004). Clarifying parent-child reciprocities during early childhood: The Early Childhood Coersion Model. *Clinical Child and Family Psychology Review, 7*(2), 89-107.

Seifer, R., Clark, G.N., & Sameroff, A.J. (1991). Positive effects of interaction coaching on infants with developmental disabilities and their mothers. *American Journal on Mental Retardation, 95*(1), 1-11.

Shon, K.H. (1999) Access to the world by visually impaired preschoolers. *RE:view, 30*(4), 160-173.

Silberg, J. (1996). *More games to play with toddlers*. Belville: Gryphon House.

Somekh, B. (2006). *Action research: A methodology for change and development*. Berkshire: Open University Press.

Sonksen, P.M., & Dale, N. (2002). Visual impairment in infancy: Impact on neurodevelopmental and neurobiological processes. *Developmental Medicine & Child Neurology, 44*, 782-791.

Spiker, D., Ferguson, J., & Brooks-Gunn, J. (1993). Enhancing maternal interactive behavior and child social competence in low birth weight, premature infants. *Child Development*, 64, 754-768.

Stern, D.N. (1973). A micro-analysis of mother-infant interaction: Behavior regulating social contact between a mother and her 3 ½ month-old twins. *American Academy of Child Psychiatry*, 10, 501-517.

Sucuoğlu, B. (2001a). Zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk-anne ikililerinin etkileşim örüntülerinin karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 8(1), 27-38.

Sucuoğlu, B. (2001b). Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı'nın gelişimsel geriliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. In. B. Sucuoğlu, S. Küçüker, G. Kobal, P. Özenmiş, Y. Kaygusuz & H. Ceber-Bakkaloğlu (Eds.). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı* (53-75). İstanbul: Cümle Yayınları.

Tanksley, C.K. (1993). Interactions between mothers and normal-hearing or hearing-impaired children. *The Volta Review*, 95, 33-47.

Tomsky, D. (1992). Speech and language therapy. In E. Trief (Ed.). *Working with visually impaired young students: A curriculum guide for birth-3 year olds* (122-161. Springfield: Charles C. Thomas.

Troster, H. (2001). Sources of stress in mothers of young children with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, October, 623-637.

Troster, H., & Brambring, M. (1994). The play behavior and play materials of blind and sighted infants and preschoolers. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 88(5), 421-432.

Turan, Z. (2010). İşitme kayıplı çocuklarda doğal işitsel-sözel yaklaşımla sürdürülen bir aile eğitimi çalışmasının incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(3), 1699-1729.

Turner, P.H. (2000). The developmental nature of parent-child relationships: The impact of disabilities. In M.J. Fine & R.L. Simpson (Eds.), *Collaboration with parents and families of children and youth with exceptionalities* (2nd ed.) (103-130). Austin: PRO-ED.

Vasta, R., Haith, M.M., & Miller S.A. (1992). *Child psychology: The modern science*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Weisner, T.S. (2008). The Urie Bronfenbrenner top 19: Looking back at his bioecological perspective. *Mind, Culture and Activity*, 15, 258-262.

Westling, D.L. (1997). What parents of young children with mental disabilities want: The views of one community. *Focus on Autism & Other Developmental Disabilities*, 12(2), 67-78.

WHO (2009). Change the definition of blindness.
<http://www.who.int/blindness/Change%20the%20Definition%20of%20Blindness.pdf>
 adresinden 16 Ocak 2009 tarihinde edinilmiştir.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.

EKLER

EK 1

ODAK GRUP KATILIMCISI
ARAŞTIRMA İZİN FORMU

Bu araştırmanın amacı, 0-3 yaş dönemindeki görme engelli küçük çocuklar ile anneleri arasındaki etkileşim davranışlarının desteklenmesine ilişkin bir program geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda sizlerin o dönemlerde yaşadıklarınız ve karşılaştığınız sorunlarla ne şekilde baş ettiğiniz konularında görüşlerinizi almanın çok önemli olacağını düşündüm ve sizlerle bir odak grup görüşmesi yapmayı planladım.

Araştırmayla ilgili şu hususlar söz konusudur:

- Araştırmaya katılım, gönüllülük esasına dayanmaktadır.
- Sizlerin ve çocuklarınızın kimlik bilgileri gizli tutulup, herhangi bir kişi, kurum ya da kuruluşla paylaşılmayacaktır.
- Görüşme tarafımdan video ve ses kayıt cihazıyla kaydedilecektir. Bu kayıtlar, yalnızca görüşmenin analizlerini yapmak amacıyla kullanılacak ve 3 öğretim üyesinden oluşan Tez İzleme Komitesi üyeleri dışında herhangi bir kişi, kurum ya da kuruluşla paylaşılmayacaktır.
- Araştırma sonuçları yalnızca 0-3 yaş dönemindeki görme engelli küçük çocuklar ve annelerine yönelik etkileşim programı geliştirmede kullanılacaktır ve sonuçların doktora tez çalışması olarak katılımcıların kişisel bilgileri gizli tutulacak şekilde bilimsel toplantılarda sunulması planlanmaktadır.
- Arzu ettiğiniz takdirde, benimle iletişime geçerek araştırma sonuçlarıyla ilgili bilgi edinebilirsiniz.

Katılımınız için teşekkür ederim.

Uzm. A. Dolunay KESİKTAŞ

Ankara Üniversitesi, Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi

Araştırmayla ilgili yukarıda yer alan bilgileri okudum ve bu araştırmaya katılmayı kabul ediyorum.

İsim:

Tarih:

İmza:

EK 2

ÖRNEK OTURUM PLANI

Katılımcı: _____

Tarih: _____

Oturumumuzun AmacıBir Önceki Oturumumuzun ÖzetiOturumda GözlediklerimizÖneriler

EK 3
ETKİNLİK KARTLARI

ETKİNLİK KARTI 1

KUCAKTA HOP HOP

Amaç: anneye çocuğun fiziksel temas kurarak keyifli zaman geçirmeleri, çocuğun zıplama hareketini ve ritim duygusunu kavraması

Etkinlik: Oturma pozisyonundayken çocuğunuzu yüzü size bakacak şekilde kucağınıza alın ve belinin iki yanından tutun. Çocuğunuzu dizleriniz üzerinde yukarı ve aşağı zıplatırken sevdiği bir şarkıyı / tekerlemeyi söyleyin ya da 1'den 10'a kadar sayın. Şarkı / tekerleme ya da sayma bittikten sonra dizlerinizi açın ve çocuğunuzun ayaklarını yere değdirin. Birkaç oyun sonra çocuğun şarkının ya da saydığınız sayıların belirli yerlerinde dizlerinizi açıp çocuğunuzun yere basmasını sağlayın. Böylece ona arada küçük sürprizler yapmış olacaksınız. Yukarı doğru zıplama sırasında çocuğunuzun yüzünü kendinizinkine yaklaştırarak göz teması kurmasını sağlayabilirsiniz.

ETKİNLİK KARTI 2

MEYVE SALATASI

Amaç: anneye çocuğun nesneyle oyunda keyifli zaman geçirmeleri, çocuğun koku, dokunma ve tat alma duyularının geliştirilmesi, çocuğun kavram gelişiminin desteklenmesi

Materyal: 4 mevsim meyvesi (ikişer adet), orta boy bir kap

Etkinlik: Her meyve çiftinden bir tanesi önceden doğrayarak meyve salatası yapın. Doğranmamış olan meyveleri tek tek çocuğunuza uzatın ve almasını isteyin. Çocuğunuzda uzanma davranışı henüz gelişmediyse, fiziksel yardımla meyveye uzanıp eline almasını sağlayın. Çocuğunuzun eline verdiğiniz her meyvenin ne olduğu anlatın ve bu esnada elleriyle incelemesini sağlayın. "Bak bu ... Ne kadar güzel kokuyor değil mi?" diyerek koklamasını sağlayın (çocuk önce meyveyi ağzına almayı tercih ediyorsa bunu kısa bir süre - birkaç saniye - engelleyin ve onu koklamasını sağlayın). Tüm meyveler için bu işlemleri tekrarlayın ve sonunda "Hadi şimdi kendimize meyve salatası yapalım" diyerek önceden doğradığınız meyveleri birlikte yeyin. Yeme sırasında çocuğunuza "Bu ... beğendin mi? Tadı ne kadar güzel değil mi?" diyerek yaptığınız öğretimi pekiştirin.

Genişletme: Etkinliği daha az sayıda meyve ya da farklı yiyeceklerle de yapabilirsiniz (kuruyemiş gibi).

ETKİNLİK KARTI 3

EĞLENCELİ SESLER

Amaç: anneye çocuğun sıra almaya dayalı keyifli zaman geçirmeleri, çocuğun sıra alma ve dinleme becerilerinin desteklenmesi

Etkinlik: Çocuğunuzu, yüzü size bakacak şekilde kucağınıza oturtun ve ona sesli harfler, "de" "ba" gibi tek heceler ya da sözcükler söyleyip çocuğunuzdan bunları taklit etmesini isteyin. Her seferinde size tepki vermesi için kısa bir süre bekleyin.

Etkinliğe önce tek bir heceyle başlayın (Ör: da da da). Birkaç denemeden sonra heceyi değiştirin ve çocuğunuzun tepkilerinde bir değişiklik olup olmadığı gözleyin. Etkinliğin sonunda çocuğunuza sarılmak çok etkili bir ödüdür.

Not: İlk başlarda çocuğunuz bu seslere tepki vermeyebilir. Ancak ümidinizi kırmadan günde birkaç kez deneyin çünkü bu çocuğunuz bunun gibi etkinlikler yoluyla sizinle sıra alarak iletişim kurmayı öğrenir.

ETKİNLİK KARTI 4

BAŞ, GÖBEK, DİZ

Amaç: beden bölümlerini tanıma, anneyle çocuğun keyifli zaman geçirmeleri

Etkinlik: Çocuğunuzun karşısına geçerek ya da kucağına oturtarak çocuğunuzun başına dokun ve her dokunuşta "pat pat pat" deyin. Daha sonra elini tutarak kendi başınıza götürün ve yine "pat pat pat" diyerek başınıza dokunmasını sağlayın. Sonra ise çocuğunuza şunları diyerek sizin ve kendisinin beden bölümlerine dokunmasını isteyin:

"Başına dokun, pat pat pat

Benim başıma dokun, pat pat pat

Göbeğin nerede, pat pat pat

Benim göbeğim nerede, pat pat pat

Dizin nerede, pat pat pat

Benim dizim nerede, pat pat pat"

Not: Çocuğunuz kendi başına beden bölümlerine dokunmuyorsa elinden tutarak ona yardım edin. Etkinliği, istediğiniz tüm diğer beden bölümleri için de tekrarlayabilirsiniz.

ETKİNLİK KARTI 5

DÖN DÖN DÖN DUR!!!

Amaç: anne ile çocuğun birlikte fiziksel etkinlik yapması

Etkinlik 1: Çocuğunuzu yüzü karşıya bakacak şekilde kucaklayın. Onun hoşuna giden herhangi bir şarkıyı söylerken kendi ekseniniz etrafında dönün. Şarkı bittiğinde kısa bir süre durun ve çocuğunuzun tepkisini gözleyin. Herhangi bir tepki verirse yeni bir şarkı söyleyerek yeniden dönmeye başlayın. Şarkı bittiğinde çocuğunuzun etkinliği devam ettirmek istediğini fark ederseniz etkinliği tekrarlayın.

Etkinlik 2: Aynı pozisyonda çocuğunuzu döndürün ve dönerken "dön, dön, dön" deyin. Sonra aniden durun ve "dur" deyin. Bir iki saniye bekleyip etkinliği tekrarlayın. Durduğunuzda çocuğunuzun tepkisini gözleyin. Çocuğunuzun etkinliği devam ettirmek istediğini fark ederseniz etkinliği tekrarlayın.

Not: Dönme sırasında kendi başınızın dönmemesine özen gösterin.

Çocuklar bu tür basit etkinlikleri uzun süre yapmaktan keyif alabilirler. Bu nedenle çocuğunuz etkinliği reddedene kadar etkinliği sürdürebilirsiniz.

ETKİNLİK KARTI 6

DİNLE VE DOKUN

Amaç: çocuğunuzun işitme ve dokunma duyularının gelişmesi

Etkinlik: Çocuğunuzla evin içinde ya da bahçede dolaşırken, çevreden gelen sesler hakkında konuşun. Örneğin mutfakta dolaşırken bulaşık makinesi çalışıyorsa, "Aaa, duydun mu, bu bulaşık makinesi. İçinde bulaşıklar var ve makine onları temizliyor." Gibi açıklamalar yaparak çocuğunuzun dikkatini o sese çekin. Çocuğunuzun sesi çıkaran nesneye dokunmasının mümkün olduğu durumlarda çocuğun nesneye dokunmasını sağlayın ve nesneyi birlikte inceleyin.

ETKİNLİK KARTI 7

ÇİNGİRAKLAR

Amaç: nesnelerle ses çıkarma becerisinin gelişmesi, sıra alma davranışının gelişmesi, anneyle çocuğun nesne kullanarak birlikte oyun oynamaları

Materyal: 3-4 adet boş su şişesi ya da hafif kapaklı kavanoz, bir avuç bakliyat (fasulye, nohut, mercimek gibi)

Etkinlik: Su şişeleri ya da kavanozların içine bakliyatları koyup ağzlarını sıkıca kapatın. Her birinin içine farklı miktarlarda bakliyat koyup her birinin farklı ses çıkarmasını sağlayabilirsiniz. Çıngıraklardan birini siz tutun ve diğerlerinden birini çocuğunuza verin. Elinizdeki çıngırağı sallayın ve "aaa çıngırağı sallıyorum, hadi sen de salla" deyin ve çocuğunuzdan tepki bekleyin. Elindeki çıngırağı sallamazsa elinden tutarak ona yardım edin ve "sen de çıngırağı salladın, şimdi ben sallıyorum, şimdi sen sallıyorsun" deyip sıra alarak çıngırakları sallayın. Çıngırakları sallarken çocuğunuzun sevdiği bir şarkıyı da söyleyebilirsiniz. Çocuğunuzun diğer eline ikinci bir çıngırak vererek de etkinliği tekrarlayabilirsiniz.

Not: Çocuğunuz ilk başta sıra almadan çıngırağı gelişi güzel sallayabilir. Bir süre bu şekilde devam ettikten sonra çıngırağı siz sallarken çocuğunuzun elini tutarak beklemesini sağlayabilirsiniz. Sıra sizdeyse "sıra bende", sıra çocuğunuza geldiğinde ise "sıra sende" diyerek ona ipucu verebilirsiniz.

Çocuğunuz küçük nesneleri ağzına götürüyorsa, çıngırağın kapağının açılma olasılığına karşın çıngırakla tek başına oynamasını engellemiz uygun olacaktır.

ETKİNLİK KARTI 8

KÜPLERDEN KULELER

Amaç: çocuğunuzla birlikte çeşitli oyuncaklar ve nesnelerle oyun oynayarak keyifli zaman geçirmeniz, çocuğunuzun sizin yönergelerinize uyması, çocuğun oyun kurallarını öğrenmesi

Materyal: 3 cm ya da daha uzun kenarlı, tercihen siyah-beyaz ya da kırmızı-beyaz renklerde 4 tane küp

Etkinlik: Çocuğun arkasına geçerek, oturma pozisyonunda çocuğun küpleri üst üste koymasını sağlayın. Her defasında "1 küp, 2 küp, 3 küp, 4 küp" diyerek aynı zamanda çocuğun sayı farkındalığını geliştirebilirsiniz. Tüm küpler üst üste konduktan sonra "Kulemizi yaptık. Şimdi onları yıkıyoruz" diyerek çocuğun eliyle onları yıkmasını sağlayın. Çocuk oyuna devam etmek istediği sürece etkinliği tekrarlayabilirsiniz.

Çocuk bağımsız olarak küpleri yerleştirmeye başladığında, "Şimdi sıra annede, şimdi sıra sende" diyerek çocuğun sizinle sıra alarak küpleri yerleştirmesi sağlayabilirsiniz. Zamanla küp sayısını artırın.

Etkinliği genişletme: Farklı boylarda iç içe geçen kap kacaklar kullanılarak etkinliği farklı materyallerle genişletilebilir.

ETKİNLİK KARTI 9

MINİK KUŞ

Amaç: anne çocuk ilişkisini güçlendirmek

Etkinlik: Bu etkinlik dışarıda da yapılabilir. Anne yerde bağdaş kurmuş otururken, çocuk da annenin kucağında anne karnında pozisyonunda oturtulur. Anne çocuğa kendisin anne kuş, çocuğun ise minik kuş olduğunu söyler. İkisi de uyuyormuş gibi yaparlar ve anne gerinerek "Haydi minik kuş, uçuşma zamanı geldi" der. Anne çocukla birlikte yavaşça kalkar ve kendi kollarıyla çocuğunkileri iki yana açarak kanat çırpma taklidi yapar. Anne odanın içinde ya da bahçede gezmeye başlayarak etraftaki nesneler için "... ye uçalım" der. O nesnenin yanına giderek ona dokunduktan sonra "Şimdi yuvamıza gitme zamanı minik kuş" diyerek oturdukları yere çocukla birlikte geri gider ve ilk baştaki uyku pozisyonuna geçilir. Etkinlik başka bir nesne için tekrarlanır. Çocuk kendi başına bir nesneye doğru gidebiliyorsa, bunu bağımsız yapması da istenebilir.

ETKİNLİK KARTI 10

KAVANOZUN İÇİNDE NE VAR?

Amaç: el-göz koordinasyonu

Materyal: Çocuğun elinin girebileceği büyüklükte kavanoz, çocuğun hoşlandığı, kavanozun içine girebilecek büyüklükte bir nesne

Etkinlik: Çocuğa kavanoz verilir ve ne olduğu açıklanarak kısa bir süre oynaması beklenir. Aynı şey küçük nesne için de yapılır. Nesne çocuğun elindeyken "Hadi ... yi kavanozun içine atalım" denir ve çocuğun nesneyi kavanozun içine atması sağlanır. Sonra "Aaa, kavanozun içine ne attık? Hadi ... yi kavanozun içinden alalım" denir ve çocuktan tepki beklenir. Çocuk yönergeye uymakta zorlandıysa, fiziksel yardım sağlanır. Çocuk sıkılana kadar etkinlik tekrarlanabilir ve her seferinde yapılanlar çocuğa sözel olarak anlatılır. Çocuk etkinlikten sıkıldığında kavanozun içine atılan nesne değiştirilebilir.

ETKİNLİK KARTI 11

YÜZ İFADELERİNİ TANIYALIM

Amaç: Anne ve çocuk arasındaki iletişimi desteklemek, çocuğun mimik gelişimi

Etkinlik: Çocuğun yüzü anneye bakacak şekilde kucağa oturtulur. İlk başlarda çocuğun annenin yüzüne dokunması teşvik edilir. Daha sonra anne "Şimdi mutluyum, şimdi kızdım, şimdi üzgünüm, şimdi korktum, şimdi gülüyorum" gibi ifadeler kullanarak, belirttiği yüz ifadelerine bürünür ve çocuğun bu ifadeleri elleriyle incelemesini sağlar. Çocuk yakın mesafeden görme yetisine sahipse, yüzler birbirine yaklaştırılır ve çocuğun da aynı ifadeyi taklit etmesi istenir.

ETKİNLİK KARTI 12

YUVARLANALIM

Amaç: anne ve çocuğun birlikte fiziksel etkinlik yapması

Etkinlik: Halı ya da yatak üzerinde yapılabilecek bu etkinlikte çocuk sırtüstü yatırılır ve "Hadi yuvarlanalım. Bir, iki, üç" dedikten sonra fiziksel yardımla yuvarlanmanın nasıl yapıldığı gösterilir. Çocuğun yönergeyle yuvarlanmasını teşvik etmek için yuvarlandığı tarafa sevdiği oyuncak ya da nesneler konabilir.

ETKİNLİK KARTI 13

EN SEVDİĞİM ŞARKILAR

Amaç: Çocuğunuzun işitme duyusunun, sıra alma davranışının, el becerilerinin, ritim duygusunun ve dil gelişiminin desteklenmesi

1) Materyal: çocuğunuzun avucuyla rahat kavrayabileceği iki nesne ya da oyuncak

Çocuğunuza nesneleri verin. Ona sevdiği bir şarkıyı söyleyin ve şarkının ritmine uygun şekilde iki nesneyi birbirine vurmasını sağlayın. İlk başta ona ellerinden tutarak yardım edebilirsiniz. Zamanla, "hadi sen de oyuncakları birbirine vur" deyip, yapması için kısa bir süre bekleyin. Gerekirse ona tekrar yardım edin. Nesneleri birbirine vuruyor ancak şarkının ritmine uymuyorsa, ritme uygun vuruşlar yapması için ona yardım edebilirsiniz. Nesnelerden sıkılmaması için zaman zaman nesneleri değiştirebilirsiniz.

2) Materyal: Radyo ya da CD çalar

Çocuğunuza radyo ya da CD çalarla müzik dinletin. Şarkılara el ele tutuşarak birlikte eşlik edin. Çocuğunuz şarkıları dinlerken ileri geri sallanmayı tercih ediyorsa, onu kısa sürelerle sağ-sol yönünde sallayın ve zaman zaman ellerini beline koymasını sağlayın. Bu sayede, ileri-geri hareket etme dışında farklı bir fiziksel etkinlik yapmasını sağlamış olacaksınız. Şarkıların sözlerine siz de katılmayı unutmayın. Bu sayede çocuğunuz bu etkinliği sizinle birlikte yapıyor olduğunu benimseyecektir.

ETKİNLİK KARTI 14

KUTUDAN ÇIKAN SÜRPRİZLER

Amaç: Çocuğunuzun nesneyle oyun oynama, sıra alma ve kavram gelişiminin desteklenmesi

Materyal: derince bir kutu, küçük bir top, oyuncak araba, anahtarlık, oyuncak ayı - bebek

Etkinlik: Oyuncakları torbanın içine koyun ve koyarken yaptığınızı çocuğunuza anlatın.

Çocuğunuza, elini torbanın içine sokmasını ve bir oyuncak almasını söyleyin. Çocuğun kısa süre aldığı oyuncakçı incelemesine izin verin. Aldığı oyuncakçı ismini, özelliklerini ve ne işe yaradığını anlatın. Daha sonra "bunu kenara koyalım ve bakalım torbanın içinde başka ne varmış?" diyerek diğer oyuncakları almasını sağlayın. Her oyuncak için aynı adımları tekrarlayın.

Çocuğunuzun sıra alma davranışını geliştirmesi için "şimdi anne bir oyuncak seçsin" diyerek siz torbadan bir oyuncak alın ve oyuncakla ilgili bilgi verirken oyuncakçı onun da dokunmasını sağlayın. Sonra da "şimdi sen seç" diyerek sıranın ona geldiğini anlatın.

Not: Çocuğunuz torbaya elini sokmada sorun yaşıyorsa, aynı etkinliği derince bir kutuyla da yapabilirsiniz.

Çocuğunuz bu oyuncakları tanımaya başladıkça, oyuncakları değiştirin.

ETKİNLİK KARTI 15

KÜÇÜK BÖCEK TIRMANIYOR

Amaç: Çocuğunuzla yoğun fiziksel temas kurmanız, çocuğunuzun beden bölümlerini tanıması, çocuğunuzun beden farkındalığının gelişmesi

Etkinlik: Çocuğunuz düz bir zeminde uzanırken ona masaj yapın. Masajı parmaklarınızın ucuyla, bir böceğin dokunuşları gibi çocuğunuzun bedeninde yavaşça gezdirin. Bu sırada ona "küçük böcek ...'nin kollarında geziniyormuş, gelmiş gelmiş gelmiş, omuzlarına çıkmış, sonra da saçlarında gezmiş" diyerek, çocuğunuzun bedeninde dokunduğunuz yerleri isimlendirin. Masajın sonunda ise onu bolca gıdıklayın. Bu oyuna alıştıkça gıdıklanmaya daha hevesli olacaktır.

Bu oyunu gün içerisinde birkaç kez yapabilirsiniz.

Not: Bu oyunu çocuğunuzun vücudunu kremleme sırasında da oynayabilirsiniz.

ETKİNLİK KARTI 16

GEZİYORUM BULUYORUM

Amaç: Çocuğunuzun bağımsız hareket ve yönelim becerilerinin gelişmesi (yürüme, sese yönelme)

Materyal: çocuğun sevdiği sesli olan ve olmayan 3-4 nesne

Etkinlik: Oyunu oynayacağınız odanın çeşitli köşelerine oyuncakları yerleştirin. Oyuncakları yerleştirdiğiniz yerler çocuğun ayaktaiken el hizasına gelecek şekilde olmalıdır. Sesli oyuncakların sesini açın (müzikli oyuncak olabilir) ve çocuğunuzun elinden tutarak "Hadi gel müzik nereden geliyormuş bulalım" diyerek yavaşça onu oyuncuğa doğru yürütün. Çocuğunuz oyuncuğa ulaştığında "İşte bulduk, buradaymış, hadi al bakalım" diyerek oyuncakla kısa bir süre oynamasına izin verin. Gerekliyorsa çocuğa nasıl oynayacağını gösterin. Daha sonra aynı etkinliği diğer oyuncaklar için de yapın ve böylece odanın içinde gezerek istediği nesnelere ulaşmasını sağlamış ve ona yürüme egzersizleri yaptırmış olacaksınız.

NOT: Sesli olmayan oyuncaklar için de "Bakalım bu tarafta ne varmış?" şeklinde onu oyuncuğa yönlendirin.

Çocuğunuz ayaktaiken eğilip doğrulamayı öğrendikten sonra oyuncakları yere de koyabilir ve oyuncak ayağına değdikten sonra eğilip oyuncuğı almasını sağlayabilirsiniz.

ETKİNLİK KARTI 17

TOPLARLA UÇUYORUM

Amaç: Çocuğunuzun bedensel farkındalığının gelişmesi, çocuğunuzun fiziksel etkinlik yapması

Materyal: çocuğun içine oturarak sığabileceği büyüklükte sert bir kutu, kutuyu yarıya kadar dolduracak miktarda küçük renkli top, top dışında bir oyuncak

Etkinlik: Yarıya kadar toplarla doldurduğunuz kutuyu çocuğunuza tanıttın ve elleriyle toplara dokunmasını sağlayın. Bu sırada kutuyu ve topları ona anlatın. Daha sonra kutuya girmesini sağlayın. İlk başta bunu reddedebilir ve bu durumda ilk aşamada ayaklarını top havuzuna sokturun. Çocuğunuz materyale alıştıkça onu yavaş yavaş havuza sokabilirsiniz. Çocuğunuzun havuzun içinde kısa süreliğine oturmasını sağlayın. Bu esnada topları tanımaya çalışacaktır. Toplara birlikte dokunun ve eline topları almasını sağlayın. Seçtiğiniz bir oyuncuğı havuzun içine atın ve onu birlikte bulmaya çalışın.

NOT: Çocuğunuz bu tür etkinliklere alışkın değilse, bir süreliğine onu havuzun içinde oturmaya alıştırmamız gerekebilir. Gün içerisinde kısa aralıklarla bu alıştırmaları sabırla yapmaya devam edin.

ETKİNLİK KARTI 18

BU NEYMIŞ?

Amaç: Çocuğunuzun bağımsız hareket ve yönelim becerilerinin gelişmesi (bir nesne tutarak yürüme, işitsel bellek gelişimi)

Materyal: yerde hareket ettirildiğinde ses çıkaran oyuncak baston

Etkinlik: Yürüme pozisyonunda dururken, çocuğunuzun arkasına geçin ve bir eline çingiraklı bastonu tutturarak odanın içinde birlikte yürüyün. Yürürken bastonun koltuk, masa, kapı, yerde duran oyuncaklar gibi nesnelere çarpmasını sağlayın ve her seferinde "Bu neymiş, biz neye çarptık böyle?" gibi ifadelerle çocuğa soru yöneltin ve bastonla çarptığınız nesnenin ne olduğunu ona açıklayın. Çocuğunuz bu etkinlikten sıkılana kadar odanın içerisinde farklı nesnelerle etkinliği tekrarlayın.

NOT: Çocuğunuz bu etkinlikte ustalaştıkça, etkinliği tüm evi ya da dış mekânları gezecek şekilde genişletebilirsiniz.

ETKİNLİK KARTI 19

OYUNCAKLARIM YÜZÜYOR

Amaç: Çocuğunuzun farklı yüzeylerle tanışarak dokunma duyusunun gelişmesi

Materyal: yarıya kadar su doldurulmuş küçük bir leğen, çocuğunuzun aşına olduğu 3-4 küçük oyuncak

Etkinlik: Çocuğunuz oturma pozisyonundayken arkasına geçerek oturun ve oyuncakların olduğu su dolu leğeni önüne yerleştirin. Ona "Aaa, oyuncaklarımız suyun içindeymiş. Hadi onları bulalım" deyin ve çocuğunuzla kendinizin kollarını sıvayarak çocuğun ellerini leğenin içine sokmasını sağlayın. Eline aldığı oyuncacı birlikte inceleyin ve ona oyuncağın özelliklerini anlatın (Ör: "bu araba, kapılarını gördün mü, bu da tekerlekleri, hadi içine atalım başka oyuncak bulalım"). Bu bilgilerle birlikte oyuncağın yüzeyine ilişkin de bilgiler verin (Ör: "araba sertmiş, bak tak tak ses çıkarıyoruz, araba ıslakmış, suda ıslanmış").

NOT: Çocuğunuz ilk başlarda elini suyun içine koymaktan rahatsız olabilir. Bu durumda ilk başlarda çok kısa sürelerle parmaklarının ucunu suya sokmayla başlayabilirsiniz.

ETKİNLİK KARTI 20

ANNEYLE TOP OYUNU

Amaç: Çocuğunuzun seslerin geldiği yönü belirleyerek işitme duyusunun gelişmesi, çocuğunuzla sıra almaya dayalı keyifli etkinlik yapmanız

Materyal: çocuğun avucuna sığabilen ve ses çıkaran bir yumuşak, bir sert top

Etkinlik: Çocuğunuz yerde otururken, onun eline kolay müdahale edebileceğiniz bir uzaklıkta karşısına oturun ve ona "Şimdi top oynama vakti" diyerek onu etkinlikle ilgili bilgilendirin. İlk başta sert topu onun eline verin ve topu incelemesini sağlayın. Çocuğunuz topu incelerken ona topun özelliklerini anlatın (Ör: topu birlikte sallayarak sesini dinlemesini sağlayın, topun sert olduğunu anlatın, sert olduğunu anlaması için topu birlikte yere vurun). Daha sonra "Hadi topu bana at" deyin. Çocuğunuz yönergenizi yerine getirmekte zorlanıyorsa, eline doğru uzanarak onun topu yerde yuvarlamasını sağlayın. Ona "Aferin, topu anneye attın. Şimdi sıra annede. Ellerini aç bakalım, atıyorum. Hazır mısın?" diyerek ondan tepki bekleyin. Çocuğunuz bu yönergeyi de yerine getirmekte zorlanıyorsa yine ellerini yönlendirin ve topu geciktirmeden ellerine doğru yuvarlayarak yavaşça bırakın. "Aferin sana. Topu tuttu. Şimdi topu anneye at" yönergesiyle önceki basamakları tekrarlayın.

Aynı etkinliği yumuşak top için tekrarlayın.

ETKİNLİK KARTI 21

TAK TAK TAK BUM BUM BUM

Amaç: Çocuğunuzun aynı anda iki elinde nesne tutması, nesneleri kullanarak kendi başına sesler çıkarması

Materyal: çocuğun avucuna sığabilen iki adet sert nesne (örneğin küp ya da top)

Etkinlik: Çocuğunuzun karşısına geçerek eline nesneleri verin ve kısa bir süre incelemesini sağlayın. Daha sonra "Hadi bunları birbirine vuralım" diyerek tepkisini bekleyin. Çocuğunuz iki nesneyi iki eliyle aynı anda tutmayı reddediyorsa, ona yardım edin ve nesneleri birlikte tutarak birbirine vurun. Çıkan seslere şaşırma ifadeleri göstermeniz (Ör: "tak tak tak bum bum bum, aaa, bu ses de nereden geldi?") ve yapılanları sürekli olarak ona anlatmanız, çocuğunuzun etkinliğe katılımını artıracaktır.

NOT: Çocuğunuz etkinliği yardımla yapıyor olsa bile onun davranışlarını sürekli olarak ödüllendirin. Ona "aferin sana" diyebilir, yanağını okşayabilir ya da etkinlik bitiminde onu kucaklayabilirsiniz.

EK 4
OYUNCAKLAR

Küpler

Müzikli Anahtarlık

Yazarkasa

Davul

Sallabaş

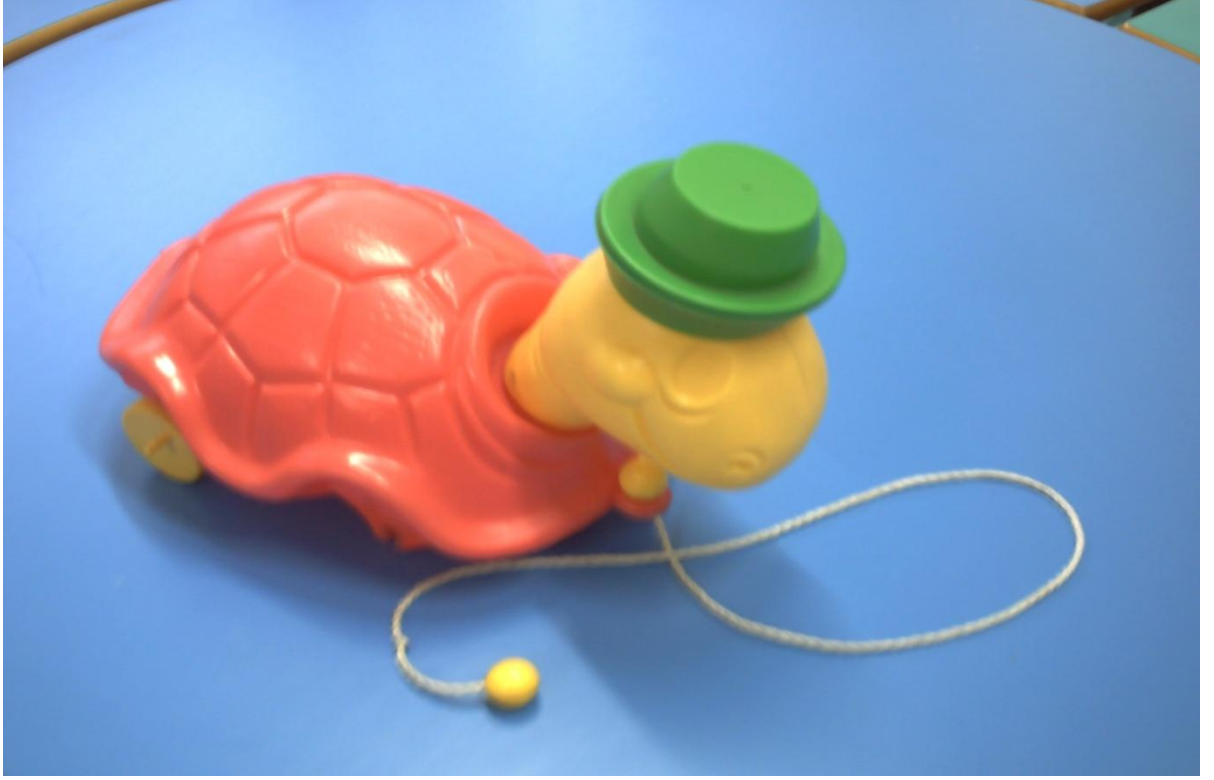
İpli Müzik Kutusu

Çıngıraklı Baston

Piyano

İpli Tekerlekli Kaplumbağa

Hayvan Figürlü Basmalı Oyuncak

Ksilofon

Toplar

Kovalar

Çingiraklar

Arabalar

Kitaplar (I)

Kitaplar (II)

Kitaplar (III)

Sesli-Işıklı Oyuncak 1

Sesli-Işıklı Oyuncak 2

Sesli-Işıklı Oyuncak 3

Sesli-Işıklı Oyuncak 4

Sesli-Işıklı Oyuncak 5

EK 5

SOSYO-DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

Kimlik Bilgileriniz

Doğum tarihiniz	___/___/___
Öğrenim durumunuz	☐ Okuryazar değil ☐ Okuryazar ☐ İlkokul ☐ Ortaokul / İlköğretim ☐ Lise ☐ Yüksekokul / Üniversite ☐ Lisansüstü [☐ Yüksek lisans ☐ Doktora]
Mesleğiniz	
Çalışma durumunuz	☐ Çalışıyor ☐ Çalışmıyor ☐ Emekli
Evinizdeki çocuk sayısı	
Sosyal güvenceniz	☐ Var ☐ Emekli Sandığı ☐ SSK ☐ Bağkur ☐ Yok
Evinizde yaşayan diğer bireyler	☐ Çekirdek aile (yalnızca anne, baba ve çocuklar) ☐ Geniş aile (evinizde anne, baba ve çocuklar dışında kimlerin yaşadığını belirtiniz): _____ _____ _____
Ailenizin ortalama aylık geliri	
İletişim bilgileriniz	Ev telefonu: İş telefonu: E-posta: Adres:

Çocuğunuzun Kimlik Bilgileri

Doğum tarihi	___/___/___
Cinsiyeti	() Kız () Erkek
Öz / üvey olma durumu	() Öz () Üvey () Yeniden evlenmeden kaynaklı () Evlat edinmeden kaynaklı
Görmeyi yitirme yaşı	() Doğuştan () Sonradan - kaç yaşında görmesini yitirdi? _____
Aldığı tanı	
Tanılandığı yaş	
Tanıyı koyan kişi / kurum	
Görme düzeyi	() Görme kalıntısı yok () Sadece ışık algısı var () Az görme mevcut
Görme dışında ek engel ya da sağlık sorunu olma durumu	() Var (lütfen ek engelini belirtiniz: _____) () Yok
Kaçıncı çocuk olduğu	
Kardeşlerinden birinde görme engeli olma durumu	() Var () Yok
Okul öncesi dönemde devam ettiği eğitim kurumları	() Özel eğitim merkezi () Normal kreş, yuva, anaokulu () Görme engelliler için açılmış olan okul öncesi kreş, yuva, anaokulu
Şu anda devam ettiği okullar (birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)	() Özel eğitim merkezi () Görme engelliler ilköğretim okulu () Normal ilköğretim okulu / kaynaştırma
Özel eğitim merkezine başlama yaşı (ay olarak)	

EK 6

ANNE ETKİLEŞİM DAVRANIŞLARI KONTROL LİSTESİ

Katılımcı:

Tarih ve Oturum No:

Süre:

Hedef davranış	Alt davranışlar	Yorumlar
Yanıtlayıcı olma	Çocuğun ilgilerini ve gereksinimlerini ifade eden davranışlarını gözler / takip eder (etkileşim süresince gözleriyle çocuğun davranışlarını yakından izler).	
	Çocuğun ifade ettiği fiziksel gereksinimleri (su, beslenme, alt ıslatmadan duyulan rahatsızlık gibi) karşılar (gereksinimi olabildiğince hızlı karşılar, çocuğun isteğini anlamada zorlandığında ona alternatifler sunar).	
	Etkinlikte çocuğun liderliğini izler (çocuğun ilgilendiği nesne ya da etkinliğe ilgi gösterir / katılır / sürdürür).	
Çocuğu uygun düzeyde yönlendirme	Çocuğu yapılan etkinliğe odaklamak için sözel ipucu verir.	
	Çocuğa yönerge ya da uyarı verme sonrasında, tepki vermesi için fiziksel yardımcı geciktirir.	
	Çocuğun yönergeye / uyarana tepki vermediği durumlarda çocuğa fiziksel yardım sağlar (çocuğun elini ya da uygun diğer bir vücut bölümünü eliyle yönlendirir).	
	Etkinlikler arası geçişlerde çocuğu yeni etkinlikle ilgili bilgilendirir (Ör: “şimdi topla oynayalım”).	
	Ortamdaki değişimlerle ilgili çocuğu bilgilendirir (Ör: odaya biri girdiğinde bunu çocuğa açıklar).	
	Çocuğun fiziksel pozisyonunu uygun hızda değiştirir (çocuğu oturma pozisyonundan ayağa kaldırırken, kucağına alırken, oturturken).	
	Çocuğun etkinlik sırasındaki yanlış - uygun olmayan davranışlarını olumlu cümlelerle düzeltir (Ör: çocuk iki nesneyi birbirine vurması gerekirken onları elinden atıyorsa, “olmadı, yanlış yaptın” gibi ifadeler yerine, çocuğa nesneleri tekrar vererek doğru davranışı yapması için “hadi birbirine vuralım” şeklinde çocuğu yönlendirir).	
Sıra alma	Çocukla sıra alarak konuşur (sesler, sözcükler ya da cümlelerle).	
	Çocukla sıra alarak oyun oynar (Ör: davula sıra alarak vurma).	
Dil girdisi sağlama	Çocukla, onun adını kullanarak konuşur.	
	Çocukla konuşurken kısa cümleler kurar.	

Dil girdisi sağlama	Çocukla kabul edici bir ses tonuyla konuşur.	
	Çocukla, çocuğun konuşulanları takip edebildiği bir hızda konuşur.	
	Çocuğa etkinlik sırasında yapılanları sözel olarak anlatır (Ör: “şimdi çingırağı sallıyoruz” ya da “sen arabayı aldın”).	
	Çocuğa etkinlikte kullanılan nesnelerin özelliklerini (ismini, fiziksel özelliklerini, işlevini) sözel olarak anlatır.	
	Çocukla sözel etkileşim başlatır.	
	Çocuğun çıkarttığı sesleri / sözcükleri taklit ederek sözel etkileşimi sürdürür.	
	Çocuğun çıkarttığı sesleri / sözcükleri genişleterek sözel etkileşimi sürdürür.	
	Çocuğun olumlu davranışlarını sözel olarak pekiştirir (Ör: “Aferin benim kızım”, “Arabayı çok güzel sürdün”).	
	Çocuğa tutarlı yönerge verir (Ör: “bunu al”, “al bunu”, “alır mısın bunu” gibi aynı isteği bildiren farklı yönergeler yerine “bunu al” gibi tek bir yönerge kullanır).	
	Çocukla etkileşim sırasında farklı ses tonları kullanarak çocuğun etkinliğe ilgisini sağlar (Ör: abartılı, alçak-yüksek ses tonunu bir arada kullanma, “aaa, hiii” gibi şaşkınlık ifadeleri içeren sözel tepkiler verme).	
Duyuları harekete geçirecek şekilde uyaran sağlama	Çocuğa işitsel uyaran sağlar (Ör: ses çıkaran oyuncaklarla oynatır, oyuncakla ses çıkarıp çocuğun oyuncağın olduğu yere uzanmasını sağlar, çevresel seslerle ilgili bilgi verir).	
	Çocuğa dokunsal uyaran sağlar (Ör: çocuğa kendisinin ve annesinin yüzünü inceletir, nesneleri ellerle inceletir, nesneleri çocuğun beden bölümlerine dokundurur ve yapılanı anlatır, çocuğa farklı dokunsal özellikleri olan nesneler sunar).	
	Çocuğa görsel uyaran sağlar (Ör: çocuğa göz hizasında değişik açılardan siyah-beyaz, kırmızı-beyaz gibi zıt renklerde ya da parlak, ışıklı oyuncaklar sunar).	
Fiziksel temas kurma	Çocuğun kendisine fiziksel olarak kolaylıkla ulaşabileceği bir mesafede çocukla etkileşime girer.	
	Çocukla yoğun fiziksel temas kurar (Ör: çocuğu sık sık okşar, gıdıklar, çocukla sözel iletişim sırasında ona dokunur).	
Yaratıcılık	Etkinlik sırasında nesneleri farklı amaçlarla kullanarak çocuğa değişik oyunlar sunar.	

Dürüst olma	Çocuğa doğruyu söyler / çocuğu kandırmaktan kaçınır (Ör: çocuğun bir davranışı yerine getirmesi için verdiği bir sözü tutar).	
Keyif alma	Etkinlikten keyif alır (Ör: gülümser).	

GÖZLEMCİ NOTLARI

EK 7**ODAK GRUP GÖRÜŞME SORU FORMATI**

1. Çocuğunuzun bir görme sorunu olduğunu ilk öğrendiğinizde ne tür duygular ve kaygılar yaşadınız?
2. Çocuğunuzla günlük yaşamda etkileşime girme konusunda kaygılarınız oldu mu? Nasıl kaygılardı bunlar?
3. Onunla gün içinde neler yapardınız? Yemek yedirirken, altını değiştirirken, uyuturken, hoplatıp zıplatırken, oynarken, konuşurken, dışarıda gezerken?
4. Size ne tepkiler verirdi? (sözcükler, beden hareketleri, gülümseme, yanına çağırma, sarılma, reddetme, ağlama vb...)
5. Bu tepkiler karşısında neler hissederdiniz?
6. Bu tepkilerin, sizi onunla etkileşime girmekten alıkoyduğu olur muydu?
7. Yürümeye başlaması onunla etkileşimlerinizde fark yarattı mı? Nasıl?
8. Konuşmaya başlaması onunla etkileşimlerinizde fark yarattı mı? Nasıl?
9. Çocuğunuzun, tüm bu anlattıklarınız dışında farklı şeyler yapmasını ister miydiniz? Nelerdi bunlar?
10. Kendi davranışlarınızı düşündüğünüzde, “O dönemde keşke şunları yapmış olsaydım” dediğiniz şeyler var mı? Nelerdi bunlar?
11. O yıllarda bir uzman size gelip, çocuğunuzla etkileşiminizi geliştirmeye ilişkin bir program yürüteceğini söyleseydi, böyle bir programda nelerin yer almasını önerirdiniz?

EK 8

ANNE İLE İLK GÖRÜŞME SORU FORMATI

Sizinle bu görüşmeyi yapmaktaki amacım, günlük aile yaşantınız ile ilgili genel görüşlerinizi almak ve bu günlük yaşantı içerisinde çocuğunuzla nasıl etkileşim kurduğunuzu, birlikte ne tür etkinlikler yaptığınızı belirlemektir. Bu sayede birlikte yürüteceğimiz süreçte nelere odaklanmamız gerektiği daha net olarak ortaya çıkacaktır. İsterseniz şimdi sorularımıza geçelim.

Çocuğunuzla birlikte geçirdiğiniz zamanları nasıl değerlendirdiğinizi merak ediyorum. Öncelikle:

1. Güne nasıl başlarsınız?

2. Daha sonra ne yaparsınız? Bu soru, akşam çocuk uykuya geçene kadarki zamanı kapsayacak şekilde yenilenecek. Yani gün içindeki tüm rutinler detaylı olarak sorulacak. İkinci ve üçüncü sorularda şu konularda bilgi almak hedeflenecek ve yanıt alınamadığı düşünüldüğünde sondalar eklenecek:

- Çocuğun rutin sırasındaki davranışları (Çocuğunuz bu sırada neler yapar? Size nasıl karşılık/tepki verir? Kendini size nasıl ifade eder?)
- Annenin rutin sırasındaki davranışları
- Annenin rutinle ilgili memnuniyet düzeyi (Bu rutin sırasında çocuğunuzun beklentilerinizi karşıladığını düşünüyor musunuz? Ne yapmasını tercih edersiniz?)

Şu ana kadar çocuğunuzla geçirdiğiniz bir günü bana anlatmış oldunuz. Peki

3. Çocuğunuzun evdeki diğerleriyle günlük etkileşimleri nasıldır?

4. Çocuğunuzun yetiştirme konusunda sizlere destek oluyorlar mı? Hangi konularda destek oluyorlar?

5. Onlardan çocuğunuzun yetiştirme konusunda beklentileriniz var mı? Nelerdir bunlar?

6. Çocuğunuzun genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce nasıl bir çocuk?

7. Çocuğunuzla olan etkileşiminize genel olarak baktığınızda, etkileşimlerinizin sizi tatmin eden ve etmeyen yönleri nelerdir?

8. Sizinle yürüteceğimiz çalışmalardan beklentileriniz nelerdir?

EK 9

ANNE İLE SÖZLEŞME

.../.../....

Değerli Anne,

Öncelikle işbirliği içinde yürütülmesi gereken bu çalışmaya katkı sağlayacağınız ve katılmaya gönüllü olduğunuz için teşekkür ederim.

Bu çalışmanın amacı, erken çocukluk döneminde görme yetersizliği olan küçük çocuklar ve annelerinin günlük yaşamda birlikte geçirdikleri zamanı daha verimli hale getirecek uygulamalar çerçevesinde size destek hizmet sağlamaktır. Birlikte planlayıp yürüteceğimiz bu süreç, sizin ve çocuğunuzun doğal ortamı olmasından dolayı çoğunlukla ev ortamınızda gerçekleştirilecektir. Belirli zamanlarda da görev yapmakta olduğum Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde de toplantılar ve görüşmeler yapacağız. Süreç içerisinde bilimsel veri olarak her tür doküman, ses ve görüntü kaydı toplanacak ve toplanan verilerin analizleri yapılacaktır. Kimlik bilgilerinizin ve alınan kayıtlar, ben ve Tez İzleme Komitesi üyeleri (3 öğretim üyesi) dışında kimseyle paylaşılmayacak ve yalnızca bu araştırma kapsamında kullanılacaktır.

Veriler istediğiniz takdirde size tarafımdan ulaştırılacaktır.

Tüm bu açıklamaları okuyarak, sizin bu çalışmaya gönüllü olarak katıldığınızı ve benim de verdiğim sözleri tutacağıma dair bu sözleşmeyi imzalamanız uygun olacaktır.

Araştırmacı
Uzm. A. Dolunay KESİKTAŞ

(İmza)

Anne

(İmza)

EK 10

ANNE İLE SÜRECİ DEĞERLENDİRME GÖRÜŞME FORMATI

1. Çalışmalarımız çocuğunuzda ne gibi değişimler sağladı?
 - Sizinle olan günlük etkileşimleri
 - Gelişimi / öğrenmesi
 - Yakın çevredeki diğerleriyle etkileşimleri bakımından açıklar mısınız?
2. Çalışmalarımız sizde ne gibi değişimler sağladı?
 - Çocuğunuza yönelik davranışlarınızı etkiledi mi? Nasıl?
 - Bu değişimler karşısında neler hissettiniz?
 - Çalışmalarımızdan yola çıkacak olursak, çocuğunuzla etkileşimlerinizde kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz? Kendinizi hangi açılardan başarılı görüyorsunuz? Geliştirmeniz gereken yönlerinizin olduğunu düşünüyor musunuz? Nelerdir bunlar?
3. Çalışmalarımız çevrenizdeki diğer aile bireylerinin (baba, anneanne, babaanne, teyze, hala vs.) çocuğunuzla ilişkilerinde değişimler yarattı mı? Ne tür değişimler oldu?
4. Çalışmalarımızda bazı materyallerden yararlandık. Bunların neler olduğunu hatırlıyor musunuz? Çalışmalarımızda kullanılan materyallerin ne derece yararlı olduğunu merak ediyorum.
 - a. Her oturumun sonunda size verdiğim Oturum Planları
 - b. Kullandığımız oyuncaklar / evinizde bulunan diğer materyaller
 - c. Çocuğunuzla oynayabileceğiniz oyunların yer aldığı Etkinlik Kartları
 - d. Video kamera
 - e. Bilgisayar ne derece yararlı oldu?
6. Çalışmalarımızda çocuğunuzla etkileşiminizi destekleme tekniklerinden yararlandık. Bunların neler olduğunu hatırlıyor musunuz? Çalışmalarımızda kullanılan materyallerin ne derece yararlı olduğunu merak ediyorum.
 - a. Davranışları çocukla oyun oynarken size göstermem (doğrudan model olma)
 - b. Sizin ve benim davranışlarımızı videodan izleyerek size dönüt vermem
 - c. Çocuğunuzla ilgili diğer genel endişeleriniz ve bu konularda size sunduğum bilgilendirmeler, sizinle ve genel yaşantınızla ilgili paylaşımlarımız ne derece yararlı oldu?

7. Bunların dışında, çalışmalarımızın daha verimli olabilmesi için önereceğiniz materyal ya da yöntemler var mı?
8. Birlikte geçirdiğimiz zaman (haftada iki oturum olması ve 20 oturum sürmesi) sizce yeterli miydi? Bu konuda farklı bir öneriniz var mı?
9. Çalışmalarımızın evinizde yürütülmesi sizce yararlı mıydı? Merkezde yürütülmesini tercih eder miydiniz?
10. Çalışmayı yürüten kişi olarak, beni nasıl değerlendiriyorsunuz?
 - a. başarılı yönlerim (sizinle ve çocukla iletişim, kullandığım dil, öğretme becerilerim, bilgilendirmelerim)
 - b. geliştirmemi önereceğiniz yönlerim
11. Çalışmanın aktif bir katılımcısı olarak, çalışma sürecinde kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz? Kendinizi başarılı bulduğunuz ve geliştirmeniz gerektiğini düşündüğünüz yönleriniz nelerdi?
12. Genel olarak baktığınızda, çalışmalarımızın sizi memnun eden yönleri nelerdi?
13. Genel olarak baktığınızda, çalışmalarımızda yaşanan sorunlar nelerdi?

EK 11

UYGULAMACI DEĞERLENDİRME FORMU
(GEÇERLİK ÇALIŞMASI)

Aşağıda yer alan maddeleri inceleyerek, izlemiş olduğunuz görüntü kayıtları doğrultusunda uygulamacının davranışlarını değerlendiriniz.

Davranış	Derecelendirme			Yorumlar ve öneriler
	Yetersiz	Kısmen yeterli	Yeterli	
Anneye sıcak ve kabul edici etkileşim kurdu.				
Çocukla sıcak ve kabul edici etkileşim kurdu.				
Anneye etkileşimi sırasında kullandığı dil açık ve anlaşılırdı.				
Çocukla etkileşimi sırasında kullandığı dil açık ve anlaşılırdı.				
Oturumu önceden planladığı aşamalar doğrultusunda yürüttü.				
Ailenin günlük rutinlerine müdahale etmekten kaçındı.				
Müdahale hedefleri dışında kalan konular gündeme geldiğinde (ör: çocuğun yürüme sorunu ya da evlilik sorunları), bunları kısa tutmaya özen gösterdi.				
Yanında getirdiği oyuncakları verimli kullandı.				
Seçtiği oyuncaklar oturum hedeflerine uygundu.				
Video kamerayı uygun yere pozisyonladı (lisans öğrencisi çekimleri yaptı).				
Anneye “liderliği izleme” davranışını uygun şekilde model oldu.				
Anneye “çocuğu yönlendirme” davranışını uygun şekilde model oldu.				
Anneye “çocuğa oyuncak sunma” davranışını uygun şekilde model oldu.				

Davranış	Derecelendirme			Yorumlar ve öneriler
	Yetersiz	Kısmen yeterli	Yeterli	
Anneye “duyuları harekete geçirme” davranışını uygun şekilde model oldu.				
Anneye “sıra alma” davranışını uygun şekilde model oldu.				
Yansıtma aşamasında anneye, uygun olan davranışları kendisinin belirlemesi için fırsat tanıdı.				
Yansıtma aşamasında annenin sorularını yanıtladı.				
Yansıtma aşamasında önceden planladığı konuları ele aldı.				
Anneye ihtiyaç duyduğu konularda bilgi sağladı.				
Rahat ve kendine güvenliydi.				

Yukarıda yer alan uygulamacı davranışlarının dışında, araştırmacıya ek önerileriniz varsa, lütfen belirtiniz.

.....

.....

.....

.....

.....

.....